

સંરચના માળખું

- 1.0 હેતુઓ
- 1.1 પ્રસ્તાવના
- 1.2 વ્યાખ્યા અને અર્થ
- 1.3 ભાષાનું બંધારણ
  - 1.3.1 ધ્વનિ શાસ્ત્ર
  - 1.3.2 રૂપ ઘટક શાસ્ત્ર
  - 1.3.3 શબ્દ રચના
  - 1.3.4 અર્થ વ્યવસ્થા
  - 1.3.5 ઉપયોગ, વ્યવહાર
- 1.4 માનવીય ભાષાના લક્ષણો
  - 1.4.1 દ્વિ પદ્ધતિ
  - 1.4.2 સ્થાનાંતરણ
  - 1.4.3 સાંસ્કૃતિ પ્રસારણ
  - 1.4.4 રીફ્લેક્સીવીટી
- 1.5 ભાષાના કાર્યો
  - 1.5.1 બાળકો માટે ભાષાનું વિકાસલક્ષી કાર્ય
- 1.6 યોગ્યતા અને પ્રભાવ (કાર્ય)
- 1.7 બાહ્ય અને આંતરિક બંધારણ
- 1.8 સારાંશ
- 1.9 સ્વાધ્યાય
- 1.10 શૈક્ષણિક કાર્ય
- 1.11 સંદર્ભ

1.0 હેતુઓ

આ ઘટકના અભ્યાસ પછી વિદ્યાર્થી

- ભાષાની વ્યાખ્યા કરી શકશે અને ભાષાના અભ્યાસમાં કેટલાક અગત્યના પારિભાષિક શબ્દો શીખી શકશે.
  - ભાષાનું બંધારણ સમજી શકશે અને તે માહિતી માતૃભાષાના સંદર્ભમાં સરખાવશે
  - ભાષાના લક્ષણો વર્ણવી શકશે
  - શ્રવણ બાળકને શિક્ષણ આપતી વખતે પ્રાપ્ત માહિતીનો ઉપયોગ કરી શકશે.
- આ ઘટકમાં તાલીમાર્થી ભાષાની વ્યાખ્યા, તેનું બંધારણ, લક્ષણો અને કાર્યો વિશે જાણશે.

1.1 પ્રસ્તાવના

“આપણી જિંદગીમાં દરેક તબક્કે, દરેક પાસાંમાં ભાષા ઠાસોઠાંસ ભરેલી છે. તે આપણા વિચારને શબ્દો આપે છે. અવાજ આપે છે અને આપણી લાગણીને રજૂ કરે છે. તે સમૃદ્ધ છે અને અલગ માનવીય કુશળતા છે - જે આપણે વાદવિવાદ કર્યા વિના જ વાપરીએ છીએ જેને બાળકો સ્વાભિક્તા અને સહજતાથી શીખી લે છે અને જેને ભાષાશાસ્ત્રી જટિલ પણ વર્ણવી શકાય તેવી જણાય છે.” (જાનેડી, પોલેટો અને વેલડોન 1991)

ઉપરોક્ત પંક્તિ આ પાઠની ખૂબ સુંદર ભૂમિકા તૈયાર કરે છે. ઉપરોક્ત પંક્તિઓ વાંચ્યા પછી ભાષા વિશે તમે શી હકીકત ધ્યાન પર લીધી ?

1. વિચારોની આપ લે - આદાન પ્રદાન - એ ભાષાનું અગત્યનું કાર્ય છે.
2. ભાષા એ માનવીય કુશળતા છે.
3. ભાષાનો ઉપયોગ સાહજિક છે તેમાં આપણે ખાસ પ્રયત્ન કરતા નથી
4. બાળકો ભાષા વિકાસ કોઈપણ શિક્ષણ, સૂચન વિના જ કરે છે અને સ્વાભાવિકતાથી કરે છે.
5. ભાષા અતિ જટિલ છે
6. આમ છતાં તેને યોગ્ય રીતે વર્ણવી શકાય છે.

ઉપરોક્ત માહિતીના આધારે હવે પછીની બધી જ ચર્ચા, વિસ્તાર કરવામાં આવશે. આથી ત્યારથી જ આ માહિતી યાદ રાખી લેવી આવશ્યક છે.

1.2 વ્યાખ્યા અને અર્થ

આપણી રોજિંદી જિંદગીમાં ભાષા એ ખૂબ જ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે પણ આપણે તેને ઘાન આપતા નથી. આપમે તેને સહજ સ્વીકારી લઈએ છીએ. તે આપણો એક ભાગ છે તેવું માનીએ છીએ. ખરેખર ભાષા એ આપણી સામાજિક આવશ્યકતાનું પરિણામ છે. જરૂરિયાત છે. ઘણા બધા ભાષા શાસ્ત્રીઓએ ભાષાની વ્યાખ્યા આપી છે પણ આપણે ત્રણ જ શીખીશું.

1. ભાષા એ યાદચ્છક સંકેતોની પરંપરાગત પદ્ધતિ છે. આ સંકેતો વિચારીને વસ્તુઓને પ્રદર્શિત કરે છે (લાહેલી 1978)
2. ભાષા (મર્યાદિત, અમર્યાદિત, અનંત) વાક્યોનો સમૂહ દરેક લંબાઈમાં મર્યાદિત વાક્યોમે મર્યાદિત તત્વોના સમૂહમાંથી બનાવવામાં આવે છે. (કોમોસ્કી 1957)
3. ભાષા એ સંપૂર્ણ પણે માનવીય પદ્ધતિ છે જે અસહજિકતાથી અને ઈચ્છાપૂર્વક ઉત્પાદિત, ઉચ્ચારાયેલ સંકેતો દ્વારા વિચાર, લાગણી, ઈચ્છા વગેરેનું આદાન પ્રદાન કરે છે. સાપીર (1921) ભાષાશાસ્ત્રી અને વિદ્વાન

વિચારો : વ્યાખ્યા ધ્યાનપૂર્વક વાંચો તેમાંના પારિભાષિક શબ્દોનો અર્થ સમજવાની કોશિશ કરો વ્યાખ્યા સમજવા માટે કેટલાક પારિભાષિક શબ્દો સમજવા જરૂરી છે જે નીચે પ્રમાણે છે.

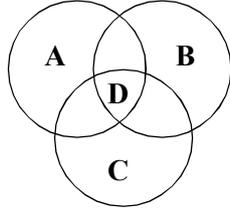
1. **પદ્ધતિ (system) :** આપણે ભાષા સ્વેચ્છાથી વાપરીએ છીએ. બોલતી વખતે. આપણે થોભીએ. વાક્ય અધૂરું છોડીએ. અથવા ભૂલો છોડી દઈએ છીએ પમ મૂળભૂત રીતે ભાષા

નિયમ સંચાલિત પદ્ધતિ છે. તેને જટિલ બંધારણ શું તમે ભાષાના નિયમો બદલી શકો. તમે શું નિયમ વિના ચલાવી શકશો ? ના. જો આપણે નિયમોનો ઉપયોગ ન કરીએ તો પ્રત્યાયન થશે નહીં. આનો અર્થ એવો થયો કે ભાષા એવી પદ્ધતિ છે જેમાં નિયમ અનુસરવાથી જ અર્થ સમજી શકાય.

2. **ઈચ્છાધીન :** ભાષામાં વપરાતા ધ્વનિ સંકેતો ઈચ્છાધીન છે દરેક શબ્દને બે બાજુ છે. રચના અને વિષય (સામગ્રી) છે. રચના એટલે બોલાયેલા અથવા લખાયેલ શબ્દ અને વિષય એટલે તેની સાથે જોડાયેલ અર્થ. રચના અને અર્થ (વિષય) વચ્ચે શું સંબંધ છે ? ટેબલ, ફૂલ, ઘર જેવા શબ્દો વાંચ્યો ત્યારે તમારી આંખ સામે જેનું ચિત્ર રજૂ થાય તે રચના અને તેનો જે અર્થ મગજમાં થાય તે વિષય અર્થ આ બંને વચ્ચેનો સંબંધ કુદરતી કે તાર્કિક નથી. ટેબલને ટેબલ શા માટે કહેવામાં આવે છે ? તેવી જ રીતે ખુરશીને શા માટે કહેવામાં આવે છે ? તેનું કોઈ કારણ નથી પણ આપણે રચના અને વિષય વચ્ચેના સંબંધો શીખ્યા છીએ એટલા માટે આપણે કરીએ છીએ કે બંને વચ્ચેના સંબંધો કુદરતી નથી સ્વભાવિક નથી આ કારણથી ભાષાના સંકેતોને ઈચ્છાદીત કહેવાય છે.
3. **ફક્ત માનવીય :** કુદરતી અને માવજતનો વાદવિવાદ ખૂબ જાણીતો છે. ભાષા શા માટે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ કે આપણે ભાષાના બંધારણને સંરચનાને ધ્યાન આપતા જ નથી. આપણે ભાષા રચનાની જટિલતા ધ્યાને લેતા નથી જ્યારે આપણે બીજી ભાષા શીખીએ ત્યારે જ ખ્યાલ આવે છે કે ભાષાની રચના કેટલી જટિલ છે અને મુશ્કેલ છે. બે નાના શબ્દો 'હોશિયાર છોકરો' બોલવામાં પણ વિવિધ પ્રક્રિયા થાય છે દરેક શબ્દ ઘણા ધ્વનિઓનો બનેલો છે. શબ્દ ગોઠવણીનો ક્રમ હોય છે જે નિશ્ચિત છે.

તમે તમારી માતૃભાષા સરળતાથી બોલો છો પણ તેના વ્યાકરણના નિયમો જણાવી શકશો ? કદાચ થોડા ઘણા બધા નહીં આ એવું દર્શાવે છે કે ભાષાના ઉપયોગ માટેનું જ્ઞાન, સમજ મગજમાં સચવાયેલ છે જે આપણને આપોઆપ પ્રાપ્ત થતી નથી આ જ્ઞાન, સમજ શું છે ? બીજા શબ્દોમાં તમે ભાષા જાણો ત્યારે શું જાણો છો ? ઉપરોક્ત ઘટકો જેના વિશે આપણે વાત કરી તે બધાં એક સાથે ભાષાની રચના બનાવે છે જે આપણે મગજમાં સચવાય છે.

વિદ્વાનો આ ઘટકોને (પાંચ) નીચે પ્રમાણે પ્રકારોમાં વહેંચે છે.

- (એ) રચનામાં ધ્વનિશાસ્ત્ર, અવશ્યશાસ્ત્ર, વાક્ય, શબ્દ રચનાનો સમાવેશ થાય છે.
- (બી) વિષયમાં અર્થ વ્યવસ્થાનો સમાવેશ થાય છે
- (સી) ઉપયોગમાં ભાષાનો વપરાશ આવે છે.

1.2.1 ધ્વનિશાસ્ત્ર

માનવી વાચિક અવયવો દ્વારા વિવિધ વાણીના ધ્વનિઓ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. આ ધ્વનિના સામાન્ય લક્ષણોના અભ્યાસને ધ્વનિશાસ્ત્ર કહે છે તેમાં ત્રણ પાસાંઓનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે.

1. **ઉચ્ચારણ ધ્વનિશાસ્ત્ર :** વાણીના ધ્વનિ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ?
2. **એકોસ્ટીક (ધ્વનિ) ધ્વનિશાસ્ત્ર :** વાણીના ધ્વનિ હવામાં કેવી રીતે પ્રસારણ પામે છે ?
3. **શ્રવણ ધ્વનિશાસ્ત્ર :** કાન, વાણીના ધ્વનિ કેવી રીતે સમજે છે ?

માનવી ઘણા બધા વાણીના ધ્વનિઓ ઉત્પન્ન કરી શકે છે પણ બધા જ ધ્વનિઓ ભાષામાં ઉપયોગમાં આવે છે ? ના. દરેક ભાષા વાણી ધ્વનિના નિશ્ચિત સમૂહનો

જ ઉપયોગ કરે છે અને આ સમૂહ દરેક ભાષા માટે અલગ હોય છે. આ પદ્ધતિ અને પ્રકારના વાણીના ધ્વનિને લગતા અભ્યાસને ધ્વનિશાસ્ત્ર કહે છે.

ધ્વનિશાસ્ત્રમાં ઉચ્ચારણે એ એક એકમ છે અને તે વાણીના ધ્વનિનો પારિભાષિક શબ્દ છે. દરેક વાણી ધ્વનિ જે જુદો અર્થ કરે તેને ઉચ્ચારણ કરે છે. કોઈ એક ધ્વનિ ઉચ્ચારણ છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે બીજા ધ્વનિ સાથે અર્થ તફાવત કરે છે કે કેમ તે નક્કી કરવું જોઈએ. દા.ત. રામમાં /રા/ ની જગ્યાએ મૂકતાં દામ થાય જે અર્થનો તફાવત કરે છે. માટે /રા/ અને /શ/ ઉચ્ચારણો છે.

1.2.2 રૂપ ઘટક શાસ્ત્ર

આ રૂપઘટકનો અભ્યાસ છે એટલે કે ભાષામાં રચનાનો અભ્યાસ, સ્વરૂપનાં અભ્યાસ ઘણી ભાષામાં એક શબ્દમાં, શબ્દ જેવા ઘણા તત્વો સમાયેલા હોય છે. રૂપઘટક ભાષાનું મૂળભૂત, નાનામાં નાનું અર્થપૂર્ણ એકમ છે એટલે કે નાનામાં નામુ અર્થપૂર્ણ તત્વ, ઘટક, એકમ. ગુડલક (1991)ના જણાવ્યા પ્રમાણે રૂપઘટક વાણીનું નાનું ઘટક છે જે થઈ ધરાવે છે

રૂપઘટક બે પ્રકારના હોય છે.

મુક્ત ઘટક

બધ્ધ રૂપઘટક

દા.ત. છોકરો, છોકરી, ચાલવું, ઉભવું વગેરે દા.ત. ઓ -જલ્દી-નાર વગેરે

મુક્ત રૂપ ઘટક : વાક્યમાં ગમે ત્યાં સ્વતંત્ર રીતે આવી શકે છે. પ્રયોજાઈ છે.

બધ્ધ રૂપઘટક : વાક્યમાં સ્વતંત્ર રીતે આવી શકતું બધ્ધ રૂપઘટક, મુક્ત રૂપ ઘટક સાથે જોડાયેલ હોય ચે. દા.ત. છોકરા સરસ રીતે વોલીબોલી રમતા હતા.

મુક્ત રૂપ ઘટક : છોકરા, સરસ, રમતા

બધ્ધ રૂપઘટક : ઓ, રીતે, હતા

મુક્ત રૂપઘટકમાં બાધ રૂપઘટક જોડીને, ઉમેરીને ઘણા શબ્દો બનાવી શકાય છે. દા.ત રમત, મુક્ત ઘટક છે. તેની સાથે વિવિધ બધ્ધ રૂપઘટક જોડવાથી ઘણા બધા શબ્દો બનાવી શકાય જેમ કે રમવું, રમનાર ફરી રમ, રમિયાળ વગેરે.

1.2.3 શબ્દ રચના (વાક્યમાં)

વાક્યમાં શબ્દોની ગોઠવણી એટલે સીન્ટેક્સ અથવા શબ્દ રચના. શબ્દો ક્રમાનુસાર વ્યવસ્થિત ગોઠવવાથી વાક્ય બને છે. આ શબ્દોની ગોઠવણી કરવાની પદ્ધતિને અભ્યાસ અહીં કરવામાં આવે છે. દા.ત. 'શિક્ષકે પાટિયા પર (બ્લોક બોર્ડ) લખ્યું' એ વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ સાચું વાક્ય છે પણ 'લખ્યું પર શિક્ષક પાટિયા' એ વાક્ય વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ ખોટું છે કારણ કે વાણીનો એકમો, ઘટકો, જેવાં કે ક્રિયાપદ, નામ, કર્મ વગેરે યોગ્ય ક્રમમાં નથી ગોઠવાયેલા. કોમોસ્કી (1975, 1988) કરું છે કે શબ્દ રચનાના સંબંધોના બે પ્રકાર છે રેખિય અને અધિક્રમિક (Linear hierarchical) રેખિય માળખું સરળ છે - વિષય (નામ) - ક્રિયાપદ - કર્મ (વસ્તુ) (SVO Subject - Vub - Object) ગુજરાતીમાં - નામ કર્મ, ક્રિયાપદ પ્રમાણે ગોઠવણી છે. દા.ત. છોકરાએ બારી તોડી રીટાએ ચોપડી વાંચી.

અધિક્રમિક માળખું જટિલ છે. દા.ત. જે છોકરાએ બારી તોડી તે ભાગી ગો

રીટા ચોપડી વાંચતા વાંચતા ખુરશીમાં સુઈ ગઈ.

અંગ્રેજીમાં SVO અને હીન્દીમાં SOV (વિષય વસ્તુ (કર્મ) અને ક્રિયાપદ) આ પ્રમાણે ગોઠવણી થાય.

આ માળખાની રચના અને તેમ દરેક ભાષા પ્રમાણે બદલાય છે.

1.2.4 અર્થ વ્યવસ્થા

અર્થ વ્યવસ્થાનો અભ્યાસ અહીં (semister) કરવામાં આવે છે. અર્થ દરેક કક્ષાએ

- ધ્વનિશાસ્ત્ર (વાણીના ધ્વનિઓ), રૂપઘટક શાસ્ત્ર (રૂપઘટક અને શબ્દો) અને રચના (વાક્યોમાં) - અગત્યનો છે. અર્થ વ્યવસ્થામાં કેટલાંક પાસાંઓનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે જેમ કે

- કલ્પનાત્મક અને સમૂહનો અર્થ

- અર્થના લક્ષણો

- શાબ્દિક સંબંધો

પણ ભાષાનો ધ્વનિ સાંભળીએ અને આપણ ભાષાના જ્ઞાન સંગ્રહમાંથી તેને અર્થ આપીએ છીએ તો ક્યારેક બીજા ધ્વનિ (શબ્દ)ના સંદર્ભમાં તેનો અર્થ કરીએ છીએ. દા.ત સરસ, સારુ, સુંદર આ શબ્દો જાણતા હોવાથી ક બીજાની જગ્યાએ કરી શકાય. તે જ પ્રમાણે 'ખરાબ' નો વિરુદ્ધાર્થી કરી શકાય. શબ્દો જે અર્થ દર્શાવે તે પ્રમાણે વિવિધ સંબંધોથી સંબંધિત હોઈ શકે છે.

આ સંબંધોને શાબ્દિક સંબંધો કહે છે જેમાં...

સમાનાર્થી, વિરુદ્ધાર્થી.. એક કરતાં વધુ અર્થ ધરાવતા (વિવિધાર્થી)

સમાનાર્થી : બે અથવા વધુ સરખા અર્થવાળી રચના (શબ્દ) તેઓની અદલાબદલી શક્ય હોય, ન પણ હોય. દા.ત સારું, સુંદર

વિરુદ્ધાર્થી : બે અથવા વધુ વિરુદ્ધ અર્થવાળી રચના (શબ્દ) દા.ત. સારું - ખરાબ ધીમુ ઝડપી વગેરે વગેરે

વિવિધાર્થી : એક ધ્વનિ અથવા શબ્દને બે અથવા વધારે વધારે અર્થ હોય.

દા.ત. ગુરુ શિક્ષક

વારનું નામ

વિચારો : દરેક પ્રકાર જે ઉપર ચર્ચા કરી તેના બે ઉદાહરણ, તમારી માતૃભાષાના આપો

1.2.5 ઉપયોગ, વ્યવહાર

પ્રત્યાયન સમજવામાં સંદર્ભ પણ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. આ સંદર્ભ ભાષાકીય અને/થવા પ્રત્યક્ષ હોઈ શકે. વું માનવામાં આવે છે કે જે બાળકો ભાષાનો વિકાસ કરી રહ્યા છે તે ભાષાના સંકેતો સમન્વય પરિસ્થિતિના સંદર્ભ પર આધાર રાખે છે. ઉપયોગ () સાદી ભાષામાં એવી પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરે છે જે સાંભળનારને કોણે શું કરવું, કોને કહ્યું, કેવી રીતે કહ્યું અને શા માટે કહ્યું વગેરે માહિતી આપે છે. તે ભાષા ઉપયોગની પદ્ધતિઓ અભ્યાસ છે (બેટ્સ 1976. બ્લુચ અને લાહેલી 1978, ક્રીસ્ટલ 1987)

ઘણી રીતે ઉપયોગમાં અભ્યાસ () એ જોઈ ન શકાય તેવર્થનો અભ્યાસ છે થવા જે કરવાયુ નથી તે આપણે કેવી રીતે સમજીએ તેનો અભ્યાસ છે (અથવા લખાયુ નથી)

દા.ત. 1

ઉચ્ચારણ

અદૃશ્ય અર્થ

અ કરે - મારો દિકરો ચૌદ વર્ષનો છે. અ, બ પાસેથી રૂપ ભાડે લેવાનો પ્રયાસ કરે છે.

બ કરે - સારુ, બરાબર છે બ કરે છે અ કમ રાખી શકે છે.

અ કહે - મારી પાસે કુતરા પણ છે. બ કહે - ઓહ, મને માપ કરશો ?

બ કહે છે અ રૂમ રાખી શકશે નહીં

(હાર્વે સાક્સ - 1992)

ઉપરના દાખલામાં અ અને બ રૂપ ભાડે રાખવા અંગે કઈ બોલતા જણાય છે ? જો આપણે બીજુ કોલમ ન વાંચીએ તો ચર્ચાનો વિષય રૂમ ભાડે રાખવાનો તે જાણી શકીશું નહીં અ અને બ એકબીજાને કેવી રીતે સમજી શકશે ? કારણ કે તેમને સંદર્ભ ખબર છે.

દા.ત. 2

- (a) તમે સાયકલ ચલાવી શકો ? (એ) પ્રશ્ન છે જવાબની અપેક્ષા છે.
 (b) તમે શાકભાજી આપશો ? (બી) વિનંતી છે. જવાબની અપેક્ષા નથી સાંભળનાર શાકભાજી આપશે તેવી અપેક્ષા છે.

ઉપયોગને બોલનારના હેતુ, ઈરાદા, આશય સાથે સંબંધ છે અને બોલનાર અને સાંભળનાર/પાછળ જે દુનિયા છે તેની જાણકારી સાથે સંબંધ છે.

ભાષામાં કેટલાક એવા શબ્દો જે ભૌતિક સંદર્ભમાં જ સમજી શકાય આ શબ્દો છે. અહીં ત્યાં, આ તે, હમણા, ગી કાલે અને મોટા ભાગતા સર્વનામ, હું તમે, તે તેઓ અંગ્રેજીમાં કેટલાક વાક્યો સમજવાં અશક્ય હોય છે. દા.ત. યુલ (1996) તમારે તે કાલે પાછુ લાવવું પડશે કારણ કે તેઓ અત્યારે અહીં નથી. વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ સાચુ હોવા છતાં સંદર્ભ નથી. આ વાક્ય તદ્દન અસ્પષ્ટ છે. આ વાક્ય કોણ સમજી શકશે ? જે વ્યક્તિને તેનો સંદર્ભ ખબર છે અથવા ભૂમિકા (પૂર્વ ભૂમિકા) ખબર છે. આથી ઉપયોગ () તે પણ ભાષાકીય જ્ઞાનનું અગત્યનું પાસું ગણવામાં આવે છે.

1.4 માનવીય ભાષાના લક્ષણો

માનવિય ભાષાના લક્ષણો નક્કી કરવાના પુષ્કળ પ્રયત્નો થયા છે. આ લક્ષણો ખરેખર ભાષાની પૂર્વ જરૂરિયાત છે. જો આ લક્ષણો હાજર હોય તો જ પ્રત્યાયનની પધ્ધતિને ભાષા કરી શકાય.

સર્જનાત્મકતા એ માનવીય ભાષાનો અગત્યનો ભાગ છે. દુનિયાની દરેક ભાષામાં સતત નવા નવા ઉચ્ચારણો બનતા રહે છે અને સમજતા રહે છે અને આ દરેક ભાષાનું લક્ષણ છે. આ લક્ષણને લીધે જ બોલનાર તેણે કદી ન સાંભળ્યા હોય તેવાં વાક્યો સમજવા અને બનાવવા સક્ષમ બનાવે છે. ભાષા શિખતી વખતે (વિકસાવતી) સતત નવા નવા ઉચ્ચારણો કરે છે જે તેણે પહેલાં ક્યારેય સાંભળ્યા નથી.

વિચારો : નીચેનું વાક્ય વાંચો અને બે બાબતોનો વિચાર કરો - તમે આ વાક્ય પહેલાં ક્યારેય વાંચ્યું છે ? તમે તેનો અર્થ સમજ્યા ?

‘ગઈકાલે ફાટેલા કપડાવાળો, ગરીબ બુદ્ધો માણસ ભેટ પડી ગયો’ આપણે આ વાક્ય સમજી શક્યા કારણ કે આપણે ભાષા જાણીએ છીએ પણ આવું વાક્ય કદાચ પહેલાં સાંભળાયું નથી. માતૃભાષા બોલનારની સતત નવા વાક્યો બનાવવાની ક્ષમતા જ ભાષાની સર્જનાત્મકતા છે. માનવીય ભાષાના વિકાસમાં દરેક તબક્કે સર્જનાત્મકતા અગત્યનું લક્ષણ છે. દરેક નવી પરિસ્થિતિ અને વસ્તુ સાથે વ્યક્તિ ભાષાના સ્ત્રોતનો ઉપયોગ કરી નવા શબ્દો, નવાં વાક્યો બનાવે ચે. આપણી ભાષામાં સ્પષ્ટ અને મર્યાદિત ધ્વનિઓ છે જેનો ઉપયોગ આપણે અસંખ્ય, અમર્યાદિત વાક્યો બનાવવામાં કરીએ છીએ. આ દર્શાવે છે અને તેની વ્યાખ્યામાં તે જણાઈ આવે છે. જેની ચર્ચા ઉપર કરી છે.

1.4.1 દ્વિ પધ્ધતિ (Duality)

ભાષાનું બીજું લક્ષણ છે. ‘બેવડાં ઉચ્ચારણ’ અને ‘બેવડી પધ્ધતિ’ ભાષા બે કક્ષામાં એક સાથે ગોઠવાયેલ છે. એક કક્ષા છે જ્યાં (બ, ન, ઈ) જેવાં ધ્વનિ આપણે ઉત્પન્ન કરી શકીએ છીએ પણ આ કક્ષાએ તેમને કોઈ અર્થ હોતો નથી તેમને યોગ્ય ક્રમ અથવા યોગ્ય જોડકામાં બોલવા જોઈએ. દા.ત. બીન, નીલ વગેરે તો તેમનો અર્થ થાય છે.

પ્રથમ કક્ષા - વિશિષ્ટ ધ્વનિ જેવા કે /ન, બ, ઈ, યુ/ વગેરે

બીજી કક્ષા - વિશિષ્ટ અર્થ (a) નીલ, (b) નીલ જે વિશિષ્ટ ધ્વનિના જોડકાં દ્વારા રજૂ થાય છે.

આમ મર્યાદિત વિશિષ્ટ ધ્વનિના સમૂહ દ્વારા આપણે પુષ્કળ અર્થપૂર્ણ જોડકાં બનાવી શકીએ છીએ (રૂપઘટક, શબ્દો, શબ્દપદ, વાક્યો છે.)

યાદચ્છિકતા એ ભાષાનું અનુરૂપ લક્ષણ છે. ભાષામાં શબ્દ રચના અને અર્થ વચ્ચે કોઈ સીધો સંબંધ હોતો નથી. દરેક ભાષામાં એક જ વસ્તુ માટે અલગ અલગ શબ્દો હોય છે. દા.ત. ટ્રી - વૃક્ષ, પેડ, ઝાડ વગેરે

ઝાડ (મરાઠી)

ટ્રી (અંગ્રેજી)

ઝાડનું ચિત્ર મૂકવું પેડ (હિન્દી)

વૃક્ષ (સંસ્કૃત)

આ ધ્વનિ શબ્દો અને ઝાડ વચ્ચે કોઈ કુદરતી સંબંધ નથી. શબ્દ અને અર્થને કોઈ સંબંધ નથી

એ નોંધવું જોઈએ કે બહુ ઓછા શબ્દો કુદરતી પરિસ્થિતિના ધ્વનિ જાળવી રાખે છે. દા.ત. 'Hiss' 'Buzz' 'cpash' આવા ધ્વનિને ઓનોમેટોપાઈક ધ્વનિ કહે છે. યાદચ્છિકતા બોલનારને તેની મરજી પ્રમાણેનો ક્રમ. કોઈપણ અર્થ માટે વાપરવાની છૂટ આપતી નથી. રચના અને અર્થનો યોગ્ય સંબંધ ભાષા વિકાસ દરમ્યાન શીખવો પડે છે અને તે સંબંધને અનુસરવો પડે છે અને પ્રત્યાયનમાં તે જ પ્રમાણે ઉપયોગ કરવો પડે છે.

1.4.2 સ્થાનાન્તરણ

ભાષાનું વધુ એક અગત્યનું લક્ષણ છે સ્થાનાન્તરણ. આ લક્ષણથી જે સંદર્ભમાં વાત થતી હોય તે હાજર ન હોય તો પણ તે સમય/સ્થાન વિશે ભાષાનો પ્રયોગ કરી શકાય છે. દા.ત. દૂધ, દૂધ ખરેખર હાજર ન હોય તો પણ આપણે તેને વિશે સમજી શકીશું. ભાષામાં આપણે વસ્તુ, ખોરાક, ચોપડી વગેરે વિશે વાત કરી શકીએ છીએ. વળી પૌરાણિક, પરિકથા વગેરે વિશે કરી શકીએ અને જે હવે થવાનું છે તેના વિશે વાત કરીએ છીએ તે ભાષાના સ્થાનાન્તરણના લક્ષણને આભારી છે. આથી પ્રાણી પ્રત્યાયન ભાષાકીય પ્રત્યાયન નથી.

1.4.3 સાંસ્કૃતિ પ્રસારણ

માતાપિતા શારિરીક લક્ષણોની જે ભાષા વારસામાં મેળવતા નથી. ભાષા આપણે તે સંસ્કૃતિના બીજા લોકો સાથે તે સંસ્કૃતિમાં રહી મેળવીએ. શીખીએ છીએ. બાળક હીંદી બોલતા માતાપિતાને ત્યાં જન્મે પણ મદ્રાસમાં ઉછેરવામાં આવે તો તામીલ ભાષા શીખશે. બાળક ભાષા સામાજિક સંદર્ભમાં શીખે છે. જે પ્રક્રિયા દ્વારા એક પેઢીથી બીજી પેઢી સુધી ભાષા પહોચાડવામાં આવે છે. તેને સાંસ્કૃતિક પ્રસારણ કહે છે. આમ ભાષા બાળકને વારસામાં મળતી નતી પણ ભાષા શિખવાની ક્ષમતા બાળકને વારસામાં મળે છે.

1.4.4 રીફ્લેક્સીવીટી

ભાષા આપણા વિચારો, ઈચ્છાઓ બીજાને જણાવવા માટે ઉપયોગમાં આવે છે. કલ્પના અને વિચારો મગજમાં વ્યક્ત રૂપે રહે છે. ભાષામાં એ ક્ષમતા છે કે તે આ કલ્પના, વિચારોને ભાષાકીય માળખામાં (પ્રતિબિંબિત) રજૂ કરે અને તેને જાહેર કરતાં પહેલાં તેમાં સુધારા કરે.

પુનરાવર્તન એ પણ ભાષાનું લક્ષણ છે. એક વાક્યમાં બીજું વાક્ય સમાવી શકાય પોલિસે, બેમકમાંના ઝવેરાતની ચોરી કરનાર ચોરને પકડ્યો.

પુનરાવર્તન સંબંધિત ખંડ વડે અથવા સંયોજન વડે કરી શકાય.

1.5 ભાષાનાં કાર્યો

ભાષા ઘણા કાર્યો ઉપયોગ છે

- 1. આપણા વિચારો રજૂ કરવા :** સૌથી સામાન્ય કાર્ય છે (કર્ઈસ 1986) તેને સંદર્ભ માટે વપરાતું, નામયોગી અને ચિંતનશીલ પણ કરે છે. ભાષા વાપરનારાઓ વચ્ચે વિચારો, અભિપ્રાય, હકીકત અને માહિતીની આપ લે એટલે પ્રત્યાયન વિસ્તૃતપણે વિચારોની આપ લે બે સંદર્ભમાં થાય છે.
(I) રોજિંદી પ્રત્યાયન જે કોઈ સંદર્ભ ધરાવે છે
(II) શૈક્ષણિક પરિસ્થિતિકાયદો, સરકાર, ધંધો વગેરે (ક્યુમીન્સ 1979, 1980, 1984)
આમ આપણે જોઈ શકીએ કે શિક્ષણ માટે પણ ભાષા આવશ્યક છે.
- 2. સામાજિક ક્રિયા પ્રતિક્રિયા :** 'સુપ્રભાત તમને મળીને આનંદ થયો' વગેરે શબ્દપદ રોજિંદા વ્યવહારમાં વપરાય છે. જે કોઈ વિચાર રજૂ કરતા નથી પણ તેનો ઉપયોગ તે જ ભાષાનો ઉપયોગ કરતા લોકો સાથે સારા સંબંધો રાખવા વપરાય છે.
- 3. ભાવાત્મક અભિવ્યક્તિ :** નીચેના ઉદાહરણો જુઓ (1) એક સ્ત્રી તેની નજર સામે અકસ્માત થતો જોઈ 'ઓહ ભગવાન.!' કહે છે (2) ભર ઉનાળાની બપોરે એક વ્યક્તિ બસ પકડવા દોડે છે પણ બસ રોકાતી નથી તે વ્યક્તિ ગુસ્સે થાય છે અને બધાને ભાંડે છે. આ ભાષાનો સામાન્ય ઉપયોગ છે. ભાષાનું કાર્ય આપણી ભાવનાઓને પ્રદર્શિત કરવાનું છે અને બોલતી વખતે તે પ્રદર્શિત થવું જોઈએ.
- 4. વિચારનું સાધન :**
વિચારો : તમે ભાષા વિના વિચારી શકશો ? ભાષા, વિચાર, બુદ્ધિ શક્તિ એકબીજા સાથે કેવી રીતે સંકળાયેલા છે ? (બૌદ્ધિક કાર્ય)
મોટેભાગે આપણે વાક્યોમાં વિચારીએ છીએ ભાષાને આપણે સાધન તરીકે વાપરીએ છીએ- મનમાં (મગજમાં) દાખલા ગણતી વખતે, આપણે જ્યારે વાણી વડે પ્રત્યાયન અથવા સાંકેતિક કરીએ ત્યારે તેની સાથે મગજમાં કસરત ચાલુ હોય છે.
કેટલાક એવું માને છે કે પહેલેથી જ મગજમાં હોય તેવા વિચારો રજૂ કરવા ભાષાતંત્ર ઉપયોગ થાય છે અને વિચારો મોટેથી બોલીને બોલીને રજૂ કરવાની જરૂર ઊભી થાય ત્યારે.
- 5. ઓળખની અભિવ્યક્તિ :** આપણે ભાષાના ઉપયોગ દ્વારા સાંભળનારને આપણી પરિસ્થિતિ, શિક્ષણ વગેરે વિશે માહિતી આપીએ છીએ. ઘણી વખત સ્ત્રી અને પુરુષ બોલેલી ભાષા પણ જુદી જુદી હોય છે. ભાષાનું કાર્ય છે કે તે વ્યક્તિની ઓળખ રજૂ કરે. બીજાને જાણ કરે કે આપણે કોણ છીએ ? ક્યાં છીએ ? વગેરે
- 6. હકીકતની નોંધ :** ભવિષ્યમાં ઉપયોગ કરવા માટે માહિતી સંગ્રહ કરવો જરૂરી છે. ભાષા દરેક પ્રકારની માહિતી સંગ્રહ કરવામાં વપરાય છે. દા.ત. કાયદા, ઐતિહાસિક, હકીકત, ભૌગોલિક નોંધ, વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ, બેંક લોકોની માહિતી વગેરે
- 7. વાસ્તવિકતા નિયંત્રણ :** અલૌકિક માન્યતાના દરેક પ્રકારમાં ભાષાનું નિયંત્રણ દરેક શક્તિ જે શ્રદ્ધાળુની જિંદગીને અસર કરે તે વર રહે છે. મહંત દ્વારા બોલાતા મંત્રો એકઠા થયેલા લોકો પર નિયંત્રણ ધરાવે છે.

1.5.1 બાળક માટે ભાષાનું વિકાસ કાર્ય (વિકાસ લક્ષી)

- 1. સાધન :** બાળકો પોતાની ભૌતિક જરૂરિયાત માટે ભાષાનો પ્રયોગ કરે છે.

2. **નિયમનકારી :** બીજાના વર્તન પર નિયંત્રણ માટે ભાષાનો પ્રયોગ દા.ત. મને તેડો, ઘેર ચાલો વગેરે
3. **સંશોધનાત્મક :** ભાષાનું શીખવાનું કાર્ય છે. બાળકો પોતાના વાતાવરણને સમજવા ભાષાનો પ્રયોગ કરે, પ્રશ્નો પૂછે 'આ શું છે' ? શા માટે ? ક્યાં ? વગેરે
4. **માહિતી માટે :** જાણકારી માટે : પ્રસંગ વિશે જણાવવા ભાષાનો પ્રયોગ. દા.ત. હાથી જોયો, કાકાને ત્યાં ગયા વગેરે
શ્રવણમંદ બાળકના શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં આ કાર્યનો પ્રયોગ સમાચાર અને પ્રત્યાયનના તાસમાં (પીરીયડમાં) થાય છે.
5. **કલ્પના :** બાળકો કલ્પનાશીલ હોય છે. તોએ ટીચર - ટીચર રમે છે. ડોક્ટર બને છે. વગેરે કાલ્પનિક રમત દ્વારા બાળક ખરેખર જિંદગી વિશે શીખે છે અને ત્યાં ભાષાનો પ્રયોગ કરતા શીખે છે.

1.6 યોગ્યતા અને પ્રભાવ (કાર્ય)

આ એકમમાં ભાષાનું માળખું (બંધારણ) શીખ્યા. એવું જણાવ્યું છે કે દરેક ભાષાને તેનું માળખું હોય છે એટલે આપણે જ્યારે ભાષાના માળખાની વાત કરીએ ત્યારે ભાષા પદ્ધતિના સંપૂર્ણ ચિત્રની વાત કરીએ છીએ. હવે જ્યારે આપણે 'યોગ્યતા અને પ્રભાવ (કાર્ય)' ની અને 'ઊંડા અને સપાટી પરના (ઉપરના) બંધારણ માળખા' જે ભાષામાં છે (જે આધુનિક ભાષાવિજ્ઞાનના ચાવીરૂપ ખ્યાલો છે) તેની વાત કરીશું ત્યારે ફક્ત વાક્યને બનાવવા માટેના મૂળભૂત નિયમોની જ ચર્ચા કરીશું તમે આ યુનિટ 5 માં મૂળભૂત ભાષાકીય ક્ષમતા ... વાંચો એટલે આપણે ધ્વનિ, શબ્દ રચનાની વાત અહીં કરીશું નહીં. અહીંયાં આપણે ફક્ત વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ સાચાં (યોગ્ય) વાક્યો જે બોલનાર બનાવે છે અને તેના દ્વારા જરૂરી અર્થ કરે છે જે સંભળનાર સમજે છે તેની જ ચર્ચા કરીશું આપણે કોમોસ્કીના મૂળભૂત તફાવતથી શરૂ કરીશું.

(1) વ્યક્તિની ભાષાના નિયમોની જાણકારી, સમજણ.

(2) વાસ્તવિક પરિસ્થિતિમાં તેનો ભાષાનો ઉપયોગ

પહેલું 'યોગ્યતા' છે અને બીજું 'પ્રભાવ (કાર્ય)' છે. જાણકારી પોતે જ. નિયમ ગણવાની ક્ષમતા છે અને તેને સામાન્યીકરણ કરવાની આવડત છે. સ્ટીવન્સન (1998) 'યોગ્યતા' સિધ્ધાંત એ આપણી વાક્ય વ્યાકરણની દૃષ્ટિથી સાચુ છે કે ખોટુ તે નક્કી કરવાની ક્ષમતા જાણવા માટે બનાવ્યો છે.

બીજા શબ્દોમાં યોગ્યતા એ વ્યક્તિની કંઈક સરળતાથી અને સાચી રીતે યોગ્ય રીતે કરવાની ક્ષમતા, આવડત છે. ભાષાની યોગ્યતા એ બોલનારની પોતાની માતૃભાષાની જાણકારી જે તેને તેણે ક્યારેય ન સાંભળ્યા હોય તેવા ઉચ્ચારણો કરવા અને સમજવાની આવડત આપે છે. માતૃભાષા બોલનાર વ્યાકરણના નિયમોની સભાન જામકારી વિના જ આ 'યોગ્યતા' નો ઉપયોગ કરે છે.

દા.ત. મૂળભૂત વાક્ય રચના NPIT VERBT NPL જે નીચેના વાક્યો બનાવવા વપરાય છે.

રામે પક્ષી માર્યું, શિકારીએ વાઘ માર્યો, મોહને કરી ખાદ્ય બળવાન છોકરાએ નાના છોકરાને માર્યો વગેરે.

હીન્દીમાં.. શંકરને બલ્લીકો પકડા

મીનાને બોલ ફેંકા

દયાલુ લડકેને બુઢે ચાચા કો સંભાલા

માતૃભાષા બોલનાર કેવી રીતે આ ઉચ્ચારણો કરે છે અને સમજે છે ? તેણે પોતાની માતૃભાષાના અર્થ વ્યવસ્થા અને રચનાના નિયમો આત્મસાત કર્યો છે અને આ જ્ઞાન તેને પરિવર્તનના નિયમો અને મૂળભૂત વાક્ય રચનાની પદ્ધતિ વડે અસંખ્ય વાક્યો બનાવવાની આવડત આપે છે.

આ વિવિધ ક્રમો બનાવવાની યોગ્યતા, સંવાદોને પ્રભાવિત કાર્ય કહેવાય છે. કોમોસ્કી પ્રમાણે સામાન્ય ભાષાક્રિય વર્તનમાં, ભાષાના અવ્યક્ત અને જટિલ નિયમોને દારે નવિન વાક્યો બનાવવા. નવિન પ્રકારના વાક્યો બનાવવાનો સમાવેશ થાય છે. માતૃભાષા બોલનાર તેમની ભાષાની યોગ્યતાને કૂબ જ સહજતાથી, સરળતાથી સમજીએ ચીએ કે આપણા ધ્યાન પર એ બાબત આવતી જ નથી કે વાક્ય આપણે સાંભળીએ છીએ તે પહેલાં ક્યારેય પણ સાંભળ્યુ નતી તે તદ્દન નવુ નકોર છે. ઉપરોક્ત વાક્યો ફરીથી વાંચો. તમે પહેલાં ક્યારેય આ વાક્યો અનુકરણથી શીખી શકતાં નથી. વારંવાર બોલવાથી શીખી શકાતા નથી પણ તે શીખનારની સમજ “પ્રભાવ (કાર્ય)” તે કારણે બનાવાય છે તેઓ તે કાર્યમાંની ભૂલો સમજી અને ઓળખી શકે છે. દા.ત બોલનાર કહે છે ‘રાજુ ફૂલ પકડેગી’ આનો અર્થ સમજાશે પણ માતૃભાષા જાણકાર એ પણ સમજશે કે બોલનારની હીંદી ભાષા સારી નથી. માતૃભાષા બોલનાર કેવી રીતે આ ભૂલ શોધે છે ? ભાષાકીય યોગ્યતા દ્વારા સાંભળનાર આ ભૂલ નક્કી કરે છે.

કોમોસ્કીએ એવી દલીલ કરે કે ભાષાશાસ્ત્રીઓએ માતૃભાષા બોલનારની ભાષાકીય યોગ્યતા વર્ણવવા પર વધુ ધ્યાન આપવું જોઈએ. તેનો સંદર્ભ (ઈશારો) બોલનારના કાર્યમાંના ઉચ્ચારણમાં જોવા મળતા નિયમોની પદ્ધતિ સમજવા તરફ હતો. કોમોસ્કીની સમજ પ્રમાણે વ્યાકરણ એ બોલનારના કાર્ય (પ્રભાવ) નું વર્ણન સમજ નથી પણ તેની યોગ્યતાનું છે.

ભાષાને વાસ્તવિક પરિસ્થિતિમાં વાપરતી વખતે માતૃભાષા બોલનાર વ્યક્તિ કોઈપણ લંબાઈના જટિલ વાક્યો બનાવી (બોલી) શકે છે અને સમજી શકે છે પણ તે ટૂંકા વાક્યોનો પ્રયોગનું પસંદ કરે છે. બોલનાર તેની કુદરતી અને સર્જનાત્મક શક્તિઓનો ઉપયોગ કરીને ભાષામાં રહેલા નિયમો (વ્યાકરણના) જાણે છે બનાવે છે હાલના વિદ્વાનોએ ભાષાકીય યોગ્યતામાં નવું પરિમાણ ઉમેર્યું છે જેથી તે સમાજ સાથે વધુ સંબંધ ધરાવે. હાયમસ (1975) તેને ‘પ્રત્યાયનની યોગ્યતા’ એવું નામ આપે છે.

કાનટલ અને સ્વઈન (1980) પ્રત્યાયનની યોગ્યતાના (ક્ષમતા) ના ચાર પરિણામ જણાવે છે જે...

- **વ્યાકરણ ક્ષમતા (યોગ્યતા) :** આ કોમોસ્કીના ભાષાકીય યોગ્યતાના સંદર્ભમાં છે તે વ્યાકરણ અને શબ્દની ક્ષમતાનું ક્ષેત્ર છે.
- **સામાજિક ભાષા ક્ષમતા :** આ સામાજિક સંદર્ભમાં છે જેમાં પ્રત્યાયન થાય છે. જેમાં બોલનાર, સાંભળનાર દ્વારા એકબીજાને અપાતી માહિતી, જેમાં ભૂમિકા અને સંબંધોનો સમાવેશ થાય છે.
- **વાર્તાલાપ ક્ષમતા :** વાર્તાલાપના સંદર્ભમાં અર્થ કેવી રીતે રજૂ થયો છે. તે સમજવાની ક્ષમતા
- **વ્યુહાત્મક ક્ષમતા :** (અનીતિ વિષયક) : બોલનાર કેવી પદ્ધતિ પ્રત્યાયન શરૂ કરવામાં તેને ચાલુ રાખવામાં અને પ્રત્યાયન પૂરી કરવામાં તેમજ સુધારવામાં અને પુનઃ કહેવામાં વાપરે છે તે સંદર્ભ વિશે.

વિચારો : શ્રવણમંદના ભાષાને લગતા પ્રશ્નો/તેનું નિરાકરણ, સાથે ભાષાકીય યોગ્યતા અને કાર્યની વિશિષ્ટતાને જોડી શકાય ?

સૌથી પહેલાં તો જો શિક્ષક વૈચારિક વિશેષતા કરી શકે તો કાર્યને લગતા હેતુની બદલે યોગ્યતાને લગતા હેતુઓ કરશે અને વધુ સારી રીતે ભાષા શિખવાડશે. કોઈને આ માહિતી ફક્ત સિધ્ધાંત પૂરતી

જ મર્યાદિત લાગે અને વર્ગમાં અભ્યાસ કાર્યમાં ઉપયોગી ન જણાય પણ તેવું નથી જો સિધ્ધાંત સ્પષ્ટ સમજાયો હોય તો તેની અસર રોજની પ્રવૃત્તિમાં જોઈ શકાશે. દા.ત. વારંવાર પૂછાતા પ્રશ્નો બાળકને યાદ રાખતાં શિખવાડવું, જે વર્ગમાં દરરોજ થાય છે. તેવી પ્રવૃત્તિ છે જો શિક્ષક સિધ્ધાંત સ્પષ્ટ રીતે સમજ્યો હશે તો તે યાદ રાખવા કે ગોખવાની પ્રવૃત્તિ પર જરા પણ ભાર મૂકાશે નહીં પરંતુ શિક્ષક અનુભવ, સંદર્ભ અને ભાષાને જોડતી પરિસ્થિતિ ઉભી કરશે. જેથી બાળક તેને ભાષા સાથે જોડી શકે. હવે કાર્નાલિ અને સ્વેઈન (1980) એ આપેલા ચાર પરિમાણ ફરીથી વાંચો. શ્રવણમંદ બાળકોના શિક્ષક હોવાને નાતે આપમે તે ચારે પરિમાણ પર કાર્ય કરવું પડશે. જો શિક્ષક ફક્ત વ્યાકરણ ક્ષમતા પર જ કાર્ય કરે તો ભાષા વિકાસનો હેતુ સિધ્ધ થશે નહીં ?

‘બાળકની પ્રત્યાયનનો વિકાસ અને ઉપયોગ, બોલીને (વાણી), સંકેત અથવા લખીને, કોઈપણ પધ્ધતિએ થયો હોય તેને સામાજિક ક્રિયા પ્રતિક્રિયાના સંદર્ભમાં જોવો. મૂલવવો જોઈએ. બાળકને પ્રત્યાયનનું મોડેલ અને પોતાનું પ્રત્યાયન યોગ્યતા વિકસાવવા માટે જરૂરી છે’ (કેટસ્મર અને કેટટસ્મર 1998) ક્વીગ્લી અને કોર્શ્મર (1982) એ નોંધ્યા પ્રમાણે “શ્રવણમંદ બાળકની (દરેક બાળકની) શૈક્ષણિક ક્ષમતાના વિકાસ માટે પુષ્કળ અને યોગ્ય શિક્ષણનો અનુભવ સાથે તેવું વાતાવરણ હોવું જોઈએ”

આ અનુભવો સમજી શકાય તેવી પ્રત્યાયનની પદ્ધતિ વડે બાળક અને લોકો સાથે ક્રિયા પ્રતિક્રિયા કરી બાળક માટે અર્થપૂર્ણ બનાવી શકાય. અનુભવ પ્રવૃત્તિઓમાં ક્રિયા પ્રતિક્રિયા કરી. બાળક માટે અર્થપૂર્ણ અનુભવ પ્રવૃત્તિઓમાં યાદશક્તિ અને યાંત્રિક કૌશલ્યોની જગ્યાએ, અર્થપૂર્ણ શિક્ષણ અને ભાષા પ્રયોગ હોવો જોઈએ. કોમોસ્કીનો પરિવર્તનીય વ્યાકરણનો સિધ્ધાંત એવું કરે છે કે, સૂચિત કરે છે કે ભાષાના મૂળભૂત ગુણધર્મો લોકોનું ભાષા દ્વારા કેવી રીતે સમજે છે તેના આધારે આવે છે.

જે બાબતની ચર્ચા ભાષા શિક્ષણ માટે કરી તે જ બાબત ભાષા મુલ્યાંકનને પણ લાગુ પડે છે. શૈક્ષણિક પરિસ્થિતિમાં વ્યક્તિની ભાષાનો મર્યાદિત ખ્યાલ જ આવી શકે. કેરોલ (1961) બે પ્રકારની કસોટી વચ્ચે સ્પષ્ટતા કરે છે. એક જે મર્યાદિત માહિતી આપે અને બીજી ક્રિયા પ્રતિક્રિયા કૌશલ્યની માહિતી આપે.

1.7 બાહ્ય અને આંતરિક બંધારણ

ભાષાના બંધારણ (માળખું) ની રચનાને લગતા ઘણા સિધ્ધાંતો ભાષાશાસ્ત્રમાં છે. કેમોસ્કીએ પોતાના પ્રકાશનો દ્વારા ‘ઉત્પાદક (સર્જક) વ્યાકરણ’ નો ખ્યાલ વિકસાવ્યો. તેના કહેવા પ્રમાણે શરૂઆતનું વાક્યોનું પૃથ્થકરણ અયોગ્ય હતું કારણ કે પૃથ્થકરણમાં વ્યાકરણની બે કક્ષા ‘બાહ્ય’ અને ‘આંતરિક’ વચ્ચેનો તફાવત ધ્યાને લીધો ન હતો.

દા.ત. નીચેના વાક્યો જુઓ

(I) શાર્ક ખાવા માટે બેચેન હતી

(II) શાર્ક ખાવા માટે લિજ્જતદાર હતી

આ બંને વાક્યો ઉપલક દૃષ્ટિએ સરખાં લાગે. વ્યાકરણની રચના સરખી છે અને શબ્દ પદ સરખાં છે પણ બંને અર્થમાં જુદા પડે છે. પહેલાં વાક્યમાં શાર્ક ભૂખી છે અને ખાતી હતી. બીજા વાક્યમાં શાર્ક ખાવામાં આવી રહી છે (કોઈ તેને ખાઈ રહ્યું છે)

વાક્યોને ફરી રચવાથી અર્થ સ્પષ્ટ થશે

- શાર્ક ખાતી બેચેની હતી

- શાર્ક ખાતી લિજ્જતદાર હતી

આમ પ્રથમ વાક્યનો કોઈ અર્થ નથી જ્યારે બીજું વાક્ય અર્થપૂર્ણ છે. બીજો દાખલો જોઈએ.
બીજો દાખલો જોઈએ.

(I) જહોન રાજી કરવા ઉત્સુક છે

(II) જહોનને રાજી કરવો સહેલો છે.

અહીં પણ બાહ્ય કક્ષાએ બંને વાક્યોનું પૃથક્કરણ એક સરખી રીતે થશે બંને સરખા દેખાય છે પણ આંતરિક દૃષ્ટિએ, અર્થની દૃષ્ટિએ બંને એકબીજાથી અલગ છે. પહેલાં વાક્યમાં જહોન કાર્યને રાજી કરવા માંગે છે. બીજા વાક્યમાં કોઈ જહોનને રાજી કરવા માંગે છે

આવા કિસ્સાઓમાં કરી શકાય કે વાક્યો બાહ્ય દૃષ્ટિએ સરખું બંધારણ ધરાવે છે. પણ આંતરિક રચનામાં જુદા પડે છે. બાહ્ય રીતે આંતરિક રચના સમજવા માટે આપણે ‘બાહ્ય વિષય’ અને ‘આંતરિક વિષય’ ને લગતા ખ્યાલો જોઈશું.

આંતરિક રચના એટલે ‘નામ પદ’ જે આંતરિક રચનામાં વિષય છે પણ તે બાહ્ય વિષય ફક્ત પહેલા વાક્યનો જ છે. મોહન બીજા વાક્યનો બાહ્ય વિષય છે. જ્યારે શ્યામ બંને વાક્યમાં આંતરિક વિષય છે. આમ ક્રિયા કરનાર છે (એજન્ટ) અને મોહન તે ક્રિયા મેળવે છે.

ભાષા શાસ્ત્રીઓ એવો દાવો કરે છે કે વાક્ય સમજવા માટે જરૂરી અર્થ અને રચનાની માહિતી પર આંતરિક રચના ભાર મૂકે છે. જે બોલનારના મગજમાં રહેલ છે.

વર્ધાક (1972) એવું સૂચન કરે છે કે આપણે દરેક વાક્યને બે રચનાવાળા વાક્ય તરીકે વિચારવું જોઈએ. એક જે વાક્ય રચના ખરેખર રજૂ થાય છે અને બીજી રચનામાં બધા જ એકમો (વટકો) અને સંબંધો જે વાક્યનો અર્થ સમજવા માટે જરૂરી છે નીચેના વાક્યો જુઓ.

‘જુનુ યા પડી ગયું’ ‘The Old House Fell down’ તે બે રચના છે તેમ કરી શકાય. પહેલી વાક્ય જેવું કહેવાયું છે અથવા લખાયું છે તે રચના અને બીજી રચના તેનું સાર તત્વ અથવા અર્થ જે વાક્યનો અર્થ સમજવામાં મદદ કરે છે અને તે એવું કહે છે કે ‘ઘર જૂનું હતું’ અને ‘ઘર પડી ગયું’

આંતરિક રચના - “The House The (the house who old) fell down”

બાહ્ય રચના - “The old house fell down”

અર્થની આ સ્પષ્ટતા, વિશેષતા, પરિવર્તનીય વ્યાકરણમાં મહત્વ ધરાવે છે. ભાષામાં એવા ઘણાં વાક્યો છે જે બાહ્ય રચનામાં સરખાં છે પણ બોલનારના તર્કથી આંતરિક રચનામાં કોઈ અર્થની કક્ષાએ સંબંધિત છે. આથી ઘણી વખત બાહ્ય રચનામાં સરખાં લાગતાં વાક્યો બનાવી શકીએ મુખ્ય વાક્યને ‘કર્નલ’ વાક્ય કહે છે.

દા.ત. (Kernal) કર્નલ વાક્ય “સાપે દેડકા ખાધા” ‘The Snake eat the frog’ પરિવર્તન કરીને વિવિધ બાહ્ય રચનાવાળા વાક્યો બને છે.

- Diet the snake eat the frog

સાપે દેડકો ખાધો ?

- The Frog was eaten by the snake?

દેડકો આપ વડે ખવાયો

દેડકો સાપ વડે ખવાયો હતો ?

- The Snake frog by snake

સાપે દેડકો ખાધો ?

વાક્ય બોલતી વખતે/લખતી વખતે જે રચના વપરાય તે બાહ્ય રચના

આ બાહ્ય રચના, આંતરિક રચના એક કે વધુ પરિવર્તનથી બને છે.

આંતરિક રચના - પરિવર્તન - બાહ્ય રચના

આનો અર્થ એ છે કે પરિવર્તનના નિયમોનુંસાર આંતરિક રચનાને બાહ્ય રચનામાં અને બાહ્ય રચનાને આંતરિક રચનામાં પરિવર્તિત કરી શકાય છે. પ્રત્યાયન દરમ્યાન ભાષાનો ઉપયોગ કરનાર, શ્રેણીબધ્ધ કાર્યો કરે છે તેમ કરી શકાય જેમાં બાહ્ય રચના સાંભળવી અને યોગ્યતા દ્વારા આંતરિક રચનાનો અર્થ સમજવો. શ્રવણમંદના શિક્ષક તરીકે આપણો હેતુ, શ્રવણમંદ બાળકોને સાંભળતા બાળકોને જેમ, આ કાર્ય વારંવાર અને સરળતાથી કરતા કરવાનો હોવો જોઈએ.

1.8 સારાંશ

ભાષા માનવ દ્વારા સામાજિક પ્રત્યાયનમાં વપરાતુ સાધન છે. માતૃભાષા બોલનારને તેની માતૃભાષાના સંકેતો અને નિયમોની જાણકારી હોવી જોઈએ.

ઉત્પાદક પ્રત્યાયન ફક્ત માનવી જ કરી શકે છે જે તેને વાસ્તવિકતા રજૂ કરવાની શક્તિ, આવડત આપે છે. ભાષા ઉત્પાદક પદ્ધતિ છે. ભાષાના વિષય જાણનારને તે અસંખ્ય વાક્યો બનાવતા અને સમજાવવાની આવડત આપે છે. સગવડતા છે ભાષાના મુખ્ય ત્રણ અંગો છે. - રચના, વિષયાર્થ અને ઉપયોગ રચનામાં - ધ્વનિશાસ્ત્ર, રૂપઘટકશાસ્ત્ર, વાક્ય રચના, શબ્દ રચનાનો સમાવેશ થાય છે. વિષયાર્થમાં - અર્થનો સમાવેશ થાય અને ઉપયોગમાં-વ્યવહારનો સમાવેશ થાય છે.

એ પણ જોઈ શકાય કે ભાષાને વિશિષ્ટ લક્ષણો છે અને પ્રત્યાયન સિવાય અન્ય કાર્યો પણ છે.

1.9 સ્વાધ્યાય

---

1. ભાષાની વ્યાખ્યા જણાવો
2. ભાષાના કાર્યો ઉદાહરણ સાથે લખો
3. ભાષાનાં લક્ષણો ઉદાહરણ સાથે લખો
4. ભાષાની રચના / અંગો વર્ણવો
5. ધ્વનિશાસ્ત્ર, રૂપઘટક વચ્ચેનો તફાવત જણાવો.
6. શબ્દ અને રૂપઘટક વચ્ચેનો તફાવત જણાવો

1.10 શૈક્ષણિક કાર્ય

---

1. તમારી ભાષામાં ઉદાહરણ આપો
(એ) સમાનાર્થી (બી) વિવિધાર્થી (સી) વિરુદ્ધાર્થી
2. તમારી ભાષા અને ઈંગ્લીશમાં ઉદાહરણ આપો
(એ) મુખ્ય રૂપઘટક (બી) બધ્ધ રૂપઘટક
3. તમારી ભાષામાં બાહ્ય અને આંતરિક વાક્ય રચનાના ઉદાહરણ આપો

ખાલી જગ્યા પૂરો :

- (1) ..... ઉચ્ચારણને અસર કરે છે
- (2) ..... ના પ્રમાણે સામાન્ય ભાષાશાસ્ત્ર નવિનતા ધરાવે છે.
- (3) મોટાભાગના વાક્યોને ... અને .... રચના હોય છે.

1.11 સંદર્ભ

---

1. લ્યોનસ જે (1995) “થીયોરેટીકલ લીંગ્વીસ્ટીકસ્ટ” કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટી પ્રેસ પામર એન યાન્ટીસ (1990) કોમ્યુનિકેશન ડીસઓર્ડર્સ
2. ક્વેગ્લે એન્ડ પાઉસ (1984) લેંગ્વેજ એન્ડ ડંફનશ કોલેજ - હીલ પ્રેસ ઈન્કો કેલીફોર્નિયા
3. રીચાર્ડ જેક સી. એન્ડ રોજર્સ એસ - એપ્રોચીઝ એન્ડ મેથડઝ ઈન લેંગ્વેજ ટીચીંગ
4. રોડાન્ડ વર્ડદાઉફ : ઈન્ટ્રોડક્શન ટુ લેંગ્વીસ્ટીકસ 1972 મેકગ્રો હીલ ઈન્કો.
5. વેન્કટેશ્વરન (1995) ‘પ્રીન્સીપલ્સ ઓફ ટીચીંગ ઈંગ્લીશ’
6. પુલ જયોર્જ (1997) ‘ધી સ્ટડી ઓફ લેંગ્વેજ’ કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટી પ્રેસ

: રૂપરેખા :

- 2.0 હેતુઓ
- 2.1 પ્રસ્તાવના
- 2.2 વ્યાખ્યા, અર્થ અને કાર્ય ક્ષેત્ર, વિસ્તાર
- 2.3 પ્રત્યાયન વર્ગીકરણ
  - 2.3.1 માનવિય અને પ્રાણી પ્રત્યાયન
  - 2.3.2 ભાષાકીય અને બીન ભાષાકીય અભિગમ
- 2.4 ભાષાકીય પ્રત્યાયનના અભિગમ
  - 2.4.1 મૌખિક
  - 2.4.2 કુલ (સંપૂર્ણ) સંચાર પધ્ધતિ
  - 2.4.3 શૈક્ષણિક દ્વિભાષિતા
  - 2.4.4 સાંકેતિક
- 2.5 સારાંશ
- 2.6 સ્વાધ્યાય
- 2.7 શૈક્ષણિક કાર્ય
- 2.8 સંદર્ભ

2.0 હેતુઓ

વિદ્યાર્થી આ એકમનો અભ્યાસ કર્યા પછી

- પ્રત્યાયનનો અર્થ જણાવી શકશે
- પ્રત્યાયનની વિવિધ પદ્ધતિઓનું વર્ગીકરણ કરી શકશે
- પ્રત્યાયનની સ્થિતિઓ અને પદ્ધતિઓ વચ્ચેનો તફાવત જાણશે
- ગુણ પદ્ધતિઓના નિયમો - સિધ્ધાંતો, તાકાત-શક્તિ અને મર્યાદાઓ સમજશે.
- વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિના મુદ્દાઓની ચર્ચા કરશે
- સાંકેતિક ભાષા અને સાંકેતિક ભાષાને ઓળખી શકશે, પારખી શકશે.

2.1 પ્રસ્તાવના

અભ્યાસના ક્ષેત્રને પોતાના અલગ પારિભાષિક શબ્દોનું અલગ માળખું હોય છે. જેના આધારે જે તે ક્ષેત્રનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. વિશિષ્ટ શિક્ષણનું ક્ષેત્ર આ બાબતમાં અપવાદ નથી. શ્રવણમંદ બાળક બાળક માટેનું વિશિષ્ટ શિક્ષણ પણ અહીં સમાવિષ્ટ છે. આ વ્યવસાયમાં સફળતા હાંસલ કરવાની ઈચ્છા હોય તેમણે પ્રથમ આ પારિભાષિક શબ્દોને સંપૂર્ણ પણે સમજવા પડે. અત્યાર સુધીમાં વિદ્યાર્થીને સમજાઈ ગયું હશે તથા હવે સમજાઈ જશે કે વિશિષ્ટ શિક્ષણના દરેક પ્રશ્નો, મુદ્દાઓના કેન્દ્રમાં ભાષા અને વાણીની વિભાવનાઓ રહેલી છે. આથી આ પારિભાષિક શબ્દની સ્પષ્ટ અને વિસ્તૃત સમજ હોય તો વિદ્યાર્થી (તાલીમાર્થી), શિક્ષક અને એક માણસ તરીકે શિક્ષણના મુદ્દાઓ વધુ સારી રીતે સમજી શકશે. આ પારિભાષિક શબ્દોની સ્પષ્ટ સમજ વિદ્યાર્થીને “મૌખિક” અને “સાંકેતિક” વચ્ચેનો ભેદ, લડાઈ સમજવામાં મદદ કરશે.

2.2 પ્રત્યાયનની વ્યાખ્યા, અર્થ અને કાર્યક્ષેત્ર

પ્રત્યાયન, ભાષા જેવા શબ્દો આપણે વારંવાર વાપરીએ છીએ અને કદાચ આપણા ધ્યાન પર જોવાત આવી જ નથી કે આ પારિભાષિક શબ્દો જ છે. શરૂઆતથી જ આપણે એ સ્પષ્ટ કરી લઈએ કે પ્રત્યાયન એ પારિભાષિક શબ્દ છે અને તેનો ઉપયોગ સંભાળપૂર્વક કરવો જોઈએ. પ્રત્યાયન એટલે શું ? તેની વ્યાખ્યા શું ?

- પ્રત્યાયન એ એક તરપથી બીજી તરફ, એક વ્યક્તિથી બીજી વ્યક્તિને કોઈ એક માધ્યમ દ્વારા સંદેશો, માહિતી વગેરે મોકલવાની જટિલ, દ્વિપક્ષીય અને સક્રિય પ્રક્રિયા છે.
- એ જ વ્યાખ્યાનું રૈખિક ચિત્ર નીચે મુજબ કરી શકાય.

સંદેશો ઘડનાર (મોકલનાર) → સંદેશો → સંદેશો પ્રાપ્ત કરનાર
↓
માધ્યમ

આ પ્રક્રિયામાં મુખ્ય ચાર વિભાગ છે. મોકલનાર, સંદેશો, માધ્યમ અને સંદેશો પ્રાપ્ત કરનાર. સંદેશો પ્રાપ્ત કરનારે જે સંદેશો પ્રાપ્ત થયો છે તેને સમજવાનો છે. સંદેશો એટલે મોકલનાર, જે માહિતી, જવાબ અથવા તો જે કહેવામાં આવે છે. વગેરે સંદેશો પ્રાપ્ત કરનારને મોકલે છે. સંદેશાને મોકલનાર પાસેથી સાંભળનાર સુધી મોકલનાર સુધી લઈ જવાની ક્ષમતા પરાવે છે. દા.ત. હું કહું કે તમે કેમ છો ? તો આ સંદેશો વાણીના ધ્વનિ રૂપે હવાના માધ્યમ દ્વારા સાંભળનારના કાન સુધી પહોંચશે.

તમારા ધ્યાન પર આવ્યું કે કેટલાક ચાવીરૂપ શબ્દો સમજવાના બાકી રહે છે. આપણે તેમને એક એક કરીને સમજાવે. જટિલ શબ્દ એવો નિર્દેશ કરે છે કે ‘તમે કેમ છો?’ કહેવામાં/સાંભળવામાં જટિલતા ક્યાં આવી ? આપણે ખૂબ સરળતાથી અને સ્વભાવિકતાથી પ્રત્યાયન કરતા શીખી જઈએ. તેથી આપણે તેને સહેલી પ્રક્રિયા માની લઈએ છીએ. પ્રક્રિયાની શરૂઆત તમને આવકારવાની ઈચ્છા જે મગજમાં થાય છે તેનાથી થાય છે. ત્યાર બાદ મગજમાં ભાષા, યોગ્ય શબ્દો, વાક્યની રચના, વાક્યનો અવાજ વગેરે બાબતે નિર્ણય લઈ પસંદગી કરવામાં આવે છે. ત્યાર પછી જરૂરી અવયવોને જરૂરી સૂચના મોકલવામાં આવે છે. આ અવયવો આ સૂચનાનો અમલ કરે છે અને આ પ્રક્રિયા ચાલતી રહે છે. આ ખૂબ જ ટૂંકી સાદી અને અડછડતી સમજ આપી છે પરંતુ જે પ્રક્રિયા, પેટા પ્રક્રિયા મોકલનારના મગજમાં ચાલે છે. તે અતિ જટિલ છે. આથી આપણે કરી શકીએ કે પ્રત્યાયન ખૂબ જ જટિલ પ્રક્રિયા છે.

દ્વિપક્ષીયનો અર્થ એવો નથી કે જ્યારે પ્રતિભાવ મળે ત્યારે જ પ્રક્રિયા પૂરી થાય. હું “તમે કેમ છો?” એમ કહું અને જવાબ ન આવે તો પ્રક્રિયા એક પક્ષીય કહેવાય તો શું એ પ્રત્યાયન નથી? શું પ્રત્યાયન હંમેશા દ્વિપક્ષીય જ હોય? દ્વિપક્ષીયનો અર્થ થાય છે કે પ્રત્યાયન દ્વિપક્ષીય થવાની ક્ષમતા ધરાવે છે પણ હંમેશા તેમ હોવું જરૂરી નથી.

યુલ (1997) જેવા કેટલાંક વિદ્વાનોના મતે સંદેશા બે પ્રકારના હોય છે. પ્રત્યાયન સંદેશા અને માહિતીપ્રદ સંદેશાઓ, ધારો કે તમે કોઈનું ભાષણ સાંભળી રહ્યા છો, તો તે વ્યક્તિ બોલે છે અને તમે સાંભળો તો તે પ્રત્યાયન છે અને બોલનાર જે કરે છે પ્રત્યાયન સંદેશો છે. બોલનાર ઈરાદાપૂર્વક સંદેશો આપે છે.

આમ થતાં એક પ્રકારની પ્રત્યાયન થાય છે, તમારા અને બોલનાર વચ્ચે, તમે જ્યારે સાંભળો છો ત્યારે જાણતાં, અજાણતાં જ સ્વાભાવિક માહિતી મેળવો છો જેવી કે તેની ઉંમર, ભાષાક્રિય માહિતી, ધર્મ, વિચાર કરવાની પદ્ધતિ, સામાજિક આર્થિક પરિસ્થિતિ વગેરે શું બોલનાર આ માહિતી ખરેખર તમને આપવા માંગે છે? નહીં પણ આ સંદેશો અજાણતાં જ મળે છે. આ પ્રકારના સંદેશાઓને માહિતીપ્રદ સંદેશાઓ કહે છે. તમારા ધ્યાન પર આવ્યું હશે કે માહિતીપ્રદ સંદેશાઓ તમારા સુધી આપોઆપ જ અને સતત આવતા જ રહે છે.

અભ્યાસ દરમ્યાન આવા અજાણતા જ આવતા સંદેશાને ધ્યાન આપવું જરૂરી નથી અને આથી વ્યાખ્યામાં ‘ઈરાદાપૂર્વક’ શબ્દ ઉમેરવામાં આવ્યો છે.

પ્રત્યાયનનું આ મૂળભૂત વર્ણન છે, સામાન્ય સમજ છે તમે એ પણ નોધ્યું હશે કે પ્રત્યાયનનો વિચાર વિષય ઘણો વિશાળ છે અને એવી ઘણી પ્રત્યાયનની પદ્ધતિઓ જે આ વ્યાખ્યા આવી શકે છે.

થોભો : વિચારો : પ્રત્યાયનની વિવિધ પદ્ધતિઓની એક યાદી મગજમાં તૈયાર કરો

પ્રત્યાયનની કેટલી પદ્ધતિના નામ તમે વિચાર્યા? થોડાક નામ અહીં આપ્યા છે. ખરેખર પુષ્કળ હોવાને કારણે તમારા અને અહીં આપેલા નામ અલગ અલગ હોઈ શકે છે. આનાથી સમજી શકાય કે કેટલી બધી પ્રવૃત્તિઓને પ્રત્યાયન કરી શકાય.

- 1 તમે આ ચોપડી વાંચો છો
- 2 ડ્રાઈવરે ગાડી રોકી કારણ કે રસ્તા પરની લાઈટ લાલ થઈ ગઈ.
- 3 તમે ઘરમાં આવો ત્યારે પાલતુ કૂતરો પૂછડી હલાવે છે
- 4 તમે ઘરમાંથી બહાર જાઓ તો બેબી રડવા લાગે છે.
- 5 મધમાખી મધ વિશે જણાવવા, પ્રત્યાયન કરવા, એક પ્રકારનું નૃત્ય કરે છે
- 6 તમે રેડિયો પર ભાષણ સાંભળો છો
- 7 બે વ્યક્તિઓ ઈન્ડિયન સાઈન લેગવેંજમાં એકબીજા માટે ગાય છે.
- 8 ભારત નાટ્યમનો નૃત્યકાર વિવિધ મુદ્રાનો ઉપયોગ કરી નૃત્ય કરે છે જે નૃત્યનો વિવિધ સમજવામાં મદદ કરે છે.
- 9 દુકાનકારને હારનો ભાવ ઈશારો કરીને પૂછો
- 10 આકાશમાં વાદળાં જોઈને તમે છત્રી લઈને નીકળો છો.

2.3 પ્રત્યાયનની પદ્ધતિનું વર્ગીકરણ

2.3.1 પ્રાણી અને માનવીય પ્રત્યાયન

પ્રત્યાયનની પદ્ધતિનું વર્ગીકરણ કરવાની સાદી રીત છે તેમને પ્રાણી અને માનવીય પ્રત્યાયનમાં વર્ગીકૃત કરવાની ઉપરોક્ત દાખલાઓમાંથી 3 અને 5 નંબર સ્પષ્ટ રીતે પ્રાણી પ્રત્યાયન કરી શકાય.

પ્રાણીઓની વિવિધ જાતિઓ પ્રત્યાયન સાથે સંકળાયેલ છે. વિદ્વાનો માનવીય સિવાયની પ્રત્યાયનના અભ્યાસમાં શા માટે રસ ધરાવે છે? તેનાં ઘણા કારણો છે. તેમાંના બે અત્યંતનાં કારણો

- પ્રાણીની પ્રત્યાયનનાં અભ્યાસ કરવાથી જટિલ પ્રત્યાયનનો પાયાનો સિધ્ધાંત સમજી શકાય. તે વિવિધ પ્રત્યાયનની પદ્ધતિ છે અને વપરાય છે તેને સમજાવામાં ઉપયોગી છે. વળી તે એક રસપ્રદ અભ્યાસ છે અને પક્ષીઓ, ડોલ્ફીન્સ અને મધુમાખીના પ્રત્યાયનના સિધ્ધાંતો સમજાવામાં વિદ્વાનોએ વર્ષો પસાર કર્યા છે.
- પ્રાણી પ્રત્યાયનના અભ્યાસનું બીજું અગત્યનું કારણ એ તેને - માનવિય પ્રત્યાયન - ખાસ કરીને માનવિય ભાષા સાથે સરખાવવાનું છે. વિદ્વાનો હંમેશા પ્રાણી પ્રત્યાયનમાં રસ દાખવ્યો છે. પણ કોમોસ્કીના સબળ દાવામાં તેમને સ્વીકારનાર અને તેનો વિરોધ કરનારમાં વધુ રસ જગાડ્યો છે. 'બુદ્ધિશાળી જણાતો મ વાંદરામાં માટે પણ ભાષાની સામાન્ય પ્રાથમિક સમજ પ્રાપ્ત કરવી, તેની શક્તિની બહારની વસ્તુ છે.' એક અગત્યન પ્રશ્ન એ છે કે બાળક ભાષા વિકાસમાં કુદરતી અને / અથવા પાલન પોષણ, માવજતનો શું મહત્વ છે અગત્યનો પ્રશ્ન એ છે કે બાળક ભાષા વિકાસ તેના ચેતાતંત્રની રચનાને કારણે (કુદરતી) થાય છે કે પછી તેને પ્રાપ્ત અનુભવને કારણે તે ભાષા વિકાસ કરે છે. (માવજત, પાલન પોષણ). તમે ચિમ્પાન્ઝીને ભાષા શિખવાડવાના વિવિધ પ્રયોગો વિશે સાંભળ્યું હશે. વિદ્વાનો શું સાબિત કરવા માંગે છે? તેઓ જાણવા માંગે છે કે ભાષા જાતિ સંલગ્ન છે તે ફક્ત માનવ જાતિમાં જ જોવા મળે છે? શું ફક્ત માનવી જ ભાષાનો ઉપયોગ કરે છે? આ પ્રશ્નોના જવાબ કુદરતી અને માવજતની ચર્ચામાં પ્રકાશ પાડશે. જો ચિમ્પાન્ઝીની ભાષા વાપરી શકે તો તે જાતિ સંલગ્ન નમતી અને કુદરતનો ફાળો ઘટી જાય. મહત્વ ઘટી જાય પણ તે ચિમ્પાન્ઝી ભાષા ન શીખી શકે તો માવજત, ભાષાના અનુભવ અને ઉત્તેજનનો ફાળો, મહત્વ ઘટી જાય છે એટલે કે જૈવિક સંસ્થાના અગત્યની છે.

વિચારો : તમને શું લાગે છે, ચિમ્પાન્ઝીને ભાષા શિખવાડવાના પ્રયત્નો શું નિર્દેશ કરશે ?

પ્રશ્નોના જવાબ સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત થયા નથી પણ નજીકના ભવિષ્યના મળવાની શક્યતા છે. કેટલાક અભ્યાસમાં ઘણી સફળતાની માપણી, સરખામણી સાનવિય બાળક, જે ઝડપથી, સ્વાભાવિક, આપોઆપ અને કુદરતી રીતે ભાષા પર નિયંત્રણ મેળવે છે. તેની સાથે કરવામાં આવે છે.

પ્રાણી અને માનવિય પ્રત્યાયનને સરખાવતી વખતે, પ્રત્યાયનના હેતુને ધ્યાન પર લેવો જોઈએ. પ્રાણીઓમાં પ્રત્યાયનના હેતુઓ ચાર પ્રકારના હોય છે.

- અનુજીવન, જીવવા માટે, બચાવ માટે
- જૈવિક જરૂરિયાત માટે, દા.ત. ભૂખ, ઉત્પાદન
- પાયાની લાગણી દર્શાવ્યા
- માનવે આપ લે તાલીમ

માનવ માટે પ્રત્યાયન - ભાષાકીય પ્રત્યાયન, વધુ વિશાળ, જટિલ સામાજિક પ્રત્યાયન અને બૌદ્ધિક કાર્યો માટે વપરાય છે. આ માટેની વધુ માહિતી એકમ 2 અને 3 માં આપ લે છે.

2.3.2 ભાષાકીય અને બીન ભાષાકીય પ્રત્યાયન

પ્રત્યાયન વર્ગીકૃત કરવાની બીજી રીત તેને ભાષાકીય અને બિન ભાષાકીય પદ્ધતિઓ કે બીજી નથી તમે એ પણ ધ્યાન આપ્યું હશે કે ફક્ત માનવી જ ભાષા વાપરે છે પણ બધી જ પ્રત્યાયનની પદ્ધતિ જે માનવી વાપરે છે તે બધી જ ભાષાકીય નથી ઈશારા બીન ભાષાકીય પદ્ધતિ છે. બાળક જ્યારે 'મજી, મજી' કરે અને કુતરો પૂછડી હલાવે, ત્યારે બંને ખુશી વ્યક્ત કરે છે પણ બાળક ભાષાકીય પ્રત્યાયન કરે છે અને કૂતરો બીન ભાષાકીય પ્રત્યાયન કરે છે.

વિચારો : કયા આધારે આપણે પ્રત્યાયનને ભાષાકીય અથવા બીનભાષાકીય કરીએ છીએ ?

ભાષાને કેટલાંક લક્ષણો છે જેને ક્યારેક ભાષાની ડીઝાઈન કરે છે, જો આ લક્ષણો પ્રત્યાયનની પદ્ધતિમાં હાજર હોય તો તેને ભાષાકીય પ્રત્યાયન કહેવાય અને જો આ લક્ષણો ગેરહાજર હોય તો તેને બીન ભાષાકીય પ્રત્યાયન કહેવાય. ટૂંકમાં આ લક્ષણોને આધારે પ્રત્યાયનની ભાષાકીય સ્થિતિ નક્કી થાય છે. કેટલાક અગત્યનાં લક્ષણો - સ્થાનાન્તરણ ઉત્પાદકતા, યાદચ્છિકતા, સાંસ્કૃતિક ફેલાવો (પ્રસારણ, દ્વૈતભાવ. આ પરિમાણની વિગત એકમ 2 અને 4 માં છે.

2.4 ભાષાકીય પ્રત્યાયનના અભિગમ

આપણે જોયું કે પ્રત્યાયન એ મુખ્યત્વે વિચારોને એકથી બીજા પાસે લઈ જાય છે. હવે ધારો કે મારો એક વિચાર છે 'જો વરસાદ ન આવે તો મને બસ સ્ટોપ પર મળજો' અને મારે આ વિચાર તમને પહોંચાડવો છે. તો મારી પાસે કયા વિકલ્પ છે. જેના દ્વારા મારા મગજના વિચારો તમારા સુધી, તમારા મગજ સુધી મોકલી શકાશે ? યાદ રાખો ફક્ત ભાષાકીય પ્રત્યાયન દ્વારા જ સંદેશો મોકલવાનો છે.

વિચારો : આ સંદેશો એક વ્યક્તિથી બીજી વ્યક્તિ સુધી કેટલી વિવિધ રીતોથી મોકલી શકાય તેની યાદી બનાવો

આ રીત જેના દ્વારા ભાષાકીય રીતે સંદેશાઓ મોકલી શકાય તેને ભાષાકીય પ્રત્યાયનના માર્ગો પદ્ધતિઓ કરે છે.

ભાષાકીય પ્રત્યાયનની આ પદ્ધતિઓ એ એક સાધન છે જેના દ્વારા પ્રત્યાયન થઈ શકે છે. પ્રત્યાયનમાં ભાષા કેવી રીતે રજૂ થાય છે ? તેનો આ જવાબ છે.

તમે યાદી બનાવી ? મોટાભાગનાં યાદીની શરૂઆતમાં જ સૌથી સામાન્ય પ્રત્યાયનની પદ્ધતિનું નામ લખ્યું હશે - બોલવું અને સાંભળવું. તમે તમારા મગજમાંના વિચારોને બીજી વ્યક્તિને આપશો ? મહદ્ અંશે આપણા બધાનો જવાબ હશે 'બોલીને' આમ શ્રવણ/મૌખિક પદ્ધતિ એટલે સાંભળવું અને બોલવું. આ પારિભાષિક પહેલાં સાંભળવું જરૂરિયાત છે આથી શ્રવણ બોલવાના પહેલાં આવે છે. આ ભાષાકીય પદ્ધતિ સામાન્ય રીતે પ્રાથમિક પદ્ધતિ ગણાય છે કારણ કે આ પદ્ધતિ કુદરતી અને આપોઆપ સાંભળતા બાળકો શીખે છે. આથી જ સાંભળતા બાળકોની પ્રથમ પસંદગી શ્રવણ/મૌખિક પદ્ધતિ છે (ભાષાકીય પ્રત્યાયન માટેની)

વિચારો : શ્રવણ મંદ બાળકો માટે શ્રવણ મૌખિક પ્રત્યાયનની પદ્ધતિ, પ્રાથમિક, પ્રથમ ભાષાકીય પ્રત્યાયનની પદ્ધતિ કરી શકાય ? આ બાબતે વધુ વાંચન આવશ્યક છે

કોઈક કારણસર હું કરી શકતો નથી કે 'વરસાદ ન આવે તો મને બસ સ્ટોપ પર મળજો' તો આ સંદેશો આપવાના બીજા વિકલ્પો કયા છે ? હું તે લખી શકું અને મેળવનાર વાંચશે, લખવું/વાંચવું, દૃશ્ય/ગ્રાફિક્સ પદ્ધતિ અને તે બીજી પસંદગી છે જેનો ઉપયોગ સાંભળતી વ્યક્તિઓ કરે છે. આ દ્વિતીય પદ્ધતિ કરી શકાય કારણ કે તે શીખવું પડે છે જ્યારે શ્રવણ/મૌખિક વિકલ્પ છે. આ બે પદ્ધતિનો તફાવત નીચે આપ્યો છે.

શ્રવણ/મૌખિક

દૃશ્ય/ગ્રાફિક્સ

- સાંભળવું / બોલવું	- વાંચવું/લખવું
- પ્રાથમિક પદ્ધતિ (સાંભળતા વ્યક્તિ માટે)	- દ્વિતીય પદ્ધતિ
- સાંભળતા બાળકોમાં કુદરતી આપોઆપ	- ઔપચારિક રીતે શીખવું પડે છે
- નાનપણમાં નિયંત્રણ પ્રાપ્ત થાય છે.	- નિયંત્રણ મોટી ઉંમરે પ્રાપ્ત થાય છે.
- મુખ્ય હેતુ રોજિંદી પ્રત્યાયન	- મુખ્ય હેતુ શૈક્ષણિક/કામ ધંધાને માટે

શ્રવણમંદ વ્યક્તિ દ્વારા વપરાતી સાંકેતિક ભાષા પણ ભાષાકીય પ્રત્યાયનની એક પદ્ધતિ છે આપણે તેને દૃશ્ય/શારિરીક પદ્ધતિ કરી શકીએ.

સામાન્ય માન્યતા એવી કે સાંકેતિક ભાષા એ ફક્ત ઈશારાઓનો સમૂહ છે જેને નિયંત્રિત કરનાર કોઈ નિયમ નથી પણ પરિસ્થિતિ વિપરિત છે. સંશોધન કાર્ય એવું નિર્દેશિત કરે છે કે મોટાભાગની સાંકેતિક ભાષાઓ ખરેખર ભાષાઓ જ છે. ભારતીય સાંકેતિક ભાષા પણ નિયમ નિયંત્રિત વ્યવસ્થિત ભાષા

છે. આથી દશ્ય/શારિરીક પધ્ધતિ જ્યારે સાંકેતિક ભાષાનો ઉપયોગ કરે છે ત્યારે તે ભાષાકિય પ્રત્યાયન પધ્ધતિ જ છે. સંદેશો દા.ત. વરસાદ ન પડે તો મને બસ સ્ટોપ પર મળતો' સાંકેતિક ભાષા દ્વારા એક વ્યક્તિથી બીજી વ્યક્તિને મોકલી શકાય. શ્રવણમંદ બાળક માટે સાંકેતિક ભાષાને પ્રાથમિક પધ્ધતિ ગણી શકાય કે નહીં તે જટિલ પ્રક્રિયા પ્રશ્ન છે. તેમા ગણાં જો અને તો છે.

ઉપરોક્ત ત્રણ પદ્ધતિઓ ભાષાકીય પ્રત્યાયનની છે. તે સિવાય બીજી કોઈ પદ્ધતિ તેમ વિચારી ? વાણી વાંચન એ ચોથી ભાષાકીય પ્રત્યાયનની પદ્ધતિ છે. જે ઉપરોક્ત ત્રણ પધ્ધતિઓને મદદ કરે છે. વાણી વાંચન પધ્ધતિ મોકલી સંપૂર્ણ સંદેશો મોકલવાની ક્ષમતા ધરાવતી નથી પદ્ધતિની મર્યાદાને કારણે આ પદ્ધતિ સંપૂર્ણ સંદેશો એક વ્યક્તિથી બીજી વ્યક્તિથી બીજી વ્યક્તિ સુધી પહોંચાડી શકતી નથી તેથી તે પધ્ધતિ સ્વતંત્ર રીતે કાર્ય કરી શકતી નથી.

પુરુ કરતાં ભાષાકિય પ્રત્યાયનની ચાર પધ્ધતિઓ છે.

- શ્રવણ /ભૌખિક (સાંભળવું/બોલવું)
- દશ્ય/ગ્રાફિકલ (વાંચવું/લખવું)
- દશ્ય/શારિરીક (સાંકેતિક ભાષા)
- વાણી વાંચનનો ઉપયોગ

પ્રત્યાયનની પધ્ધતિઓ/પ્રત્યાયનના વિકલ્પો

શ્રવણમંદના શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં વિવિધ લેખોક જુદા જુદા પારિભાષિક શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે. કેટલીક વખત એવું પણ પણ જોવા મળ્યું છે કે પારિભાષિક શબ્દોનો ઉપયોગ અસંગત રીતે કરે છે. આ વિસંગતતા અને મતભેદ શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે. કેટલીક વખત એવું પણ જોવા મળ્યું છે કે પારિભાષિક ઉપયોગ કરે છે. કેટલીક અસંગત રીતે કરે છે. આ વિસંગતતા અને મતભેદ સાહિત્યમાં અને વિદ્યાનોની ચર્ચામાં પણ જોવા મળે છે. શ્રવણમંદ બાળકના સિક્ષણ ક્ષેત્રએ આખી દુનિયામાં અને ખાસ કરીને ભારતમાં આ વિસંગતતા અને મતભેદને કારણે ખૂબ સહન કરવું પડ્યું છે. જો પારિભાષિક શબ્દો ગંભીરતાથી અને ધ્યાનથી વપરાયા ન હોય તો કોઈપણ વૈજ્ઞાનિક અને પદ્ધતિસર ચર્ચા થઈ શકે નહીં. આ પ્રશ્નો વધુ ઉંડાણમાં જવા સાહિત્યની ઉંડાણમાં કરતા એક પારિભાષિક શબ્દની ચર્ચા કર્યા વિના ચાલે તેમ નથી - પ્રત્યાયનની પદ્ધતિઓ અથવા પ્રત્યાયનના વિકલ્પો (શ્રવણમંદ બાળકોના શિક્ષણમાં)

આ નિર્દેશ કરે છે કે શ્રવણમંદ માટે અને તેના વડે કર્યું સંયોજનભાષાની પધ્ધતિ અને ભાષાનો પ્રકાર - ઉપયોગમાં લઈ શકાશે. અને આ કેવી રીતે ભાષા શ્રવણમંદના શિક્ષણમાં રજૂ થાય છે. પ્રતિનિધિત્વ પામે છે ? તેનો જવાબ છે.

આગળ લખ્યા મુજબ રીત પધ્ધતિ જેવા પારિભાષિક શબ્દો અસંગત અને જુદી રીતે વપરાયા છે. આથી હવેની માહિતી ક્યાંથી લેવામાં આવી છે. તેની જાણ વાંચનારને કરવી જરૂરી છે. સૈધ્ધાંતિક માહિતી મુખ્ય ત્રણ સ્ત્રોતમાંથી લેવામાં આવી છે. જે છે બીનાસ (1994) ક્વીગ્લે અને કેટસ્મર (1982) અને પાઉલ અને ક્વીગ્લે (1994)

હવે આપણે પ્રત્યાયનની પધ્ધતિનો અર્થ સમજવાની કોશિશ કરીએ અને તેના ત્રણ વિકલ્પો પણ જોઈએ.

ક્વીગ્લે અને કેટસ્મર (1982) કહે છે પધ્ધતિની સમસ્યા, ક્યા પ્રકારની છે તે સ્વીકારવી અને કઈ પ્રત્યાયનની પદ્ધતિથી વિકસાવવી? તેની આસપાસ ફરતો રહે છે. તેમના મતે સામાન્ય રીતે એવું સ્વીકારવામાં આવે છે કે અહીં ફક્ત એક જ સમસ્યા છે, ક્યા પ્રકારની પ્રત્યાયનની રચના (માળખું) ઉપયોગમાં લેવું ખરેખર અહીં બે સમસ્યા છે. (1) પ્રત્યાયનની રચના, માળખું અથવા પ્રત્યાયનની પધ્ધતિ કઈ વાપરવી અને (2) કઈ ભાષા વાપરવી (એ) પ્રત્યાયનની પધ્ધતિ ભાષાકીય પ્રત્યાયનની ચાર પદ્ધતિઓ આપણે જોઈ પણ તેમાંની બે વાંચવું/લખવું અને વાણીવાંચન પ્રાથમિક પદ્ધતિ તરીકે કાર્ય કરી શકે નહીં. આથી આપણી પાસે પધ્ધતિ પસંદગી માટે બે જ વિકલ્પ બચે છે શ્રવણ/ભૌખિક અને દશ્ય/સાંકેતિક

વિચારો : ભાષાના ક્યા બે પ્રકાર હોઈ શકે ? બીન શબ્દોમાં દુનિયાની બધી ભાષાઓને ક્યા બે પ્રકારમાં વિભાજીત કરી શકાય ? આગળ વાંચતા પહેલાં તમારો જવાબ લખી લો.

(6) **ભાષાના પ્રકાર :** ભાષાઓ બે પ્રકારોમાં વહેચી શકાય - મૌખિક ભાષા અને સાંકેતિક ભાષા. ભાષા શિક્ષણની બે પદ્ધતિઓમાંની એક અને ભાષાના બે પ્રકારમાંથી એકની પસંદગી કરી શકાય અને તે બેના સંયોજનને પ્રત્યાયનની પદ્ધતિ કરી શકાય. એ ધ્યાન રાખો કે સંયોજનની ભાષા એ હેતુ છે જે પૂરો કરવાનો છે અને પદ્ધતિએ હેતુ પૂરો કરવાનું સાધન છે.

બે ભાષાની પદ્ધતિ અને બે ભાષાના પ્રકાર વડે ચાર તાર્કિક વિકલ્પો બને છે.

પ્રત્યાયનની પદ્ધતિ

ભાષાના પ્રકાર	મૌખિક ભાષા સાંકેતિક ભાષા	શ્રવણ/મૌખિક મૌખિક	દૃશ્ય સાંકેતિક કુલ સંચાર (સંપૂર્ણ સંચાર) શૈક્ષણિક દ્વિભાષિતા
-	શ્રવણમંદ બાળકમાં શ્રવણ/મૌખિક પદ્ધતિ દ્વારા વાણી વિકાસ કરે છે તે વિચાર સરણીને (ઓરાલીઝમ) મૌખિક પદ્ધતિ કહે છે.		
-	શ્રવણ મંદ બાળકમાં દૃશ્ય/સાંકેતિક પદ્ધતિ દ્વારા વાણી વિકાસ કરે છે તે વિચારસરણીને સંપૂર્ણ સંચાર કુલ સંચાર પદ્ધતિ કહે છે.		
-	શ્રવણમંદ બાળકમાં સાંકેતિક પદ્ધતિથી સાંકેતિક ભાષાનો વિકાસ કરે છે તે વિચાર સરણીને શૈક્ષણિક દ્વિભાષિતા કહે છે.		

ઉપરોક્ત ત્રણ પદ્ધતિઓ પ્રત્યાયનની પદ્ધતિઓ છે તેને પ્રત્યાયનના વિકલ્પો અથવા ભાષા દરમ્યાનગીરીની પદ્ધતિઓ કહેવાય છે પણ આ ગૂંચવાડો દૂર કરવા એક પારિભાષિક શબ્દ આ એકમમાં સતત વપરાયો છે આ ત્રણેય પ્રત્યાયનની પદ્ધતિના ચાર પાંસાઓનું છોડું વર્ણન કરેલ છે.

- (1) વિચાર સરણી (ફીલસૂફી) ના નિયમો સિધ્ધાતો
- (2) વ્યાજબીપણું
- (3) મર્યાદાઓ
- (4) ભારતમાંના કાર્યક્ષેત્રો

2.4.1 ઓરાલીઝમ (મૌખિક પદ્ધતિ)

(1) વિચાર સરણીના સિધ્ધાંત

સામાજિક હેતુઓ પર વધુ ભાર : શૈક્ષણિક હેતુઓ પોતે જટિલ અને વિવિધ પાસાંઓ ધરાવતો મુદ્દો છે. તેને સરળ બનાવવા કરી શખાય કે શૈક્ષણિક હેતુને બે પાસાંઓ તો હોય જ છે તે સામાજિક અને વ્યક્તિગત પાસાં છે. પ્રત્યાયનની જુદી જુદી પદ્ધતિ તેમના હેતુઓ અલગ હોવાથી એકબીજાથી જુદી પડે છે. ઉપરોક્ત ત્રણ પ્રત્યાયનની પદ્ધતિઓમાં વ્યક્તિગત અને સામાજિક હેતુઓને મહત્વ આપવામાં આવતું હોવાથી તે અગત્યનું સિધ્ધાંત આ ત્રણે પદ્ધતિ માટે બને છે. એ સમજી લેવું જોઈએ કે વ્યક્તિગત અને સામાજિક હેતુઓ એકબીજાથી સંપૂર્ણ અલગ થઈ શકતા નથી તેમજ સામાન્ય સાંભળતા બાળકોના શિક્ષણમાં આ બાબત એકબીજાની વિરોધી નથી.

ઓરાલીઝમ સામાજિક હેતુઓને વધારે મહત્વ આપે છે. તેમના મતે સફળ વ્યક્તિ બનવા માટે તેની વ્યક્તિગત સામાજિક ક્રિયા પ્રતિક્રિયાઓ સંતોષકારક હોવી જોઈએ. કોઈપણ વ્યક્તિ પોતાને સમાજ સાથે જોડ્યા વિના ચલાવી ન શકે. જો કે વ્યક્તિગત વિકાસ ખૂબ અગત્યનો છે, પણ ઓરાલીઝમમાં વું માનવામાં આવે છે વ્યક્તિગત કરતા સામાજિક હેતુઓમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવી વધુ માનવામાં આવે છે. વ્યક્તિગત કરતાં સામાજિક હેતુઓમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવી વધુ અગત્યની છે.

ઓરાલીઝમમાં વાણી (પ્રાપ્તકર રજૂઆત) ને અપાતુ મહત્વ સામાજિક હેતુ પ્રાપ્તિની દૃષ્ટિએ સમજી શકાય વાણી ઓરાલીઝમમાં અગત્યનો ફાળો આપે છે છે કારણ કે

વાણી સામાજિક હેતુ પ્રાપ્તિમાં ચાવીરૂપ ભાગ ભજવે છે. ઓરાલીઝમતા સમર્થક માને છે કે મૌખિક ભાષા વ્યક્તિને સમાજ સાથે જોડે છે જ્યારે સાંકેતિક ભાષા વ્યક્તિને સમાજથી અલગ કરે છે.

(2) શેષ શ્રવણ શક્તિ પર મહત્વ :

ઓરાલીઝમના સમર્થક માને છે કે જન્મથી શ્રવણમંદ બાળકોમાં સંપૂર્ણ શ્રવણ શક્તિ ભાગ્યે જ નાશ પામે છે અને આથી ઘણા બધા અતિ તીવ્ર શ્રવણ મંદતા ધરાવતા બાળકોમાં પણ થોડી શ્રવણ શક્તિ શેષ રહે છે, શ્રવણ મંદ બાળકોમાં રહેલી આ શેષ શ્રવણ શક્તિ યોગ્ય શ્રવણયંત્ર વડે વાણી વિકાસમાં વાપરી શકાય. આ સમર્થક કહે છે જો સંદેશો યોગ્ય પ્રમાણમાં વર્ધીત થતો હોય તો તે સાંભળતા વ્યક્તિ જેમ જ મેળવે છે આનો અર્થ છે શેષ શ્રવણ શક્તિનો મહત્તમ ઉપયોગ યોગ્ય શ્રવણયંત્રની મદદથી એ મહત્વની બાબત છે. શ્રવણયંત્ર યોગ્ય રીતે અસરકારક છે જો...

- શ્રવણ યંત્ર - બાળકની શ્રવણ મંદતાનું નિદાન થાય કે તરત જ આપવામાં આવે.
- મહત્વનો વિકાસનો સમય પૂરો થાય તે પહેલાં - ઘણું પહેલાં આપવામાં આવે જેથી ભાષા વાણી પ્રાપ્ત કરવામાં પૂરતી અવકાશ મળે અને તે વાણી ભાષા વિકાસને મદદ કરશે.
- બાળકની શ્રવણમંદતાને અનુરૂપ આપવામાં આવ્યું હોય. (શ્રવણ મંદતાનું પ્રમાણ, પ્રકાર, બાળકની જરૂરિયાતને અનુલક્ષીને)
- તે હંમેશા યોગ્ય રીતે કાર્ય કરવું, તાલીમ માટેની સામગ્રી તૈયાર કરવી, શ્રવણયંત્રની સંભાળ, સફાઈ અને મોડલ બદલવા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
- શ્રવણયંત્ર સાથે પદ્ધતિસર લાંબા ગાળા માથે સઘન શ્રવણ શિક્ષણ અથવા ઓડિટરી ટ્રેનિંગ આપવી.

આપ ઓરાલીઝમમાં શેષ શ્રવણ શક્તિનો ઉપયોગ (ફાળો) શ્રવણયંત્ર એ પ્રથમ આવશ્યકતા છે.

(3) સૂત્ર :

મુદ્રા લેખ વાણી દ્વારા વાણી : ઓરાલીઝમમાં યોગ્ય શ્રવણયંત્ર એ મૂળ અગત્યની બાબત છે કારણ કે છેવટનું ધ્યેય વાણી છે.

ઓરાલીઝમ એવું વિચારે છે કે વાણી વાપરવાની ક્ષમતાથી વ્યક્તિ આપોઆપ સમાજ સાથે જોડાઈ જાય છે. તેથી સામાજીક હેતુઓ પર વધુ ભાર મૂકવામાં આવે છે. સમાજની ભાષા/વાણી પર નિયંત્રણ હોવું એ સમાજ સાથે સફળ ક્રિયા પ્રતિક્રિયા માટે આવશ્યક પૂર્વ શરત છે. માનવી મૂળભૂત રીતે સામાજિક વ્યક્તિ છે અને ભાષા તેને સમાજ સાથે જોડે છે. આથી વાણી એ અતિ આવશ્યક જરૂરિયાત છે જો વ્યક્તિએ સમાજમાં સામેલ થવું હોય તો.

વિચારો : સામાન્ય સાંભળતા બાળકો કોઈ પણ જાની ઔપચારિક તાલીમ વિના જ વાણી વિકાસ કેવી રીતે કરે છે ?

એ જાણીતી બાબત છે કે સામાન્ય સાંભળતા બાળકો સતત વાણીના સર્તમાં રહે છે જેને કારણે તે આપોઆપ વાણી વિકાસ સાધે છે. ઓરાલીઝમના સમર્થકો શ્રવણમંદ બાળકોને, સામાન્ય બાળકો સાથે સરખાવે છે અને માને છે કે શ્રવણમંદ બાળકને પણ તે જ ક્ષમતા પ્રાપ્ત છે અને જો યોગ્ય ગુણવત્તા અને પૂરતા પ્રમાણમાં વાણીનો સંપર્ક પૂરો પાડવામાં આવે તો તેઓ પણ અસરકારક વાણી વિકસાવી શકે છે. આથી સૂત્ર 'વાણી દ્વારા વાણી' એનો અર્થ એક વાણીની અપેક્ષા છે તો વાણી આપો. સાંભળતા બાળકોને વાણી આપવામાં આવે છે અને વાણીની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.

બીજાબ્દોમાં વાણી હેતુ છે અને વાણી જ તે હેતુ પ્રાપ્તિનું સાધન છે. આ ઓરાલીઝમ તેથી જ કહે છે. જો આપણે શ્રવણમંદ બાળકો પાસેથી વાણીની અપેક્ષા રાખીએ તો તેમને વાણીનું વાતાવરણ આપવું જોઈએ તેઓ એવો દાવો કરે છે કે અતિતીવ્ર શ્રવણમંદતા વાળા બાળકો પણ, સાંભળતા બાળકો જેવી જ ભાષા/વાણી વિકાસ કરવાની આંતરિક ક્ષમતા ધરાવે છે. બધા જ બાળકોને, બાયનાસ (1994) કહે છે તે પ્રમાણે, યોગ્ય ભાષા વિકાસ કરવા માટે યોગ્ય પ્રમાણમાં ભાષાનો અનુભવ આપવો આવશ્યક છે. શ્રવણમંદતાવાળા બાળકો સ્પષ્ટ અને પૂરતા પ્રમાણમાં સાંભળી શકતા નથી જે વાણી પ્રાપ્તિમાં અવરોધ પેદા કરે છે પણ ઓરાલીઝમ કહે છે કે શ્રવણમંદ બાળકો અતિ સંકેતોને પ્રત્યાયનના સંકેતો તરીકે સમજી શકે છે. ભાષા વિકાસ માટે વિદ્વાનો દ્વારા નિષ્ણાંતો દ્વારા માતાપિતાને હેતુ નક્કી કરવા/ આયોજન કરવા/ભાષાનો અનુભવ આપવા અને ભાષા વિકાસને દિશા આપવા માટે ઘણા ઉપાયો સલાહ સૂચનો આપવામાં આવે છે.

4. **ઓરાલીઝમમાં વાણીનો ફાળો (ભૂમિકા) :** અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે વાણી દ્વારા વાણી એ આ પદ્ધતિનું સૂત્ર છે અને સંપૂર્ણ ફિલસૂફીમાં ચાવીરૂપ ભૂમિકા ભજવે છે. વાણીની ભૂમિકા ગણ સ્તરે હોય છે :

વાણી એટલે ...

(1) **અગત્યનું :** વાણી નીચેની બાબતો માટે આવશ્યક છે

- ભાષા વિકાસ માટે
- સામાજિકરણ માટે
- શૈક્ષણિક સફળતા માટે
- અક્ષર જ્ઞાન માટે

(2) **ઈચ્છવા યોગ્ય :** આધુનિક સમાજમાં વાણીની આવશ્યકતા પર અતિ મહત્વ ઓરાલીસ્ટ દ્વારા આપવામાં આવે છે આથી શ્રવણમંદ માટે વાણી ઈચ્છવા યોગ્ય બાબત છે.

(3) **પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવી :** વાણી ઈચ્છવા યોગ્ય હોવા છતાં ઘણા શિક્ષકો અને માતાપિતાને શ્રવણમંદ બાળક સરળતાથી બોલી શકશે કે કેમ કે તે વિશે ગંભીર શંકા છે. આ પદ્ધતિમાં સમર્થકો જણાવે છે કે શ્રવણમંદ બાળકો જે શ્રવણ સંકેતો મેળવે છે તે ફેરફાર થયેલા હોય છે. ગળાયેલા હોય છે પણ તેમ છતાં આ શ્રવણ સંકેતો મગજ માટે પુરતા પ્રમાણમાં હોય છે તેથી મગજમાં શ્રવણ ભાષાના તંત્રને કાર્યરત ઉત્તેજિત કરવા માટે સક્ષમ છે. આથી વાણીનું ભૂમિકા ઈચ્છનીય જ નહીં પણ નોંધપાત્ર રીતે પ્રાપ્ત છે.

ટૂંકાણ વાણીની ભૂમિકા ઓરાલીઝમમાં આવશ્યક, ઈચ્છનીય અને પ્રાપ્ત ગણવામાં આવે છે.

(5) **સાંકેતિક પ્રત્યાયન ભૂમિકા :** સાંકેતિક પ્રત્યાયનમાં વિવિધ પદ્ધતિઓ છે જેને ત્રણ પ્રકારે વિભાજિત (વર્ગીકૃત) કરી શકાય. (જેની વિગત એકમ 1.3.1)

(i) શરીરની કુદરતી ક્રિયાઓ અને હાવભાવ

(ii) હાથ કરશે (આંગળીના ઉચ્ચારણો)

(iii) સાંકેતિક ભાષા, સાંકેતિક પદ્ધતિ, ક્યુડ સ્પીચ

- ઓરાલીઝમમાં પ્રથમ પદ્ધતિનો કાર્ય વિરોધ નથી તે કે કેટલાક તેનો ઉપયોગ પ્રમાણમાં થાય છે.
- બીજી પદ્ધતિ હાથ કક્કાને વિરોધ પણ નબળો છે કારણ કે તેનો ઉપયોગ મર્યાદિત પ્રમાણમાં થાય છે.

ઓરાલીઝમ પ્રથમ બે પધ્ધતિનો વિરોધ કરતા નથી કારણ કે તેઓ મૌખિક પ્રત્યાયનને બદલે વપરાતા નતી પણ તેને મદદ કરે છે. જો કે ત્રીજી પધ્ધતિ સાથે તેવું નથી તમે ઘણા શિક્ષકો, વાલીઓને સાંકેતિક ભાષા/સાંકેતિક પધ્ધતિના ગેરફાયદા વિશે વાત કરતા સાંભળ્યા હશે કે વાંચ્યા હશે.

વિચારો : કેટલાક વાલીઓ/શિક્ષકો/નિષ્ણાતો શ્રવણમંદને સંકેતનો ઉપયોગ કરવા દેતા નથી તેનું કારણ શું ?

સંકેતના વિરુદ્ધમાં નીચેના મુદ્દાઓ આગળ ધરવામાં આવે છે.

- સંકેતનો ઉપયોગ વાણી માટે સહેલો વિકલ્પ પૂરવાર થાય છે. જો શ્રવણમંદ સહેલાઈથી સંકેતનો ઉપયોગ કરી શકે તો વાણી વિકસાવવા વધુ પ્રયત્ન શા માટે કરે ? એવી ચિંતા છે.
- સંકેત, બોલવાની ક્ષમતાને વિર્યરત અસર કરે છે
- સંકેતનો ઉપયોગ શ્રવણમંદને સમાજથી દૂર રાખશે
- સંકેત આપવાથી શ્રવણમંદ વ્યક્તિને દૂભાષિયા પર આધાર રાખવો પડશે.
- સંકેતનો ઉપયોગ બાળકને સંકલિત શિક્ષણમાં અવરોધ પેદા કરશે કારણ કે વર્ગના/શાળાના બીજા બાળકો સંકેત વાપરી શકશે નહીં.

અગત્યની નોંધ : ઉપરોક્ત મુદ્દાઓ સત્ય તરીકે લેવાના નથી પણ ચિંતાના વિષય તરીકે લેવાના છે. જે ઓરાલીઝમ દ્વારા રજૂ થયા છે. આપણે આ મુદ્દાઓની વારંવાર ચર્ચા કરીશું જ્યારે બીજી પ્રત્યાયનની પધ્ધતિની ચર્ચા કરીશું.

ઉપરોક્ત મુદ્દાઓના સંદર્ભમાં આપણે સમજી શકીએ કે ઓરાલીઝમમાં તેઓ શા માટે સાંકેતિક પ્રત્યાયન વિકલ્પ તરીકે સ્વીકારતા નથી અને સાંકેતિક પધ્ધતિને મૌખિક પ્રત્યાયનમાં સહાયક સ્વરૂપે સ્વીકારતા નથી.

6. દૃશ્ય પ્રત્યાયનની ઓરાલીઝમમાં ભૂમિકા :

ઓરાલીઝમમાં દૃશ્ય પ્રત્યાયનની ભૂમિકા : દૃશ્ય પ્રત્યાયનમાં...

- (i) દૃશ્ય સાંકેતિક પ્રત્યાયન જેવી ચર્ચા અગાઉ કરી છે.
- (ii) દૃશ્ય સાંકેતિક પ્રત્યાયન એટલે કે વાંચવું/લખવું. આ દરેક પ્રત્યાયનની પધ્ધતિનો અગત્યનો ભાગ છે, ને તે માટર્યર્ચાની આવશ્યકતા નથી.
- (iii) વાણી વાંચન એ દૃશ્ય પ્રત્યાયનનો પ્રકાર છે જેના વિશે ચર્ચા કરીશું કારણ કે ઓરાલીઝમમાં તેના વિશે બે વિચારસરણી છે જે નીચે પ્રમાણ સમજી શકાય...

એક સંવેદન અભિગમ

વિવિધ સંવેદન અભિગમ

1. શ્રવણ/મૌખિક અભિગમ મુખ્ય	શ્રવણ/મૌખિક પધ્ધતિ મુખ્ય અભિગમ
2. શ્રવણ/મૌખિક એક જ પધ્ધતિ વાપરવામાં આવે.	વાણી વાંચન ઔપચારિક રીતે મુખ્ય અભિગમને મદદ કરવા વપરાય
3. બાળકને, બોલનારના મોઢા સાથે જોવાનું શિખવવામાં જ આવતું નથી જેથી તે શ્રવણ પર જ આધાર રાખે.	બાળકને બોલનારના મોઢા સાથે જોવા માટે અને વાણી વાંચન કરવા માટે ખાસ તાલીમ આપવામાં આવે છે. જે શ્રવણ સંવેદનને મદદ કરે છે.

એક સંવેદન અભિગમના ઉદાહરણ :

- એકાસ્ટીક અભિગમ - એરબર 1982
- સંપૂર્ણ શ્રવણ (ફક્ત શ્રવણ) - કાલ્વર્ટ અને સીલ્વરમેન 1983
- એકોપેડિક અભિગમ - પોલાક 1984
- શ્રવણ મૌખિક સારવાર (avt)

ટૂકમાં એરાલીસ્ટ બે પ્રકારના હોય છે : કેટલાક એક સંવેદનના હિમાયતી હોય છે અને વાણી વાંચકોના ઉપયોગ મદદ માટે પણ કરતા નથી બીજા પ્રકારના શ્રવણ સંવેદનને કેન્દ્ર સ્થાને રાકે છે અને તેમાં મદદ કરવા શ્રવણમંદ બાળકને વાણી વાંચનની પણ તાલીમ આપે છે.

- (II) અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રત્યાયનની ગૌણ પધ્ધતિઓ છે. ઘણા નિષ્ણાતો, સંસ્થાઓ અને વાલીઓ ઓરાલીઝમ વિકલ્પ પસંદ કર્યો છે. આ માટેનું કારણ શું હોઈ શકે ? તેઓ પોતાની પસંદગીને કેવી રીતે યોગ્ય ઠેરવશે ? બીજા શબ્દોમાં આ પધ્ધતિની તાકાત શક્તિ શું છે ?

1. વાણીની જરૂરિયાત : ઓરાલીઝમ પ્રમાણે

- ઓરાલીઝમનો મુખ્ય હેતુ ફળદાયી સામાજિક ક્રિયા પ્રતિક્રિયા છે
- સામાજિક ક્રિયા પ્રતિક્રિયા માટે વાણી સૌથી અગત્યનું આગળ પડતું પ્રશ્ન માધ્યમ છે જે વ્યક્તિને સમાજ સાથે જોડે છે.
- આથી શ્રવણમંદ માટે માટે વાણી, અસરકારક વાણી શીખવી આવશ્યક છે.
- શ્રવણમંદને અસરકારક વાણીનો ઉપયોગ કરતાં શીખવાડવા માટે તેમને શેષ શ્રવણ શક્તિ અને યોગ્ય શ્રવણયંત્ર તથા વાણી સમૃદ્ધ વાતાવરણની જરૂર પડે છે.

આવી માન્યતાઓ અને વાણીનું પ્રથમ સ્થાન જેવી બાબતો નિષ્ણાતો અને માતાપિતા પર ખૂબ અસર કરે છે. હાલના શૈક્ષણિક, સામાજિક, વ્યાવસાયિક માળખામાં ટકી રહેવા માટે વાણીની જરૂરિયાત મહદઅંશે સ્વીકાર્ય છે. તથા વાણીની પસંદગી સૌથી વધુ તાર્કિક છે. કેટલાક શ્રવણમંદ પણ કરે છે 'તેમની જિંદગી વધુ વિસ્તૃત સ્તર પર આવી હોત જો તેઓ બોલી શકતા હોત, અને સાંભળતી દુનિયામાં વાણી સમજી શકતા હોત' (ઓગેન 1982)

ઓરાલીઝમના હેતુઓ, વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા, આઝાદી અને વિશાળ સોસાયટી (સમાજ) માં ભાગ લેવો જેવા વધારો પર નૈતિક રીતે ઉચિત છે. આખરે, ઓરાલીસ્ટ દાવો કરે છે આધુનિક સમાજમાં વાણી આવશ્યક છે અને આથી શ્રવણમંદ માટે તે શીખવી ઈચ્છનીય છે. વળી તેઓ તે શીખી શકે છે. આ પ્રકારના સિધ્ધાંતોને કારણે પશ્ચિમના દેશોમાં ઘણી વિશિષ્ટ દેશોમાં ઘણી વિશિષ્ટ શાખાઓમાં તેનાં અસરકારક અમલ થયો છે. ભારતમાં પણ ઓરાલીઝમની સફળતાના દાખલાઓ છે પણ ખૂબ ઓછી સંખ્યામાં છે. સિધ્ધાંત અને અસરકારક અમલીકરણ આ પધ્ધતિની પસંદગીને વ્યાજબી ઠેરવે છે.

2. શ્રવણશાસ્ત્રનો (Audiology), વાણી વિજ્ઞાન અને વિશિષ્ટ શિક્ષણનો વિકાસ ઓરાલીઝમ દરેક પ્રવૃત્તિ માટે વાણી વિકાસનો હેતુ ધરાવે છે પણ પધ્ધતિના વિવાદમાં આ પડદો અગત્યનો રહે છે કે આ હેતુ સિધ્ધ થઈ શકે તેવો છે કે કેમ ? ઔપચારિક સમીક્ષા પશ્ચિમના દેશોમાં કરવામાં આવી (બેડીડજ 1965, કોનાર્ડ 1990) અને અનૌપચારિકતા વિચાર જે ભારતમાં થયો તે દર્શાવે છે કે શ્રવણમંદ બાલકોમાં અસરકારક વાણી વિકાસ કે અક્ષરજ્ઞાન કૌશલ્ય વિકસાવવામાં, ઓરાલીઝમને ખાસ સફળતા મળી નથી ઓરાલીસ્ટ કે એવું કરે છે કે ભૂતકાળમાં થયેલ ખરાબ સફળતાને આ જે આ પધ્ધતિ નકારવામાં કારણ તરીકે સ્વીકારી શકાય કે સફળતાને આજે આ પધ્ધતિ ન કરવાના કારણ તરીકે સ્વીકારી શકાય કે રજુ કરી શકાય નહીં બાનાસ (1994) કહે છે. ઓરાલીસ્ટ કહે છે કે ભૂતકાળમાં ઘણા કારણોને લીધે આ પધ્ધતિ નિષ્ફળ રહી પણ હવે ઘણી વસ્તુઓ બદલાઈ ગઈ ચે. ઘણા મહત્વના ક્ષેત્રોમાં પરિસ્થિતિ બદલાઈ છે જેમાં.. વિશિષ્ટ શિક્ષણ, શ્રવણ શાસ્ત્ર, વાણી વિજ્ઞાનનો સમાવેશ થાય છે. શ્રવણશાસ્ત્રમાં તકનીકી ઉન્નતિ, શ્રવણ મૂલ્યાંકન અને કાનની સારવારનાં ક્ષેત્રમાં થઈ. આમાં સુધારેલી પ્રક્રિયા સાધનો, શ્રવણ આલેખની સમજ અને બીજા નવીન પધ્ધતિઓ શ્રવણ માપન માટેનો સમાવેશ થાય છે.

- સુધારેલી પધ્ધતિઓ, તકનીક અને સાધનો, સાધન લગાડવાની પસંદગી અને તેની સંભાળ અને દુરસ્ત (મરામત)
- શ્રવણયંત્રનું આધુનિકરણ, જેમાં BIE અને ડીજિટલ પ્રોગ્રામેબલ યંત્રો આવ્યા
- કોકલીયર ઈમ્પ્લાન્ટ
- શ્રવણ પ્રક્રિયાની વધુ સારી સમજ અને શ્રવણ યંત્રનો ફાળો

આ અને આવા બીજી સુધારાથી શ્રવણ તાલીમની સફળતાની શક્યતા વધુ મજબૂત બની છે અને શ્રવણમંદ બાળકોની વાણી વિકાસ માટેની તકો વધી છે. આ સુધારને કારણે નિદાન કરવાની વય ઘટી છે. મૂલ્યાંકન અને વાણી વિકાસના ભવિષ્યને ફાયદો કરતી સૂચનાઓ પણ વહેલી આપી શકાય છે.

વાણી વિજ્ઞાનને પણ આ જ લાગુ પડે છે. તકનીક અને વાણી મૂલ્યાંકનની સમજ અને વાણી શિક્ષણ ખૂબ જ બદલાઈ ગયાં છે.

વિશિષ્ટ શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં પણ ઘણા મહત્વના સુધારા થયા છે. સિધ્ધાંતો અને પધ્ધતિઓ બદલાઈ છે જેને કારણે વાણી વિકાસની સફળતા અશક્ય સ્વપ્ન નથી. માળખાકીય પધ્ધતિથી કુદરતી પધ્ધતિ અને કુદરતીથી સંયુક્ત પધ્ધતિ તરફની ભાષા શિક્ષણની પધ્ધતિની ગતિ એ એક સફળતાનો દાખલો છે જે બદલાવને કારણે થયો છે.

આ ત્રણ ક્ષેત્રમાં જે સુધારા થયા તેને કારણે વાણી વિકાસનો હેતુ વાસ્તવિક અને પ્રાપ્ય બન્યો છે. આ જાતે જ એક યોગ્યતા અને તાકાત છે જેને કારણે બીજી પધ્ધતિઓ સામે આ પધ્ધતિ પર નિષ્ણાંતો અને માતાપિતા પોતાની પસંદગી ઉતારશે. એવું માનવામાં આવે છે કે વિકલાંગ સંચાલનમાં સરકાર લોક સંપર્ક માટેના માધ્યમ વધુ સક્રીય અને સકારાત્મક ભૂમિકા ભજવે છે. AWD ACT 1995 એ એક અગત્યનું ઉદાહરણ છે જેની અંતર્ગત શૈક્ષણિક સિધ્ધ માટે ઘણી જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે.

સમાજનું વલણ શિક્ષણ પ્રત્યે સામાન્યરૂપે અને વિકલાંગ શિક્ષણ પ્રત્યે ઘણું બધું બદલાયું છે. વધુ અને વધુ માતાપિતા બાળપણના ખૂબ જ આવશ્યક ભાગ તરીકે શિક્ષણને સ્વીકારતા થયાં છે.

(III) મર્યાદાઓ

અત્યાર સુદીમાં તમે સમજી શક્યા હશે કે વાણી વિકાસ, શૈક્ષણિક સફળતા અને સામાજિક પ્રત્યાયનની ક્રિયા પ્રક્રિયા ખૂબ જ જટિલ અને વિવિધ પાસાંઓ ધરાવે છે. આપણે સિક્કાની બેમાંથી એક જ બાજુ જોઈ છે. કોઈપણ પ્રત્યાયન પધ્ધતિ બધી જ તાકાત દાવો કરે અને મર્યાદા, નબળાઈ રહિત છે તેવું કરી શકે નહીં ઓરાલીઝમ પણ અપવાદ નથી. આથી આપણે તેની મર્યાદાઓ જોઈએ.

1. વિલંબિત ભાષા : મોડો ભાષા વિકાસ : શ્રવણમંદ બાળકો શ્રવણયંત્ર લગાવતાંની સાથે જ સાંભળવા માંડતા નથી એ જાણીતી વાત છે કે બાળકને સારામાં સારું શ્રવણયંત્ર આપ્યા પછી પણ શ્રવણમંદ બાળક માટે ભાષા શીખવાની પ્રક્રિયા લાંબી છે. પ્રક્રિયા લાંબી હોવાને કારણે મોટાભાગે ભાષા વિકાસ મોડો થાય છે.

વિચારો : ભાષા વિકાસ મોડો થવાનો સમય શા માટે જણાવવો જોઈએ ? મોડો ભાષા વિકાસ થવાની ગંભીર અસર શું હોઈ શકે ?

(I) ઓરાલીઝમના વિરોધીઓ, ટીકાકારો કરે છે આ મોડો ભાષા વિકાસ શ્રવણમંદ બાળક જેને અતિતીવ્ર શ્રવણમંદતા છે તે છેવટે મૌખિક ભાષા વિકાસ શ્રવણમંદ બાળક અને અતિતીવ્ર શ્રવણમંદતા છે તે છેવટે મૌખિક ભાષાનું માળખું વિકસાવી શકશે નહીં અને આ ફક્ત ભાષા વિલંબનો પ્રશ્ન નથી પણ, ભાષા અયોગ્ય વિકસવાનો પ્રશ્ન પણ છે.

- (II) તમે ભાષા વિલંબને યોગ્ય રીતે જ 'મહત્વના સમય' ના ખ્યાલ સાથે જોડ્યો હશે. 'મહત્વનો સમય' એટલે દરેક વ્યક્તિના જીવનમાં આવતો એવો અભ્યાસ જ્યારે તે કોઈ ખાસ માનવીએ જૈવિક ટાઈમટેબલ પ્રમાણે ઘણાં કૌશલ્યો શીખવાના હોય છે. ભાષા વિકાસ પણ આ જૈવિક ટાઈમ ટેબલનો એક હિસ્સો છે અને તે ટાઈમટેબલ અનુસરે છે. આ મહત્વના સમય દરમ્યાન યોગ્ય ઉત્તેજના અને યોગ્ય વાતાવરણ આપવામાં આવે તો પ્રક્રિયા કુદરતી, ઝડપી અને આપો આપ થાય છે જો 'મહત્વના સમય' નો યોગ્ય લાભ લેવામાં ન આવે તો ભાષા વિકાસ અશક્ય નહીં પણ મુશ્કેલ જરૂર બની જાય છે. આથી જો ઓરાલીઝમ ભાષા વિલંબ કરતી હોય તેના વિશે ગંભીરતાથી વિચારવું જોઈએ. આ બાબતની ટીકા ભારતના સંદર્ભમાં વધુ યોગ્ય છે જ્યાં વિવિધ કારણને લીધે શ્રવણચંત્ર લગાવવાની ઉંમર અને તાલીમ શરૂ કરવાની ઉંમર ઘણી વધુ હોય છે. (મોટી ઉંમરે) વધારામાં વાણી શિક્ષણ તાલીમ ચાલુ રાખવાની તકલીફ અને અયોગ્ય સગવડતા, સવલતોને કારણે ભાષા વિકાસ વધુ મોડો થાય છે.
- (III) ભાષા પ્રાપ્તિ પહેલાં શિક્ષણની શરૂઆત. બાળક 3-4 વર્ષનું થાય ત્યારે ભાષા હજુ પ્રાપ્ત થઈ નથી પણ ઔપચારિક શિક્ષણ શરૂ થઈ જાય છે. આનો સીધો સાદો અર્થ એ થયો કે શ્રવણમંદ બાળકે યોગ્ય ભાષાના પાયા (બંધારણ) વિના જ શિક્ષણ અને અક્ષર જ્ઞાન મેળવવાનું શરૂ થઈ જાય છે. આથી પરિસ્થિતિ કોઈ પણ બાળક માટે અનઈચ્છનીય છે. ઓરાલીઝમમાં યોગ્ય ભાષા વાણી વિકાસ પછી જ અક્ષર જ્ઞાન શરૂ કરવામાં આવે છે. વોટેક્ન (1998) આ પધ્ધતિનો નિયમ છે. તે મુજબ યોગ્ય જરૂરી પૂરતા પ્રમાણમાં મૌખિક ભાષા પર નિયંત્રણ મેળવ્યા પછી જ અક્ષર જ્ઞાન આપવાનું શરૂ કરવામાં આવે છે. ભારતમાં મોટેભાગે બાળક 3-4 વર્ષનું થાય ત્યારે તેની ભાષા વિકાસ મોડો થવાથી તેના અક્ષર જ્ઞાન અને શૈક્ષણિક જ્ઞાનના સરળ વિકાસમાં સમસ્યાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. દ્વિભાષિતના સમર્થકોનું કહેવું છે કે ભાષા વિકાસ મોડો થતો રોકવા માટે સાંકેતિક ભાષા શરૂ કરી શકાય.
2. પ્રત્યાયન અને જ્ઞાન માટે પ્રયત્ન, પ્રયાસ : સાંભળતા બાળકો માટે શ્રવણ એ સ્વભાવિક અને કુદરતી પ્રક્રિયા છે જે આપોઆપ આવે છે થાય છે. તેથી તેઓ તેને ધ્યાન આપતા નથી. આ બાળકો શ્રવણને સાંભળવાને કાર્ય અને નૃત્યની જેમ સહજતાથી લે છે. આ સાંભળતા બાળકો સાંભળવાનું મહત્વ ત્યારે જ સમજે છે જ્યારે તેઓનું સાંભળવાનું ક્ષતિગ્રસ્ત થાય છે. શ્રવણ મંદતા આવી જાય છે. આવા સમયે તેમને સાંભળવા માટે પ્રયત્ન કરતા રહેવું પડે છે. તેમની સ્થિતિ કેવી થતી હશે. શ્રવણચંત્રથી સાંભળવા માટે હંમેશા સતર્ક રહેવું પડે છે અને ધ્યાનથી સાંભળવું પડે છે. ખરેખર તો પ્રત્યાયન શક્ય જ ન બને જો શ્રવણમંદ બાળકો તેમના શ્રવણ સંવેદનો અને દૃશ્ય સંવેદનો (વાણી વાંચન) હંમેશા સતર્ક રાખે અને તૈયારીમાં ન રાખે. આ સતત સતર્કતા અને પ્રયાસ ખૂબ થાક પેદા કરે છે અને માનસિક થાક પેદા કરે છે.
- શ્રવણમંદ બાળકોએ મૌખિક ભાષા પર સારું નિયંત્રણ પ્રાપ્ત કર્યું હોય અને વાણી, સમૃદ્ધ વાતાવરણ પુરુ પાડવામાં આવ્યું હોય તો પણ ઓરાલીઝમના ટીકાકારોનું કહેવું છે કે શ્રવણ/મૌખિક પદ્ધતિથી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવું અતિ કઠીન છે અને તેનો સીધો અર્થ એ બાળકે સતત સંઘર્ષ કરતા રહેવાનું. ટીકાકારોનું એ પણ કહેવાનું છે કે આમ કરીને શ્રવણમંદ બાળકોને એવી પરિસ્થિતિમાં ધકેલવામાં આવે છે. જ્યાં વાણી દ્વારા માહિતી મેળવવી અને આપવી બંને પરિસ્થિતિમાં ગેરલાભમાં જ રહે છે. પ્રત્યાયન સતત ચાલતી અને પ્રાથમિક જરૂરિયાત છે જે દરેક મીનીટે પૂરી કરવી પડે છે અને આથી તેમનો સંઘર્ષ પણ સતત ચાલુ જ રહે છે. ટીકાકારો ખાસ કરીને સંકલિત શિક્ષણમાંના બાળકો વિશે ચિત્તિત છે કારણ કે તેમને માટે પ્રત્યાયન વધુ તકલીફ પેદા કરે છે. નિરાશાજનક છે અને જટિલ પ્રક્રિયા પણ છે. કેટલીક શ્રવણમંદ વ્યક્તિઓએ જણાવ્યું જેઓ સંકલિત શાળા કોલેજોમાં ભણ્યા હતા કે

સાંભળતા બાળકો માટેની શ્રવણ મૌખિક પ્રત્યાયનની પધ્ધતિ તેમને માટે ઉપેક્ષા અને તણાવ પેદા કરે છે (લોસન 1981) બીજી અભ્યાસ કરનારાઓ પણ એવું જણાવે છે કે પ્રત્યાયન માટે સતત સંઘર્ષ કરતા રહેવાથી શ્રવણમંદ વ્યક્તિત્વ પર ગંભીર અસર કરે છે. દરરોજના આ સંઘર્ષને કારણે નિરાશા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેના પરિણામે આત્મવિશ્વાસ થવો. સામાજિક એકલતા, ગુસ્સો, ચીડીયાપણુ વગેરે અનઈચ્છનીય ગુણો વિકસે છે. આને પરિણામે વર્ગમાં શિક્ષણ પ્રાપ્તિ ધીમી અને કંટાળાજનક બને છે. ઓરાલીસ્ટનું કહેવું છે કે આ ટીકા વ્યાજબી છે કે મૌખિક પ્રત્યાયન નિશંકપણે મુશ્કેલ છે. વધુમાં તેઓ જણાવે છે કે બધા શ્રવણમંદમાં આવા નકારાત્મક ગુણો વિકસતા નથી અને તેઓ એવું અનુભવે છે કે તકલીફ હોવા છતાં શ્રવણમંદને વાણી શિક્ષણ આપવું જોઈએ જે શ્રવણમંદને જીંદગી માટે તૈયાર કરે છે.

3. તકનીકી વિકાસની અપૂર્ણતા : ઓરાલીઝમની પસંદગી વ્યાજબી હોવાની થયા દરમ્યાન આપણે જોયું કે વિશિષ્ટ શિક્ષણ, શ્રવણશાસ્ત્ર, વાણી વિકાસ વગેરે ક્ષેત્રમાં થયેલા વિકાસને કારણે આ પધ્ધતિ પસંદ કરવાનું સબળ કારણ પ્રાપ્ત થાય છે પણ ટીકાકારો આના સંદર્ભમાં બે પ્રશ્નો આગળ ધરે છે.

(I) આજ સુધી થયેલ તકનીકી વિકાસ, માનવીની કુદરતી સાંભળવાની પધ્ધતિની જગ્યા લઈ શકશે ? શું કોી સાધન કાનની જગ્યા લઈ શકશે ? જવાબ ના છે. કેટલાકનું કહેવું છે કે જો તકનીકી વિકાસ શ્રવણમંદ વાણીના ઉપયોગ દરમ્યાન જે સંઘર્ષ અને નિરાશા અનુભવે છે તે જો દૂર ન થાય તો તે વિકાસનો કોઈ ફાયદો નથી.

(II) આ તકનીક કેટલા બાળકો સુધી પહોંચી છે ? આ પ્રશ્ન ભારત માટે વધારે યોગ્ય છે. તકનીક વિકાસમાં સહભાગી છે પણ જો તે લોકો સુધી ન પહોંચી શકે તો તેના ફાયદા મેળવી ન શકાય. આગળ આપણે શ્રવણયંત્રના વિકાસ ડીજીટલ શ્રવણયંત્ર વિશે. કોકલીયર ઈમ્પ્લાન્ટ વિશે તથા શ્રવણ શ્રવણ શક્તિ માપન પધ્ધતિ વગેરે વિશે વાત કરી તમે વિચારો આજ સુધીમાં આ વિકાસનો લાભ ભારતના કેટલા બાળકોને આપી શકાયો છે ? આના આંકડા ઉપલબ્ધ નથી ખૂણા તમે જ વિચાર કરો. તમારો અનુભવ શું કહે છે ? તમે જો શહેરમાં હશો તો 3-4 ટકા અને ગામડામાંથી હશો તો તેથી પણ ઓછા ટકા, અને તે ૫ % થી વધુ તો ભારતમાં ક્યાંય નહી હોય. આથી લઘુમતી બાળકોને ફાયદો કરતી લઘુમતી બાળકોને ફાયદો કરતી પધ્ધતિ બહુમતી બાળકો પર ઠોકી બેસાડી શકાય ? ભારત જેવા વિકસતા દેશમાં આ પધ્ધતિની વિરુદ્ધમાં આ સૌથી સબળ મુદ્દો છે.

4. વાણીની સફળતા માટેની પૂર્વ તૈયારી (શરત), જરૂરિયાતો દરેક ફીલસૂફી યોગ્ય દિશામાં ઈચ્છનીય રીતે ચાલે તે માટે કેટલાક પરિબળો નિર્ધારિત ભાગ ભજવતાં હોય છે. આ પરિબળોને પૂર્વ જરૂરિયાત કહેવાય છે એટલે કે જો આ પરિબળો, ફક્ત આ જ પરિબળો પૂર્ણ થાય તો પધ્ધતિની સફળતા વિશે આગાહી કરી શકાય.

વિચારો : ઓરાલીઝમની સફળતા નક્કી કરતાં પરિબળોની યાદી બનાવે

તમે કેટલા પરિબળોની યાદી બનાવી ? પાંચ મીનીટ ગંભીર વિચાર કરવાથી પણ 6-7 પરિબળોની યાદી બની જશે. કેટલાંક પરિબળો આ પ્રમાણે છે..

ક્લીનીકલ/શૈક્ષણિક પરિબળો

- શ્રવણ મંદતા
- પ્રકાર, માત્રા (પ્રમાણ) શરૂ થવાની ઉંમર
- બીજી ક્ષતિ (વિકલાંગતા)ની ગેર હાજરી
- વધારાના પ્રશ્નોની ગેર હાજરી

- શ્રવણ મંદતાનું વહેલું નિદાન
(બે વર્ષની ઉંમર પહેલા)
- વહેલી સારવાર જે
  - યોગ્ય - પધ્ધતિસર ચાલુ રહેતી
  - નિયંત્રિત
- યોગ્ય શ્રવણ યંત્ર જે
- યોગ્ય વિશિષ્ટ તાલીમ
- બાળકનું વ્યક્તિત્વ
  - યોગ્ય, વહેલું, સતત, તાલીમ સાથે
  - શાળાનો પ્રકાર
  - મહેનતુ, ઉત્સાહી, શ્રવણમંદતાનો સ્વીકાર અને શ્રવણયંત્ર

કૌટુંબિક પરિબળો :

- માતા પિતા/ ભાઈ બહેનોમાં શ્રવણ મંદતા ન હોય
- શિક્ષિત માતા પિતા
- ગૃહ તાલીમ માટે, ઉત્સાહિત માતા પિતા, બાળક માટે સમય ફાળવતા વાલીઓ અને સકારાત્મક વર્તણૂંક
- સામાન્ય માધ્યમ કે ઉચ્ચ મધ્યમ સામાજિક આર્થિક સ્થિતિ
- એક જ ભાષાનું વાતાવરણ

પર્યાવરણને લગતાં પરિબળો :

- સુવિધાની પ્રાપ્યતા (બાળકના ઘરની નજીક) - નિદાન, સતત પ્રાપ્યતા, સતત મૂલ્યાંકન, યોગ્ય શાળાકીય શિક્ષણ તાલીમ, વાલીઓ માર્ગદર્શન, શ્રવણયંત્ર સમારકામ, મોડલ વગેરે.
- ગુણ ક્ષેત્રમાં એક જ ભાષાનો ઉપયોગ - ઘર, શાળા, પર્યાવરણ
- સમાજની સકારાત્મક, સાનુકૂળ વર્તણૂંક
- અવરોધ મુક્ત વાતાવરણ, પર્યાવરણ

સરકાર સંબંધ પરિબળો :

- શૈક્ષણિક જોગવાઈઓ
- સુવિધાની પ્રાપ્યતા
- સાનુકૂળ વર્તણૂંકની જાણકારી
- માધ્યમનો ઉપયોગ

ઓરાલીઝમની સફળતા માટે થોડા પરિબળો પૂર્વ જરૂરિયાત પૂરી પાડે છે. તમે સમજી શક્યા હશો કે પૂર્વ જરૂરિયાત, મર્યાદા તરીકે આવી શકે છે જેટલી પૂર્વ જરૂરિયાતો વધારે તેટલી સફળતાની શક્યતા ઓછી થાય છે અહીં સ્પષ્ટપણે જોઈ શકાય છે કે પૂર્વ જરૂરિયાતનું લીસ્ટ યાદી ઘણી લાંબી છે. ભારતના કેટલા બાળકો માટે આ બધા પરિબળો શક્ય છે? આપણે એક જ પરિબળ વહેલુ નિદાન લઈએ તો પણ ભારતમાં કેટલા બાળકોનું નિદાન એક કે બે વર્ષની ઉંમર પહેલા શક્ય છે. ? ટીકાકારો કહે છે કે મોટાભાગે આ જરૂરિયાતો પૂરી થતી નથી અને આથી ઓરાલીઝમની સફળતાની કોઈ ખાત્રી નથી. આ મર્યાદા ફિલસૂફીની મર્યાદા નથી પણ તેના અમલીકરણની છે.

2.4.2 સંપૂર્ણ પ્રત્યાયન (કુલ સંચાર પધ્ધતિ)

સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિમાં શ્રવણમંદ બાળકની ભાષા વિકાસ માટે સાંકેતિક ભાષા અને વાણી બંનેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. યુ.એસ.એ. માં શરૂ થયેલ આ પધ્ધતિ 1970 માં ખૂબ પ્રચલિત બની અને હાલમાં વિવિધ દેશોમાં વિસ્તૃત સ્તરે

ઉપયોગમાં લેવાય છે. ગેરેસ્ટોન (1976) સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિની વ્યાખ્યા કરતા કહે છે. શ્રવણ મંદ વ્યક્તિઓમાં તેમને માટે અસરકારક પ્રત્યાયન વિકસાવવા માટે યોગ્ય શ્રવણ, સાંકેતિક અને મૌખિક પ્રત્યાયનની પધ્ધતિનો ઉપયોગ કરતી પધ્ધતિ છે, વિચાર સરણી છે.

- (1) **સામાજિક હેતુ પર મહત્વ :** આ પધ્ધતિને ઓરાલીઝમની વિરુદ્ધની પધ્ધતિ માની લેવી ગંભીર ભૂલ છે. ઓરાલીઝમ અને સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ બંનેનો છેવટનો હેતુ એક જ છે પણ તે પ્રાપ્ત કરવાના માધ્યમ જુદા જુદા છે. ઓરાલીઝમની જેમ સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ પણ સામાજિક હેતુઓને મહત્વ આપે છે.

સમાજ સાથે સફળ ક્રિયા પ્રતિક્રિયા દ્વારા સ્વીકૃતિ - જે સાંભળતા બાળકો માટે અત્યંત આવશ્યક બાબત છે. જો તેમણે સમાજમાં ભળવું હોય તો - અને આજ બાબત શ્રવણમંદ માટે પણ આવશ્યક છે. અને શિક્ષણ સંસ્થાઓની એ જવાબદારી છે કે તેઓ આ બાળકો સહેલાઈથી સમાજમાં ભળતા થાય તે નિશ્ચિત કરે. શ્રવણમંદ બાળકોનું સામાજિકરણ એટલે જ જાણીને મહત્વ.

- (2) **બધા જ સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ :** સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિનો મુખ્ય મુદ્દો પ્રત્યાયનની દૃષ્ટિએ દુનિયામાં સૌથી સારી પધ્ધતિ બનવાનો છે. આ પધ્ધતિનું અગત્યનું પાસું એ છે કે અસરકારક પધ્ધતિને મદદ કરતી કોઈપણ પધ્ધતિનો ઉપયોગ કરવાનો સિધ્ધાંત. વાણી (પ્રાપ્તિ અને ઉપયોગ) તેમનો હેતુ છે અને તેઓ કહે છે કે તે હેતુ પ્રાપ્ત કરવા માટેની પધ્ધતિની પસંદગી ગૌણ છે પણ હેતુ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ. આ માટે જો સાંકેતિક ભાષા વાપરવી પડે તો પણ નુકશાન નથી આથી આ પદ્ધતિ વાણી સાથે દરેક પ્રકારના સંકેતોના ઉપયોગની હિમાયત કરે છે. આથી પધ્ધતિ SIMCOM(Simultaneous Communication) એક સાથે પ્રત્યાયન તરીકે ઓળખાય છે. આ પધ્ધતિમાં જે સંકેતોનો ઉપયોગ થાય છે. તે ઉચ્ચારણના શબ્દોને રજૂ કરે છે. આથી એ દૃશ્ય - સાંકેતિક વાણીનું સ્વરૂપ છે.

હોલકોમ્બને સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિનો પ્રણેતા ગણવામાં આવે છે જે પોતે શ્રવણમંદ સ્નાતક હતો. (પાઉલ અને ક્વીરલી 1994) ડેનટોન (1986) ને પણ આ પધ્ધતિનો સ્થાપક માનવામાં આવે છે. જેમાં આભિગમમાં વપરાતી દરેક પદ્ધતિની ભૂમિકા સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. બાળકના માતાપિતા અને નજીકમાં રહેતા લોકોએ વાણી સાથે સંકેતનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ અને બાળકને યોગ્ય શ્રવણયંત્ર લગાડવું જોઈએ. દૃશ્યભાષા અને સંકેતો, આ પદ્ધતિમાં વાણી દ્વારા પ્રાપ્ત ઓછામાં ઓછી સૂચક ચિન્હોને વાણી વાંચન દ્વારા પ્રાપ્ત કરવી. સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિને સ્પષ્ટ કરે છે અને પ્રોત્સાહિત કરે છે. તે જ પ્રમાણે વાણી વાંચન શ્રવણ સૂચક ચિન્હોને પણ સ્પષ્ટ કરે છે અને પ્રોત્સાહિત કરે છે.

- (3) **સૂત્ર : મુદ્રાલેખ :** વાણી દ્વારા વાણી જ સંકેતો : આગળ નોધ્યુ તેમ ઓરાલીઝમ અને સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિનો હેતુ એક જ રહે છે. વાણી પણ તેની પ્રાપ્ત કરવાની પધ્ધતિ અલગ અલગ છે. સંપૂર્ણ પધ્ધતિનો સિધ્ધાંત વાણી દ્વારા વાણીના અમલીકરણમાં મુશ્કેલીઓ પડે છે. આવું સાંભળતા બાળકોમાં થાય પણ અતિતીવ્ર શ્રવણમંદતાવાળા બાળકોને વાણી પ્રાપ્ત કરવા માટે સહાયક પધ્ધતિની જરૂર પડે છે. આ પધ્ધતિ દૃશ્ય પદ્ધતિ હોવી જોઈએ કારણ કે શ્રવણમંદ બાળકો દૃશ્ય સંકેતોની પ્રક્રિયા સ્વભાવિક કરે છે. આથી આ પધ્ધતિમાં વાણી સાથે સંકેત પધ્ધતિનો ઉપયોગ કરવાની હિમાયત કરવામાં આવે છે. ટૂંકમાં વાણી દ્વારા જ વાણી પ્રાપ્ત કરવાની શિખવવાની રહે છે પણ સહાયક પધ્ધતિની (સંકેત) મદદથી એવું કહે છે કે સંકેતના ઉપયોગથી વાણીની ગુણવત્તાને અસર કરે છે બગાડે છે આ પધ્ધતિના સમર્થકો કરે છે કે સંકેત પદ્ધતિના ઉપયોગને અસર થાય છે. બગાડે છે. આ પધ્ધતિના સમર્થક કરે છે કે સંકેત પદ્ધતિના ઉપયોગને કારણે વાણી વિકાસને વેગ મળે છે. બીનાસ (1994) કેટલાક અભ્યાસના આધારે કરે છે કે સંપૂર્ણ સંચાર

પધ્ધતિમાં ભાષાતા બાળકોને ભાષા વાણી વિકાસમાં ફાયદો થાય છે. ખાસ કરીને શબ્દભંડોળ અને શબ્દ રચનામાં (દા.ત. સ્લેશીનજર અને મીકો 1972 અથવા બોર્નસ્ટેઈન એડ. આ 1980)

આ પધ્ધતિમાં ઉપયોગમાં લેવાતા સંકેતો - સંકેત પધ્ધતિના છે અને સંકેત ભાષાના નથી (સ્પષ્ટતા માટે ઘટક 3 (એસ) માં ની ચર્ચા જુઓ) બીનાસના (1994) નો શબ્દોમાં. સંકેતો જે એક સાથે ભાષામાં વપરાય છે (SIMCON) તે અને શ્રવણમંદ સમાજ દ્વારા વપરાતા સંકેતો એક નથી. (સંકેત ભાષા)

4. **વાણીની ભૂમિકા :** આવશ્યક, ઈચ્છનિય પણ વાણી દ્વારા પ્રાપ્ત નથી. અગાઉ જોયા પ્રમાણે સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિનો હેતુ પણ વાણીનો અસરકારક ઉપયોગ છે કારણ કે સામાજિક હેતુઓ અસરકારક વાણી દ્વારા જ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આથી આ પધ્ધતિ પણ વાણીને આવશ્યક અને ઈચ્છનિય ગણાવે છે. પણ આ પધ્ધતિના સમર્થકોને શ્રવણમંદ બાળકો વાણી વિકાસ કરી શકશે તે બાબતમાં ગંભીર શકે છે. આથી તેઓ સહાયક તરીકે દૃશ્ય પધ્ધતિનો ઉપયોગ કરવાની હિમાયત કરે છે.

(II) સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ (IT) ની યોગ્યતા વ્યાજબીપણું

ઓરાલીઝમમાં વાણીને અપાતી ચાવીરૂપ ભૂમિકા, વાણીઓ, માતાપિતા, નિષ્ણાતો અને શ્રવણમંદ વ્યક્તિઓ દ્વારા સમજી શકાય છે અને તેમની સહમતી છે તે જ પ્રમાણે TC માં વાણી દ્વારા વાણીને લગતી શંકાને પણ લોકોની સહમતી છે. શ્રવણમંદના શિક્ષણના ઈતિહાસમાં 1970માં યુ.એસ. અને યુ.કે. માં શરૂ થયેલ આ પધ્ધતિનું અગત્ય ઘણું જ છે. આપણે આ પધ્ધતિની/શક્તિઓ પસંદગીની અને વ્યાજબીપણ વિશે વાત કરીશું. આ પસંદગી માતાપિતા અને નિષ્ણાત દ્વારા અન્ય બે વિકલ્પોમાંથી કરવામાં આવે છે - ખાસ તો ઓરાલીઝમના વિકલ્પ તરીકે.

- (1) હેતુ, સાધન, પધ્ધતિ કરતાં વધુ અગત્યનો : અગાઉ જોયું તેમ કોઈપણ તે સમાજમાં વાણીની અગત્યતા સ્વીકારવામાં તકલીફ નથી. આથી (TC) સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિની પસંદગી માટે ફિલસૂફીનો કેન્દ્રિય વિચાર - વાણી - જ તેને યોગ્ય ઠેરવે છે. વળી આ પધ્ધતિનો દાવો કે “હેતુ, પધ્ધતિ કરતાં વધુ અગત્યનો છે.” એ વાસ્તવિક છે નક્કર છે. વધી આ પિલોસોફી ઓરાલીઝમની નિષ્ફળતાની દૃષ્ટિએ સમજવી અઘરી નથી પશ્ચિમમાં થયેલા સર્વેક્ષણો, ઓરાલીઝમમાં ભણેલા બાળકોનો વાણી ભાષા વિકાસ સંતોષકારક નથી (મામકલ બસ્ટ 1964, કોનાર્ક 1979 વા) મોટા ભાગનો આ પધ્ધતિનો દાવો ઓરાલીઝમના ટીકાકારોની નકારાત્મક ટીકા પર આધારિત છે. યુકે, યુ.એસ. માં ઘણા લોકો માને છે અને અનુભવે છે કે શિક્ષણમાં સંકેતનો ઉપયોગ ખૂબ જ વ્યાજબી છે.

શ્રવણમંદ બાળકોનું ભાષા વાણીનું શિક્ષણનું અને વાણીની સ્પષ્ટતા જે સ્વીકાર્ય ધોરણ સુધી પહોંચતા નથી તેને માટે સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિના સમર્થકો - ઓરાલીઝમને જવાબદાર ઠેરવે છે તેઓ કહે છે તે માટે બાળકને આપવામાં આવતાં ઉત્તેજન બદલવાની જરૂર છે.

વિચારો : ભારતમાં ઓરાલીઝમની નિષ્ફળતા, સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિને વ્યાજબી ઠેરવવા માટે માટે વાપરી શકાય ?

અગાઉ જોયું તમે ઓરાલીઝમની પૂર્વ જરૂરિયાતોની યાદી ખૂબ લાંબી છે જે તેને ભારતના સંદર્ભમાં અપ્રાપ્ય બનાવે છે વધુ વાદ વિવાદ વિના એવું કરી શકાય કે ભારતમાં શ્રવણમંદ બાળકો કંડક્ટીવ શ્રવણમંદ (જુઓ 3.a.III) ધરાવતા બાળકો સિવાય બધા બાળકોને દૃશ્ય સંકેતો દ્વારા મદદ કરવાની આવશ્યકતા રહે છે. જે વિકસિત દેશોમાં ઓછી રહે છે. જો કે શ્રવણયંત્ર અને વાણી વાંચનની પોતાની મર્યાદા દરેક દેશમાં સરખી જ રહે છે પરંતુ વધારામાં પર્યાવરણની મર્યાદા જે વિકસતા દેશોમાં, વાણી વિકાસને વધુ મુશ્કેલ બનાવે છે. આથી એવું કરી શકાય

કે ફક્ત ઓરાલીઝમ ફક્ત વાણી પધ્ધતિનો અમલ કરવો થોડાક બાળકો પૂરતો જ શક્ય બની શકે છે.

2. બંનેના ફાયદા : સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિના સમર્થકો શ્રવણમંદ બાળકોને આ પધ્ધતિનો ઉપયોગ કરે તો તેમને વાણી અને સંકેત બંનેનો ફાયદો મેળવવાની હિમાયતી કરે છે. ફક્ત વાણીના કેટલાક ફાયદા છે. સામાજિક હેતુઓ પાર પડે છે. પ્રત્યાયનની દૃષ્ટિએ બાળક સ્વતંત્ર રહે છે વગેરે. ફક્ત સંકેતના પણ કેટલાક ફાયદાઓ છે. પ્રત્યાયનનો સંઘર્ષ અને મોડા ભાષા વિકાસને નિવારી શકાય છે. સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિમાં આ બન્ને ફાયદા સાથે જ પ્રાપ્ત થાય છે.
3. બંનેની પસંદ :

વિચારો : આપણે જ્યારે ફળદાયી સામાજિક ક્રિયા પ્રતિક્રિયાની વાત કરીએ ત્યારે કયા સમાજની વાત કરીએ છીએ ? તમે શું વિચારો છો ?

સામાન્ય સાંભળતા વ્યક્તિ માટે આ સમાજ, અનિવાર્ય પણે અને આપોઆપ સામાન્ય સાંભવતો અવાજ જ છે. આથી વાણીને સામાજિક ક્રિયા પ્રતિક્રિયાનું અસરકારક માધ્યમ ગણવામાં આવે છે પણ આ બોલનાર - સાંભળનારની વિશાળ સમાજમાં બીજો એક સમાજ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આ સમાજને શ્રવણમંદ વ્યક્તિનો સમાજ કહે છે. તેમને ભાષા અને સંસ્કૃતિની સ્પષ્ટ ઓળખ છે. તમને શું લાગે છે, આ શ્રવણમંદ પ્રત્યાયનની મુખ્ય પધ્ધતિ છે. એ પણ નોંધવું જોઈએ કે શ્રવણમંદના સમાજમાં ક્રિયા પ્રતિક્રિયા કરવા માટે સંકેત ભાષા પર નિયંત્રણ મેળવશે અને શ્રવણમંદ સમાજમાં પ્રત્યાયન કરવાનું મુશ્કેલ થશે. એવી જ રીતે ફક્ત સંકેત શીખવાથી આ બાળક ફક્ત સંકેત પર જ નિત્રણ પ્રાપ્ત કરશે. એવી જ રીતે ફક્ત સંકેત સમાજમાં પ્રત્યાયન કરવામાં મુશ્કેલી અનુભવશે (શૈક્ષણિક દ્વિભાષિત પધ્ધતિ) જ્યારે સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ (TC) દ્વારા તાલીમ મેળવેલ બાળક બંને પ્રકારના પ્રત્યાયનના માધ્યમમાં આસાની પ્રત્યાયન કરી શકશે (વાણી + સંકેત) આપ TC માં તાલીમ પામેલ બાળકને બે માંથી એક અથવા બંને પધ્ધતિનો ઉપયોગ કરવાનો વિકલ્પ પ્રાપ્ત થશે. કાદર, ગોરાવાર અનેટૂડાર રબતર એક અભ્યાસમાં એવું જણાવે છે કે જે વ્યક્તિ સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિનો (TC) નો ઉપયોગ કરતા હતા. તેઓ ફક્ત ઓરાલીઝમ વપરાતા વ્યક્તિ કરતાં વધુ સંતુષ્ટ હતા.

(III) સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિની મર્યાદા

આ પધ્ધતિના સિધ્ધાંતો અને શક્તિઓ વિશે વાંચતા તમને કોઈ શંકા થઈ કોઈ વિધાન સાથે અસહમત થયા, તમને કોઈ પ્રશ્નોના જવાબ મેળવવાની જરૂરિયાત જણાઈ ? જો હા તો તમે સાચા માર્ગ પર છો. આ પધ્ધતિ પણ, ખામી, મર્યાદા ધરાવે છે. અત્યાર સુધી બધી ચર્ચા સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિની દૃષ્ટિથી કરી. અન્યની દૃષ્ટિથી, ટીકાકારોની દૃષ્ટિથી ઘણી શંકા અને પ્રશ્નોના જવાબ મેળવવાના બાકી છે. હવે આપણે આ પ્રત્યાયનની પધ્ધતિની નબળાઈ અને મર્યાદાની ચર્ચા કરીશું.

1. સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિની પૂર્વ જરૂરિયા : જે પધ્ધતિમાં પૂર્વ જરૂરિયાતની યાદી લાંબી હોય તેની સફળતાની શક્યતા ઓછી હોય છે. ઉપરોક્ત કર્ત સાથે સાથે જ ઓરાલીઝમની ટીકા કરવામાં આવી હતી તમને સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિની સફળતા માટે કઈ પૂર્વ જરૂરિયાત લાગે છે ? ઓરાલીઝમની ટીકા કરવામાં આવી હતી. તમને સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિને લાગુ પડશે ? તમે જો વાણી નિયંત્રણ હેતુને સ્પષ્ટ રીતે સ્વીકારતા હો તો જે બધી પૂર્વ જરૂરિયાતો ઓરાલીઝમની છે તે બધી જ સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિને પણ લાગુ પડશે અને આ પધ્ધતિ પણ એજ ટીકાને પાત્ર થશે જે ઓરાલીઝમ વિશે થતી હતી કે પૂર્વ જરૂરિયાતની યાદી લાંબી છે જેની પૂરતી કરવી મુશ્કેલ છે. આ પધ્ધતિ પણ ઓરાલીઝમની જેમ જ ભારત માટે વાસ્તવિક (શક્ય) નથી અને થોડાક વ્યક્તિને ઉપયોગી થશે.

ખરેખર તો સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિની પૂર્વ જરૂરિયાત અહીં પૂરી થતી નથી. આ પધ્ધતિની સફળતા માટે હજુ વધુ પરિબળો ઉમેરવા પડશે. અત્યાર સુધી યાદીમાં વાણીનો હેતુને લગતા પરિબળ જ જોયા છે. આ પધ્ધતિ વાણી, સંકેત બંનેનો ઉપયોગ કરે છે આથી બંનેને લગતા પરિબળો યાદીમાં ઉમેરવા જોઈએ. આમ થતાં યાદી લાંબી થશે અને સફળતાની શક્યતા નબળી પડશે. આ વધારાના પરિબળો આ પ્રમાણે છે.

સમાજની મૌખિક ભાષાને સમાંતર સંકેત પધ્ધતિનો વિકાસ :

અંગ્રેજી ભાષાને સમાંતર 10-15 સંકેત પધ્ધતિઓ છે. જેનો ઉપયોગ યુએસ. યુકે જેવા દેશોમાં થાય છે. હીંદી, ગુજરાતી, મરાઠીમાં કેટલી સમાંતર સંકેત ભાષાઓ છે? અલીપાવજંગ નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ફોર હીયરીંગ હેન્ડીકેપ દ્વારા યુનિસેફના ભંડોળથી વિકસાવેલ સાંકેતિક પદ્ધતિ એક જ ભારતીય ભાષાની સમાંતર ભાષા ગણી શકાય.

તાલીમ પધ્ધતિ : સાંકેતિક પધ્ધતિ વિકસાવવી પ્રથમ પગથિયું છે પણ તે પોતે યોગ્ય નથી માતાપિતા, નિષ્ણાંત, શ્રવણમંદ વ્યક્તિને તાલીમ આપવાની પધ્ધતિ વિકસાવવી જોઈએ. જેથી આ પદ્ધતિઓ શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં ઉપયોગમાં લઈ શકાય. અમલ કરી શકાય. આવી તાલીમ ભારતમાં ભાગ્યે જ જોવા મળે છે.

સાંકેતિક પધ્ધતિના વિવિધ પાસાઓ અને તેનું અમલીકરણ, શક્તિ અને નબળાઈ વગેરેમાં સંશોધનની શરૂઆત કરવી જોઈએ. આ પછી જ પધ્ધતિનું નિયમન થઈ શકે તેમાં સુધારા થઈ શકે આવું સંશોધન સાંકેતિક પધ્ધતિમાં થતું જોવા મળતું નથી.

છેવટે, સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિની પૂર્વ જરૂરિયાતની યાદી ઓરાલીઝમ કરતાં વધુ લાંબી છે. આથી તેની સફળતા અંગે શંકા, આથી તેની સફળતા અંગે શંકા, ચર્ચાને સ્થાન છે.

2. એક કરતાં વધુ પધ્ધતિના પ્રશ્નો : ધારો કે તમે એક વર્ગમાં છો અને સાથે 8-10 શ્રવણમંદ બાળકો અર્ધવર્તુળાકારે બેઠા છે. વર્ગમાં સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. શિક્ષક વાણી અને સંકેત પદ્ધતિ દ્વારા ઈતિહાસનો પાઠ સમજાવી રહ્યા છે. પ્રત્યાયનની દૃષ્ટિએ બધા બાળકો સામા સામેલ છે? તેઓ એક સાથે બે પધ્ધતિઓ દ્વારા માહિતી પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે. તેઓ એક સાથે...

- શ્રવણચંત્ર દ્વારા સાંભળે છે.
- વાણી વાંચન માટે મોઠા પર ધ્યાન આપવું
- શિક્ષક દ્વારા પ્રસ્તુત સંકેતોને ધ્યાન આપે
- યોગ્ય સમયે ચોપડીમાં જુએ - બોર્ડ તરફ જુએ
- શૈક્ષણિક સાધનો તરફ ધ્યાન આપે.

તમે યોગ્ય રીતે ધાર્યું હશે કલ્પના કરી હશે તો 1 એક કરતાં વધુ પધ્ધતિના પ્રશ્નો સમજી શકશે.

(I) સંદેશાનો પ્રકાર : જે પ્રકારની સંપર્ક પદ્ધતિ, સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિમાં વપરાય છે તેને કારણે શ્રવણમંદ સુધી અધૂરો અને ગુચવાડાવાળો સંદેશાઓ પહોંચે છે. બાળકોને તે સંદેશાઓ મુંઝવણ ભર્યા અને સંભળવા મુશ્કેલ લાગે છે કારણ કે તેની પાસે વિવિધ વિકલ્પો છે. આ બધી પધ્ધતિ દ્વારા પ્રાપ્ત સંદેશાઓ એકઠા કરવા અને સમજવા તે પણ જટિલ પ્રક્રિયા છે.

(II) સહેલો વિકલ્પ પસંદ કરવો : બાળક જો વિવિધ પધ્ધતિ (માર્ગ) દ્વારા પ્રાપ્ત માહિતી એક સાથે મેળવે તો મુંઝાઈ જાય છે. આ પ્રત્યાયનની નિષ્ફળતાનું હજુ વધુ એક કારણ છે.

ઘણી વખત સતત પ્રાપ્ત થતા સંદેશાઓને કારણે શ્રવણમંદ બાળક તેને સંભાળી શકતા નથી. તેથી ક જ વિકલ્પ તરફ વધુ ધ્યાન આપે છે. દા.ત. બાળક ફક્ત સંકેતોને જ ધ્યાન આપે. જ્યારે શ્રવણ અને વાણી વાંચનને ધ્યાન ન આપે. મોટેભાગે જે બાળક સંકેતોને ધ્યાન આપે તે વાણી તરફ ધ્યાન આપે. જ્યારે શ્રવણ વાણી વાંચનને ધ્યાન ન આપે. મોટેભાગે જે બાળક સંકેતોને ધ્યાન આપે તે વાણી તરફ ધ્યાન આપતા નથી. આથી ટીકાકારો પ્રમાણે બાળક બાળક સહેલો વિકલ્પ પસંદ કરશે અને તે સંકેતો છે. જો આવું હોય તો વાણી (પ્રાપ્તિ અને રજૂઆત) કેવી રીતે વિકસે? આથી એવી માન્યતા કે વાણી પ્રાપ્ત થઈ શકે તે બાબતે સંકેતો રજૂ કર્યા પછી શંકા ઉત્પન્ન થાય છે.

(III) કાર્ય બેવડાવવું : શ્રવણમંદ બાળકને બોલતા શીખવાનું મોટું કાર્ય પૂર્ણ કરવાનું હોય છે. સંકેતોની રજૂઆત એ બાળકનો બોજો વધારવા સમાન છે. કેટલાક ટીકાકારો એવું કરે છે કે વાણી શીખવાનો બોજો બાળક પરથી ઉતર્યો નથી ત્યાં સંકેતોની રજૂઆત સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ દ્વારા એ બાળકનું કાર્ય બેવડાવવા જેવું છે. સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ બાળકને પ્રત્યાયનમાં સરળતા પૂરી પાડવાનો દાવો કરે છે પણ તે બાળકે શીખવાના કૌશલ્યોમાં વધારો કરે છે.

(IV) શારીરિક આવશ્યકતા : આ ચર્ચાની શરૂઆતમાં પ્રત્યાયનના કાર્યોની યાદી જુઓ તમને સમજશે કે બાળક આંખોથી એક સાથે બે કક્ષાએ ધ્યાન આપવું પડે છે. બાળકે ખરેખર ક્યાં ધ્યાન આપવાનું છે. સંદેશો પ્રાપ્ત કરતી વખતે બાળકે શિક્ષકની મોઠા તરફ ધ્યાન આપવાનું છે જેથી વાણી વાંચન થઈ શકે અને એ જ વખતે સંકેતના શારીરિક ક્ષેત્રને પણ ધ્યાન આપવાનું છે (છાતી પાસે હાથનું સ્થાન વગેરે) શારીરિકી રીતે શક્ય છે ખરું? હાલના સાહિત્યમાં વાણી અને સંકેત દ્વારા માહિતીનું પ્રસારણ એ મુદ્દા પર ખાસી ચર્ચા ચાલે છે. ગાઝીગર (1978) કહે છે કે 'બે એક સાથે પ્રાપ્ત થતાં સંકેતો પર પ્રક્રિયા કરવી અશક્ય છે' બે માંથી એક જરૂર બીનજરૂરી બની જાય છે. અથવા એક સંકેત દબાઈ જાય છે કે પછી તેના તરફ ધ્યાન બીનજરૂરી બની જાય છે અથવા એક સંકેત દબાઈ જાય છે કે પછી તેના તરફ ધ્યાન જતુ જ નથી. તેના અભ્યાસના આધારે જણાવ્યું કે જે બાળકને સંકેત અને વાણી વાંચન બંને એક સાથે ઉપલબ્ધ હતા ત્યારે બાળક વાણી વાંચન કે સંકેતને એકને જ ધ્યાન આપે છે. તેઓ બંનેને ધ્યાન આપતા નથી.

ટૂંકમાં સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિનો સિધ્ધાંત તર્ક સંગત અને સામાન્ય વિવેક બુદ્ધિ સાથે અનુરૂપ જણાય પણ વાસ્તવિકતામાં નિષ્ફળ જાય છે. ઓરાલીઝમની જેમ જ સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ સિધ્ધાંતની કક્ષાએ નહીં પણ ઓરાલીઝમની જેમ જ સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ સિધ્ધાંતની કક્ષાએ નહીં પણ અમલીકરણની કક્ષાએ ટીકા પ્રાપ્ત કરે છે. વધુમાં ઓરાલીઝમની જેમ જ આ પદ્ધતિની શક્તિ અને નબળાઈને પણ ભારતના સંદર્ભમાં મૂલવવી જોઈએ. માર્ગ ચોક્કસ પણે સીધો અને સરળ નથી. ભારતના સંદર્ભમાં મૂલવવી જોઈએ. માર્ગ ચોક્કસ પણે સીધો અને સરળ નથી કોઈપણ નિર્ણય કરતાં ત્રીજો વિકલ્પ પણ ગણતરીમાં લેવો જોઈએ.

1.4.3 શૈક્ષણિક દ્વિભાષિતા

દ્વિભાષિતા નવો ખ્યાલ છે. નિષ્ણાતો વાણીની આવશ્યકતા સાથે તેના પર ચર્ચા કરતા ન હતા. દ્વિભાષિતા એ ઓરાલીઝમ અને સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ સામેની પ્રતિક્રિયા તરીકે જોવામાં આવે છે. દ્વિભાષિતાના સમર્થક સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ સાથે રહે છે અને કહે છે કે ઓરાલીઝમ અતિતીવ્ર શ્રવણમંદતાવાળા બાળકો સાથે ક્યારેય સફળ થતુ નથી પણ તેઓ સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિની સાથે પ્રશ્નોના નિરાકરણ બાબતે સહમત થતા નથી. તેઓ સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કરીએ તો સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ સંકેત અને વાણીનો ઉપયોગ કરે છે જ્યારે દ્વિભાષિતા વાણીની બદલે સાંકેતિક ભાષાનો ઉપયોગ કરે છે. સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ અને ઓરાલીઝમના 'સામાજિક

હેતુ વાણી દ્વારા' મુદ્દા પર સહમત છે તો તે હેતુ પ્રાપ્તિની પધ્ધતિ બાબતે અસહમત છે. દ્વિભાષિતા હેતુ અને પધ્ધતિ બંને મુદ્દાઓ પર અસહમત છે. દ્વિભાષિતાના સમર્થકો બંને પધ્ધતિને 'વાણી કેન્દ્રિત' કરે છે. સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિ અને દ્વિભાષિતાને નજીક ગણવી કારણ કે તે પણ સંકેતોનો ઉપયોગ કરે છે તો તે યોગ્ય નથી. દ્વિભાષિતાના સમર્થકો માને છે કે સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિ 'અયોગ્ય પ્રકારના સંકેતો' ધરાવે છે. સંકેત પદ્ધતિનો ઉપયોગ પૂન્ય ભાષીને તેના શબ્દ ભંડોળને રશિયન શબ્દ રચનામાં ગોઠવવા જેવું છે જે કામનું નથી.

(I) સિધ્ધાંતો

(1) વ્યક્તિગત હેતુઓનું મહત્વ : સારું વ્યક્તિત્વ બે પરિબળોને આધારે વ્યાખ્યાયિત થઈ શકે. આ પરિબળો 'આ પરિબળો' 'આંતરિક' અને 'સાથે' અથવા વ્યક્તિગત અને 'સામાજિક' છે. આપણે અગાઉ જોઈ ગયા કે ઓરાલીઝમ અને સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિ બંને સામાજિક હેતુઓ પૂર્ણ કરવામાં માને છે. દ્વિભાષિત વ્યક્તિગત હેતુઓ પર વધુ મહત્વ, ધ્યાન આપે છે. આ ફિલસૂફી પ્રમાણે દરેક વ્યક્તિ કોઈક શક્તિઓ, કૌશલ્યો પૂર્ણ પણે વિકસાવવા જોઈએ. તે જ તેમનો હેતુ હેતુ હોવો જોઈએ. દ્વિભાષિતાના પ્રમાણે ઓરાલીઝમ અને સંપૂર્ણ સંચાર બંને વાણી કેન્દ્રિત પ્રવૃત્તિઓ કરીને ઘણો સમય અને શક્તિનો વ્યય કરે છે કારણ કે બાળકનું વ્યક્તિગત કૌશલ્ય વિકસાવવાનું રહી જાય છે. તેઓ વાણી દ્વારા સામાજિક હેતુઓ વ્યક્તિગત હેતુઓ કરતાં ઓછા અગત્યના છે. તેઓ વાણી દ્વારા સામાજિક હેતુ પ્રાપ્તિને પણ પડકારે છે. વારંવાર ઘણીકાર લાક્ષણિક પ્રશ્ન પૂછાય છે. શ્રવણમંદ બાળક દ્વારા પ્રાપ્ત થતી વાણી દ્વારા સામાજિક હેતુ પ્રાપ્તિને પણ પડકારે છે. વારંવાર ઘણીવાર લાક્ષણિક પ્રશ્ન પૂછાય છે. શ્રવણમંદ બાળક દ્વારા પ્રાપ્ત થતી વાણી, તેને સાંભળતા સમાજ સાથે ક્રિયા પ્રતિક્રિયા કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે? અથવા શ્રવણમંદ વડે ઉપયોગમાં લેવાતી વાણીને, સાંભળતો સમાજ, સામાન્ય વાણી ગણીને સ્વીકારે છે? આ પ્રશ્નોના જવાબ સહેલા નથી પણ આપણે સ્વીકારીએ છીએ કે ભારતીય શ્રવણમંદ બાળકો દ્વારા વાણી પરનું નિયંત્રણ, સમાજમાં સરળતાથી ક્રિયા પ્રતિક્રિયા માટે યોગ્ય નથી.

(2) સૂત્ર : ભાષા દ્વારા ભાષા : ભાષા એ પ્રત્યાયન માટે વિચારો, ખ્યાલોની ઈચ્છિત આંતરિક પધ્ધતિ છે. જ્યારે વાણી એ ભાષા મેળવવા અને રજૂ કરવા માટેની એક પધ્ધતિ છે. વાણી બાષા કરતા વધુ વાસ્તવિક અને દૃશ્યમાન છે. ભાષા બાળકના શરૂઆતના વર્ષોમાં વિકસે છે જે વાણીના સંપર્કથી વિકસે છે. આથી વાણી ભાષા અલગ ન હોય તેનો ભાસ થાય છે અને એક જ અર્થ હોય તેવું લાગે છે. દ્વિભાષિત સમજવા માટે ભાષા, વાણી અલગ સ્પષ્ટ સમજવા પડે છે.

ઓરાલીઝમ અને સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિવાળા માને છે કે ભાષા વિકાસ માટે વાણી આવશ્યક છે કારણ કે તે ભાષા વિકાસની દ્વિભાષિતાવાળા કરે છે । બદા માટે વાણી આવશ્યક નથી. તેઓ કરે છે આ વિકાસ માટે ભાષા જ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. આથી તેઓ વાણીને ભાષાને આવશ્યક અને વાણીને ગૌણ ગણે છે. આથી ભાષા પ્રાપ્ત એ હેતુ મહત્વનો છે. સાંભળતા બાળકો ભાષા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે? તેઓ ભાષા દ્વારા જ ભાષા મેળવે છે. શ્રવણમંદ પણ ભાષા દ્વારા જ ભાષા મેળવી શકતા જોઈએ

ઓરાલીઝમ માને છે કે વાણી પૂરી પાડો અને વાણી પ્રાપ્ત કરો. વાણી જ હેતુ છે અને વાણી સાધન તરીકે વાપરી વાણી પ્રાપ્તિનો હેતુ પૂર્ણ કરવાનો છે. તેનાથી ત્વરિત દ્વિભાષિત ફિલસૂફી માને છે કે ભાષા હેતુ સાધનદ્વારા જ ભાષા હેતુ પૂર્તિ કરવાની છે.

(3) દ્વિતિય ભાષા શિખનાર સાથે સરખામણી : સ્પેશિયલ વિશિષ્ટ શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં શૈક્ષણિક દ્વિભાષિતા એ નવી વિચાર ધારા છે પણ દ્વિભાષિતાનો મૂળભૂત ઉદ્ભવ

ઘણો જૂનો અને સામાન્ય છે. દુનિયામાં ઘણા બધા સાંભળતા બાળકો દ્વિભાષિતાનો અનુભવ કરે છે અને પરિસ્થિતિને સારી રીતે પહોંચી વળે છે. ઘણા કારણોથી આ બાળકો માટે દ્વિભાષિતા. શાળાની ભાષા અને ઘટના ભાષા એમ બે ભાષા સામાન્ય થતી જાય છે.

વિચારો : માનો કે એક સાંભળતો ગુજરાતી ભાષી બાળક 4 વર્ષની છે અને તે ઈંગ્લીશ મીડીયમની શાળામાં દાખલ થાય છે. તે બાળકની ભાષા પ્રક્રિયામાં તમે ગુજરાતી અને અંગ્રેજીની ભૂમિકા કેવી રીતે વર્ણવો ?

ગુજરાતી બાળકની પ્રથમ ભાષા છે (1) જે બાળકે શરૂઆતના વર્ષોમાં પ્રાપ્ત કરી છે. બાળક ગુજરાતી ભાષા પર રજૂઆત અને પ્રાપ્તિ માટે યોગ્ય નિયંત્રણ ધરાવે છે. બાળક શાળામાં ઈંગ્લીશ ભાષાના સંપર્કમાં આવે છે. બાળક દ્વિતિય ભાષા ઈંગ્લીશ (22) પ્રાપ્ત કરશે નહીં પરંતુ શીખશે. પ્રથમ પ્રાપ્ત ભાષા ગુજરાતી, દ્વિતિય ભાષા ઈંગ્લીશ શિખવા માટેનો પાયો તૈયાર કરે છે. દ્વિતિય ભાષા શિખાય છે અને આગળના જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે વપરાય છે. આખરે બાળક દ્વિભાષિય બને છે અને બંને ભાષા પર પુરતું નિયંત્રણ પ્રાપ્ત કરી લે છે.

આગળ વધતાં પહેલાં ‘ભાષા પ્રાપ્તિ’ અને ‘ભાષા શીખવી’ બે વચ્ચેનો તફાવત સમજી લેવો આવશ્યક છે. અને પ્રથમ ભાષા (L1) અને દ્વિતિય ભાષા (L2) ની પણ સ્પષ્ટતા જરૂરી છે જેથી આ માહિતીનું અમલીકરણ, શ્રવણમંદ માટે કરવામાં સરળતા રહે. આ તફાવત નીચે પ્રમાણે જોઈ શકાય. સમજી શકાય.

પ્રાપ્તિ	શીખવું
ઝડપી	ધીમે ધીમે
જિંદગીના શરૂઆતના વર્ષોમાં	જિંદગીના થોડા વર્ષો બાદ
આપોઆપ, પ્રયત્ન દિશા	ઘણા બધા પ્રયત્નથી
કુદરતી	પધ્ધતિસરના અને ઈચ્છાપૂર્વકના આયોજન દ્વારા પ્રથમ અને દ્વિતિય ભાષા વચ્ચેનો તફાવત નીચે પ્રમાણે સમજી શકાય.
L1	L2
પ્રાપ્ત	શીખવી પડે
ઘરના પર્યાવરણમાં	શાળાના વાતાવરણમાં, પર્યાવરણમાં
પાયો પૂરો પાડે છે	પ્રાપ્ત પાયા આધારે શીખાય છે
પ્રત્યાયન પ્રાથમિક હેતુ	ઔપચારિક શિક્ષણ, પ્રાથમિક હેતુ

ટૂંકમાં, એવું માનવામાં આવે છે કે કોઈપણ સાંભળતા બાળક દ્વિભાષિય હોય છે. તેમ શ્રવણમંદ પણ આ પરિસ્થિતિનો ફાયદો મેળવી શકે અને દ્વિભાષિય બની શકે પરંતુ આ ત્યારે જ શક્ય બને જ્યારે અતિતીવ્ર શ્રવણમંદતા વાળા બાળકો પોતાની પ્રથમ ભાષા પ્રાપ્ત કરી લે. દ્વિભાષિતના સમર્થકો અને આપણે બધા સહમત થઈશું કે અતિતીવ્ર શ્રવણમંદતાવાળા બાળકો ક્યારેય, ઝડપથી, પ્રયત્ન વિના શરૂઆતના વર્ષોમાં અને કુદરતી રીતે ભાષા વિકાસ કરી શકશે નહીં તેમણે ભાષા શીખવી જ પડશે. શ્રવણમંદ બાળકે જો ભાષા પ્રાપ્ત કરવી હોય તો, તેની જરૂર પ્રમાણે ભાષા શીખવવી પડે છે. આ માટે ભાષા એવી હોવી જોઈએ. જેને માટે બાળક પાસે જન્મજાત ક્ષમતા હોય (સાંભળતા બાળકોમાં શ્રવણની જેમ). શ્રવણમંદ બાળકોમાં દૃશ્ય, સંકેત સંવેદનો અસરકારક રીતે કાર્ય કરતા હોય છે. તેમ માની લઈએ તો સાંકેતિક ભાષામાં જ તે ક્ષમતા છે જે શ્રવણમંદ બાળકને ભાષા શિખવાની તક આપી શકે. પ્રથમ ભાષાની પ્રાપ્તિ શ્રવણમંદ બાળક માટે મહત્વનો ફાયદો છે. આમાંના કેટલાક ફાયદાઓ...

- શ્રવણમંદ બાળકોને પ્રત્યાયન કર્યાનો સંતોષ મળશે

- કુદરતી આપોઆપ પ્રાપ્ત પ્રાથમિક ભાષા (L₁) નીચેના માટે ભૂમિકા તૈયાર કરશે.
- L₂ દ્વિતીય ભાષા માટે
- અક્ષર જ્ઞાન વિકાસ અને
- શૈક્ષણિક વિકાસ, વૃદ્ધિ - જ્ઞાન પ્રાપ્તિ
- તે સગવડતા કરશે અને બીજા ક્ષેત્રના વિકાસ દ્વારા પોતે પોતાની સગવડતા કરશે જેમ કે..
- બૌદ્ધિક વિકાસ
- સામાજિક - ભાવાત્મક વિકાસ
- ખ્યાલનો વિકાસ
- આત્મવિશ્વાસનો વિકાસ

ટૂંકમાં ફિલોસોફી કરે છે : પ્રાથમિક ભાષા તરીકે સાંકેતિક ભાષા પ્રાપ્ત થાય પછી શ્રવણમંદ બાળક સમાજની મૌખિક ભાષા તરીકે વિકસાવી શીખી શકે છે. અક્ષર જ્ઞાનનો મુદ્દો અહીં નોંધવો જોઈએ. અક્ષર જ્ઞાન દ્વિભાષિતા માટે અગત્યનો હેતુ છે કારણ કે । ફિલસૂફી પ્રમાણે વાંચતા/લખતા શીખવું શ્રવણમંદ બાળકનો જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે. વાંચન લેકનની અગત્યતા સ્વીકારતા દ્વિભાષિતા અક્ષર જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને સમાજની મૌખિક ભાષા કરતાં વધુ મહત્વ ધ્યાન આપે છે.

- (4) વાણીની ભૂમિકા - આવશ્યક નથી - પ્રાપ્ય નથી - ઈચ્છામય નથી
- આ પદ્ધતિના સમર્થકો કરે છે કે વાણી વિના વ્યક્તિ સમાજમાં રહી શકે છે. વાણી વિના તેઓ શિક્ષણ મેળવી શકે, અક્ષર કૌશલ્યો પ્રાપ્ત કરી શકે અને વાણી શીખ્યા વિના સમાજમાં રહી શકે છે. આતી વાણીને અગત્યની માનવામાં આવતી નથી ફિલસૂફી એવું પણ માને છે બધા અતિતીવ્ર શ્રવણમંદતાવાળા બાળકો માટે વાણી પ્રાપ્તિ શક્ય નથી વધુ ગંભીર અને આઘાતજનક બાબત એ છે કે તેઓ વું માને છે કે શ્રવણમંદતા બાળકો વાણી ઈચ્છતા નથી આથી દ્વિભાષિતાના સમર્થકો ધ્યાન વાણી પરથી ભાષા પર લઈ જવાનું કરે છે.

- (5) શ્રવણમંદતાનો સાંસ્કૃતિક આદર્શ
- વિચારો :** એક વાક્યમાં જવાબ આપો શ્રવણમંદતા એટલે શું ?
- તમે જો એમ કહો કે શ્રવણમંદતા એટલે “વિકલાંગતા ।પતી પરિસ્થિતિ” ‘સાંભવાની અક્ષમતા’ વગેરે તો તમે કલીનીકલ વર્ણન કરી રહ્યા છો. બીજી બાજુ જો તમે શ્રવણમંદતાને ભાષાકીય અને સાંસ્કૃતિક અને લઘુમતિની દૃષ્ટિએ વર્ણવો તો તમે સાંસ્કૃતિક મોડેલ વર્ણવી રહ્યા છો અને ક્યા છો કે શ્રવણમંદત વ્યક્તિ નીચી કક્ષાના. (સાંભળતી વ્યક્તિના સંદર્ભમાં) શ્રવણમંદ ગાયકો, શ્રવણમંદતાને સારવાર આપવી પડે તેવી રોગીષ્ટ કે વિકલાંગ પરિસ્થિતિ સમજતા નથી. શ્રવણમંદતા વિકલાંગતા નથી પણ સાંભળતા લોકો પણ તેમના પર પોતાના સાંભળતી દુનિયાના નિયમો લાગુ પાડી - ખાસ કરીને પ્રત્યાયન કરવાની પદ્ધતિ તેમને વિકલાંગ બનાવે છે. સક્ષમ (સાંભળતા) લોકો દ્વારા બનાવાયેલા પર્યાવરણથી કેટલાક લોકો માટે મર્યાદિત પ્રવૃત્તિઓ કરી વિકલાંગતા દૂર કરવાની ક્ષમતા રહેલી છે (ઓલિવર 1990). સાંકેતિક ભાષામાં વિકલાંગતા દૂર કરવાની ક્ષમતા રહેલી છે કારણ કે તે શ્રવણમંદતા ભાષા આપોઆપ આપે છે અને વ્યવસ્થિત પ્રમાણમાં આપે છે.

ટૂંકમાં શૈક્ષણિક દ્વિભાષિતા સાંસ્કૃતિક મોડેલ પર આધાર રાખે છે અને શ્રવણમંદ સમાજને સાંસ્કૃતિ ભાષાકીય લઘુમતિ સમજે છે જેને સામૂહિક ઓળખાણ છે જે શ્રવણમંદની સંસ્કૃતિ અને સાંકેતિક ભાષા સાથે જોડાયેલ છે.

(II) શૈક્ષણિક દ્વિભાષિતાનું વ્યાજબીપણું

વધુ અને વધુ માતાપિતા અને નિષ્ણાતો દ્વિભાષિતાનો વિકલ્પ ગંભીરતાથી વિચારી રહ્યા છે. આ માટે શું કારણ હોઈ શકે? આ ફિલસૂફી એવા કયા પાસાંઓ છે જેને કારણે કેટલાક પ્રથમ બે પધ્ધતિની બદલે આ પધ્ધતિને પસંદ કરે છે?

1. નૈતિક વ્યાજબીપણું : દ્વિભાષિતા સબળ નૈતિકતાને પોતાની ફિલસૂફીનો આધાર ગમાવે છે. એ એવી દલીલ કરે છે કે સાંભળતા અને જે વિકલાંગ નથી એવા સમાજને, શ્રવણમંદ સમાજને વિકલાંગ કહેવાનો કોઈ હક્ક નથી. શ્રવણમંદ અને સાંભળતા લોકોનો સમાજ બંને અલગ છે કારણ કે બંનેની ભાષા અલગ છે. કોઈપણ સમાજ બીજા સમાજે શ્રવણમંદની પ્રત્યાયન કે ભાષા સુધારવાની સંખ્ય કરવી નહીં.

તેઓએ લઘુમતી/શ્રવણમંદ પર પોતાની પ્રત્યાયનની પધ્ધતિ ઠોકી બેસાડવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ નહીં. ફક્ત એટલા માટે કે તેમની પધ્ધતિ બહુમતિમાં છે. મેરિલ (1976) કહે છે. શ્રવણમંદ સંપૂર્ણ પણે એવી પ્રત્યાયન પધ્ધતિ જે તે શાળામાં પણ સમજી શકતો નથી તે વાપરવા મજબૂર કરવો એ (anprofessional) છે તેમજ બીન અસરકારક છે એટલું જ નહીં પણ તે માનવ અધિકારનો ભંગ છે.

વિચારો : કોઈ એક પ્રત્યાયનની પધ્ધતિની પસંદગીમાં કેવી રીતે નૈતિકતા અને માનવ હુકોનો ભંગ થાય છે?

તર્ક આ પ્રમાણે છે.

- આપોઆપ અને વહેલો ભાષા વિકાસ, બૌદ્ધિક અને સામાજિક વિકાસમાં પણ સરળતા ઉભી કરે છે.
- બધા બાળકો ભાષા વિકાસની ક્ષમતા ધરાવતી પધ્ધતિ માટે જન્મ લે છે.
- આથી બધા બાળકોને ભાષા વિકાસ કરવાનો હક્ક અધિકાર છે.
- અતિતીવ્ર શ્રવણમંદતાવાળા બાળકો અને તીવ્ર શ્રવણમંદતા બાળકો શ્રવણ/મૌખિક પધ્ધતિ દ્વારા રજૂ થયેલ ભાષા પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી
- શ્રવણમંદ બાળકો દૃશ્ય સંકેતોની ભાષા શિખવાની જૈવિક ક્ષમતા ધરાવે છે.
- આથી જ તેમને સાંકેતિક ભાષા શિખવાનો નૈતિક હક છે. જેથી તેમને સાંભળતા બાળકની જેમ ભાષા વિકાસ કરવાની તક મળી શકે. બીજા શબ્દોમાં શ્રવણમંદ બાળકોને પ્રથમ ભાષા શિખવાડવાને બદલે તેનો વિકાસ કરવા દેવો જોઈએ.

તમે 'સામાન્ય' શબ્દ કેટલી વાર વાપરો છો? દ્વિભાષિત પ્રમાણે 'સામાન્ય' નો ખ્યાલ બહુમતિ સાથે જોડાયેલ છે. બહુમતિ જે કરે તે સામાન્ય છે. આ ગેરવ્યાજબી છે લોકો એ તફાવત સ્વીકારતાં શીખવું જોઈએ. મેરિલ (1976) કરું છે. શ્રવણમંદતા વિકલાંગતા છે કારણ કે બહુમતિ સાંભળતા લોકો, લઘુમતિ પર પોતાના બોલવાના નિયમો લાદવાનો પ્રયત્ન કરે છે માટે અગત્યનો હેતુ છે કારણ કે આ ફિલસૂફી પ્રમાણે વાંચતા/લખતાં શીખવું શ્રવણમંદ બાળકનો જન્મસિધ્ધ અધિકાર છે. વાંચન/લેખનની અગત્યતા સ્વીકારતાં દ્વિભાષિતા અક્ષર જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને સમાજની મૌખિક ભાષા કરતાં વધુ મહત્વ ધ્યાન આપે છે.

(4) વાણીની ભૂમિકા - આવશ્યક નથી - પ્રાપ્ય નથી - ઈચ્છાનીય નથી

આ પધ્ધતિના સમર્થકો કરે છે કે વાણી વિના વ્યક્તિ સમાજમાં રહી શકે છે. વાણી શિખ્યા વિના તેઓ શિક્ષણ મેળવી શકે, અક્ષર કૌશલ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે અને આવતી નથી. ફિલસૂફી એવું પણ માને છે બધા અતિતીવ્ર શ્રવણમંદતાવાળા બાળકો માટે વાણી પ્રાપ્તિ શક્ય નથી વધુ ગંભીર અને આઘાતજનક બાબત એ છે કે તેઓ એવું માને છે કે શ્રવણમંદ બાળકો વાણી ઈચ્છતા નથી આથી દ્વિભાષિતાના સમર્થકો ધ્યાન વાણી પરથી ભાષા પર લઈ જવાનું કરું છે.

(5) શ્રવણમંદતાનો સાંસ્કૃતિ આદર્શ

વિચારો : એક વાક્યમાં જવાબ આપો. શ્રવણમંદતા એટલે શું ?

તમે જો એમ કહો કે શ્રવણમંદ એટલે ‘વિકલાંગતા આપતી પરિસ્થિતિ’ ‘સાંભળવાની અક્ષમતા’ વગેરે તો તમે કલીનીકલ વર્ણન કરી રહ્યા છો. બીજી બાજુ જો તમે શ્રવણમંદતાને ભાષાકીય અને સાંસ્કૃતિક લઘુમતિની દૃષ્ટિએ વર્ણવો તો તમે સાંસ્કૃતિક મોડેલ વર્ણવી રહ્યા છો અને કહો છો કે શ્રવણમંદતા વિકલાંગતા નથી પણ સાંભળતા લોકો દ્વારા તેમના પોતાના સાંભળીતી દુનિયાના નિયમો લાગુ પાડી ખાસ કરીને પ્રત્યાયન કરવાની પધ્ધતિ તેમને વિકલાંગ બનાવે છે. સક્ષમ (સાંભળતા) લોકો દ્વારા બનાવાયેલા પર્યાવરણથી કેટલાક લોકો માટે મર્યાદિત પ્રવૃત્તિઓ કરી વિકલાંગતા ઉભી કરવામાં આવે છે. (ઓલિવર 1990). સાંકેતિક ભાષામાં વિકલાંગતા દૂર કરવાની ક્ષમતા રહેલી છે કારણ કે તે શ્રવણમંદને ભાષા આપોઆપ આવે છે અને વ્યવસ્થિત પ્રમાણમાં આપે છે.

ટૂંકમાં શૈક્ષણિક દ્વિભાષિત સાંસ્કૃતિક મોડેલ પર આધાર રાખે છે અને શ્રવણમંદ સમાજને સાંસ્કૃતિ - ભાષાકીય લઘુમતિ સમજે છે જેને સામૂહિક ઓળખાણ છે જે શ્રવણમંદની સંસ્કૃતિ અને સાંકેતિક ભાષા સાથે જોડાયેલ છે.

(II) શૈક્ષણિક દ્વિભાષિતાનું વ્યાજબીપણું

વધુ અને વધુ માતાપિતા અને નિષ્ણાંતો દ્વિભાષિતાનો વિકલ્પ ગંભીરતાથી વિચારી રહ્યા છે. આ માટે શું કારણ હોઈ શકે ? આ ફિલસૂફીના એવા ક્યાં પાસાંઓ છે જેને કારણે કેટલાક પ્રથમ બે પધ્ધતિને પસંદ કરે છે ?

1. નૈતિક વ્યાજબીપણું : દ્વિભાષિતા સબળ નૈતિકતાને પોતાની ફિલસૂફીનો આધાર ગણાવે છે એ એવી દલીલ કરે છે કે સાંભળતા અને જે વિકલાંગ નથી એવા સમાજને, શ્રવણમંદ સમાજને વિકલાંગ કહેવાનો કોઈ હક્ક નથી શ્રવણમંદ અને સાંભળતા લોકોનો સમાજ બંને અલગ છે કારણ કે બંનેની ભાષા અલગ છે. કોઈપણ સમાજ બીજા સમાજ કરતાં નીચો નથી આથી જ સાંભળતા સમાજે શ્રવણમંદની પ્રત્યાયન કે ભાષા સુદારવાની લક્ષ્ય કરવી નહીં. તેઓએ લઘુમતિ/ શ્રવણમંદ પર પોતાની પ્રત્યાયનની પદ્ધતિ ઠોકી બેસાડવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ નહીં ફક્તે ટલા માટે કે તેમની પધ્ધતિ બહુમતિમાં છે મેરિલ (1976) કહે છે. શ્રવણમંદને સંપૂર્ણપણે/એવી પ્રત્યાયન પધ્ધતિ જે તે શાળામાં પણ સમજી શકતો નથી તે વાપરવા મજબૂર કરવો એ (anprofessional) છે તેમ જ બીન અસરકારક છે એટલું જ નહીં પણ તે માનવ અધિકારનો ભંગ છે.

વિચારો : કોઈ એક પ્રત્યાયનની પધ્ધતિની પસંદગીમાં કેવી રીતે નૈતિકતા અને માનવ હક્કોનો ભંગ થાય છે ?

તર્ક આ પ્રમાણે છે :

- આપોઆપ અને વહેલો ભાષાવિકાસ, બૌદ્ધિક અને સામાજિક વિકાસમાં પણ સરળતા ઉભી કરે છે.
- આથી બધા બાળકોને ભાષા વિકાસ કરવાનો હક્ક અધિકાર છે
- અતિતીવ્ર શ્રવણમંદતાવાળા બાળકો અને તીવ્ર શ્રવણમંદતા બાળકો શ્રવણ/ મૌખિક પધ્ધતિ દ્વારા રજૂ થયેલ ભાષા પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.
- શ્રવણમંદ બાળકો દૃશ્ય સંકેતોની ભાષા શીખવાની જૈવિક ક્ષમતા ધરાવે છે.
- આથી જ તેમને સાંકેતિક ભાષા શીખવાનો નૈતિક હક્ક છે.

જેથી તેમને સાંભળતા બાળકની જેમ ભાષા વિકાસ કરવાની તક મળી શકે. બીજા શબ્દોમાં શ્રવણમંદ બાળકોને પ્રથમ ભાષા શીખવાડવાને બદલે તેનો વિકાસ કરવા દેવો જોઈએ.

તમે 'સામાન્ય શબ્દ કેટલીવાર વાપરો છો ? દ્વિભાષિતા પ્રમાણે 'સામાન્ય'નો ખ્યાલ બહુમતિ સાથે જોડાયેલ છે. બહુમતિ જે કરે તે સામાન્ય છે. આ ગેરવ્યાજબી છે લોકો એ તફાવત સ્વીકારતા શીખવું જોઈએ. મેરિલ (1976) કરું છે. શ્રવણમંદતા વિકલાંગતા છે કારણ કે બહુમતિ જે કરે તે સામાન્ય છે. આ ગેરવ્યાજબી છે લોકોએ તફાવત સ્વીકારતા શીખવું જોઈએ. મેરિલ (1976) કરું છે શ્રવણમંદતા વિકલાંગતા છે કારણ કે બહુમતિ સાંભળતા લોકો, લઘુમતિ પર પોતાના બોલવાના નિયમો લાદવાનો પ્રયત્ન કરે છે. દ્વિભાષિતાના સમર્થકો કહે છે શ્રવણમંદ પહેલેથી જ સામાન્ય છે અને તેથી સાંભળતા સમાજે તેમને સામાન્ય બનાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ નહીં.

ટૂંકમાં નૈતિકતાની દૃષ્ટિ શ્રવણમંદ બાળકને પ્રત્યાયન કરવા માટે દૃશ્ય આથી કહેવાની જરૂર નથી કે સાંકેતિક ભાષા, વાણી જેટલી જ ક્ષમતા ધરાવતી ભાષા પદ્ધતિ છે અને તેને વાપરતા લોકોની જરૂરિયાત પૂરી પાડવાની ક્ષમતા પણ છે.

2. ભાષાક્રિય વ્યાજબીપણું : નૈતિક યોગ્યતા ઉપરાંત દ્વિભાષિતા ભાષાક્રિય યોગ્યતાનો દાવો પણ કરે છે.

વિચારો : જો આપણે શ્રવણમંદ માતાપિતાના શ્રવણમંદ બાળકો અને સાંભળતા માતાપિતાના શ્રવણમંદ બાળકોનો અભ્યાસ કરી તો તમારી સમજ પ્રમાણે કોણ વધુ સારો દેખાવ કરશે ?

આ વિષય હાલના તબક્કે સૌથી વધુ ચર્ચાય છે અને તેના પર થયેલાં સંશોધનોથી સાહિત્ય ભરેલું છે. આ સાહિત્ય સતત અને ભારપૂર્વક વું જમાવે છે શ્રવણમંદ વાલીના શ્રવણમંદ બાળકો ભાષા અને શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં સારો દેખાવ કરે છે દા.ત. (ચારોવ અને ફ્લેચર 1981). આ અભ્યાસ શું નિર્દેશ કરે છે ? દ્વિભાષિતાવાળા એવું કહે છે કે જ્યારે માતાપિતા શ્રવણમંદ હોય ત્યારે તેમના શ્રવણમંદ બાળકોને તેઓ પ્રથમભાષા તરીકે સાંકેતિક ભાષા પૂરી પાડે છે. આથી આ બાળકો ભાષા પર સારું નિયંત્રણ ધરાવે છે.

અગાઉ જોયા પ્રમાણે ભાષા પ્રાપ્તિના ઘણા ફાયદાઓ છે (ભાષા શિખવા કરતાં) શ્રવણમંદ વાલીના શ્રવણમંદ બાળકોને ભાષા વિકાસ કુદરતી અને આપોઆપ કરવાનો ફાયદો મળે છે ઓરાલીઝમના ગેરફાયદા વિશે ચર્ચા કરતાં એ જણાવ્યું હતું કે આ પદ્ધતિમાં ભાષા વિકાસ મોડો થતાં બાળકનો અગત્યનો ભાષા વિકાસનો સમય કાંઈ કર્યા વિના જ પસાર થઈ જાય છે. દ્વિભાષિતાવાળા એવું કહે છે કે શ્રવણમંદ વાલીના શ્રવણમંદ બાળકો આ અગત્યના સમયનો મહત્વ ફાયદો લઈ શકે છે કારણ કે તેઓ પહેલેથી સાંકેતિક ભાષા પ્રાપ્ત કરતા હોય છે. વધુમાં તેઓ કહે છે કે સાંકેતિક ભાષા પ્રાપ્તિને કારણે બીજી ભાષા શિખવાનો પાયો મજબૂત બને છે અને ઔપચારિક શિક્ષણ સારી રીતે મેળવવા પણ તૈયાર કરે છે ભાષા અને બૌદ્ધિક વિકાસ એકબીજાના વિકાસમાં સહાય કરે છે. બંને શૈક્ષણિક વિકાસ સફળતા માટે જરૂરી છે. આમ દ્વિભાષિતવાળા કરે છે કે શ્રવણમંદ વાલીના શ્રવણમંદ બાળકો શાળામાં મજબૂત પાયા સાથે દાખલ ખાય છે.

3. શૈક્ષણિક વ્યાજબીપણું (યોગ્યતા) : યોગ્ય અસરકારકભાષા અને તેનું નિયંત્રણ શૈક્ષણિક સફળતાની ચાવી છે. પૂર્વ જરૂરિયાત પણ છે પણ બીજા પરિબલો પણ શૈક્ષણિક સફળતામાં ભાગ ભજવે છે. શૈક્ષણિક દૃષ્ટિએ અક્ષરજ્ઞાન અને સંકલન બે મુદ્દા અગત્યના છે. સાંકેતિક ભાષાનો ઉપયોગ અક્ષરજ્ઞાન અને સંકલનને કેવી રીતે અસર કરશે ? એ મહત્વનો પ્રશ્ન છે.

શ્રવણમંદ બાળકોનું અક્ષરજ્ઞાન કૌશલ્ય પોતે જ જટિલ છે. વારંવાર આ કૌશલ્યને અભ્યાસ થયો છે એવું જણાયું છે કે શ્રવણમંદ બાળકોનું અક્ષર જ્ઞાન ખૂબ જ નબળું હોય છે. આ મુદ્દો ગંભીર છે કારણ કે તે અક્ષરજ્ઞાનની નબળાઈ આપોઆપ જ બૌદ્ધિક કૌશલ્યની અયોગ્ય પ્રક્રિયા તરફ લઈ જાય છે. ઓરાલીસ્ટ એવો દાવો કરે

છે કે અક્ષર જ્ઞાન કૌશલ્યની અયોગ્ય પ્રક્રિયા તરફ લઈ જાય છે. ઓરાલીસ્ટ એવો દાવો કરે છે કે અક્ષરજ્ઞાન કૌશલ્યની પૂર્વ જરૂરિયાત જ વાણી છે કારણ કે આપણે પહેલાં જે સાંભળ્યું છે તે જ આપણે વાંચીએ ચીએ. તમે જો પહેલાં સાંભળ્યું નથી તો તમે તેને લેખિત રચના સાથે જોડી શકશો નહીં? દ્વિભાષિતાવાળા વાંચવા / લખવા તે સરખું જ મહત્વ આપે છે અને કહે છે કે શ્રવણમંદ બાળક તે કૌશલ્ય વિના વિકલાંગ બની જાય છે દરેક બાળકને અક્ષરજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર છે. જો કે દ્વિભાષિતામાં અક્ષરજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ જુદો છે તેમનું કહેવું છે કે શ્રવણમંદ બાળકને બાળકને તેની પ્રથમભાષા - સાંકેતિક ભાષા રદ થયા પછી જ વાણી મૌખિકભાષા શિખવવી જોઈએ અને આ સાંકેતિક ભાષાના પાયાને આધારે શ્રવણમંદ અક્ષરજ્ઞાન કૌશલ્ય અસરકારક રીતે શીખવાડી શકાય છે. સાંભળતા બાળકો ઘણી શાળામાં અક્ષરજ્ઞાન તેમની દ્વિતિય ભાષામાં શીખી રહ્યા છે (પ્રાપ્ત કરતા નથી) તો શ્રવણમંદ બાળક પણ શીખશે.

ઉપર જોયું તેમ શ્રવણમંદ બાળકનું અક્ષરજ્ઞાન એક જટિલ મુદ્દો છે. કેટલાક સંશોધનો એવું કહે છે સાંભળ્યા અને બોલતાં શીખ્યાં પહેલાં વાંચતા શીખવા અશક્ય છે. જ્યારે કેટલાક અભ્યાસ એવું જણાવે છે કે મૌખિક ભાષા કૌશલ્ય શીખ્યા વિના જ અક્ષર જ્ઞાન 'કૌશલ્ય શીખી શકાય છે. આમ સંશોધનો બંને વિચારને સમર્થન આપે તો જણાય છે. આ સંશોધનો એવું જણાવે છે કે ભાષા કૌશલ્ય શીખી શકાય છે. આમ સંશોધનો બંને વિચારે સમર્થન આપતાં જણાય છે. આ સંશોધનો એવું જણાવે છે કે ભાષા કૌશલ્ય અક્ષર જ્ઞાન કૌશલ્ય માટે જરૂરી છે. વાણી નહીં. આમ આ મુદ્દો અનિર્ણીત રહે છે.'

શૈક્ષણિક સંકલનના મુદ્દે પણ દ્વિભાષિતાવાળા કહે છે કે શૈક્ષણિક સંકલનની સફળતા માટે ફક્ત વાણી જ અગત્યનું પરિમાણ નથી બીજા પરિમાણ પણ જરૂરી છે જેમ કે વિશ્વાસ, સામાજિક કૌશલ્ય, ભાવાત્મક પરિપક્વતા અને શૈક્ષણિકતા સફળતા જેવા પરિબલો મહત્વનો ભાગ સંકલનમાં ભજવે છે. શ્રવણમંદ બાળક જેની પ્રથમ ભાષા સાંકેતિક ભાષા છે તે ઉપરોક્ત પરિમાણમાં સફળ રહે છે અને આથી સંકલનમાં સફળતા મેળવે છે. દ્વિભાષિતાવાળાને મૌખિક ભાષા પધ્ધતિથી તાલિમ પામેલા શ્રવણમંદ બાળકોની સંકલનમાં સફળતા વિશે શંકા રહે છે. તેઓ પડકાર ફેકે છે શૈક્ષણિક સંકલન આપોઆપ જ સામાજિક સંકલન તરફ લઈ જાય છે.

4. માનસશાસ્ત્રીય વ્યાજબીપણુ : યોગ્યતા :

નીચેના બે મુદ્દાને આધારે યોગ્યતા જોઈ શકાય..

- (1) **બૌદ્ધિક ફાયદા :** શૈક્ષણિક દ્વિભાષિતની પસંદગીથી બૌદ્ધિક દૃષ્ટિએ ફાયદા થાય છે. તમે વિકાસના વિવિધ ક્ષેત્ર પર શ્રવણમંદતાની અસર વિશે વાંચ્યું છે? શ્રવણમંદ બાળકની બૌદ્ધિક કૌશલ્ય વિશે તમે શું વિચારો છો? શરૂઆતમાં શ્રવણમંદ બાળકોને નિમ્ન કક્ષાના ગણવામાં આવતા. થોડાક દશકા પછી શ્રવણમંદ બાળકને તેમના વિચારમાં નક્કર ગમવામાં આવે છે. હાલમાં કેટલાક અભ્યાસમાં એવું જણાયું છે કે શ્રવણમંદ બાળકો 'બૌદ્ધિક કૌશલ્યમાં સામાન્ય' હોય છે. (પાઉલ અને કલીગ્લી 1994). તમે વાચ્યું હશે અને અનુભવ્યું હશે કે શ્રવણમંદ બાળકો વગેરે ટેસ્ટમાં સારો આંક દર્શાવે પણ તેમની રોજની જિંદગીમાં તેઓનું કૌશલ્ય થોડું આછી કક્ષા દર્શાવે છે. આવું ક્યા થાય છે? શ્રવણમંદતા બૌદ્ધિક કૌશલ્યને અસર કરે છે? શ્રવણમંદતાને બૌદ્ધિક કક્ષા સાથે કઈ લેવા દેવા નથી પણ શ્રવણમંદતા ભાષાને અસર કરે છે અને આ અસરગ્રસ્ત ભાષા બૌદ્ધિક કૌશલ્યને અસર કરે છે. દ્વિભાષિતાના સમર્થકોના કહેવા પ્રમાણે શ્રવણમંદ બાળકને તેની પ્રથમ ભાષા, સાંકેતિક ભાષા દ્વારા ભાષા કૌશલ્યો આપોઆપ પ્રાપ્ત થતાં તે સ્વાભાવિક જ બૌદ્ધિક કૌશલ્યોને વિકસાવે છે. આથી શ્રવણમંદ બાળકો માટે પ્રથમ ભાષા તરીકે સાંકેતિક ભાષાનો ઉપયોગ બૌદ્ધિક કૌશલ્યની દૃષ્ટિએ વ્યાજબી છે.

- (ii) **ભાવાત્મક ફાયદા :** પ્રત્યાયનનું તમારી જિંદગીમાં મહત્વ શું ? પ્રત્યાયન કર્યા વિના કેટલો સમય ચાલે ? આધુનિક જગતમાં પ્રત્યાયન વિના જીવવું લગભગ અશક્ય છે. આપણે સતત પ્રત્યાયનમાં પ્રવૃત્ત રહીએ છીએ અને પ્રત્યાયન દ્વારા આપણે જરૂરિયાત પુરી કરીએ છીએ એટલું જ નહીં આપણને તે સંતોષ પણ આપે છે. પ્રત્યાયનની જરૂરિયાત યોગ્ય રીતે પુરી ન થાય તો શું થાય ? વારંવાર એવું જણાવ્યું છે કે શ્રવણમંદ બાળકો । સરળ અને તેઓ ઝનૂની (ગુસ્સાવાળા), એકલતા અનુભવે છે અથવા અકળાય છે બેન્ય (1992) વિવિધ અભ્યાસ નોંધતાં કહે છે કે શ્રવણમંદ બાળકોનો આત્મવિશ્વાસ ઓછો હોય છે. દ્વિભાષિતા પ્રમાણે આ પરિણામો તારણોને ભાષાની દૃષ્ટિથી મૂલવવો જોઈએ. સાંકેતિક ભાષાનો ઉપયોગ કરવાથી વંચિત રાખી ।પણ તે બાળક તેની મહત્વની આવશ્યકતાથી વંચીત કરીએ છે. જે ખોરાક, ઘર, કપડા જેટલી જ આવશ્યક છે. આના કારણે એવી દલીલ કરવામાં આવે છે સાંકેતિક ભાષા, સામાજિક ભાવાત્મક તે વિકસાવે છે.
- (II) **ગેરફાયદા :** ઓરાલીઝમ અને સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિના તેના અમલીકરણ અને ફિલસૂફીને લગતા, પ્રશ્નોની ચર્ચા કરી. તેવી જ રીતે દ્વિભાષિતાની પણ ટીકા ટીપ્પણી થવી જોઈએ. નીચેના મુદ્દો તે સંદર્ભ.
- (1) **‘ભાષાનો પાયો’ ના ખ્યાલ વિશેના પ્રશ્નો :** શ્રવણમંદ બાળકોની સફળતાને વ્યાજબીપણાના મુદ્દા તરીકે આગળ ધરવામાં આવ્યો છે પણ આ પધ્ધતિના ટીકાકારો કહે છે કે આ બાળકોની સફળતા અન્ય પરિબળોને આભારી છે. ટીકાકારો કહે છે કે શ્રવણમંદ બાળક જે શ્રવણમંદ વાલીને ત્યાં જવું છે તેને ઓળખના પ્રશ્નો થતા નથી અને તેમની સારવાર તરત જ શરૂ થાય છે. જે સાંભળતા વાલીને ત્યાં જન્મેલા શ્રવણમંદ બાળકને માટે શરૂ થતાં મહિનાઓ લાગી જાય છે. સાંભળતા વાલીને ત્યાં જન્મેલા શ્રવણમંદ બાળકને માટે શરૂ થતાં મહિનાઓ લાગી જાય છે. આ વહેલી સારવાર, વહેલી ઓળખ, સ્વીકાર, વાલીનો સહકાર વગેરે પરિબળો સફળતા અપાવે છે ટીકાકારો એવું પણ કહે છે કે સાંકેતિક ભાષા, દૃષ્ટિ દ્વારા પ્રાપ્ત ભાષા, મૌખિક ભાષા, શ્રવણ દ્વારા પ્રાપ્ત ભાષા જેટલી જ અસરકારક પ્રથમ ભાષા બની શકે તે અંગે શંકા છે.
- (2) **અક્ષર જ્ઞાનનો મુદ્દો :** દ્વિભાષિતાનો સિદ્ધાંત, સાંભળતા બીજી ભાષા શિખતા બાળકોના સિદ્ધાંત પર ખૂબ ભાર મૂકે છે. આ સિદ્ધાંત સાંભળતા બાળકો પર થયેલી અભ્યાસના પરિણામો પર આધારિત છે. શ્રવણમંદ બાળકની પરિસ્થિતિ સાંભળતા બાળકોથી જુદી હોય છે. સાંભળતા બાળકોમાં પ્રથમ અને બીજી બંને ભાષા મૌખિક ભાષા જ હોય છે. એક મૌખિક ભાષા પ્રાપ્ત કરવી અને અક્ષર જ્ઞાન બીજી મૌખિક ભાષામાં શીખવું શક્ય છે પરંતુ પ્રથમ ભાષા દૃશ્ય (દૃષ્ટિ) દ્વારા પ્રાપ્ત કરવી અને પછીથી અક્ષર જ્ઞાન મૌખિક ભાષામાં શીખવું એ મુશ્કેલ કાર્ય છે. અહીં પણ સૈધાન્તિક અને પ્રાયોગિક પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થાય છે. ટીકાકારો પ્રમાણે દૃશ્ય સાંકેતિક ભાષા કેવી રીતે શીખી શકાય ?
- બીજો પડકાર એ છે કે સાંકેતિક ભાષાને તેની લિપિ નથી અને કદાચ તે શક્ય નથી આથી સાંકેતિક ભાષાને તેની લિપિ નથી અને કદાચ તે શક્ય પણ નથી આથી સાંકેતિક ભાષા પ્રાપ્ત કરવી જ પુરતું નથી. આથી વ્યક્તિઓએ અક્ષર જ્ઞાન માટે બીજી ભાષા પર આધાર રાખવો પડે છે. આ પ્રશ્ન ઓરાલીઝમ અને સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિમાં થતો નથી તે પધ્ધતિમાં મૌખિક ભાષા પરનું નિયંત્રણ પ્રાપ્ત હોય છે જે આપોઆપ જ અક્ષરજ્ઞાન શીખવા માટેનો પાયો તૈયાર કરે છે.
- (3) **ઓળખના પ્રશ્નો :** ‘પધ્ધતિના યુદ્ધ’ માં ઓળખનો મુદ્દો મહત્વનો છે ઓળખ એટલે શું ? આ જટિલ ખ્યાલ છે, વિચાર છે, વ્યક્તિ પોતાને કેવી રીતે જાણે છે ઓળખે છે તેનો વિચાર છે.

વિચાર : તમને પૂછીએ કે તમે કોણ છો / તમારું નામ કહ્યા પછી વધુ તમે શું કહેશો ?

રોશનીની માતા, ડોક્ટર, ભારતીય, સોનાલીની મિત્ર, સરકારી કર્મચારી ગુજરાતી વગેરે શક્ય જવાબ છે. દરેક વ્યક્તિને જિંદગીમાં પોતાની વ્યક્તિગત ભૂમિકા છે. દરેક ભૂમિકા તેને ઓળખ આપે છે. કેટલીક સારી હોય છે. કેટલીક નબળી ભૂમિકા છે. દરેક ભૂમિકાના બે પ્રકાર - ભાષા સાંસ્કૃતિક ઓળખ અને કૌટુંબિક ઓળખ. મોટાભાગે ભાષાકીય - સાંસ્કૃતિક અને કૌટુંબિક ઓળખ એક જ હોય છે કારણ કે ભાષા અને સાંસ્કૃતિ કુટુંબ જ આપે છે પણ શ્રવણમંદ બાળકના કિસ્સામાં તેની ભાષા સાંકેતિક ભાષા છે અને તેની સંસ્કૃતિ તેના સાંભળતા કુટુંબથી અલગ હોય છે. 95 % શ્રવણમંદ બાળકો સાંભળતા માતાપિતાને ત્યાં જન્મે છે. જો ભાષા અને સાંસ્કૃતિક ઓળખ બાળક અને કુટુંબની સરખી ન હોય તો તેની નકારાત્મક અસર બાળકના ભાવાત્મક વિકાસ પર થાય છે. એવી ટીકા કરવામાં આવે છે કે સાંભળતા માતાપિતાના શ્રવણમંદ બાળકો જેઓ સાંકેતિક ભાષા અને શ્રવણમંદ સંસ્કૃતિના સંપર્કમાં છે તેઓ સામાજિક - ભાવાત્મક રીતે તેમના માતાપિતા કરતાં શ્રવણમંદ સમાજ સાથે વધુ સંકળાયેલા હોય છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ સારી નથી હોતી અને તે ઓળખાણની સમસ્યાઓ પેદા કરે છે. જો આ સાચું હોય તો તે સૌથી મોટો ગેરફાયદો છે તેનો અર્થ એ થયો કે દુભાષિતા ફક્ત શ્રવણમંદ માતાપિતાને ત્યાં જન્મેલા શ્રવણમંદ બાળકોને જ યોગ્ય છે જે ફક્ત 5% જ છે.

4. સફળતાની પૂર્વ જરૂરિયાત : આ પદ્ધતિને સફળતા પ્રાપ્ત કરવા માટે નીચેના પરિબળો આવશ્યક છે.

- **વહેલી સારવાર :** આ ખૂબ જ અગત્યની બાબત છે અને ફિલસૂફી પ્રમાણે શ્રવણમંદની પ્રથમ ભાષા પ્રાપ્તિ મુખ્ય છે. આથી શ્રવણમંદને પ્રથમ વર્ષ પહેલાં જ સાંકેતિક ભાષાના સંપર્કમાં આવવો જોઈએ. આ જરૂરિયાત ભારતીય સંદર્ભમાં વિચારો.
- **વાલીઓ, નિષ્ણાતો અને સમાજ દ્વારા સાંકેતિક ભાષાનો સ્વીકાર :** આ પણ એક પૂર્વ જરૂરિયાત છે જે રાષ્ટ્રીય સ્તરે આયોજન કરવાથી શક્ય બને. ઘણા નિષ્ણાતો અને માતાપિતા ભારતીય સાંકેતિક ભાષાને ભાષા તરીકે સ્વીકારતા નથી. તેઓ માને છે કે ભારતીય સાંકેતિક ભાષામાં ફક્ત ઈશારા, સંકેતો એકઠા કર્યા છે અને તેમાં વ્યાકરણ નથી. સંશોધન દ્વારા આ બાબતને નકારવામાં આવી છે પણ તેના વિશે જાણકારી આવતા, અને સમાજની સ્વીકૃતિ આવતાં સમય લાગી જશે.
- **તાલીમ પદ્ધતિઓ :** સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિની ચર્ચામાં જોયું તે પ્રમાણે જો બાળકને સાંકેતિક ભાષા આપવી શિખવાડતા કેન્દ્રો કેટલાં ? ફક્ત 3 થી 4. આથી જો માતાપિતા સાંકેતિક ભાષા સ્વીકારે. દ્વિભાષિતા સ્વીકારે તો પણ બાળક સાથે તે ભાષા ઉપયોગમાં લેવા માટે વાલીને જરૂરી તાલીમ મળી શકે નહીં અને તેથી તેનો ઉપયોગ પણ કરી શકે નહીં. આ ત્રણે પૂર્વ જરૂરિયાતમાં ભારતમાં ગણું કરવાનું બાકી છે. આપ દ્વિભાષિતાની 1 પૂર્વ જરૂરિયાત તેની નબળાઈ છે.

શ્રેષ્ઠ પ્રત્યાયનની પદ્ધતિ : ત્રણેય ફિલસૂફી, તેની શક્તિ અને નબળાઈઓ જાણ્યા પછી કઈ પદ્ધતિ શ્રેષ્ઠ પ્રત્યાયનની પદ્ધતિ હોઈ શકે એ વિશે નિર્ણય કરવાનું મન થાય ? તમે આવો કોઈ નિર્ણય કરો ? તમે કઈ પદ્ધતિ પસંદ કરી ?

ઉપરોક્ત ચર્ચા પરથી એવું ફલિત થાય છે કે પદ્ધતિ કેટલાક કારણોથી સ્વીકારી શકાય છે. આથી એવું કરી શકાય કે એવી કોઈ પદ્ધતિ નતી જે દરેક પરિસ્થિતિમાં દરેક શ્રવણમંદ બાળક માટે શ્રેષ્ઠ કરી શકાય. શ્રવણમંદ બાળકની ભાષા અલગ અને જટિલ પ્રશ્ન છે. તેનું નિરાકરણ પણ તેટલું જ જટિલ છે. રાષ્ટ્ર સાથે આજે પદ્ધતિ પસંદગીનો નથી પણ માતાપિતા અને નિષ્ણાંતોને ત્રણે પદ્ધતિ પૂરી પાડવાનો છે જેથી તેઓને પદ્ધતિ પસંદગી કરવાની સ્વતંત્રતા રહે છે. ભારતની પરિસ્થિતિ જોતા પ્રત્યાયન પદ્ધતિને સિધ્ધાંત થી પ્રાયોગિક કક્ષાએ આવતા ઘણી

મુશ્કેલીનો પ્રત્યાયન પદ્ધતિને સિધ્ધાંત થી પ્રાયોગિક કક્ષાએ આવતાં ઘણી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડશે પમ એટલું ચોક્કસ છે કે જેમ જેમ નિદાન કરવાની ઉમર નાની થતી જશે, પદ્ધતિઓની પ્રાપ્તિ સરળ બનશે તેમ શૈક્ષણિક પદ્ધતિ પણ સ્થિતિ સ્થાપક બનશે. સરળતા પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે જ આપણે જુદી જુદી ક્લીનીકલ અને સામાજિક પર્યાવરણમાંથી આવતા શ્રવણમંદ બાળકોની જરૂરિયાત પૂરી પાડી શક્યું. ત્યાં સુધી શિક્ષક માટે અમલીકરણમાં શું કરવું, ન કરવું તેની યાદી નીચે પ્રમાણે છે.

1. દરેક ઉપલબ્ધ વિકલ્પ વિશે જાણો
  - આમાંનો વિકલ્પ પૂરી વિચારણા વિના સ્વીકારવો નહીં.
2. દરેક બાળક માટે વ્યક્તિગત પદ્ધતિ પસંદ કરો
  - એવી પદ્ધતિ પસંદ કરો જે ભાષા મૂલ્યાંકન અથવા અક્ષરજ્ઞાનથી સ્વતંત્ર હોય
3. શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિની પસંદગીને જ વળગી ન રહો
  - તમારી શાળામાં જે પદ્ધતિ પ્રત્યાયન માટે આશાની હોય તેનો અમલ કરો. પદ્ધતિસર, સતત અને અવકાશ સાથે.

ભારતમાં પ્રોગ્રામ્સ

ઘણા દેશોમાં શ્રવણમંદના શિક્ષણના તબક્કા અને હાલની પરિસ્થિતિ સ્પષ્ટ રીતે રજુ થતી હોય છે. તેથી કરી શકાય કે યુ.એસ.એ. માં સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ (TC) નો ઉપયોગ કરતી શાળા વધારે છે. ઓરાલીઝમની શાળા ઓછી છે. શૈક્ષણિક દ્વિભાષિતાને બે દાયકા જ થાય છે. તેથી તેના મૂળ મજબૂત થવાની બાકી છે. ભારતમાં આથી ગણતરી મુશ્કેલ છે (AYNIHH 2000) અલીવાવગંજ નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ હીયરીંગ હેન્ડિકેપની ડીરેક્ટરી ઓર સર્વિસીઝ પ્રમાણે ઓરાલીઝમનો ઉપયોગ કરતી શાળા 125, સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ (TC) વાળી શાળા 289, જ્યારે શૈક્ષણિક દ્વિભાષિતાનો ખ્યાલ ભારતમાં વિકસ્યો નથી પણ પાંચ શાળા તેનો ઉપયોગ કરવાનો દાવો કરે છે.

વિચારો : ઉપરોક્ત લીટીમાં ‘ઉપયોગ કરવાનો દાવો કરે છે તે શબ્દો વાંચ્યા ? તે શબ્દો વાપરવાનું કારણ ?’

ભારતમાં શ્રવણમંદ શિક્ષણના કેટલાંક લ7શોની ચર્ચા ટૂંકમાં કરીશું. જે આ પ્રમાણે છે.

- આ ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરતા નિષ્ણાંતોની સૈધ્ધાંતિક જાણકારી ખૂબ જ નબળી છે તેઓની જાણકારી પ્રત્યાયનની પદ્ધતિની પણ આયોજન, અપૂરતી છે. ઘણી વખત શિક્ષકને તેની શાળામાં ચાલતી પદ્ધતિથી આગળ કશી જ જાણકારી હોતી નથી.
- વર્ગને લગતા સંશોધનો પ્રાપ્ત નથી જાણકારી નથી
- વિકાસ પસંદગી પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી.
- પસંદ કરેલ પ્રત્યાયનની પદ્ધતિ પ્રમાણે યોગ્ય વાતાવરણમાં કાર્યક્રમ અમલી થઈ શકતો નથી જેમ કે ઓરાલીઝમ માટે શેષ શ્રવણ શક્તિનો મહત્તમ ઉપયોગ મુખ્ય અને મહત્વનો સિધ્ધાંત છે એવી શાળાઓ છે. જ્યાં બાળકને બંને કાનમાં શ્રવણયંત્ર પણ હોતાં નથી અને તે શાળા ઓરાલીઝમ પદ્ધતિ વાપરતી હોવાનો દાવો કરે છે. ઓરાલીઝ અથવા કોઈપણ પદ્ધતિ વર્ગમાં ઉપયોગમાં લેવાતી પદ્ધતિ માત્ર નથી તે એક ફિલસૂફી છે, જે દરેક નાની મોટી પ્રવૃત્તિમાં પ્રદર્શિત થવી જોઈએ. ઘણી શાળાઓ ઓરાલીઝમ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરતી હોવાનો દાવો કરે છે પણ બહુ ઓછી શાળા તે ખરેખર કરી શકે છે. ઘણી શાળાઓ સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરતી હોવાનો દાવો કરે છે. ત્રણ ખરેખર બહુ ઓછી શાળા તેમ કરી શકે છે.

આ હકીકતો ધ્યાનમાં રાખતા ભારતમાં શ્રવણમંદ બાળકનું શૈક્ષણિક ભાષાક્રિય સ્તર નબળું હોય તેમાં કોઈ નવાઈ નથી. જે કોઈ સફળતા પ્રાપ્ત થાય તે વ્યક્તિગત છે નહીં કે પધ્ધતિને કારણે ફિલસૂફી કરતાં તેનું યોગ્ય અમલીકરણ વધુ અગત્યની બાબત છે. આથી ભારતમાં પ્રોગ્રામનું વર્ગીકરણ, ઓરાલીઝમ, સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ (TC), દ્વિભાષિતામાં કરવા કરતાં તેનું વર્ગીકરણ બે પ્રકારમાં જ કરવું જોઈએ.

1. એવા કાર્યક્રમ જ્યાં તે કાર્યક્રમને જરૂરી વાતાવરણ ઉપલબ્ધ છે અથવા કરાવવામાં આવે છે દા.ત. એરાલીઝમ માટે વહેલુ નિદાન, સારવાર બંને કરવામાં સતત શ્રવણયંત્રનો ઉપયોગ, વાળનો સહકાર વગેરે બાબતો પૂરી કરવામાં આવે છે.
2. એવા કાર્યક્રમ જ્યાં પ્રત્યાયનની પધ્ધતિ અનુસરવામાં આવે છે તેવો દાવો કરવામાં આવે પણ તેને માટે જરૂરી વાતાવરણ પુરુ પાડવામાં આવતુ નથી. દા.ત. સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિ (TC) જ્યાં શિક્ષક પોતે જ સાંકેતિક ભાષાનો ઉપયોગ સરળતાથી કરી શકતા નથી.

એ કમનશીબી છે કે ભારતમાં બીજા પ્રકારના કાર્યક્રમ પહેલા પ્રકારના કાર્યક્રમ કરતાં વધુ છે. આથી કોઈ એક પધ્ધતિવાળી શાળા વિકસાવવા કરતાં પહેલાં પ્રકારના કાર્યક્રમ વધે તે તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર છે.

2.4.4 સાંકેતિક પદ્ધતિ (Manualisam)

આ પદ્ધતિ પ્રત્યાયન નતી પણ તેને સમજવાથી, જાણવાથી ઉપરોક્ત ત્રણ પધ્ધતિઓને સમજવામાં સરળતા થશે. સાંકેતિક પધ્ધતિમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે...

- ક્યુટ સ્પીચ (કોર્નર)
- રોમેસ્ટર મેથડ
- ઈશારા પધ્ધતિ, સાંકેતિક પધ્ધતિ
- સાંકેતિક ભાષા
- હાથ કક્કો

આણે ફક્ત સાંકેતિક પધ્ધતિ અને સાંકેતિક ભાષાનો વિચાર કરીશું. હાથ કક્કો તમે જાણો છો તેમ હલામાં કક્કો દર્શાવે છે. આ બંને અથવા એક હાથથી થઈ શકે.

સાંકેતિક પદ્ધતિ અને સાંકેતિક ભાષા વચ્ચેનો તફાવત

સાંકેતિક ભાષા	સાંકેતિક ભાષા
1. દરેક ખ્યાલ (વિચાર)/શબ્દને માટે સંકેત છે	દરેક ઘટકને માટે સંકેત (શારિરીક) છે.
2. કુદરતી વિકસે	જાતે બનાવવી પડે
3. તેને પોતાનું વ્યાકરણ છે.	મૌખિક ભાષાનું વ્યાકરણ વપરાય છે.
4. તેને સ્વતંત્ર રીતે વાપરવી પડે	તેને વામી સાથે વાપરવી પડે
5. વાણીના વિકલ્પ તરીકે વાપરી શકાય	વાણીને મદદ કરવા વાપરી શકાય
6. દ્વિભાષિતામાં વપરાય	સંપૂર્ણ સંચાર પધ્ધતિમાં વપરાય

પહેલાં મુદ્દાને થોડો વિસ્તારથી સમજવાની જરૂર છે સાંકેતિક ભાષા (ભારતીય સાંકેતિક ભાષા સહિત) સંપૂર્ણ ભાષા છે. જેમાં દરેક વિચાર/શબ્દ માટે એક શારિરીક સંકેત છે. દરેક ભાષાને શબ્દના ઉપયોગની પોતાની અલગ પધ્ધતિ છે હીટી ભાષાના દરેક શબ્દ જેવા અંગ્રેજી ભાષામાં ન પણ હોય તેવી વિપરીત પણ એમ જ છે. અંગ્રેજીના 'Fall' શબ્દનો હીન્દી શબ્દ શું? 'મીર ચંચ' એક અંગ્રેજી શબ્દ

માટે બે હિન્દી શબ્દો. સાંકેતિક ભાષા, ભાષા હોવાથી દરેક વિચાર, શબ્દને એક સંકેત હોય છે. - તેને દરેક અંગ્રેજી કે હિન્દી શબ્દ માટે ક સંકેત હોવો જરૂરી નથી અને છે પણ નહીં. દા.ત. (He Fell down from a tall tower) આ 7 શબ્દો છે પણ સાંકેતિક ભાષામાં આ જ વિચાર 3 કે 4 સંકેતમાં જ દર્શાવી શકાય.

જ્યારે સાંકેતિક પદ્ધતિમાં દરેક ઘટકને એક સંકેતમાં જ દર્શાવી શકાય.

'Girls are running madly' 7 સંકેતની જરૂર પડશે. દરેક ઘટક માટે એક સંકેત (GIRLS ARE RUN.INGMAD.LY) સાંકેતિક ભાષા શું છે ?

1. સાંકેતિક ભાષા, સ્વતંત્ર ભાષા છે.
2. તેને કોઈપણ મૌખિક ભાષા જેવું જટિલ બંધારણ (રચના) છે.
3. આ બંધારણ, વ્યાકરણ મૌખિક ભાષા જેવું જ નથી. દા.ત. ભાષાને જે તે દેશની મૌખિક ભાષા જેવું જ વ્યાકરણ નથી, પણ વ્યાકરણ છે.
4. સાંકેતિક ભાષાનું વ્યાકરણ દરેક દેશમાં અલગ અલગ છે વિશ્વ વ્યાપ્ત (સ્વીકૃત) નથી હનરો મૌખિક ભાષા અને સેકડો સાંકેતિક ભાષા અસ્તિત્વ ધરાવે છે.
5. કોઈ સાંકેતિક ભાષા બનાવી શકે નહીં પણ જાતે જ વિકસે છે જેમ બીજી કુદરતી ભાષા વિકસે છે.
6. સાંકેતિક ઔપચારીક રીતે સ્ટાન્ડાઈઝ કરી શકાય નહીં તેથી સ્ટાન્ડર્ડ સાંકેતિક ભાષાનો પ્રશ્ન થતો નથી.
7. મૌખિક ભાષાની જે સાંકેતિક ભાષા પણ પ્રાદેશિકતાની છાપ ધરાવે છે. હિન્દી કે ગુજરાતી, મુંબઈ, દીલ્હી, રાજકોટ વગેરે સ્થળે અલગ રીતે બોલાય છે પણ ત્યાંના રહેવાથી સહેલાઈથી એકબીજા સાથે પ્રત્યાયન કરી શકે છે. ભારતમાં પણ એક સાંકેતિક ભાષા છે તે પણ પ્રદેશ પ્રમાણે બદલાય છે.
8. સાંકેતિક ભાષા અને મૌખિક ભાષા બંનેના ઉપયોગ સરખા જ છે જેમ કે મજાક કરવી, કિવતા બનાવવી, વાર્તા બનાવવી વગેરે.
9. સાંકેતિક ભાષાને શબ્દકોષ અને વ્યાકરણની ચોપડીઓ હોય છે.
10. સાંકેતિક ભાષામાં ફક્ત હાથનો જ ઉપયોગ થતો નથી. હાથના સંકેતો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે પણ આખું શરીર, મોઢાના હાવભાવ પણ સાંકેતિક ભાષાનો ભાગ છે.
11. કોઈએક સાંકેતિક ભાષાને અન્ય સાંકેતિક ભાષા કરતાં વધુ સારી ન કરી શકાય.
12. સાંકેતિક ભાષાના લક્ષણો :
  - ડેઝીગનેટર - હાથનો આકાર
  - ટબૂલા - સંકેતનું સ્થાન
  - સીગનેશન - સંકેતની હાથની ક્રિયા
  - ઓરિએન્ટેશન - શરીરના સંદર્ભમાં ટિપાની દિશા
13. સાંકેતિક ભાષાના લક્ષણો
  - આઈકાની સીટી
  - સાયમેલ્ટેનીટી
  - કોન્ટેક્યુઆલીટી
14. ભાષાના લક્ષણો જેવાં કે ડીસપ્લેસમેન્ટ. આરબીટ્રેશનનેશ. સાંસ્કૃતિક પ્રસારણ, સર્જનાત્મકતા અને ડ્યુઆલીટી, ભાષાકીય ભાષાને બીન ભાષાકીય ભાષાથી અલગ પાડે છે.

ભારતીય સાંકેતિક ભાષા (ISL)

મહેરબાની કરીને ધ્યાન આપો :

- (I) ભારતીય સાંકેતિક ભાષા એક ભાષા છે અને તેમાં કુદરતી ભાષાના બધા જ લક્ષણો હાજર છે
- (II) અગાઉ સાંકેતિક ભાષા વિશે જે ચર્ચા કરી તે બધું જ ભારતીય સાંકેતિક ભાષામાં લાગુ પડે છે.

સાંકેતિક ભાષા, મૌખિક ભાષાની જેમ દરેક દેશમાં અલગ અલગ છે. આ સાંકેતિક ભાષામાં પ્રદેશ પ્રમાણે ફેરફાર થાય છે. એક દેશમાં એક જ સાંકેતિક ભાષા હોય તેવું શક્ય નથી. આપણી ISL પાકિસ્તાનમાં પણ વપરાય છે (ઝીશાન 2000)

- સાંકેતિક ભાષા ભારતના શ્રવણમંદનું અવિભાજ્ય અંગ છે
- (ISL) નો ઉપયોગ દસ લાખુ ખ અને પચાસ હજાર બાળકો કરે છે (વશીષ્ટ 1980 એટ એલ)
- ISL શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં વપરાતી નથી (1980) આજ પણ આપો કોઈ સુધારો નથી
- ISL ને પ્રાદેશિક પ્રકારો છલ્લેનું વ્યાકરણ એક જ સરખું છે.
- ઝીશાન કહે છે પ્રાદેશિક પ્રકારમાં 60% થી 85% શબ્દ ભંડોળ સરખો જ છે.

ભારતીય સાંકેતિક પદ્ધતિ :

અગાઉ જોયું તેમ પશ્ચિમના દેશોમાં એક મૌખિક ભાષાને સમાંતર વિવિધ સાંકેતિક પદ્ધતિઓ હોય છે. જે વિદ્વાનોએ વિકસાવી હોય છે. દા.ત. અંગ્રેજી ભાષાને ઘણી સમાંતર સાંકેતિક પદ્ધતિઓ છે જેવી કે સીઈંગ અંગ્રેજી ભાષાને ઘણી સમાંતર સાંકેતિક પદ્ધતિઓ છે. જેવી કે સીઈંગ એશોસીએશન ઈંગ્લીશ (SEEI), સાઈર્નીંગ એક્ઝાર ઈંગ્લીશ (SEE II), સાઈન્ડ ઈંગ્લીસ (SE) વગેરે ભારતીય ભાષાઓમાં આવી સમાંતર સાંકેતિક પદ્ધતિઓ નથી જો કે યુનિસેફની આર્થિક મદદથી એક ભારતીય સાંકેતિક પદ્ધતિ AYJNIHN (અલીયાવર જંગ નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ હીયરીંગ હેન્ડિકેપ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવી છે. આ પદ્ધતિમાં શારિરીક ચિન્હો છે. જે શબ્દભંડોળ અને વ્યાકરણ (ભારતીય ભાષાના) ધ્યાનમાં રાખીને બનાવવામાં આવ્યાં છે. (755) ભારતીય સાંકેતિક પદ્ધતિ વાણી સાથે ઉપયોગમાં લેવાની છે તે કહેવું જરૂરી નથી (755 ને માટેની જરૂરી તાલીમ આપતાં કેન્દ્રો ઘણાં ઓછા છે. ભારત બહુભાષિય દેશ છે. તેમાં શબ્દ ભંડોળ સરખો રહે છે પણ વ્યાકરણ દરેક ભાષાએ બદલાય છે.

2.5 સારાંશ

- પ્રત્યાયન એક બાજુથી બીજી તરફ માહિતી, સંદેશો મોકલવા માટેની દ્વિપક્ષીય, ઈચ્છાપૂર્વકની પ્રક્રિયા છે.
  - પ્રત્યાયનની વિવિધ પદ્ધતિઓ છે, જેને માનવીય અને પ્રાણી પ્રત્યાયન તથા ભાષાકીય અને બીનભાષાકીય પ્રત્યાયન પદ્ધતિમાં વિભાજીત કરી શકાય.
  - ભાષાકીય પ્રત્યાયનના ચાર રસ્તા છે. સાંભળવુ/બોલવું, વાંચવુ/લખવું, સાંકેતિક ભાષા/ પદ્ધતિ, વાણી વાંચન.
  - પ્રત્યાયનની પદ્ધતિ સંયોજન પસંદગી છે જેમાં એક રસ્તો (માર્ગ) (બેમાંથી) અને એક ભાષા (બે માંથી) પસંદ કરવામાં આવે છે.
  - શ્રવણમંદના શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં ત્રણ પ્રત્યાયનની પદ્ધતિઓ પ્રચલિત છે.
- ઓરાલીઝમ (TC) સંપૂર્ણ સંચાર પદ્ધતિ અને શૈક્ષણિક દ્વિભાષિતા

ઓરાલીઝમ (ફક્ત વાણી)

(સરખા)	સામાન્ય સ્ટેન્ડ
સામાન્ય હેતુ	
વાણી દ્વારા સામાજિક	
એકીકરણ	
(TC) સંપૂર્ણ સંચાર	
પદ્ધતિ	દ્વિભાષિતા
(વાણીક સંકેત)	(ફક્ત સંકેત)

સામાન્ય ઉકેલ : સંકેતનો ઉપયોગ

- આ ત્રણે પદ્ધતિની યોગ્યતા અને નબળાઈઓ છે.
- સાંકેતિક પદ્ધતિ ફક્ત સાંકેતિક ભાષા અને પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરે છે (મેન્યુઆલીઝમ)
- ભારતીય સાંકેતિક ભાષા, કુદરતી વિકસેલી ભાષા છે જેમાં ભાષાના દરેક લક્ષણો છે ઉપરાંત સાંકેતિક ભાષાના લક્ષણો પણ છે.
- ભારતીય સાંકેતિક ભાષા, ભારતની મૌખિક ભાષાને સમાંતર છે.

2.6 સ્વાધ્યાય

નીચેના ખ્યાલો ટૂંકમાં વર્ણવો :

1. પ્રત્યાયનની પ્રક્રિયા
2. ભાષાકીય પ્રત્યાયન માર્ગ
3. વાણી દ્વારા વાણી
4. ત્રણ પદ્ધતિઓમાં ભાષાની ભૂમિકા
5. શ્રવણમંદની ભાષાકીય ઓળખ
6. ત્રણ પદ્ધતિઓમાં અક્ષર જ્ઞાનની ભૂમિકા
7. ભાષા વિકાસમાં અગત્યનો (કીટીકલ) સમય
8. પ્રત્યાયનની શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિ

તફાવત કરો

1. માહિતીપ્રદ અને પ્રત્યાયનના સંદેશાઓ
2. પ્રાણી અને માનવીય પ્રત્યાયન
3. ભાષાકીય અને બીજી ભાષાકીય પ્રત્યાયન
4. સંકેત પદ્ધતિ અને સાંકેતિક ભાષા
5. ભાષા પ્રાપ્તિ અને ભાષા શીખવી
6. દ્વિભાષિતામાં L1 અને L2 ની ભૂમિકા
7. સામાજિક હેતુઓ અને વ્યક્તિગત હેતુઓ
8. એક સંવેદન અને બહુ સંવેદન પદ્ધતિ

2.7 શૈક્ષણિક કાર્ય

1. લાક્ષણિક ઓરલ (વાણી) ના વર્ગનું અવલોકન કરો અને પ્રત્યાયનના સંઘર્ષ બાબતે તમારા વિચાર જણાવો.

અથવા

લાક્ષણિક (TC) સંપૂર્ણ પદ્ધતિનો વર્ગનું અવલોકન કરો તમારો SIMCOM વિશે જણાવો

2. શ્રવણમંદ બાળકની શાળા જે તમે જોઈ હોય/મુલાકાત લીધી હોય / નીરીક્ષણ કરી હોય તેવી છ શાળાની યાદી બનાવો અને વર્ગીકૃત નીચે પ્રમાણે કરો
(એ) પ્રત્યાયનની ત્રણ પદ્ધતિઓ
(બી) 1 અને 2 પ્રકારના કાર્યક્રમ
3. 30 શ્રવણમંદ વ્યક્તિનો અભ્યાસ કરો અને તેમની પ્રત્યાયનની પદ્ધતિની પસંદગીનો અભ્યાસ કરો જાણો.

2.8 સંદર્ભ

1. બેન્ચ.જહોન.આર (1992)કોમ્યુનિકેશન સ્કીલ્સ ઈન હીયરીંગ ઈમ્પોર્ટ ચિલ્ડ્રન, વ્હર પબ્લીશર્સ લીમીટેડ
2. ગેરેટસન એમ (1972) ટોટલ કોમ્યુનિકેશન. વોલ્ટા રિવ્યુ 78.4.8.95
3. ગોટઝીંગર. સી.પી. (1978) ધી સાયકલોજી ઓફ હીયરીંગ ઈમ્પેરમેન્ટ ઈન કેઝઝ જ (ed) હેન્ડબુક ઓફ ક્લીનીકલ ઓડિયોલોજી લંડન : વિલિયમ્સ અને વિલીયમ્સ
4. કાદર ફાતિમા, ગોરાવાર, પૂજા અને હુડાર અસ્મિતા (2002). કોમ્યુનિકેશન ઓટશન્સ અવેલેબલ ફોર ધ ડેફ : ધ ઈન્ડિયન સીનારીયો ઈન ધ જનરલ ઓફ ધ ઈન્ડિયન સ્પીચેન્ડ હીયરીંગ એશોસિએશન વોલ્યુમ - 16
5. લોશન એલ (1981) ઈન્ટીગ્રેશન ? પર્સનલ એક્સિપિરિયન્સ. ઈન મોન્ટગોસરી જી. () ધ ઈન્ટિગ્રેશન એન્ડ ઈન્ટિગ્રેશન એન્ડ ડીસઈન્ટીગ્રેશન ઓફ ધ ડેફ ઈન સોસાયટી સ્કાટીશ વર્કશોપ પબ્લિકેશન
6. લાનસ. વીન્ડી (1994) કોમ્યુનિકેશન ઓપ્શન. વ્યુહ પબ્લીકેશન ઈંગ્લેન્ડ
7. મેરિલ ઈ. (1981) નોરમલાઈઝેશન ઓર ઈન્ટીગ્રેશન ઈન.મોન્ટગોમેરી.જી. ઓગ્ડેન પી.(1990) સાઈટેડ ઈન આરનોલ્ડ પી એન્ડ ફાન્સીઝ ઈ. ડેફ પીપલ્સ વ્યુ ઓફ સ્પીચ સાઈર્નીંગ. જનરલ ઓફ ધી બ્રિટીશ એશોસિએશન ઓફ ટીચર્સ ઓફ ધ ડેફ 7.3. 58.9
8. ઓલિવર એમ (1990) ધ પોલિટીકલ ઓફ ડીસેબલમેન્ટ. લંડન. એકમીલન
9. પાઉલ. પેટર વી. એન્ડ ક્વીગ્લી સ્ટેફન પી. (1994) લેગ્વેજ એન્ડ ડેફનેશ સીગ્યુલર પબ્લીશીંગ કેલિફોર્નિયા
10. ક્લીગ્લી સ્ટીફન પી. એન્ડ કસ્ટમર રોબર્ટ ઈ. (1982) ધ એજ્યુકેશન ઓફ ડેફ ચિલ્ડ્રન : યુનિવર્સીટી પાર્ક પ્રેસ
11. વશિષ્ઠ. મદન. વુડવર્ડ. જેમ્સ એન્ડ સેન્ટીસ. સુસાન (1980) ઈન ઈન્ટ્રોક્શન ટુ ઈન્ડિયન સાઈન લેગ્વેજ. ઓલ ઈન્ડિયા ફેડરેશન ઓફ ધ ડેફ પબ્લીકેશન
12. ઝેશાન યુલ્ફીફ (2000) સાઈન લેગ્વેજ ઈન્ડો પાકીસ્તાન, જહોન બેનમીત પી.એ
13. ઝેશાન યુલ્વીક, લેગ્વેજ - સાઈન લેગ્વેજ - ઈન્ડિયન સાઈન લેગ્વેજ કાપન રોગ બીલીફમ. અબાઉટ સાઈન લેગ્વેજ : પબ્લીકેશન ઓફ આઈએસએલસેલ. એ.વાય. જે. એન. આઈ.એચ. એચ.

SEDS-07

પ્રત્યાયન વિકલ્પો

વિભાગ-3

શૈક્ષણિક દ્વિભાષિયતા (Sign Language)

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી
(બી.એ.ઓ.યુ.) અને

રીચીફાઉન્ડેશન કાઉન્સિલ
ઓફ ઈન્ડિયાનો સહકાર્યાન્વયનો કાર્યક્રમ

લેખક

શ્રીમતી મિતલ જોષી

આઈ.એસ.એલ. ઈન્ટરપ્રિટર

પરામર્શક (વિષય)

ડૉ. નિગમ બી. પંડ્યા

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.

પરામર્શક (ભાષા)

ડૉ. નિગમ બી. પંડ્યા

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.

સંપાદન અને સંયોજન

ડૉ. અજીતસિંહ પી. રાણા

નિયામકશ્રી (શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ)

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.

સંયોજન સહાય

ડૉ. નિગમ બી. પંડ્યા

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.

: પ્રકાશક :

કુલસચિવ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી,
“જ્યોતિર્મય પરિસર”, શ્રી બાલાજી મંદિરની સામે, સરખેજ-ગાંધીનગર હાઈવે,
અમદાવાદ-382481

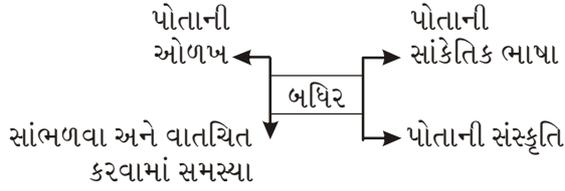
© સર્વહક સ્વાધીન આ પુસ્તિકાના લખાણ યા તેના કોઈપણ ભાગને
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદની લેખિત સંમતિ વગર
મિમિયોગ્રાફી દ્વારા યા અન્ય કોઈપણ રીતે પુનઃમુદ્રિત કરવાની મનાઈ છે.

: રૂપરેખા :

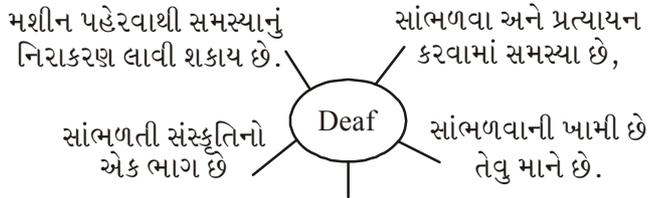
1. અનુરૂપ મૂળભૂત જાગૃતતા ડી. (D) / બહેરાપણું (તબીબી અને સામાજિક)
2. અનુરૂપ મૂળભૂત જાગૃતતા બહેરાપણું અને સંવાદિતા પડકારની ચિંતા.
3. મૂળભૂત જાગૃતતા વચ્ચે ભારતિય સાંકેતિક ભાષા અને ભારતિય સાંકેતિક પ્રણાલી માન્યતાઓ અને તથ્યો.

1. અનુરૂપ મૂળભૂત જાગૃતતા ડી (D) / બહેરાપણું (તબીબી અને સામાજિક)

Deaf :- બધિર આ વિચારધારા સાથે તે વ્યક્તિ જે સાંભળવામાં અને વાર્તાલાભ કરવામાં કઠિનાઈ મહેસુસ કરે છે. જેથી પોતાની ઓળખ છે. પોતાની બધિર સંસ્કૃતિ છે, અને પોતાની ભાષા છે. આવા લોકોને સાંસ્કૃતિક બધિર કહેવામાં આવે છે.

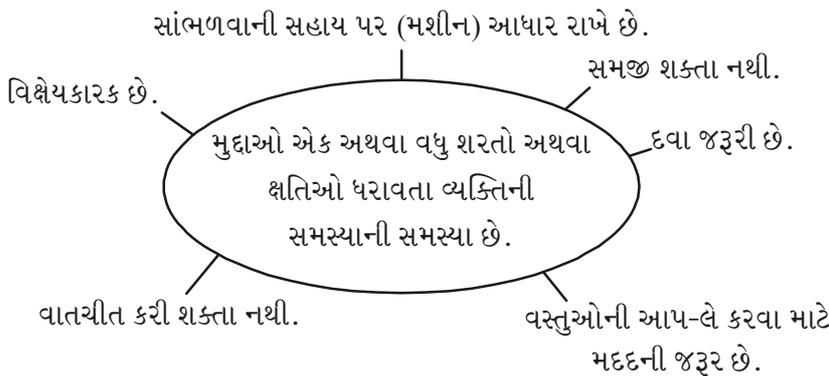
Deaf : આ વિચારધારા પ્રમાણે તે વ્યક્તિ જે વાતચિત કરવામાં અને સાંભળવામાં કઠિનાઈ મહેસુસ કરે છે. તથા તે માને છે કે તેનામાં એક સાંભળવાની ખામી છે. જેને તે તબીબી રીતે ઠીક કરી શકે છે. સાંભળતા લોકોની સંસ્કૃતિનો એક ભાગ છે.

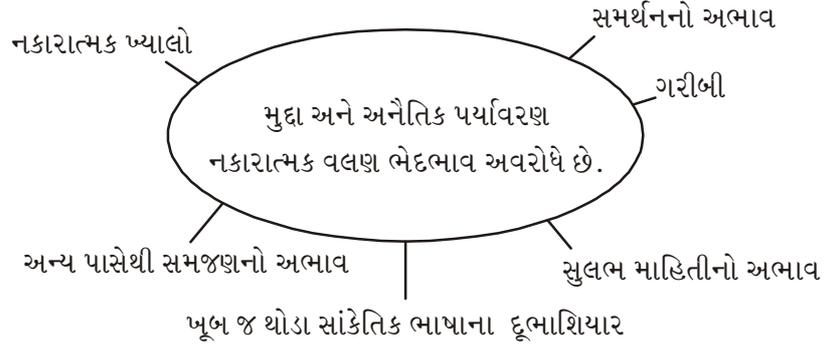
તબીબી સારવારથી યોગ્ય થઈ શકે છે.

તબીબી મોડલ :

તબીબી મોડલ બહેરા વ્યક્તિને સમસ્યા તરીકે જુએ છે. જેને સુધારવાની અથવા બદલવાની જરૂર છે.

સામાજિક મોડલ

તબીબી મોડલ અને સામાજિક મોડલ વચ્ચેનું અંતર :-

તબીબી મોડલ :	સામાજિક મોડલ :
<ul style="list-style-type: none"> • વ્યક્તિગત સમસ્યા છે. • વ્યક્તિગત બદલાવની જરૂર છે. • બહેરા લોકો પિડિત બને છે. • ક્ષમતાઓ અંગેની માહિતીનો ઉપયોગ લોકોને શ્રેણીઓમાં કરવા માટે થાય છે. 	<ul style="list-style-type: none"> • સમાજને બનાવવામાં અવરોધો એ સમસ્યા છે. • અવરોધો દૂર કરવાની જરૂર છે. • બહેરા લોકો પાસે સ્વતંત્રતા નિયંત્રણ અને પસંદગી હોય છે. • શુલભ જરૂરિયાતો વિષેની માહિતી સમાવિષ્ટ કરવા માટે આધારને જાણવાની જરૂર છે.

2. અનુરૂપ મૂળભૂત બહેરાપણું અને સંવાદિતા પડકારની ચિંતા

D Deafness :-

બહેરાપણું કેપિટલ D નો અર્થ સંસ્કૃતીથી બધિર અથવા એવો બધિર સમુદાય જે એ માનતો હોય કે એમની પોતાની એક સંસ્કૃતી છે, પોતાની ભાષા પરંપરા પોતાની છે, તેઓની પોતાની સંસ્કૃતિક ભાષા સાંકેતિક ભાષા છે. (ઈશારાની ભાષા)

બધિર વ્યક્તિ જો જન્મથી જ બધિર છે અથવા કોઈ કારણથી બધિર થાય છે તો એમ પોતાની સમાજ છે.

બધિર - સમુદાય - બધિર સંસ્કૃતિ - બધિરોની પરંપરા - બધિર ભાષા - સાંકેતિક ભાષા.

તેમની બધિરોની વાતચીત :-

- સાંકેતિક ભાષાના માધ્યમથી વાર્તાલાભ
- સાંકેતિક ભાષાના માધ્યમથી તે એકમની ઓળક અને જ્ઞાનને વિકસિત કરે છે.
- સાંકેતિક ભાષાની સાથે આરામદાયક અને આત્મવિશ્વાસ મહેસુસ કરે છે.
- સાંકેતિક ભાષાના માધ્યમથી એમની શિખવાની પ્રક્રિયા આસાન - આરામદાયક, અને ઝડપથી થાય છે.
- સાંકેતિક ભાષાના વાર્તાલાભના માધ્યમથી વ્યક્તિત્વમાં સુધાર આવે છે.

- તેમની બધિરોની વાતચિત શક્તિમાં પડકારો :-

- (i) બોલવાની ભાષામાં કઠિનાઈ
- (ii) સામાજિકરણમાં કઠિનાઈ
- (iii) સાંભળવાવાળા સમાજમાં કઠિનાઈ
- (iv) બોલવાની ભાષાના માધ્યમથી જે જોડાયેલા લોકો છે તેવા સમાજમાં જે સાંભળવાવાળા છે.
- (v) વાણિ સાંભળવાની કઠિનાઈ

સ્મોલ ડી “d” deatness :-

તબીબી બધિરતાને ચિકિત્સાત્મક બધિરતા કહેવામાં આવે છે. જ્યાં બહેરાપણાને એક તબીબી પરિદ્રશ્યથી દેખવામાં આવે છે. અને માનવામાં આવે છે કે બહેરાપણું છે ? કે દસા છે ? જેમાં જલદી ઓળખ કરાવીને શ્રાવણ યંત્ર આપીને (મશીન) બોલવાવાળી ભાષામાં પુનરવશન કરાવી શકાય છે.

બધિરોની વાતચિત શક્તિ :

- (i) અહિંચા બધિર (બહેરાપણું) વાળા બાળકો સાંભળતા સમાજમાં વાતચિત કરી શકે છે.
- (ii) બધિર બાળકોમાં વાણીનો વિકાસ કરવામાં આવે શકે છે.
- (iii) બહેરાપણું વાળા બાળકો સાંભળતા સમાજમાં સામાજિકરણ કરી શકે છે.
- (iv) મોટેથી ભણી શકે છે. વાંચી શકે છે.
- (v) આ બાળકો સાંકેતિક ભાષા શીખી શકે છે.

- બધિરોની વાતચિત શક્તિમાં પડકારો :-

- (i) વર્ગમાં બધી મૌખિક માહિતીને સમજવામાં કઠિનાઈ
- (ii) ભાષાના કૌશલ અને ધારાપ્રવાહને ઉપયોગ કરવામાં કઠિનાઈ
- (iii) અર્મૃત સંકલ્પનાઓ સમજવામાં કઠિનાઈ
- (iv) સાંકેતિકભાષા કૌશલ્યોમાં કમી (ઉણપ)
- (v) આત્મવિશ્વાસની ઉણપ
- (vi) સિમીત મૌખિક શબ્દોને સાંભળવામાં આવે.
- (vii) ઉચ્ચસ્તરનું જ્ઞાન મૌખિક ભાષાથી હાંસલ કરવાથી કઠિનાઈ
- (viii) મૌખિકતાના માધ્યમથી અર્મૃત સંકલ્પનાને સમજવા કઠિનાઈ

3. મૂળભૂત જાગૃતતા વચ્ચે ભારતિય સાંકેતિક ભાષા અને ભારતીય સાંકેતિક પ્રણાલી માન્યતાઓ અને તથ્યો.

ભારતીય સાંકેતિક ભાષા (I.S.L.)

- કુદરતી છે.
- પોતાનું વ્યાકરણ છે પોતાની રીતે વ્યાકરણના બધા નિયમોનું પાલન કરે છે.
- બધિર લોકોની પોતાની પ્રથમ ભાષા છે.
- સાંકેતિકભાષા બધિર લોકોની પ્રથમભાષા છે.
- સાંકેતિક સંકેતોના ઈશારાઓના વધારે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.
- દેખિને કરવામાં આવે છે.
- પુદ જાગૃતતાની પ્રક્રિયા છે.
- આમાં કોઈ પ્રયત્ન અને અભ્યાસની જરૂર નથી ઉદાહરણ : જેમકે ચાલવુ, દેખવુ.

ભારતીય સાંકેતિક પ્રણાલી (I.S.S.) :

- કૃત્રિમ છે
- પોતાનું વ્યકરણ નથી.
- શબ્દથી શબ્દનું ભાષાંતર કરે છે.
- બધીર લોકોની બીજી ભાષા છે.
- ભારતીય સાંકેતિક પ્રણાલી બધીરોની બીજી ભાષા છે.
- આમા મૌખિકતાને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે.
- સાંભળીને કરવામાં આવે છે.
- જાગૃતતાની પ્રક્રિયા નથી.
- આને શિખવી પડે છે.
- આમાં અભ્યાસ અને મહાવરાની જરૂર છે ઉદાહરણ : ડ્રાઈવીંગ, કોમ્પ્યુટર, વાંચન, લેખન

સાંકેતિક ભાષા :

કુદરતી છે, પોતાનું રીતે વ્યાકરણ છે પોતાની રીતે વ્યાકરણના બધા નિયમોને અનુસરે છે, બધીર લોકોની પોતાની પ્રથમ ભાષા છે, સાંકેતિક સંકોતોનો (ઈશારો)નો ઉપયોગ વધારે તાય છે, દેખી (જોઈ)ને કરવામાં આવે છે અને સમજવામાં આવે છે.

સાંકેતિક પ્રણાલી :

કૃત્રિમ છે, પોતાનું વ્યાકરણ નથી શબ્દથી શબ્દનો અનુવાદ કરે છે, બધીર લોકોની બીજી ભાષા છે, મૌખિકતાને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે સાંભળીને કરવામાં આવે છે સાંભળ્યા પછી શબ્દોને મુખના હાવભાવથી રજુ કરે છે.

સાંકેતિક ભાષા	સાંકેતિક પ્રણાલી
<ul style="list-style-type: none"> • કુદરતી છે. • પોતાનું રીતે વ્યાકરણ છે પોતાની રીતે વ્યાકરણના બધા નિયમોને અનુસરે છે. • બધીર લોકોની પોતાની પ્રથમ ભાષા છે. • સાંકેતિક સંકોતોનો (ઈશારો)નો ઉપયોગ વધારે થાય છે. • દેખી (જોઈ)ને કરવામાં આવે છે અને સમજવામાં આવે છે.	<ul style="list-style-type: none"> • કૃત્રિમ છે. • પોતાનું વ્યાકરણ નથી શબ્દથી શબ્દનો અનુવાદ કરે છે. • બધીર લોકોની બીજી ભાષા છે. • મૌખિકતાને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે. • સાંભળીને કરવામાં આવે છે સાંભળ્યા પછી શબ્દોને મુખના હાવભાવથી રજુ કરે છે.

માન્યતાઓ અને તથ્યો :-

માન્યતા : (1) સાંકેતિક ભાષા સમગ્ર વિશ્વમાં સમાન છે

તથ્ય : સાંકેતિક ભાષા એ સાર્વત્રિક ભાષા નથી દુનિયા ભરમાં ઘણી જુદી-જુદી સાંકેતિક ભાષાઓ છે અને આમાની ઘણી એક બીજાથી અવિરત વિકાસ પામે છે વિશ્વના વિવિધ ભાગોના ઉપયોગ લેવાયેલી કોઈપણ સાંકેતિક ભાષાની તુલનાપ બતાવે છે કે સાંકેતિક ભાષા તેમના શબ્દ ભંડોળમાં અથવા વ્યાકરણના માવખામાં સમાન નથી. દા.ત. જો આપણે વિવિધ સાંકેતિક ભાષાઓમાં કોઈપણ શબ્દ ભંડોળની નિશાનીની તુલના કરીએ છીએ તો બતાવે છે કે આ સંકેતો માટે

વિવિધ સંકેતો અસ્તીત્વમાં છે. બધા સાંકેતિક ભાષાના ચિન્હો બતાવવા માટે સમાન (એકસરખા) “બિલ્ડીંગ બ્લોક”નો ઉપયોગ કરતા નથી. વિવિધ સાંકેતિક ભાષામાં ઉપયોગમાં લેવાતા હાથના આકારો સરખા નથી. જુદી-જુદી સાંકેતિક ભાષાની મૂળ વાક્યરચના પણ સમાન હોઈ શકતી નથી. સાંકેતિક ભાષામાં ફક્ત વિશ્વની એક ભાગથી બીજા ભાગમાં બદલાતી નથી પણ પ્રાદેશિકતા મુજબ તેમાં વિવિધતા જોવા મળે છે ભાષા પર સહી (સાયુ) કરનારા માટે ગેર સમજ થાય તે સાર્વત્રિક છે, કારણ કે જૂદા-જૂદા દેશોનું બધિરો સમજણ પડ્યા પછી એક બીજા સાથે સહેલાઈથી વાતચીત કરી શકે છે જેથી બધિર લોકોની પોતાની ભાષાના ઉપયોગમાં વધુ સુગમન હોય છે અને ભાષાના વ્યાકરણના માળખામાં સમાનતાને વધુ સરળ બનાવે છે

માન્યતા : (2) સાંકેતિક ભાષાએ સંપૂર્ણ ભાષા નથી તે માત્ર એક પ્રકારનો મૂક અભિનય અથવા હાવભાવ (અંગે સંકેત) છે અને તેમાં વ્યાકરણ નથી.

તથ્ય :- તે સંકેત કરનાર વચ્ચે માધ્યમ છે કેટલીક વખત માનવામાં આવે છે કે વસ્તુઓમાં, હવામાં, ચિત્રો દોરવા અથવા ઈવેન્સના વર્ણનને રજુ કરીને વસ્તુઓ તરફ ધ્યાન દોરે છે. લોકો એકબીજાની ભાષા બોલતા ન હોય તેવા બે બધિર લોકો જ્યારે તૂટક-તૂટક અંગ સંકેતો જોઈને સંચારનો ઉલ્લેખ કરવા માટે સંકેત ભાષા શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે. ભાષા શાસ્ત્રમાં સંશોધન દર્શાવે છે કે કુદરતી સંકેત ભાષા ખરેખર વાસ્તવિક માનવ ભાષાઓ છે અને ફક્ત મુહ અભિનય અને અંગ સંકેત નથી. સાંકેતિક ભાષા સંપૂર્ણ ભાષા છે. બોલવાની ભાષાઓમાં વ્યક્ત કરેલી કોઈપણ વસ્તુ સાંકેતિક ભાષામાં વ્યક્ત કરી શકાય છે. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે સાંકેતિક ભાષામાં બોલાતી ભાષામાં વિશાળ શ્રેણીવાળો શબ્દ કોષ નથી અને વ્યાકરણના સ્વરૂપની સંખ્યા નથી તે હોઈ શકે છે કે સંકેત ભાષામાં કેટલાક ક્ષેત્રોમાં ભાષા શાસ્ત્રના તત્વોની શ્રેણી નથી દા.ત. તકનીકો કારણ કે આનો વિસ્તાર છે. જેમાં બહેરાઓને માટે એટલું સહેલું નથી પરંતુ તે મહત્વપૂર્ણ છે કે અન્ય જીવંત બોલાતી ભાષાઓ જેમ કે ભાષામાં સંભવિત ભાષા છે અનંત સંખ્યામાં શબ્દ ભંગોળ વિકસાવવા માટે સાંકેતિક ભાષા આ બોલાતી ભાષા જેવી જ કરી શકે છે.

તે સાચું નથી કે સાંકેતિક ભાષામાં કોઈ વ્યાકરણ નથી. બધી સાંકેતિક ભાષાઓમાં જટીલ અને મુશ્કેલ વ્યાકરણ છે. સાંકેતિક ભાષા પરન કેટલાક સંશોધનમાં અંગ્રેજીને ઉચ્ચતમ તરીકે ગણવામાં આવે છે અને પછી પૂર્ણ છે કે સાંકેતિક ભાષા કેવી રીતે વ્યક્ત કરે છે ? અનિવાર્ય પણ આ તુલનાત્મક ભાષાને નીચું લાગે છે કારણ કે ભાષાની શક્તિ દર્શાવવા માટે કોઈ અવકાશ નથી જ્યારે આપણે સાંકેતિક ભાષામાં સમય વિશે વાત કરીએ છીએ દા.ત. ખરીદી કરતા પહેલા ‘જહોન’ ‘મેરી’ સાથે એક મીટીંગ મળી હતી, જેથી તે પછીના દિવસે ભાષા ગોઠવણીઓનું અંતિમરૂપ આપી શકે તે સમજવું મહત્વપૂર્ણ છે કે સાંકેતિક ભાષામાં આવી માહિતી આપી શકાતી નથી. પરંતુ તે વાક્ય નિર્માણનો ઉપયોગ કરશે નહિ, જે અંગ્રેજી છે પરંતુ ખાસ અન્ય સમયે મહત્વની સમય સંબંધિત સૂચવી શકે છે.

માન્યતા-3 : સાંકેતિકભાષા બોલાતી ભાષા પર આધારિત છે તે બોલાતી ભાષાના હાથની રજુઆત છે.

તથ્ય : દરેક દેશમાં દરેક સાંકેતિક ભાષાનું માળખું હોય છે. આ માળખું બોલાતી ભાષાના બંધારણથી તદ્દન અલગ જેનો ઉપયોગ સમાન દેશમાં થાય છે. સાંકેતિક ભાષા કોઈપણ રીતે બોલાતી ભાષા પર આધારિત નથી અને તે હાથ પર બોલાતી ભાષાનું પ્રતિનિધિત્વ નથી, હિન્દી ઉદાહરણ તરીકે પરિવારમાં ઘણા સંબંધો જેમ કે ભાઈ, પતિ, બેટા વગેરે માટે અલગ નામ છે. ભારતીય સાંકેતિક ભાષામાં એમ બે ચિન્હોના સંયોજન સાથે પારિવારિક સભ્યોના નામોને જુદી જુદી રીતે વ્યક્ત કરીએ છીએ અને પ્રથમ પુરૂષ અથવા સ્ત્રી માટે નીશાની મુકીએ છીએ અને પછી કૌટુંબિક સંબંધો વ્યક્ત કરવા માટે બીજું ચિન્હ ઉમેરીએ છીએ તેથી “ભાઈ” પુરૂષ + ભાઈ તરીકે વ્યક્ત કરવામાં આવે છે “પત્ની” સ્ત્રી તરીકે વ્યક્ત થાય છે સ્ત્રી+લગ્ન “છોકરો” માણસ + બાળક તરીકે વ્યક્ત થાય છે અને બીજું હાથું

સાંકેતિકભાષાના શબ્દભંડોળ અને વ્યાકરણના ઘણા પાશાઓ બોલાતી ભાષાથી સંબંધિત નથી ઉ.દા. અંગ્રેજી શબ્દ પ્રકાશમાં ઘણા અર્થ છે. અંગ્રેજી બોલનારા કોઈ વસ્તુને પ્રકાશ તરીકે વર્ણવે એ વધારે નહિ કરે તો તેઓ કહેશે કે થોડું રંગીન છે, જે તે ખુબ જ નિસ્તેજ હોય અથવા તેઓ કહેશે કે ઘર અથવા અન્ય ઈમારતમાં ઈલેક્ટ્રીક પ્રકાશનો ઉલ્લેખ કરતી વખતે પ્રકાશ ચાલું કરો આ તમામ ત્રણ અર્થોનો સંકેતભાષામાં વિવિધ ચિન્હો દ્વારા અનુવાદીત કરવામાં આવે છે.

કેટલાક દશોમાં સંકેતો કરવાના વિવિધ પ્રકાર છે. જે આપણે બોલાતી ભાષાના બંધારણની જેમ સાંકેતિક માળખું બનાવવામાં માટે ખરેખર તે કરે છે. આ પ્રકારના ઈશારા ફક્ત શાળાઓમાં અને શિક્ષણમાં જ વપરાય છે અને ખાસ કરીને આ હેતુ માટે તેનું સંશોધન કરવામાં આવ્યું છે. તે કહેવામાં આવે છે અંગ્રેજીમાં ઈશારા કરે છે અમેરિકન જર્મન ઈશારા કરે છે વેગેરે, પરંતુ બહેરા લોકો તેમના રોજિંદા સંચારમાં આ પ્રકારના સંકેતોનો ઉપયોગ કરતા નથી. ભારતમાં બહેરા લોકો અથવા બહેરા શાળાઓ આમાંના કોઈપણ સાંકેતિક ભાષાનો ઉપયોગ કરતી નથી. બહેરાઓના સમુદાય સાંકેતિક ભાષા બોલાતી ભાષા પર આધારિત નથી હકિકતમાં આસપાસના સમુદાયની ભાષા દ્વારા તે નાધપાત્ર રીતે પ્રભાવિત થઈ શકે છે.

માન્યતા 4 : સાંકેતિકભાષા ફક્ત હાથની ભાષા છે.

તથ્ય : તે સાચું છે કે દરેક સાંકેતિક ભાષામાં હાથ ખુબ જ મહત્વપૂર્ણ છે માત્ર હાથ કરતા ઈશારાકર શરીર સાથે પણ અર્થ વ્યક્ત કરીએ છીએ અને આ સાંકેતિક ભાષામાં ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે જો આપણે આપણા આંખો ચહેરા માંથુ અને શરીરનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરવો તે શીખતા નથી તો યોગ્ય રીતે સંકેતો કરીશું નહીં આ માત્ર અર્થ વ્યક્ત કરવા માટે જ મહત્વપૂર્ણ નથી, તે વ્યાકરણમાં પણ મહત્વપૂર્ણ છે. દા.ત. નકારાત્મક વાક્ય પર સંકેત કરતી વખતે આપણે આપણા માથા ધક્કો મારવો પડે (જોર આપવું પડે) જ્યારે આપવું કોઈ પ્રશ્ન પર સંકેત કરીએ છીએ ત્યારે આપણે આપણે ભવાઓ (આઈબ્રો) ઉભી કરવી પડે છે. જો આપણો ચહેરો એક જ સ્થિતિમાં રહે છે. તો તમારૂ વાક્ય પૂર્ણ થશે નહિ જેમ ઈંગ્લીશ તરીકે આપણે વ્યાકરણના શબ્દો જેમ કે, માટે બીજું ઘણું તેમ આપણે આપણા ચહેરા અને શરીરનો ઉપયોગ આપણા હાથ ઉપરાંત કરવો જોઈએ જ્યારે આપણે સંકેત કરીશું.

માન્યતા-5 : બહેરા લોકોની સહાય માટે અન્ય લોકો દ્વારા સાંકેતિક ભાષાની શોધ કરવામાં આવી

તથ્યો : ભાષા પર સાચું કરનારા ગેર સમજણોની શોધ લોકો દ્વારા સંભવિત બે મુખ્ય કારણોસર કરવામાં આવે છે. પ્રથમ કેટલીક સમાવાર સંકેતો પ્રણાલી વ્યક્તિઓનો સાંભળી દ્વારા બનાવવામાં આવે છે અને તેમાં કોઈ શંકા નથી કે આવી પ્રણાલી ખરેખર કુદરતી સાંકેતિક ભાષાને પ્રભાવિત કરે છે સંકેતોને બોલાતી રીતે પ્રતિક રજૂ કરવા માટે પ્રણાલીનો ઉદ્દેશ બધિર બાળકોને બોલવાનું શીખવવાનું હતું દા.ત. અંગ્રેજીમાં સાંકમો કર્યા ત્યાં કોઈ પુરાવા નથી કે કોઈ એક વ્યક્તિ બહેરા સંકેતો ઈશાની ભાષાઓની શોધ કરી હકિકતમાં પ્લેટોના લખાણોમાં બહેરા લોકો દ્વારા સાંકેતિક ભાષાના સંદર્ભનો ઉલ્લેખ છે. આ રીતે એવું માનવામાં આવે છે કે બહેરા લોકો બહેરા સમુદાય બનાવવા માટે એક સાથે આવ્યા ત્યારે સાંકેતિક ભાષા કુદરતી રીતે વિકસીત થઈ હતી બહેરી શાળાઓ અને બહેરા સંગઠનોના રચના કરવામાં આવી ત્યારે ઘણા દેશોમાં લોકો નિયમિત રીતે મળવાનું શરૂ કર્યું જ્યારે બહેરાઓને શાળામાં એક સાથે લાવવામાં આવ્યાહતા તેમ છતાં શાળામાં સુચનાની ભાષા બોલાતી હતી બધિર બાળકો વર્ગખંડમાં અને રમતના મેદાનમાં એકબીજા સાથે વાતચિત કરવા માટે સાંકેતિક ભાષા બનાવવાની શરૂઆત કરી સૌપ્રથમ તેઓએ ઘરના સંકેતોનો મર્યાદિત શબ્દ ભંડોળનો ઉપયોગ કર્યો કે જે તેઓએ વ્યક્તિગત રીતે તેમના સાંભળતા પરિવાર સાથે વાતચીત કરવા માટે બનાવેલ છે. વધારે સમય આ ઈશારામાંથી વધુ બધિર વિદ્યાર્થીઓમાં વહેંચવાની શરૂઆતથી અને આ સંકેતોના સંયોજન માટેના નિયમોને સ્વાભાવિક રીતે વિકસિત કરવાનું શરૂ થયું બધિર શાળાઓ

અને બધિર સંગઠનોની રચના કરવામાં આવી ત્યારે ઘણા દેશોમાં બધિર લોકો નિયમિત રીતે મળવાનું શરૂ કર્યું પછી સારી ભાષા આપમેળે વિકસિત થઈ હતી. કારણ કે બધિર લોકો એકબીજા સાથે વાતચિત કરતા હતા. સાંકેતિકભાષાના પ્રારંભિક ઈતિહાસ વિશે ઘણું જાણતા નથી સાંકેતિક ભાષા લખવામાં આવતી નથી આ માત્ર બોલવા ભાષા કે લખવાની પ્રણાલી નથી કે શક્ય છે કેટલાક સંકેત ભાષા સેકડો અથવા હજારો વર્ષ જુની હોય તુરકીમાં બધિર અને સાંભળતા લોકો 1600ની સાલમાં 400 વર્ષ પહેલાની કોઈપણ સાંકેતિક ભાષાનો ઉપયોગ કરી રહ્યા હતા તે સમયે તુરકીમાં મુસાફરી કરતા લોકોએ તેમના લેખમાં આનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ભારતમાં પ્રથમ બહેરા (બધિર મૂક) શાળાઓ 100 (સો) વર્ષ પહેલા મુંબઈ અને કલકત્તામાં બહેરાઓની શાળાઓ વિશે લખેલ હતું. સાંકેતિક ભાષા તે કરતાં ગણી જુની હોઈ શકે છે. પોતાની ભાષા બધિરોએ પોતે જ બનાવી.

માન્યતા-6 : અમેરીકન સાંકેતિક ભાષા ભારતીય સાંકેતિક ભાષા કરતાં વધુ સારી છે.

તથ્ય-6 : કોઈપણ અન્ય ભાષા કરતાં કોઈ સાંકેતિક ભાષા સારી નથી બધી સાંકેતિક ભાષાઓમાં બહેરા (બધિર) લોકો જે જોઈએ તે રીતે વાત કરી શકે છે અને તેનો હાવભાવ વ્યક્ત કરી શકે છે. જેમ અંગ્રેજી હિન્દી કરતાં વધારે સારી અથવા ખરાબ નથી. કોઈપણ અન્ય ભાષા કરતાં સાંકેતિક ભાષા વધુ સારી કે ખરાબ નથી. કેટલાક બહેરા લોકો સહીત કેટલાક લોકો માને છે કે કેટલીક પશ્ચિમી સાંકેતિક ભાષાઓ ખાસ કરીને અમેરિકન સાંકેતિક ભાષામાં વધુ અથવા વધુ સારું વ્યાકરણ છે અને ભારતીય સાંકેતિક ભાષા કરતાં વધારે વિકસિત છે તેવું લોકોની માન્યતામાં છે અને તેના તરફી દલીલો કરે છે જો અમેરિકન સાંકેતિક ભાષામાં ક્યારેક ભારતીય સાંકેતિક ભાષા કરતાં મોટી શબ્દાવલી હોય ખાસ કરીને તકનીકીના કેટલાક ડોમેન્સમાં એકમાત્ર કારણ એ છે કે અમેરીકન બધિર લોકો પાસે સાંકેતિક ભાષામાં માધ્યમિક શિક્ષણ સુલભ છે અને આમ તેઓએ વિશિષ્ટ સાંકેતિક પરિભાષા બનાવી છે. જ્યારે કોલેજ અને યુનિવર્સિટી સ્તરે ભારતીય સાંકેતિક ભાષા શીખવવામાં આવશે પરિણામે ભારતીય સાંકેતિક ભાષા ઝડપથી વિકાસ અને શબ્દ ભંડોળમાં વિસ્તરણ પામશે.

માન્યતા-7 : હિન્દી સંકેતો (ઈશારા) અથવા અંગ્રેજી ઈશારા ભારતીય સાંકેતિક ભાષા કરતાં વધુ સારા છે.

તથ્ય : કોઈપણ ભાષા કરતાં કોઈ ભાષા સારી નથી દેશમાં સાંકેતિક ભાષામાં વાર્તાલાપ (સંચાર) કરવા માટે સંકેતો (હિન્દી) કે અંગ્રેજીમાં સંચાર કરવા સરળ નથી. કારણ કે હિન્દી અને અંગ્રેજી સંકેતો તેમની પોતાની જ ભાષાઓમાં નથી. તે બોલાવી ભાષાઓ માટે (મેન્યુઅલ) હાથ કક્કાના કોડ લે છે અને બધિર લોકો દ્વારા જ્યારે એકબીજા સાથે વાતચીત કરે છે, ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી. બોલવાથી સંકેતો કરવાનું ખૂબ જ અલગ છે, કુદરતી સંકેતોને સ્વીકારવામાં આવે છે. દા.ત. તેઓ (બધીરો) તેમના વ્યાકરણમાં ચહેરાની અભિવ્યક્તિ અને અવકાશી મીકેનીઝમનો ઉપયોગ કરે છે. બોલાતી ભાષામાં મેન્યુઅલ કોડ સાંકેતિક ભાષાના મોડમાં સ્વીકારવામાં આવ્યા નથી. બોલાતી ભાષાના આદેશમાં અંગ્રેજી અથવા હિન્દી વાક્યોની નિશાની રજૂ કરતી વખતે સદેશો સમજવામાં ઘણીવાર મુશ્કેલી પડે છે. આપણે આની આત્યંતિક અસર જોઈ શકીએ છીએ. હાથ કક્કો મૂળાક્ષરમાં સમગ્ર અંગ્રેજી સમજીને જોડવાનો પ્રયાસ કરીએ છીએ. કલ્પના કરો કે તે કેટલો સમય લેશે અને સામાન્ય વાતચીત કરવી કેટલી મુશ્કેલી હશે. જ્યારે અંગ્રેજી સંકેતો કર્યા હોય ત્યારે અંગ્રેજી અથવા હિન્દીની વ્યાકરણ વિશે સમજાવવા માટે ઉપયોગી થઈ શકે છે. ભારતીય સાંકેતિક ભાષા માહિતીનું રૂપાંતર કરવા માટે વધુ કાર્યક્ષણ છે.

માન્યતા-8 : સાંકેતિક ભાષાએ આંગળીઓની જોડણી છે.

તથ્ય : ગેર સમજ એ છે કે સાંકેતિક ભાષાએ આંગળીને જોડણી છે, જે દરેક અક્ષર માટે અલગ હાથના આકારનો ઉપયોગ કરીને શબ્દોની જોડણી કરે (આંગળીઓથી બોલાય છે.) જ્યારે આપણે

ભારત, યુ.એસ.એ. માં બે હાથની આંગળી જોડણી (એક હાથનો કક્કો - બે હાથનો કક્કો) પધ્ધતિનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. મોટાભાગના દેશોમાં એક હાથનો ઉપયોગ થાય છે. ઉર્દૂ મૂળાક્ષરોમાં તેમની પોતાની આંગળી જોડણી હોય છે. જ્યારે આંગળી જોડણીમાં સાંકેતિક ભાષામાં ભાગ લેવાનો ભાગ છે. તે પ્રમાણમાં નાનો છે. બધિર બાળકોમાં (સાક્ષરતા) ના વિકાસ માટે સાંકેતિક ભાષા અને મુદ્રિક (લખાણ) બોલાતી ભાષા વચ્ચેનું દ્રશ્ય જોડાણ બનાવવા માટે આંગળી જોડણીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. દા.ત. અઠવાડિયાના વારના દિવસ આંગળીઓની જોડણી સાંકેતિક ભાષા નથી. આંગળી જોડણીએ સાંકેતિક બોલતી ભાષાના મૂળાક્ષરોનું મેન્યુઅલ રજૂઆત છે. બધિર લોકો બોલીને તેની ભાષા શિખવા માટે આંગળી જોડણી વિકસિત કરે છે.

માન્યતા-9 : સાંકેતિક ભાષા હંમેશા આઈકોનીક (પ્રતિષ્ઠિત) છે.

તથ્ય : ભાષાની વિશેષતાઓમાંની એક ભાષાકીય તત્ત્વોની મનસ્વી પ્રકૃતિ તરીકે વર્ણવવામાં આવી છે. જેનો અર્થ એ છે કે તે ઈશારા અને શબ્દ વચ્ચે સીધો સંબંધ ન હતો. તેવું સુચન કરે છે, પરંતુ ખરી રીતે ઈશારા મનસ્વી નથી સંકેત અને તેના અર્થ વચ્ચેનો સંબંધ છે ચિન્હો પ્રતિષ્ઠિત છે. નિશાની અને તેના અર્થ વચ્ચેનો સામાન્ય સંબંધ સામાન્ય રીતે તરત જ સ્પષ્ટ હોતા નથી. સંકેતો પારદર્શન નથી. આ ઈશારા ભાષામાં ભાષાશાસ્ત્રના તત્ત્વોની મનસ્વી પ્રકૃતિ વિષે પ્રશ્નો ઉભા કરે છે. કેટલાક સંકેતો તેમના અર્થમાં કોઈ સ્પષ્ટ આઈકોનીક (પ્રતિષ્ઠિત) સંબંધ ધરાવે છે. સંકેતો દેખીને એના હાવ-ભાવ ભાષાઓનું નિર્માણ એક વસ્તુ અથવા ક્રિયા સાથેની સમાનતા દ્વારા નિર્ધારિત કરવામાં આવતી નથી. જ્યારે મૂળમાં આઈકોનીક હોય ત્યારે રજૂ કરેલા ખાસ સંબંધને ભાષા માટે વિશિષ્ટ હોઈ શકે. અર્થના પરંપરાગત સંગઠનને કારણે કેટલા સંકેતો ચિન્હ છે, આમાં સાંકેતિક ભાષામાં વિસ્તૃત અંગુઠાનો સમાવેશ કરતા ઈશારામાં સામાન્ય રીતે તેના અર્થ સારૂ તત્ત્વ હોય છે. પ્રતિષ્ઠિતતા કોઈ ઈશારા કરનાર માટે વધુ સુસંગત નથી. ખાસ કરીને જે લોકો ઈશારા કરવાનું શીખી રહ્યા છે. મૂળભૂત નિરીક્ષકો કરતાં જેમના માટે કનેક્શન અસંગત છે. સંકેતોની પ્રતિષ્ઠા ઘણી વખત અલગ-અલગ ઈશારા નક્કી થાય છે જના ઉપયોગમાં ફેરફાર કરવામાં આવે છે. અમેરિકન સાંકેતિક ભાષાના પુરાવા બતાવે છે કે ઓછા આઈકોનીક ઓવરટાઈમ બને છે. ઈશારાની પ્રતિષ્ઠા પર ખૂબ નજીકથી ધ્યાન કેન્દ્રીત કરવાથી હકીકતને નષ્ટ કરી શકે છે. એકબીજાના સંકેતો અને ભાષાના માળખાનો સંબંધ છે. સંશોધન સૂચવે છે કે ચિન્હમાં હાથોના આકાર - દિશા - સ્થાન અને હલનચલન માળખાના ઘટકોનો ઉપયોગ કરે છે. જ્યારે એકલા આઈકોનીક ગુણધર્મોને બદલે ચિન્હોને યાદ અને નિર્માણ કરે છે.

માન્યતા-10 : સાંકેતિક ભાષા એક કાંકરીટ ભાષા એ અને જે જટીલ વિચારો વ્યક્ત કરી શકતી નથી.

તથ્ય : સાંકેતિક ભાષામાં બોલાતી ભાષા તરીક સુક્ષ્મ તકનીકી અને જટીલ અર્થને વ્યક્ત કરવા માટે સમાન સંભવિતતા છે. જો કે ઈશારાની ભાષાઓ ભાષાના ગુણધર્મો સાથે વહેંચે છે અને તેમાં ઘણા આઈકોનીક ચિન્હોનો સમાવેશ થાય છે. તેનો અર્થ એ નથી કે તેઓ તેમની વ્યક્તિત્વ ક્ષણતામાં મર્યાદિત છે. સંસ્કૃતિ ભાષા વિજ્ઞાન જેવા કેટલાક જટીલ ખ્યાલો માટે સારી રીતે સ્થાપિત સંકેતો છે.

તેમ છતાં પણ સાંકેતિક ભાષાનો શબ્દકોષ બોલાતી ભાષાના શબ્દકોષ કરતાં ઓછો છે આ સંકેતા આપતું નથી કે સાંકેતિક ભાષાના પ્રેરણા દાયક ક્ષમતા મર્યાદિત છે ભાષામાં બોલવામાં આવતી પરિસ્થિતિઓમાં વ્યાપક રીતે ઉપયોગમાં લેવાય છે. આ બધી ભાષાઓની વાત સાચી છે કે ભાષાનો શબ્દ ભંડોળ જે રીતે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તે પ્રતિબિંબિત કરે છે. જ્યારે બધિર બાળકો માટે શાળાઓમાં સુચના તરીકે સાંકેતિક ભાષા શરૂ કરવામાં આવશે. પછી માત્ર સાંકેતિક ભાષાના ઝડપી વિકાસ અને વિસ્તરણને બનાવવું શક્ય છે.

1:3 - બહેરાશ પર મૂળભૂત જાગૃતતા સાથે સંદર્ભમાં સંસ્કૃતિ-ભાષા ઓળખ-પરંપરા-સાક્ષરતા અને સમાવેશનના સંદર્ભમાં વિવરણ :

સંસ્કૃતિ : જેવી રીતે આપણે વિચારીએ છીએ અને દુનિયાને જોવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ તે આપણી મૂળભૂત ભાષા પર નિર્ભર છે. ભાષાની સંસ્કૃતિની વચ્ચે આપણો સંબંધ બહુ ઊંડો હોય છે જેમકે આપણે સારું બોલીશું તો સારી રીતે ઓળખાઈશું. ટપોરીવાળી ભાષા પણ બોલવામાં આવે ચે. જે ભાષા હોય છે. તે આપણી સંસ્કૃતિને સારી રીતે પ્રગટ કરે છે. “HANTRAIS” 1989 માં જણાવેલ છે કે જે આપણી સંસ્કૃતિ છે, જે સમાજમાં આપણે રહીએ છીએ, જેના માટે ભાષાનું બહુ મહત્ત્વ છે ભાષા વ્યક્ત કરવાનું સાધન છે. એવી રીતે દરેક વ્યક્તિના વિચાર રજૂ કરવાનું સંસ્કૃતિ આધાર રાખે છે. જે તેની સાથે સંકળાયેલ હોય છે તેની ભાષા તેની વાણીથી તેની સંસ્કૃતિ અસર કરે છે. સંસ્કૃતિને સમજવા માટે ભાષા ઊંડાણપૂર્વકનું જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે.

“EMMITT AND POLLOCK” 1997 : માં જણાવ્યું છે કે લોકોની રહેણી કરણીના પ્રકાર સંસ્કૃતિ સરખી હોય છે, પરંતુ તેમની ભાષા અલગ છે તો એમનો રહેવાનો તરીકો અલગ છે દરેક અલગ-અલગ ભાષા અલગ-અલગ વસ્તુ શીખવાડે છે એ સરખી સંસ્કૃતિ છે. એમની ભાષા અલગ હોય છે. તે દુનિયાને અલગ રીતે જુએ છે. એવી રીતે ભાષા અને સંસ્કૃતિ બન્ને સંકળાયેલી હોય છે આજ વસ્તુ આપણને નવી પેઢીના બાળકોને શીખવવાની છે.

“ALL WRITE AND BAILY” : તેમના મન મુજબ કોઈ નવી ભાષા શીખવી એનો મતલબ નવી સંસ્કૃતિ શીખવી.

ભાષા : ભાષાનું મુખ્ય કાર્ય વાતચીત કરવાનું હોય છે આના માધ્યમથી આપણે વિચારો - વાસ્તવિકતા સુચના મંતવ્યને વ્યક્ત કરી શકીએ છીએ. “BLOOM AND LAHELY” 1978 એમણે જણાવ્યું છે કે ભાષા એક કોડ છે જે આપણા વિચારો દુનિયા વિષે દર્શાવે છે, જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ બોલે છે ત્યારે તેના બોલવા પાછળ કોઈને કોઈ કારણ હોય છે અને આ ભાષાના માધ્યમથી સંદેશને આગળ વધારે છે. જે વાતચીત છે તે અલગ-અલગ વાતાવરણમાં થાય છે. જેમકે વૈજ્ઞાનિક વાતચીત વ્યાપારની વાતચીત આવી રીતે સાંકેતિક ભાષા છે તે એક દેખીને દ્રશ્યમાન ભાષા જેમાં આપણે હાથોના આકાર શરીરની ભાષા શરીરનું હલનચલન શરીરની સ્થિતિ હાવ-ભાવ વ્યક્ત કરવા ઉપયોગ કરીએ છીએ. આમ વિચારો-માહિતી-વાસ્તવિકતા મંતવ્યોને વિભિન્ન વાતાવરણ વાતચીત માટે ઉપયોગ કરીએ છીએ. ભાષાનું મુખ્ય કાર્ય શબ્દો અને વાક્યા રચનાના ઉપયોગથી બે વાતચીત કરનાર વચ્ચે સમતોલનપણું જાળવવા પણ કરવામાં આવે છે. સામાજિક તાદાતમ્ય આપણી મદદ કરે છે. એક જ ભાષા જાણનાર વચ્ચે સારો સંબંધ બનાવવા માટે પણ ભાષાનો ઉપયોગ થાય છે. સુપ્રભાત કેમ છે તમને મળીને આનંદ થયો વગેરે આનો મતલબ જાણકારીની આપ-લે કરવાનો છે. એખ સામાજિક તાદાતમ્યના બધિર સમાજમાં પણ એક સારો સંબંધ બનાવવા માટે ભાષા ઉપયોગી છે. ભાષાને ઉપયોગ લાગણીઓને વ્યક્ત કરવા માટે પણ કરવામાં આવે છે. ભાષાનો ઉપયોગ લાગણીઓના અભિગમે દર્શાવવા પણ કરવામાં આવે છે. સાંકેતિક ભાષા પણ અન્ય ભાષાઓની જેમ જ તેની લાગણીઓને વ્યક્ત તેની સાંકેતિક રીતે કરે છે. સાંકેતિક ભાષા ધ્વારા તેમની વાતચીતને સરળ બનાવે છે સાંકેતિક ભાષામાં લાગણીઓ - ચહેરાના હાવભાવ ધ્વારા તથા શરીરના હલન-ચલન પર વધુ ભાર આપીને ઈશારા કરીને સમજાવવામાં આવે છે.

ઓળખ : જે આપણી વ્યક્તિગત ઓળખ અને સંસ્કૃતિને દર્શાવવા માટે જરૂરી છે આપણી ભાષા આપણા આસપાસનું વાતાવરણ - ઉંમર - શિક્ષણ - વ્યવસાયિક સામાજિક ભૌતિક અનુકુળતા દર્શાવતી હોય છે. સાંકેતિક ભાષા છે તે બધિર લોકોની ઓળખ બતાવવામાં મોટો રોલ અદા કરે છે. અને બધી સંસ્કૃતિને બતાવે છે.

પરંપરા : પરંપરા જે સંસ્કૃતિ છે તે પરંપરાઓ છે. જે પરંપરાઓ એના અભ્યાસથી સંસ્કૃતિ માટે મહત્વની છે વર્ષોથી પરંપરાઓ ચાલતી આવી રહી છે. જે એક પેઢીથી બીજી પેઢીના બાળકોને વારસાગત રીતે આપવામાં આવી રહી છે. કેમકે જે આધ્યાત્મિકતા છે. રહેણી કરણી છે. તે સારી રહે અને સુદરતી રહે.

આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિમાં વડીલોને આદર કરવાનું, સાચુ બોલવાનું, બીજાની મદદ કરવાની, પગે લાગવાનું આ પરંપરાઓ માનવામાં આવે છે. આના સિવાય કુટુંબ પડોશી મિત્રો સાથે તહેવારો મનાવવા તે પણ એક પરંપરા છે. લગાના સમયે અને કોઈ મૃત્યુ પામ્યુ હોય તે સમયે પણ આપણે પરંપરાઓને અનુસરતા હોઈએ છીએ.

સાક્ષરતા : અર્થ : અર્થપૂર્ણ વાંચન અને લેખન

બહુભાષાવાદના માધ્યમથી બધિર બાળકોને તેમની ઉંમરના હિસાબથી તેમના કૌશલ્યો વિકસિત કરવામાં આવે છે.

બહુભાષાવાદ માધ્યમ : બે ભાષા

પ્રથમભાષા : સાંકેતિકભાષા

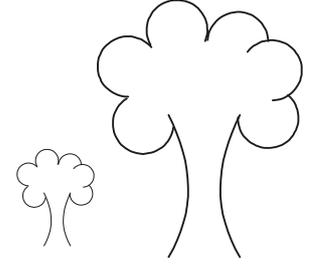
બીજીભાષા : સમુદાય આધારિત ભાષા (અંગ્રેજી-હિન્દી-ગુજરાતી)

બધિર બાળકોને ભણાવવા માટે દ્રશ્ય પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

બધિર બાળકો સાંકેતિકભા, છાપકામ (મુદ્રિક) મેચિંગથી સાક્ષરતા મેળવે છે.

Sign Language to Print Matching by Literacy

Example : Tree - Finger Spell, Visual Clue

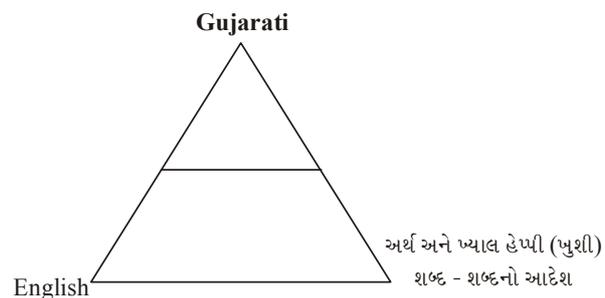
સાંભળતા લોકો બાળકો માટે વાંચન ભાગવા માટે અને લાવવા માટે વાણિની જરૂરી છે. બધિર બાળકો ભણવા અને લખવા માટે દાર્શનિકભાષા દ્વારા રજૂઆત કરે છે. ઉદા.

Example : ગાંધીજી Gandhiji

લેખન + વાચન + સાંકેતિક નામ = ગાંધીજી

બધિર વ્યક્તિ કોઈપણ શબ્દનો અર્થ સાંકેતિક ઈશારા સાથે જોડાણ કરીને સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે. બધિર બાળકોને પ્રથમ ભાષાનો પાયો સ્થાપિત કરવા માટે બદલની ભાષાના કૌશલ્યથી તેમની વિચાર કરવા શક્તિ વિચારના શૈક્ષણિક લેવલની પ્રથમ ભાષા પર વિકાસ કરાવવામાં આવે છે.

સમાવેશન : સમાવેશીન શિક્ષણ બધીર બાળકોના ઘરની બાજુમાં આવેલી શાળામાં તેની ઉમરના આધાર પર તેને નિયમિત શાળાના વર્ગમાં ભણાવવા માટે મદદ કરે છે. શાળા અને જીવનના દરેક પળ (ક્ષણ)ને જીવવા માટે તેનામાં ભાગ લેવા માટે પ્રોત્સાહીત કરે છે. સમાવેશીન શિક્ષણ બધિરવાળા સાંભળતા બાળકો સાથે રહીને વાતચિત કરવાની તક આપવામાં આવે છે. પરંતુ આમાં કેટલાક ગેરફાયદા પણ છે અને તેને સપોર્ટ (ટેકો) પણ એવો મળે છે. સમાવેશીન શિક્ષણના અંતર્ગત બધિર બાળકોને સમાવેશીન કરાવવામાં આવે છે.

રૂપરેખા :

1. લાક્ષણિકતાઓ / વિશેષતાઓ ભાષાની
2. ધ્વન્યાત્મક પરિણામો
3. સંકેતોના માળખાનું સંયોજન

1. લાક્ષણિકતાઓ / વિશેષતાઓ

ભાષા શબ્દ Language Lingual Words થી આવ્યો છે. એટલે કે ભાષા ભાષાકીય શબ્દથી આવ્યો છે. ભાષા શબ્દ ઈટાલીયન શબ્દ લીંગાથી આવ્યો છે. જેનો અર્થ જીભ છે.

લાક્ષણિકતાઓ :

વાતચીત : સંચાર સંચાર એક ચેનલનો ઉપયોગ કરીને સંદેશાઓને એકથી બીજામાં પ્રસાર કરવાની બે રીતની પ્રક્રિયાઓની તુલના કરે છે.

રસ્તો શબ્દ સામાન્યથી બનેલો સમુદાય છે.

પૂર્વગ્રહ : મગજ આયોજન કરે છે. શું બોલવું છે.

પ્રક્રિયા : બોલવાનું શું છે.

ઉત્પાદન : બોલ્યા પછી બીજી વ્યક્તિ પર શું પ્રભાવ પડે છે.

વિશેષતાઓ :

પ્રતિકાત્મક તંગ : ભાષામાં ભાષાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

(અ) અવાજની પ્રક્રિયા (બ) હાથથી લખવામાં આવેલ પ્રતિક (ક) હાથથી બનાવવામાં આવેલ પ્રતિક ભાષામાં પ્રતિક બહું મહત્વના હોય છે. પ્રતિકોને ભેગા કરીને શબ્દ બને છે. ભાષામાં જેટલા શબ્દો હોય છે. જેથી આવડતા હોય છે. તેટલી વિચારવાની શક્તિ વધારે હોય જો તમને ઓછા શબ્દો આવડતા હોય તો તમારી વિચારવાની શક્તિ અને વ્યક્ત કરવાની શક્તિ ઓછી હશે.

દા.ત. છ સાંકેતિક ભાષામાં ઈશારા ઓછા આવડતા હોય તો ઈશારા ઓછા સમજવામાં આવશે.

નિયમ સાબિત શાલીન પ્રણાલી :

ભાષા નિયમો ધ્વારા સંચાલિત થાય છે. નિયમોને અનુસરવું પડે છે. શબ્દથી શબ્દનો જોડવો પછી વાક્યરચના અને ફકરો બનાવવો પડે છે. નિયમને અનુસરીશું નહિ તો ભાષા સાર્થક થશે નહિ. દા.ત. કમળ મળક x નિયમ જોડીને અવાજ બને છે.

સફરજન : રફનસજ નિયમને અનુસરતુ નથી. વાક્યનું જોડાણ જાતી નામને પણ નિયમને અનુસરવું પડે છે. વ્યાકરણના બધા જ નિયમો (એકવચન-બહુવચન) સર્વનામ ને અનુસરવું પડે છે.

મનસ્વીપણું છ સ્વરૂપ : જે આપણે બોલીએ છીએ. સંકેત કરીએ છીએ.

સામગ્રી : અર્થની સામગ્રી જે આપણા મગજમાં હોય છે. જ્યારે આપણે કંઈક લખતા હોઈએ છીએ ત્યારે એનો અર્થ આપણા મગજ સાથે જોડાયેલ હોય છે. જેનાથી શબ્દના અર્થને સરળતાથી સમજી શકાય. સ્વરૂપ જ મહત્વનું નથી. સામગ્રી પણ અગત્યની છે.

સંસ્કૃતિથી પ્રસારીત : આ બે રીતે પ્રસારીત થાય સંસ્કૃતિથી જીવવિજ્ઞાનથી પ્રસારિત થાય છે. જો એક બાળક નાનપણથી જ કેનેડા મોકલી દેવામાં આવે તો તે બાળક અંગ્રેજી લખતાં-વાંચતાં ત્યાંની સંસ્કૃતિ સાથે ભળીને શીખી જશે. તો તેને સંસ્કૃતિથી પ્રસારીત થયો કહેવાય. જ્યારે કોઈપણ પ્રાણીઓ છે તેમને જીવ વિજ્ઞાનથી પ્રસારીત છે. તે ક્યાંય પણ જાય પણ તેમનામાં બદલાવ ન આવે. કૂતરૂ ચાહે ભારતમાં રહે - ઓસ્ટ્રેલીયા - કેનેડા કે અમેરિકા હોય પણ તેની ભસવાની રીત એક જ હોય છે. ભાષા છે તે સંસ્કૃતિથી પ્રસારીત થાય છે.

પરંપરાગત : પેઢી દર પેઢી બાળકોને સંસ્કાર શિક્ષણ ધ્વારા આપવામાં આવે છે. તે બદલાતુ નથી તેનું તેજ રહે છે. જેમકે જે નામ આપણે એકવાર આપી દઈએ કોઈ વસ્તુનું તો તે બદલાતુ નથી. ગુજરાતીમાં વૃક્ષ ઝાડ - હિન્દીમાં પેડ અને અંગ્રેજીમાં ટ્રી TREE જ રહેશે તે બદલાશે નહિ. આપણા બાળકો પઢી દર પેઢી બદલાશે પણ વસ્તુનું નામ નહિ બદલાય.

ઉત્પાદકતા : ઉત્પાદન કરવાની ક્ષણતા : રચના કરવી શબ્દોની કોઈપણ ભાષાની શબ્દોની સંખ્યા (મૂળાક્ષરો) સિમિત હોય છે. પણ એ મૂળાક્ષરોના જોડાણથી સાચી વાક્ય રચનાથી બહુ બધી રચનાની ક્ષમતા ધરાવે છે. દા.ત. ગીતો - વાર્તાઓ - ઉપન્યાસ વગેરે. લખવાવાળા એવા વાક્યો - વાર્તામાં જોડાણ કરતા હોય છે કે કોઈએ ક્યારે લખ્યું હોતું નથી કે સાંભળ્યું પણ હોતું નથી અને સારી રીતે તેને લખે છે. દા.ત. બોલીવુડના ગાયનો - પ્રાણી - પક્ષીમાં આવી વાતચીત કરવાની આવડત હોતી નથી. CIIL : સેન્ટ્રલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ઈન્ડિયન લેન્ગવેઝ મૈસુર ને એક સંશોધન કરીને કહ્યું છે કે 1967 સંવિધાનમાં 14 (ચૌદ) ભાષાઓ હતી.

1992 To 1994 : માં ત્રણ નવી ભાષાઓ જોડાણી જેને ટુંકમાં ન.મ.ક. કહેવાય.

ન = ને પાલી - મ = મિઝોરમ - ક = કાંકણી

2004: માં ચાર નવી ભાષાઓ જોડવામાં આવી

ડાંગરી - બોડો - સંથાલી - મેથલી

2018 : સાંકેતિક ભાષાને પણ આવરી લેવામાં આવી

વિસ્થાપન : ભાષામાં એક ગુણ છે જેને વિસ્થાપન કહેવામાં આવે છે. ગુણોના માધ્યમથી જ આપણે વર્તમાન સમયમાં જ નહિ પરંતુ ભવિષ્ય અને ભૂતકાળની વાતો પણ આપણે કરી શકીએ છીએ આપણા ભૂતકાળ અને ભવિષ્ય વિશે પણ અનુમાન લગાવી શકીએ છીએ. પ્રાણીઓ - પક્ષીઓમાં આવો વિસ્થાપનનો કોઈ ગુણ હો તો નથી. વ્યક્તિને એ યોગ્ય બનાવવામાં આવે છે કે તે વર્તમાનમાં જ ના પરંતુ પરીઓ - ભૂતોની વાતો પણ કરી શકે છે.

2. ધ્વંન્યાત્મક પરિણામો :

અવાજને ઉત્પન્ન કરવો : આ તે અંગ હોય છે જે ધ્વનીનો અવાજ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. આ અંગવાણી ધ્વારા થાય છે.

મૌખિક રીતે બોલીને હવા બહાર આવે છે : જે શબ્દ બોલીને તે સમયે મુખથી હવા બહાર આવે છે તે મૌખિક સ્પષ્ટ છે. ટા શબ્દ ત્યારે બોલીએ ત્યારે મુખથી હવા બહાર આવે છે.

નાકથી હવા બહાર આવે છે. : જે શબ્દ બોલીએ તે વખતે હવા નાકથી બહાર આવે છે નાકથી : મ: અવીજ.

ધ્વંન્યાત્મક પરિણામ ભારતીય સાંકેતિક ભાષામાં :

(1) હાથોના આકાર : જ્યારે આપણે સંકેત કરીએ છીએ ત્યારે એના સંકેતોથી બનવાવાળી આકૃતિને હાથોનો આકાર કહે છે.

- હથેળીનો આકાર

- એક આંગળીનો આકાર

- બે આંગળીનો આકાર
- 'V' વી આકાર
- 'U' યુ આકાર
- અંગુઠાનો આકાર

- 2 ચળવળ :

હાથ કઈ પ્રકારે ગતિ કરે છે. ઈશારા કરતી વખતે હાથોની ચળવળ પર ધ્યાન વિશેષ રીતે આપવામાં આવે છે. હાથ ઉપર કે આગળ પાછળ ક્યાં બદલાય છે.

ઉપર - નીચે - આગળ - પાછળ - ઊંચાનો ઈશારો - પાતળાનો ઈશારો - માફ કરશો - શીખવું - એન્જનીયર

3 સ્થાન : ઈશારાની જગ્યા માથાથી લઈને કમર સુધી હોય છે. હાથોના આકાર જ્યારે કરીએ છીએ ત્યારે એ સ્થાનને સ્થાન કરે છે. સેન્ટ્રલ સાઈનીંગ સ્પેશને ટર્સો ધડથી નીચે બને અને કમરથી ઉપર બને છે.

અભિગમ : હાથોની હથેળીથી આકારો અને ઈશારા કરવામાં આવે છે. દિશા જ્યારે હથેળી કઈ દિશા તરફ છે તે વસ્તુના નામનું હલન-ચલન ક્યાં છે. ઉપર - નીચે

હથેળી સામ-સામે જાય છે. ટ્રેન (આગગાડી)

હાથ આગળની તરફ જાય છે સ્ટોપ (થોભો)

3. સંકેતોના માપણાનું સંયોજન :

સંયોજન આને સમજોતા કહેવાય છે. આ શબ્દ નિર્માણની પ્રક્રિયા છે. જેમાં બે શબ્દોને મિલાવીને ત્રીજા નવા શબ્દનું નિર્માણ કરવામાં આવે છે.

આ ત્રીજા શબ્દનો અર્થ આ બન્ને શબ્દો કરતા સંપૂર્ણ રૂપથી અલગ હોય છે અથવા આંશિક હોય છે.

દા.ત. : બટર + ફલાય = પતંગિયું

માખણ + ઊડવું

ફૂટ + પાથ = પગદંડી

બ્લેક + બોર્ડ = કાળું પાટીયું

સંયોજન સાંકેતિક ભાષામાં આ ઈશારાના નિર્માણ એક પ્રક્રિયા છે. જેમાં બે સંકેતોને મિલાવીને ત્રીજા નવા સંકેતનું નિર્માણ કરવામાં આવે છે. આ ઈશારા અર્થ પૂર્ણ રૂપથી અલગ હોય છે.

મેન + મેરેજ = હસબંડ

વુમન + મેરેજ = વાઈફ

મોર્નીંગ + ઈટ = બ્રેક ફાસ્ટ (હળળો નાસ્તો)

પ્રારંભિક સંકેત : આ એવા ઈશારા હોય છે જેનાથી સંકેતોની શરૂઆત અંગ્રેજી વર્ણમાળાના કોઈપણ મુળાક્ષરથી ફીંગર સ્પેલથી કરવામાં આવે છે. દા.ત. ડીસેમ્બર - માર્ચ - એપ્રિલ - ઈમ્પોર્ટન્ટ

આંગળીઓના સંકેત : આ આંગળીઓના મૂળાક્ષરોની એક પ્રક્રિયા છે. જેમાં મૂળાક્ષરના (સ્પેલીંગ) પૂર્ણરૂપથી કરવામાં આવે છે. આખા શબ્દનો અર્થ સ્પેલ કરીને કરવામાં આવે છે.

દા.ત. JOB (જોબ), JUNE જુન, STAFF સ્ટાફ

: રૂપરેખા :

1. ભારતીય સાંકેતિક ભાષામાં ભિન્નતા અને ભિન્નતાને અસર કરતા પરિબળો

A : સમાજ શાસ્ત્ર વિજ્ઞાન શું છે ?

B : ભાષામાં ભિન્નતા

1. નોંધણી (શૈલી) 2. બોલી 3. વિવિધ બોલી

B1 : ભાષા વિજ્ઞાનના વિવિધ સ્તરો

1. ધ્વન્યાત્મક વિવિધ 2. વ્યાકરણની ભિન્નતા (ભિન્નતા) 3. શાબ્દિક વિવિધતા 4. આંગળીની જોડણીમાં ભિન્નતા

2. અન્ય સાંકેતિક ભાષા સાથે સંપર્ક

3. દ્વિભાષાવાદ અને બહુભાષાવાદ

4. માનાંકીકરણ સ્ટાન્ડર્ડાઈઝેશન

A. સમાજ શાસ્ત્ર વિજ્ઞાન શું છે ?:

સમાજ શાસ્ત્ર વિજ્ઞાન એ ભાષા અને સમાજ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરે છે. તે ભાષા પર સમાજની અસર પર અધ્યયન (અભ્યાસ) કરે છે. આ નીચે આપેલા મુદ્દાને આવરે છે.

(1) વિવિધતા ને બોલી (2) ભાષા ઓળખ અને સામાજિક સંબંધો (3) ભાષા વલણ અને ભાષા વિચાર ધારા (4) ભાષા સંપર્ક - દ્વિભાષાવાદ - બહુભાષાવાદ

B : ભાષામાં ભિન્નતા : કોઈપણ ભાષામાં જુદા-જુદા બોલનાર અને ઈશારા કરનાર પાસે સમાન વસ્તુ ઈશારા કરવાના જુદા-જુદા રસ્તાઓ હોય છે. વ્યક્તિગત સ્તરના વિવિધ મુખ્ય વર્ગો છે.

1. નોંધણી / શૈલી :- વ્યક્તિગત ભાષા - ઈશારામાં ફેરફાર / શૈલી બોલવાની વિવિધ શૈલીઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. જેમાં વ્યક્તિએ ઈશારા કર્યા છે. જેના કારણે ક્રિયા - પ્રતિક્રિયા થઈ રહી છે. તેની સ્થિતિ દા.ત. લોકોની સંખ્યા - ક્રિયા - પ્રતિક્રિયાના પ્રકાર સહભાગીઓ વચ્ચેનો સંબંધ - વાતચીતનો વિષય વિગેરે દા.ત. અંગ્રેજી અને હિન્દીમાં ઉદાહરણ નિષ્ક્રિય બાંધકામનો ઔપચારિક લેખીત, સંદેશો વ્યવહારમાં વધુ ઉપયોગ થાય છે અને અનૌપચારિક બોલાતા સંચારમાં ખૂબ ઓછો ઉપયોગ થાય છે.

સંવાદ ભાષા પણ બદલાય છે. કે કેમ વાતચીતમાં અથવા મોટી સંખ્યામાં અથવા નાના જૂથ કે પછી પરિસ્થિતિ અનૌપચારિક / ઔપચારિક છે અથવા સહભાગીઓ કોણ છે.

બહેરા વ્યક્તિની નિશાની ની શ્રેણી :

- ઈશારાના ઉપયોગ બધી સ્થાનિક લોકો સાથે કરવામાં આવે છે.
- ઈશારાનો ઉપયોગ બધિરો તેમના પ્રદેશની બહારના લોકો સાથે કરવામાં આવે છે.
- બધિરો - બધિરોને મળતા > વધુ હાવભાઈ, વધુ બીન મેન્યુઅલ સુવિધાઓ
- બધિરો આંતરરાષ્ટ્રિય બધિર > આંતરરાષ્ટ્રિય સંકેતનું મિશ્રણ અને કેટલાક આંતરરાષ્ટ્રિય હાવભાવને મળતા.
- પ્રાદેશિક જાતો વચ્ચે SWITCH કરવા માટે કુશળ સંકેતો

- જ્યારે ઈશારા કરનાર એવા કોઈ વ્યક્તિને મળે છે કે જેની પાસે ઈશારાની સારી આવડત હોતી નથી તો ઈશારા કરનાર તે સંકેતોને અપનાવે છે.
સંશોધનમાં જાણવા મળ્યું છે કે પરચુરણ / અનૌપચારિક બ્રિટીશ સાંકેતિક ભાષામાં (B.S.L.) નીચેના લક્ષણો છે. :
- મોટી ઈશારાની જગ્યા
- ઓછી આંગળી જોડણી
- વધુ બીન મેન્યુઅલ સુવિધાઓ
- અંગ્રેજી ભાષાથી ઓછો પ્રભાવ
- સર્જનાત્મક રૂપક અને રૂઢિચુસ્ત સંકેતો ઓછી સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવેલ હોઈ શકે છે. દા.ત. ફક્ત મારી પાસે

2 બોલી : બોલી એ એક વ્યક્તિ દ્વારા / ઈશારા કરનાર ભાષા છે. તે દરેક વ્યક્તિ બધિર વ્યક્તિ માટે અનન્ય પેટર્ન છે. તેજ ભાષા બોલતા લોકોમાં પણ દરેક વ્યક્તિની ભાષામાં થોડોક ફેરફાર હોય છે.

3 વિવિધ બોલી : તે કોઈ ચોક્કસ જૂથ દ્વારા બોલાતી ભાષા છે. જે બીજા જુથથી નોંધપાત્ર અલગ હોય છે. જે જૂથ અલગ છે તે ચોક્કસ સામાજિક પાસામાં અલગ હોય છે. દા.ત. ઉંમર - જાતિ - લિંગ - સ્થવ વગેરે. એક ભાષાના વિવિધ પ્રકારમાં સમાન ભાષાના અન્ય જાતોથી વ્યવસ્થિત તફાવત હોય છે.

B1: ભાષા વિજ્ઞાનના વિવિધ સ્તરો :

કોઈ ભાષાની વિવિધતા ભાષાના તમામ સ્તરે થઈ શકે છે.

(1) ધ્વન્યાત્મક વિવિધતા : અવાજો / ઈશારા / પરિણામ અને ધ્વનિ / માળખામાં તફાવત

- ઉચ્ચારણની પેટર્નને ઘણીવાર ઉચ્ચાર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- બધા લોકો ઉચ્ચાર સાથે બોલતા / ઈશારા સાથે કરે છે દા.ત. હિન્દી શ/સ ધ્વનિ એકબીજા સાથે બદલાય છે. જ/ઝ અવાજ જેવા શબ્દોમાં બદલાય છે.

બજાર / બાઝાર - મેજ/મેઝ - ભારતીય અંગ્રેજી ભાષામાં કફનું ઉચ્ચારણ COUGH (COFF) CAFF સાંકેતિક ભાષામાં બનાવે છે. ધ્વન્યાત્મક વિવિધતામાં હાથોના આકાર /સ્થિતિ/ અભિગમ ચહેરાના હાવ-ભાવ. દા.ત. ધ્વન્યાત્મક વિવિધતા ભારતીય સાંકેતિક ભાષામાં

- હાથોનો આકાર - શિક્ષણ / બધિર
- સ્થાન - સમજણ / દિલગીરી
- ચળવળ - બધિર / અભ્યાસ
- અભિગમ - સફરજ

2. વાક્ય રચનામાં ભિન્નતા :

વાક્ય રચનામાં ભિન્નતા શબ્દ માળખા વાક્ય રચના - વ્યાકરણ અથવા વ્યાકરણની શરતોમાં ફેરફાર દા.ત. સર્વનામ

શુભ/અશુભ - છોકરો ઉભો છે. - છોકરી ઊભી છે.

લખનોમાં આપ વધારે શબ્દ રચનામાં વપરાય છે. જ્યારે દિલ્હીમાં મેં વધારે વપરાય છે.

A.S.L. (અમેરિકન સાઈન લેન્ગવેજ)

અન્ડર સ્ટેડ ઓર અન્ડરસ્ટેન્ડ = Know (જાણકારી)

3. શાબ્દિક વિવિધતા :

શબ્દ ભંડોળમાં તફાવત :

હિન્દીમાં ખોરાક વસ્તુઓનાં નામ સ્થળે સ્થળે બદલાય છે. ચીની/સાકર - કઢી/કરી - ધીયા/લૌકી

ગુજરાતી : ખાંડ/મોરસ, કઢી/ખાટીયા, લગન/વિવાહ

અંગ્રેજી : કોચ/સોફા - કેચઅપ/સોશ - સોસર/કુચબો - કુકી/બિસ્કીટ

ભારતીય સાંકેતિક ભાષા :

અઠવાડિયાના વારના નામ : ઈન્દોર / મહારાષ્ટ્ર / મુંબઈ / ગુજરાત / તામીલનાડુ / હૈદરાબાદ વગેરે રાજ્યોમાં અલગ / અલગ હોય છે.

રંગના નામ : મુંબઈ/દિલ્હી/હૈદરાબાદ જુદા જુદા ઈશારા હોય છે.

નંબર : મુંબઈ / ગુજરાત / ઈન્દોર વગેરેમાં અલગ ઈશારા હોય છે.

4. આંગળીની જોડણીમાં વિવિધતા : ઈ / આઈ, પી/વી

2. અન્ય સાંકેતિક ભાષા સાથે સંપર્ક કરો :

1. ભાષા આપણા સંપર્કમાં કેવી રીતે આવે છે ? માનવજાતિ એક સ્થાનથી બીજા સ્થાન પર જતી હોય છે. આ વખતે કોઈ એવા લોકોને મળે છે કે જેમની ભાષા નથી જાણતા તથા એવી કોઈ સીચ્યુએશન (પરિસ્થિતિ) પણ આવે છે. જેમાં એવા લોકોને મળે છે. જે બીલકુલ અલગ ભાષા બોલતા હોય છે.

1. વસાહતી કરણ : ઈંગ્લેંડે ભારત પર નીચમ કર્યો હતો કે જે હિન્દી બોલવાવાળા લોકો છે તે લોકો અંગ્રેજી બોલવા વાળા લોકોના સંપર્કમાં આવે.

2. વેપાર / વ્યવસાય મરાઠી બોલવા વાળા લોકો હિન્દી બોલવા વાળા લોકોને તેમનો સામાન વેચે છે.

3. શાળા / કોલેજમાં બીજી ભાષા શીખો. આદિવાસી લોકો ઓડિશામાં ઉડીયા ભાષાને શીખે છે. શાખાની અંદર

4. એવા મોટા ઘરો જ્યાં બે ભાષાઓ બોલવામાં આવે છે. એવા ઘરમાં ઉછર્યા હોય કે જ્યાં બે અથવા વધુ ભાષા બોલાતી હોય તેથી માતા તમીલ બોલે / ને પિતા પંજાબી બોલે

5. સામાજિક અથવા આર્થિક કારણોસર ઈમિગ્રેશન વધુ સારૂ વેતન મેળવવા અથવા વધુ સારૂ શિક્ષણ મેળવવા સંબંધીઓની નજીક રહેવા માટે યુ.એસ.એ. જાય છે.

6. સમૃદ્ધ ભાષાકીય વિવિધતા ભારત / સ્વીટ્ઝરલેન્ડ સાથે સમુદાય

ભાષાનો સંપર્ક બહેરાઓ માટે છે કારણ કે તેઓ વિસ્તારની બહુમતી ભાષા સાથે સંપર્ક ધરાવે છે. બધિરો વારંવાર તેના બોલાતી ભાષામાં અને ભાષામાં લખવાનું દબાણ કરવામાં આવે છે અને તેઓ હંમેશાં ભાષાના સંપર્કમાં અને દ્વિભાષાવાદની પરિસ્થિતિમાં રહે છે.

2 - જ્યારે લોકો જુદી-જુદી ભાષાઓ બોલે ત્યારે સંપર્કમાં આવે ત્યારે શું થાય છે ?

ભાષા બદલાય છે તો લોકોનો ભાષા બોલવાનો તરીકો - વલણ - જરૂર બધું બદલાતું જાય છે. બદલાય થોડાક અથવા વધારે મોટા હોઈ શકે છે. માનવના વર્તનના કારણે આપણી ભાષામાં આવે છે. કેમ કે બદલાવ, કાયદા નિયમો અને શરતોને કારણે

- જ્યારે બે સાંકેતિક ભાષાના સંપર્કમાં આવે છે. ત્યારે શું થાય છે ? ત્યારે પણ પરિણામ સરખું જ આવે છે. જેમકે બોલવાની ભાષામાં થાય છે. બહુ બધા દેશોમાં આવી સ્થિતિ હોય છે. જેમકે શિક્ષણ ધ્વારા/ ધમેદયા મિશનરી કાર્યો ધ્વારા આવતી હોય છે. દા.ત. L.S.F. યુ.એસ.એ.થી આવી છે.

A.S.L. આફ્રિકન દેશોથી આવી છે. જ્યારે બદલાવ આવે છે તે ચાહે બોલાતી ભાષા હોય કે પછી સાંકેતિક

- વિદેશીવાત : મૂળ બોલનાર વાણી / ભાષાના લોકો સાથે વાતચીત કરતી વખતે તેમના ભાષા / ઈશારાને સમાયોજીત કરે આ અનુકુળતા વાણીને તેના લક્ષણોની વિદેશી વાતચીત કહેવામાં આવે છે.

ઉત્પાદન - ધીમીગતિમાં - સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ- અતિશયોક્તિ યુક્ત ઉચ્ચારણ -વધુ વિરામ લઈને બોલવું (વધુ અટક્યુ)

ટૂંકા વાક્ય - સાદુ વ્યાકરણ

વધારે પડતું એકજ વસ્તુનું કે વાક્યનું પુનરાવર્તન કરવું. ખાત્રી / ચકાસણી

બધિર લોકો સાથે તમારા અનુભવથી બધિર લોકો તમારી સાથે વિદેશી વાતચીતનો ઉપયોગ કરે છે. જે ભાષા બતાવે છે. જ્યારે બધિર સંકેત કરનાર લોકોને વાતચીત સાથે સંચાર કરે છે. જો નાના સંકેતો જાણે છે ત્યારે તે તેઓ વ્યાકરણને સરળ બનાવે છે અને ઓછા સ્થાનિક લક્ષણોનો ઉપયોગ કરે છે.

ઉધાર લેવું / લોન ના શબ્દો : અથવા ભાષામાંથી ચિન્હો સંકેતો ઉધાર લેવામાં આવે છે અને તે ભાષા તેનાથી વિપરીત બને છે. દા.ત. અંગ્રેજીમાંથી ઘણા શબ્દો હિન્દીમાં પ્રવેશ્યા છે અને કેટલાક હિન્દી શબ્દો પણ અંગ્રેજીમાં પ્રવેશ્યા છે. ઉધારેલા શબ્દોના વર્ગીકરણના પ્રકાર.

- (1) સંસ્કૃતિથી ઉધાર લેવું ઉધારેલા શબ્દો એક તફાવત ભરીને ભાષામાં ઉમેરે છે. ઉધાર લેવામાં આવતા શબ્દો ભાષા સંસ્કૃતિમાં નવું ઓબજહેટ વિભાવનાઓનો ઉલ્લેખ કરે છે. દા.ત. એવા શબ્દો જે આપણે બીજી સંસ્કૃતિથી અપનાવ્યા છે. એ આપણી સંસ્કૃતિમાં નથી. અંગ્રેજીમાં પીઝા/ઈટાલીયન થી શબ્દ લીધેલ છે. હિન્દીમાં ઈમેઈલ / કોમ્પ્યુટર / જીન્સ / અંગ્રેજી શબ્દોથી લીધા છે.

મૂળ ઉધાર : આપણી ભાષા યા આપણી સંસ્કૃતિમાં તે શબ્દ હાજર છે. પરંતુ તે પછી અને બીજી ભાષાની સાથે મિલાવી દીધી છે. દા.ત. અંગ્રેજીમાં ડોક્ટરને હિન્દીમાં પણ ડોક્ટર જ બોલવામાં આવે છે. તેવું જ ગુજરાતીમાં પણ ડોક્ટર જ બોલે છે. જ્યારે હિન્દીમાં ડોક્ટર શબ્દ માટે ચિકિત્સક અને ગુજરાતીમાં વૈદ્ય જેનો ઉપયોગ આપણે ઓછો કરીએ છીએ. જ્યારે ડોક્ટર શબ્દનો જ ઉપયોગ કરીએ છીએ.

- સાંકેતિક ભાષામાં મૌખિક ભાષાના શબ્દોના જેવુંજ શબ્દોને ઉધાર લેવામાં આવે છે. A.S.L. / B.S.L. (બ્રિટીશ સાંકેતિક ભાષા) માંથી છે. એનું કારણ એ છે કે આજના નવા સમયમાં લોકો એકબીજાને મળતા રહેતા હોવાથી સંપર્ક વધ્યા છે તથા ઈન્ટરનેટના માધ્યમથી અવસર મળે છે.

3. દ્વિભાષાવાદ અને બહુભાષાવાદ

દ્વિભાષાવાદમાં વ્યક્તિને બે જ ભાષાઓનું જ્ઞાન હોય છે. તથા બહુ ભાષાવાદમાં બે અથવા બે થી વધારે ભાષાઓનું જ્ઞાન હોય છે.

- દ્વિભાષાવાદનો અર્થ બે ભાષાને બોલતી ભાષા તથા સમજવી આનો મતલબ લખતાં વાંચતાં બીજી ભાષા આવડે છે.
- જો આપણને બે ભાષાઓ આવડે છે તો એનું ઊંડાણપૂર્વકનું જ્ઞાન કેટલું છે ?
- બહુભાષાવાદમાં આપણે જૂદા-જૂદા પ્રકારથી પરિભાષિત કરી શકીએ છીએ.
- કઈ ઉંમરમાં ભાષા શીખવાનું (અહણ) કરવાનું શરૂ કર્યું ? બાળપણમાં / કિશોર અવસ્થામાં / પુખ્ત અવસ્થામાં કે સમયના સાથે-સાથે.
- સાંભળવાના કૌશલ અને સમજવાના કૌશલને સમજતાં આવડ્યું.

- બધિર સમૂહાજિંદ દ્વિભાષાવાદનો ઉપયોગ કરે છે. દા.ત. કોઈ બધિરને ભારતીય સાંકેતિક ભાષાની સાથે સાથે અમેરિકન સાંકેતિક ભાષા, બ્રિટીશ સાંકેતિક ભાષાનું પણ જ્ઞાન હોય છે. અમેરિકન દ્વિભાષાવાદ (યુની મોડલ) આમાં વ્યક્તિને બે ભાષાઓનું જ્ઞાન હોય છે. એક માધ્યમની અંદર હિન્દી અને અંગ્રેજી ભાષા વ્યક્ત કરવાનું માધ્યમ એક જ ઉપયોગ માટે કરવામાં આવે છે. પ્રયોગમાં લેવામાં આવે છે. યુની મોડલમાં એક માધ્યમને જાણવું સાંભળતા લોકો દા.ત. સાંભળતા લોકો હિન્દી,
બધિર - ભારતીય સાંકેતિક ભાષા
દ્વિભાષાવાદ
બે / ભાષા
ભાષા + ભાષા = દ્વિભાષાવાદ
બહુભાષાવાદ
L+L+L+L=L=
ભાષા + ભાષા + ભાષા +ભાષા +ભાષા = બહુભાષાવાદ સાંભળતા લોકો હિન્દી + મરાઠી + ગુજરાતી + અંગ્રેજી + પંજાબી કોઈપણ બધિરને ભારતીય સાંકેતિક ભાષા સાથે A.S.L. અને B.S.L. ભાષા પણ આવડતી હોય.

સાંકેતિક ભાષા માટે અન્ય લક્ષણો :

- આંગળી જોડણી આ જોડણી હોય છે હાથોના આકાર અને લખવાની ભાષા અને બોલવાની ભાષાનું સાંકેતિક ભાષાનું હાથનો આકાર તથા મૌખિક ભાષાના લેખિત સ્વરૂપનું સંયોજન છે. મૌખિક ભાષાથી સ્વીકારી નથી. આંગળી જોડણી હોય છે. તે મૌખિક ભાષાથી લેવામાં આવી છે. પરંતુ તેનો સાંકેતિક ભાષામાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. નવા ઈશારા આંગળી જોડણીથી બનાવવામાં આવે છે. બધિર બાળકો પ્રથમ હાથનો કક્કો શીખે છે. પછી આંગળી જોડણી શીખે છે. આંગળી જોડણી મગજમાં સાંકેતિક ભાષાના ભાગમાં ઉત્પન્ન થાય છે. નહિ કે લખવાની ભાષાના ભાગમાં થાય છે. આંગળી જોડણીના ઈશારા કરનાર વડીલો વધારે ઉપયોગ કરતા હોય છે.
- મોઢેથી બે પ્રકારના હોય છે.

(1) બોલાતી ભાષા બોલી શાંત :-

મૌખિક ભાષાના શબ્દોને શાંત રીતે બોલતા કોઈ ઈશારા કરનાર બધા સંકેતો મોઢેથી ઉચ્ચારણ કરે છે અને કેટલાક ઈશારા કરનાર ઈશારા મોઢેથી બહુ ઓછા કરે છે.

- મોના હાવભાવ :-

4. માનાંકીકરણ સ્ટાન્ડર્ડાઈઝેશન

- સ્ટાન્ડર્ડ ઈઝેશનને ગુજરાતીમાં માનકકરણ કહેવામાં આવે છે.
- સ્ટાન્ડર્ડ ઈઝેશનને સમાનતા પણ કહેવામાં આવે છે. દરેક ભાષામાં વિવિધતા જોવા મળે છે. આને કારણે સંચાર વાતચીતમાં સમયસર ઊભી થાય છે. કોઈપણ પુસ્તક પ્રકાશિત કરવું હોય તો અલગ-અલગ ભાષાઓ હોય છે. માટે સરકાર સ્ટાન્ડર્ડ ઈઝેશન શબ્દોનો સમાચાર પત્રોમાં વાતચીત વગેરેમાં ભાર મૂકે છે. દા.ત. હરિયાણી - હિન્દી - યુ.પી. ની હિન્દી તેવી જ રીતે ગુજરાતીમાં સુરતી - કાઠિયાવાડી - પાટણ - બનાસકાંઠાની અલગ / અલગ ભાષા બોલાતી હોય છે. આના કારણે વાંચવા - લખવા ને બોલવામાં સમસ્યા ઊભી થતી હોય છે. આમાં હિન્દી - ગુજરાતી કે અંગ્રેજીના શબ્દો બાળકોને શાળામાં જે પુસ્તક ભણાવવામાં આવે છે અને સમાચારમાં જે વાક્યો પ્રસારિત કરવામાં આવે છે તે સમાનતા કરવા માટે ઉપયોગી છે. એનાથી કોઈને પણ સમસ્યા ઊભી થાય નહિ.

દા.ત. માનકકરણ કરવા માટે

ઈન્ટરપિટર + ટીચર + ટી.વી. + ડેફની મુલાકાત સ્ટાન્ડર્ડ ઈજેશન બધી જગ્યાએ સંકેતો એક જ વપરાવવા જોઈએ. જેથી બધિર ભારતમાં કોઈપણ જગ્યાએ જાય તો તેને મુશ્કેલ વેઠવી ના પડે. અઠવાડીયાના નામ - ફુલો ના નામ - ફળો ના નામ - શાકભાજી ના નામ - મહિના ના નામ - સંસ્કૃતિના હિસાબથી ઈશારા - અલગ અલગ જોવા મળે છે.

દા.ત. આઈ.એસ.એલ. I.S.L. એક્ઝામપલ

સીટી - શહેર

ડિસ્ટ્રીક્ટ - જિલ્લો

સ્ટેટ - રાજ્ય

નેશન - રાષ્ટ્ર

બોલવાનો તરીકો અલગ અલગ હોય તો ચાલે પણ ઈશારા એક જ હોવા જોઈએ. શાદી - વિવાહ - લગ્ન - વ્યાહ - મેરેજ

નેશન ના હિસાબથી સંકેતો બદલાતા રહે દા.ત. A.S.L. - B.S.L. - P.S.L.

હકારાત્મક

- બધિર બાળકને મુંજવણ ન થાય.
- બધિર બાળકો સરળતાથી સમજી શકે.
- વાતચીત સરળ બની જાય

નકારાત્મક

વિવિધતામાં નુકશાન થાય

બધા સ્વીકારે નહિ.

માનકકરણ ઊંચું લેવાનું હોય તો કેટલાકને સમજમાં આવતું નથી.

: રૂપરેખા :

1. અનુક્રમણિકા અને સ્થાન (Indexing And Localization)
2. વર્ગીકરણ (Classifiers)
3. આંગળી જોડણી અને વિવિધતા (Fingers Spelling Variation)
4. Pragmatics

1. અનુક્રમણિકા અને સ્થાન

સર્વનામ મૌખિક ભાષા છે. સર્વનામ એક સંઘ છે. જે કોઈપણ વ્યાકરણમાં સંજ્ઞાને દર્શાવવા વપરાય છે. સર્વનામ વ્યાકરણમાં સંજ્ઞાને દર્શાવવા વપરાય છે. આનો અર્થ સંજ્ઞાથી જ સંબંધ હોય છે. જેના સ્થાન પર આનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. વ્યક્તિગત સર્વનામમાં તે-તેણી-તેણીનું આવે છે. (He-She-It) મુજબ આના પ્રયોગથી સંજ્ઞાને વારંવાર દર્શાવવામાં આવતું નથી.

- ઈન્ડેક્સીંગ અને ભારતીય સાંકેતિક ભાષા :

ભારતના સાંકેતિક ભાષાનો ઉપયોગ સર્વનામમાં કોઈપણ વસ્તુને દર્શાવવા માટે કરવામાં આવે છે. ઈશારાનો ઉપયોગ બોલવા વાળા માટે કરવામાં આવે છે. વારંવાર સંબોધન કરીને સ્થાન પર કરવામાં આવે છે. સંકેતોનો ઉપયોગ પ્રથમ આંગળીથી - ઈશારા કરીને કરવામાં આવે છે. આને ઈન્ડેક્સ ફીન્ગર પણ બોલવામાં આવે છે. કેટલાક સમય આપણે તેનો પ્રયોગ વર્તમાન કે પહેલા કીધેલી વાત પર પણ પ્રયોગ કરીએ છીએ. પરંતુ વ્યક્તિ સામે હોય છે તો આપણે સંકેત કરીએ છીએ. જેમ આપણે મૌખિક ભાષામાં નામના સ્થાને સર્વનામનો ઉપયોગ કરતા હોઈએ છીએ તેવી જ રીતે વારંવાર પુનરાવર્તન ન કરવું પડે માટે તેનો ઉપયોગ કરીએ છીએ સાંકેતિક ભાષામાં પણ આવી જ રીતે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. એવી જ રીતે પ્રથમ આંગળીથી નિર્દેશ કરીને કે ઈશારા કરીને વસ્તુ દર્શાવવામાં આવે છે. આ પ્રક્રિયાને ઈન્ડેક્સીંગ કહેવામાં આવે છે. I.S.L. માં પણ ઈન્ડેક્સીંગનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

- કોઈ વ્યક્તિ કે વસ્તુ તરફ ઈશારા કરીને - સંદર્ભ - વ્યક્તિ હાજર ન હોય ત્યારે વસ્તુ કે વ્યક્તિનું સ્થાન દર્શાવીને

2. ક્લાસી ફાયર્સ : વર્ગીકરણ

CLASS :- વર્ગ - સમય - કેટેગરી - શ્રુપ

CLASSIFY :- વર્ગીકરણ કરવું - સમૂહમાં

CLASSIFIER :- સમૂહમાં જોડવું

ક્લાસીફાયર એક શબ્દ છે. જે આઠ-દસ સંજ્ઞા મિલાવીને શ્રુપમાં રાખવામાં આવે છે અને એ શ્રુપમાં જે સમાનતા હોય છે. તેને વર્ગીકરણ કહેવામાં આવે છે.

- વર્ગીકરણના સ્વરૂપો અંગ્રેજીમાં - મૌખિક ભાષામાં વર્ગના પ્રકાર

(1) આંશિક વર્ગ : આ વર્ગ આપણને એ બતાવે છે કે કોઈ ચીજનો ભાગ છે. પૂર્ણતામાં નથી. જેવી રીતે ટુકડામાં વહેંચવામાં આવેલ વસ્તુ

1/2 (અડધો) 1 1/3, 2 1/4 થોડુક અડધું વગેરે.

(2) નંબર વર્ગીકરણ : આ આંકડાઓની તરફ ઈશારા કરે છે. હજારોની સંખ્યામાં લોકો - ડઝન પક્ષઓ - 12 ડઝન કે પાં - બિલીયન - મિલીયન નંબર બતાવે છે.

(3) સંગ્રહિત વર્ગીકરણ :

સમૂહમાં દર્શાવવામાં આવે છે. હાથીઓનું ઝુંડ - દ્રાક્ષના ઝૂમખા - ચાવી ના ઝૂમખા - મધમાખીનો પૂડો

(4) વિવિધતાનું વર્ગીકરણ :

એક જ વસ્તુની અલગ-અલગ વિવિધતા દર્શાવવામાં આવે છે. બધા પ્રકારના ફુલ-પાંચ પ્રકારના વાક્ય

(5) માપવા વાળી વસ્તુનું વર્ગીકરણ : આ એ વસ્તુને દર્શાવવામાં આવે છે કે જેમાં માપી શકાય છે 1 લીટર દૂધ - 2 કિલો ચોખા - 1 વાટકી ખાંડ

(6) વ્યવસ્થાના સંબંધમાં વર્ગીકરણ : વ્યવસ્થાના સંબંધમાં જે વસ્તુઓ રાખવામાં આવી છે તે દર્શાવે છે પુસ્તકોને ઘોડામાં ગોઠવેલા - ઓફિસ ફાઈલો કેવી રીતે રાખવામાં આવી હોય છે. કલાસીફાયરને ટૂંકમાં સી.એન.એફ પણ કહેવામાં આવે છે.

- વર્ગીકરણ સાંકેતિક ભાષામાં સાંકેતિક ભાષામાં વર્ગીકરણ તેને કહેવામાં આવે છે જે વર્ગીકરણને સામાન્ય હાથોની આકૃતિ હોય છે. હાથોના આકારને પ્રયોગ સંકેતોમાં વહેંચવા માટે કરવામાં આવે છે. વર્ગીકરણનો મતલબ હાથોની આકૃતિ હોય છે. પરંતુ બધા હાથોના આકાર કલાસીફાયર નથી. દા.ત. હેન્ડલ - દરવાજા - ડોલપકડી - ખાનું ખોલવું તે વર્ગીકરણ છે. પરંતુ આકાર નથી કોઈ પરિસ્થિતિ હાથોના આકારનું વર્ગીકરણ છે. દા.ત. મુઠ્ઠી - આકૃતિ નો અર્થ મૂર્ખ (સ્ટૂપીડ) થાય.

- હાથોના આકાર : ઊભા રહેવું - ચાલવું - દોડવું - કૂદવું - નબળું - વર્ગીકરણ વગેરે નામથી પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

- હાથોના આકાર અને કલાસીફાયર વચ્ચે તફાવત :

જેવી રીતે આપણે જાણીએ છીએ કે હાથોના આકારના ઈશારા આપણા હાથોની દિશા પર નિર્ભર કરે છે કે કેવી રીતે આપણા હાથ ધૂમતા હોય છે.

તો એ નક્કી જ છે કે દરેક ઈશારા માટે હાથોની એક દિશા હોય છે. અને કેટલીક વખત હાથોથી જ્યારે ઈશારા કરીએ છીએ તે કોઈ વિશેષ સમૂહમાં બહુ ખાસ હોય છે. તે લોકો આરામથી સમજી જતાં હોય છે કે કઈ તરફ ઈશારા કરવામાં આવ્યા છે બીજા શબ્દોમાં એ પણ કહેવાય કે જે ઈશારા આપણે આરામથી સમજી શકીએ છીએ તે એક અલગ વર્ગના આકારોને દર્શાવે છે.

- વર્ગીકરણનું કાર્ય : અલગ-અલગ વર્ગોના ઉપયોગ કરીને એના કામ અને કાર્યક્રમને દર્શાવે છે. કોઈ વસ્તુના આકારને દર્શાવે છે.

કોઈ વસ્તુની જાણકારી માટે દર્શાવે છે.

વસ્તુ કઈ રીતે કામ કરે છે તે દર્શાવે છે.

આ ઈશારાને કેવી રીતે સંબંધ રાખે છે તે દર્શાવે છે. એનો પ્રાકૃતિક આકારનો ઉપયોગ કરવા માટે અને એને બનાવવા માટે

(1) સમતલ આકારનું વર્ગીકરણ : સપાટ વસ્તુઓને I.S.L. માં દર્શાવવામાં આવે છે. દા.ત. ટેબલ - બેડ - ગાર્ડન - સ્ટેઝ - ભોયતળીયું

(2) ચોરસનું વર્ગીકરણ : I.S.L. માં એક વર્ગમાં કેવળ ડબા જેવા આકારની ચીજોને દર્શાવવામાં કરવામાં આવે છે. જેની બધી બાજુ સરખી હોય છે. દા.ત. ટી.વી. કોમ્પ્યુટર ચાર્ટ - કાળુ પાટીયું - હાથ રૂમાલ

- (3) લંબ ચોરસ વર્ગીકરણ : જે હાથોના આકાર લંબચોરસ જેવા બનતા હોય છે. તેને દા.ત. ફોટો - ચોકલેટ - ઈટ - પૈસા (નોટો)
- (4) Round Curley વર્ગીકરણ : આ ઝુપમાં ગોળ દેખાતી ચીજોને દર્શાવવામાં આવે છે. દા.ત. વાડકી - ચાંદો - સુરજ
- (5) ખાલી Hollow : ચીજોનું વર્ગીકરણ : આ ઝુપની અંદર ખાલી ચીજોને દર્શાવવામાં ઉપયોગ કરવામાં આવે ચે. જેમકે પુરી - નાખીચે -ટીફીનનો ડબ્બો
- (6) નાના ગોળ આકારનું વર્ગીકરણ : નાનો ગોળ આકારની ચીજોને દર્શાવવામાં આવે છે. જેમકે બટાટા - ડુંગળી - ટામેટા
- (7) નળાકાર આકારનું વર્ગીકરણ : આમાં નળાકાર જેવી ચીજોને દર્શાવવામાં વપરાય છે. જેમ કે પાણીનો ગ્લાસ - બોટલ વગેરે
- (8) પ્રવાહી પદાર્થનું વર્ગીકરણ : આમાં તરલ ચીજોને દર્શાવવા માટે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. પાણી - પેપ્સી - ઠંડા પીણાં - ફૂલોનો રસ વગેરે
- (9) પકડવા વાળી વસ્તુનું વર્ગીકરણ : આમાં કેટલાક પકડવાથી જે ખુલી જાય તેવી વસ્તુ દર્શાવવા માટે વપરાય છે જેમકે ફીજ - કબાટ - બેગ

3. ફીંગર સ્પેલીંગ વેરીએશન :

આંગળી જોડણીમાં વિવિધતા ત્રણ પ્રકારે જોવા મળે છે.

(1) પ્રાદેશિકતા (2) ઝેન્ડર (લીંગ) જાતિ (3) ઉંમર

આંગળીઓના માધ્યમથી જે વાર્તાલાપ કરીએ છીએ તેમાં પણ અલગતા જોવા મળે છે. તેવી રીતે આંગળી જોડણીમાં પણ વિવિધતા જોવા મળે છે. જેમકે ઈ-ઝેડ એફ અલગ-અલગ ઈશારાથી અલગ-અલગ જગ્યાએ વપરાય છે.

A.S.L. અને I.S.L. માં પણ આંગળી જોડણી અલગ-અલગ જોવા મળે છે.

- (1) પ્રાદેશિકતા : પ્રદેશના હિસાબથી ભારતમાં અલગ-અલગ પ્રદેશ પર વિવિધતા જોવા મળે છે. જેમકે ઈન્દોરમાં જાતિ, જોક્સ, સ્વખું, વાર્તા, વાતચીત, બધિર આ ઈશારા શ્રેત્રના હિસાબથી અલગ-અલગ હોય છે. બધિર લોકો આ ઈશારા આસાનીથી સમજીને શીખી જતા હોય છે અને સ્વીકારી પણ લેતા હોય છે. પરંતુ સાંભળતા લોકો હસે તે બીજી જગ્યાની ભાષા જલદીથી સ્વીકારી નહિ શકે. તેમને તે ભાષા હાર્ડ (અઘરી)લાગતી હોય છે અને તે મજાકનો વિષય બની જતો હોય છે. દિલ્હીમાં અલગ-અલગ સંસ્થામાં શાળામાં - ઝુપમાં સમાજમાં પણ ઈશારામાં વિવિધતા જોવા મળે છે.
- (2) જાતિ આધાર : ભારતમાં છોકરા અને છોકરીઓની ભાષામાં પણ અંતર જોવા મળે છે. છોકરીઓ તેમના ઝુપમાં છૂટથછી (મુક્તમને) વાત કરી શકે છે. એનાથી ઉલટું છોકરાઓ એમના ઝુપમાં વ્યક્તિગત સમસ્યાની વાત બહુ ઓછી જણાવે ચે. દા.ત. જો છોકરીઓ તેમના ઝુપમાં દોસ્તો સાથે વાત કરતી હશે તો અચાનક મમ્મી-પપ્પા આવી જશે તો ભાષાનો હાવભાવ બદલી કાઢશે પરંતુ છોકરાઓમાં આ થતું હોતું નથી. પરંતુ છોકરી તેમના ઝુપમાં આ જશે તો ભાષા બોલવાનો તરીકો બદલાઈ જશે. બ્રીટીશ સાઈન લેન્ગવેજ (B.S.L.) માં છોકરી તથા છોકરાઓ બન્ને સમાન હોય છે. બન્નેમાં વિવિધતા ભાષામાં જોવા મળશે નહિ.

EQUAL :- બોય ગર્લ (છોકરો - છોકરી)

IRLAND:- (આઈલેન્ડ) માં છોકરા અને છોકરી ઝુપ અલગ-અલગ હોય છે.

I.S.L. માં છોકરા અને છોકરીઓના ઈશારાની ભાષામાં તફાવત છે. જેનું સંશોધન ચાલી રહી છે.

- (3) ઉંમર :- ઉમરના હિસાબથી ભાષામાં વિવિધતા જોવા મળે છે. નાના બાળકો COOL (કુલ) શબ્દનો વધારે ઉપયોગ કરે છે મોટા લોકો OK (ઓકે) શબ્દનો વધારે ઉપયોગ કરે છે. આંગળી જોડણી એટલે કે પૂરા શબ્દો Spell (સ્પેલ) કરીને બતાવશે જ્યારે નાની ઉંમરના બધિર લોકો તે નામ ટૂંકુ બનાવીને કહેશે. જેમકે (CK) ચાંદની ચોક સરોજનગરને (S.N.) બોલશે.

દા.ત.

YOUNG

(1) OMG (2) S.I.S (3) Hubby (4) BRO (5) MOM

OLD

Oh my God Sister Husband Brother Mammy

સાઈન લેંગ્વેજ એઝ

Young

- (1) સાઈન વધારે કરે છે.
- (2) હાવભાવ ચહેરાના વધારે હોય છે.
- (3) બોડી મુવમેન્ટ વધારે હોય છે.
- (4) કોઈપણ નામને ટૂંકું કરીને બતાવે છે.
- (5) નવી ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ વધારે કરે છે.
- (6) ઓરાલીઝમ (ORALISM) નો ઉપયોગ ઓછો કરે છે.
- (7) નવી સાઈનો શીખતા રહે છે. દા.ત. A.S.L. - B.S.L.

OLD

- (1) ફીંગર સ્પેલીંગ વધારે કરે છે.
- (2) ચહેરાના હાવભાવ બહુ ઓછા હોય છે.
- (3) બહુ ઓછી મુવમેન્ટ હોય છે.
- (4) આખું નામ સ્પેલ કરે છે.
- (5) ઉપયોગ ઓછો કરે છે.
- (6) ઓરાલીઝમ (ORALISM) નો ઉપયોગ વધારે કરે છે.
- (7) જૂનવાણી સંકેતોનો જ વધારે ઉપયોગ કરે છે.

4. PRAGMATICS (પ્રેગમેટીક્સ) ઉપયોગિતાવાદ :

સંદર્ભની ભૂમિકા જોઈએ તો એનો અર્થ સમજીને સંદર્ભની ભૂમિકા જુએ છે. વાક્યના ઉત્પાદનમાં શારિરીક અને સામાજિક સંદર્ભ જરૂરી છે. કોણ બોલી રહ્યું છે અને જેને બોલી રહ્યું છે એના સાથે એના સંબંધને જોવામાં આવે છે અને ક્યાં બોલી રહ્યું છે શબ્દો અને વાક્યોના અર્થ એને એના સંદર્ભના અનુસાર અર્થઘટન (ઈન્ટર પ્રિએર) કરવામાં નિયમોને ધ્યાનમાં રાખે છે અને ઔપચારિકતાના માપદંડોનું નમ્રતાથી પાલન કરે છે આ નિયમ જાણ્યા સિવાય પણ પાલન થઈ જાય છે જેવી રીતે આ બોલી એ છીએ અને એના અવાજની સાથે પ્રભાર શબ્દોનો પડે છે. દા.ત. અંગ્રેજી ભાષામાં થેન્કયુ, પ્લીઝ, બોલીએ છીએ અને કોઈ મરી જાય તો મજાક નથી બનાવતા - હસી નથી ઉડાઉતા. હાવ-ભાવ સામાજિક એક ભાષાથી બીજી ભાષા અલગ હોય છે જે રીતે ભારતની ભાષામાં પ્લીઝ શબ્દનો ઉપયોગ વધારે કરવામાં આવતો નથી અંગ્રેજી ભાષામાં વધારે ઉપયોગ થાય છે. જ્યારે પણ આપણે ભાષા ગ્રહણ કરીએ છીએ. ત્યારે આપણે સાથે-સાથે વિચારીએ છીએ કે ભાષા સામાજિક સ્થિતિમાં કેવી રીતે ઉપયોગ કરીએ છીએ. દા.ત. જે લોકો હિન્દી બોલતા હોય છે. તે તેમની નજીકના મિત્રોને આભાર-ધન્યવાદ એવું નહિ બોલે. જેનાથી બહુ ઓછો પરિચય હશે તેઓને સાથે જ આવા શબ્દનો ઉપયોગ વધારે કરે છે.

: રૂપરેખા :

1. ઈમ્પોર્ટન્સ ઓફ અર્લી લેન્ગવેજ ACQUISITION એસ્ક્યુઝીશન (પ્રારંભિક) ભાષા સંપાદનનું મહત્વ.
2. સાંકેતિક ભાષા મગજમાં અને સાંકેતિક ભાષા મગજની નબળાઈ
3. આઈ.એસ.એલ. માં કથાને વાર્તાલાપ

1. પ્રારંભિક ભાષા સંપાદનનું મહત્વ જે યોગ્ય ઉંમરે શીખવાની જરૂરીયાત હોય છે કે

(1) જે વર્તણૂક લાગણીઓ કેવી રીતે આપણે રહેવાનું હોય (રહેલી કરણી) એવા ટાઈમમાં શીખવાનું હોય (નાનપણમાં) વાતચીત કરવાનું અને બધાને મળવાનું આજ સમયમાં થતું હોય છે. ભણવા માટે વાંચન કૌશલ્ય વધારે જરૂરી છે. શાળામાં સારા માર્ક્સ સાથે ઉત્તીર્ણ થવા અગત્યનું છે. બીજી ભાષા શિખવા માટે પણ મહત્વનું છે. જો આપણે મોડા શિખીએ તો તેની અસર આ બધા ઉપર પડે છે. આ માટે પ્રથમ ભાષા શિખવા માટે ભાષા જરૂરી છે. શિખનાર બધિર બાળકો માટે મહત્વનું છે. એટલા માટે એમને બાળપણથી જ શિખવવામાં આવે છે. આ માટે ભાષા સારી થઈ જાય - બાળકોને શ્રવણયંત્ર અને વાણીની તાલીમ આપવામાં આવે છે. પરંતુ એ પણ એટલી સારી નથી જેવી કે સાંકેતિક ભાષા હોય છે. જોવામાં આવેલ છે કેજે બધિર માતા-પિતા ના બધિર બાળકો હોય છે. જે લાગણીવશ બધા સાથે વાતચીત કરવામાં વધારે સારા હોય છે. કારણ કે તેઓ નાનપણથી જ શીખતા રહે છે. અને આપણા જેવા મળે છે કે જે બાળકો મોડા શીખવાનું શરૂ કરે છે તેમને શીખતાં વધારે સમય લાગે છે જે સાંભળતા માતા-પિતા હોય છે. તેમના બધિર બાળકો માટે માતા-પિતા તાલીમ આપવી જોઈએ. દા.ત. કેવી રીતે વાત કરવી જોઈએ ? જેથી તેઓ તેમના બાળકો સાથે વાત કરી શકે અને શીખી શકે. જો કોઈ બાળક વાણીની તાલીમ લઈ રહેલ હોય તો તેને પણ સાંકેતિક ભાષા શિખવી જોઈએ. જેથી તે બોલતા શીખી લે અને સીર રીતે સાંકેતિક ભાષા તેની પ્રથમ ભાષા બની શકે.

2. સાંકેતિક ભાષા મગજમાં અને સાંકેતિક ભાષા મગજની નબળાઈ

જો દરેક મગજ ભાષાને અલગ-અલગ રીતે સમજે છે. ઓગણીસમી સદીના વૈજ્ઞાનિકો તે શોધી રહ્યા છે કે મગજના કયા ભાગમાં ભાષા અને વાણી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે જે સાંકેતિક ભાષા બધિર મારફતે કરવામાં આવે છે. તે પણ એક ભાષા છે. પરંતુ તેને સમજી શકાય છે કે તે એક હાવ-ભાવનો સંગ્રહ છે. હાવ-ભાવ અથવા (ડ્રામા) સમજી શકાય. સાંકેતિક ભાષા આંખો ધ્વારા અને જોઈને બોલવામાં આવતો અવાજ હોય છે.

મગજને બે ભાગમાં વિભાજીત છે ડાબી અને જમણી બાજુ. જે જમણી તરફનું મગજ છે તે વાણી બોલવા માટે કેવી રીતે લખવું ? કઈ ભાષાનો ઉપયોગ કરેલ છે. જે રીતે ગણિત-વિજ્ઞાન લખવું જણવટ પૂર્વક જોવું આને આપણમાં મગજના જમણા ભાગ તરફ કન્ટ્રોલ થાય છે.

- અને જમણી બાજુના મગજમાં જણવટ પૂર્વક જોઈએ છીએ. તેનો આકાર કેવો છે. રચનાત્મક હોય છે. સર્જનાત્મક હોય છે. કાલ્પનીક હોય છે. બધાને ઓળખી શકે છે અને ડાબી બાજુના મગજમાં તેનો કંટ્રોલ થાય છે.
- 1861માં ફ્રેન્ચ વૈજ્ઞાનિક PAUL BROCA (પાઉલ બ્રોકા) ને જણાવ્યું છે કે જે બોલવા વાળી ભાષા સમજી શકે છે. પણ સારી રીતે બોલી શકતા નથી. એમના મગજમાં ડાબી બાજુમાં કંઈક તકલીફ હોય છે. જેને આપણે કહીએ છીએ કે બ્રોકાસ વિસ્તાર..

- એકબીજા જર્મન ફીઝીશિયન CARL WERNICKES કાલ વર્નિક્સે જણાવ્યું છે કે જે લોકો બરાબર બોલી શકે એ પણ એમને સમજવામાં તકલીફ થઈ રહી છે તો તેમને પણ ડાબીમાં તકલીફ હોય છે તો તેને વર્નિક્સ વિસ્તાર કહેવામાં આવે છે.
- જે બ્રોકાસ વિસ્તાર અને વર્નિક્સ વિસ્તાર છે તે બન્ને ખૂબ જ મહત્વનો ભાગ છે ભાષામાં આ બન્ને સાંભળવાવાળા લોકો બોલતી વખતે પણ ઉપયોગ કરે છે. પરંતુ જે બધિર લોકો સાંભળી શકતા નથી તે લોકો સાંકેતિક ભાષાનો ઈને ઈશારાનો ઉપયોગ કરે છે.

- સાંકેતિક ભાષામાં ખામીઓ કે નબળાઈ :

જે ઈશારા કરનાર ના વર્નિક્સ એરિયા (વિસ્તાર) માં તકલીફ હોય છે તેમને સાંકેતિક ભાષા સમજવામાં તકલીફ પડે છે. જે બ્રોકાસ વિસ્તારમાં તકલીફ હોય છે તે ઈશારા ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી. જ્યારે પણ આપણે કોઈની સાથે વાતચીત કરીએ છીએ તે સાંભળવાવાળા લોકો હોય કે બધિર લોકો એ બંને આનું સરખાપણું જ હોય છે. મગજમાં વાગવાથી એફેશીયા (APHASIA) થઈ જાય છે. આનો મતલબ મગજ ભાષા ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી. તેને બ્રોકાસ એફેશીયા કહે છે. કે વર્નિક્સ એફેશીયા કહે છે. આ બન્ને પ્રકારના એફેશીયા બધિર લોકોમાં હોય છે. જેમની ડાબી બાજુ ખરાબ હોય છે દા.ત. એક બધિર વ્યક્તિ સંકેતો સમજી શકે છે. પરંતુ ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી. વર્નિક્સ એફેશીયામાં એક વ્યક્તિને જોવા મળ્યું હતું જે ઈશારા ઉત્પન્ન કરી શકે છે. પરંતુ ઈશારાને સમજી શકતા નથી. આંગળીના નિદર્શનથી બતાવે છે. જે લોકો સાંભળી શકતા નથી. તે લોકો સાંકેતિક ભાષા સમજવામાં એફેશીયા હોય છે. જો સાંકેતિક ભાષા સમજવામાં અને ઉત્પન્ન કરવામાં સમસ્યા હોય છે. પરંતુ તે થોડાક હાવ-ભાવથી સમજી શકે છે.

CORINAET 1992, HICKOK LOVEGEFFE & KLIMA 2002, MARSHALLETAL 2004 જે બધા એફેશીયા છે તે જોયા પછી બતાવવામાં આવેલ છે કે સાંકેતિક ભાષા સરળ નથી. પરંતુ ઉત્પન્ન મગજના ડાબી બાજુ મોડી સમજ પડે છે.

- કોઈની ડાબી બાજુના મગજમાં ખરાબી હોય છે તો તેમને સાંકેતિક ભાષા સમજવામાં અને ઉત્પન્ન કરવામાં સમસ્યા થાય છે જેમ સાંકેતિક ભાષામાં વાક્ય રચના સારી રીતે બનાવી શકતા નથી. તે ખોટા આકારો બનાવે છે. કારણ કે તેમની મગજના ડાબી બાજુમાં ખરાબી હોય છે.
- પરંતુ જે લોકોની જમણી બાજુ ખરાબ હોય છે. તે લોકોને સમજવામાં અને સાંકેતિક ભાષા ઉત્પન્ન કરવામાં સમસ્યા હોતી નથી. પણ તેઓ થોડુંક લોકેશન ખોટું કરે છે. બ્રોકાસ એફેશીયાનો મતલબ હોય છે કે બ્રોકાસ વિસ્તારમાં ખામી એને મોટર એફેશીયા MOTOR અક્સ્પ્રેસીવ EXPRESSIVE કહે છે અને વર્નિક્સ એફેશીયાવાળા લોકો માટે વર્નિક્સ વિસ્તારમાં ખામી હોય છે તેને રીસ્પેક્ટીવ / સેન્સરી એફેશીયા કહે છે. (Receptive - Sensory)
- ગ્લોબલ એફેશીયા બન્ને બાજુ (વર્નિક્સ અને બ્રોકાસ) બન્ને હોય છે. તેને ERREVERSIBLE ઈરવાઈરિઝબલ એફેશીયા કહે છે.

3. આઈ.એસ.એલ. માં કથાને વાર્તાલાપ

ભાષાનું સ્તર - સાઉન્ડ (અવાજ - શબ્દ (WORD))

વાક્ય:- પ્રવચન - નિબંધ / કથા (Discourse / Narrative)

Discourse : વ્યાખ્યા એક વાક્યની તુલનામાં લાંબા સમયની ભાષા છે. વ્યાખ્યા / ભાષા / પ્રવચન બોલવામાં આવે છે. ઈશારા કરવામાં આવે છે. અથવા લખવામાં આવે છે. દા.ત. સંવાદ ઈન્ટરવ્યું વર્તમાન પત્રના લેખો જોક્સ, જાહેરાત વગેરે. અલગ-અલગ પ્રકારની વ્યાખ્યા હોય છે. દરેકની પોતાની ભાષા સંરચના શબ્દાવલી અને સંગઠન હોય છે. દા.ત. એક સમાચર

ચેનલમાં સમાચાર પ્રસારણ ટોક શો - વાતચિતની બહેશ જુદી જુદી ભાષાઓ સંરચનાઓ શબ્દાવલી અને સંગઠન હોય છે.

- વ્યાખ્યાના પગથીયા :

(1) ટર્ન ટેકીંગ (Turn Taking) વારાફરથી વાર્તાલાભમાં ખાસ કરીને એક વ્યક્તિ એક સમયે બોલતો હોય છે અને બીજો સાંભળતો હોય છે. ક્યારેક ક્યારેક વાતચિત ના સમયે આપણને એજ લાગે છે કે કોઈએ આપણને રોકી લીધા છે ક્યારેક ક્યારેક ટોકવું પણ એકદમ સરળ હોય છે. એવું કેમ હું ક્યારે મારો વારો લઉં? હું ક્યારે ચુપ રહું? હું ક્યારે બીજાને બોલવાનો મોકો આપું આપણે ખાસ કરીને આ નથી કરેલ “OK” તમે શું બોલી શકો છો? એકબીજાનો વારો આપવાની ભાષાકીય પદ્ધતિ છે. જેવી રીતે અવાજનો ઉતાર ચઢાવ અટકી અટકીને બોલવું કહાવતના રૂપમાં કહેવું કોઈને બોલવા માટે વિલંબ કરી બીજાને સ્વીકારવા કે ના સ્વીકારવા ટર્ન ટેકીંગ ના નિયમમાં સમાજશાસ્ત્ર વિજ્ઞાનને અસર કરતા નિયમો દા.ત. કોઈની વચ્ચે બોલવું અજુકતું લાગે અથવા તેનો રસ (ઈન્ટરેસ્ટ) ઓછો છે તેવું પણ લાગે છે. જે ભાગ લેનાર ના પાછળનું બેગ્રાઉન્ડ એની સંસ્કૃતિ પર આધાર રાખે છે ક્યારેક કોઈ સંસ્કૃતિમાં વધારાની વાત નોર્મલ પણ લાગે છે આના 3 પ્રકાર છે.

- (1) કોઈને વારો આપવો : કેવી રીતે વારો આપવો વાત કરવાનો / ઈશારા કરવાનો
- (2) ટર્ન વારાની કાળજી રાખવી - કોઈ વ્યક્તિ કેવી રીતે વાત કરવી / ઈશારા કરવા પોતાનો વારો કઈ રીતે સંભાળવો બીજાને વારો કઈ રીતે આપવો અંગ્રેજીમાં જે વાત કરે છે એમના માટે વચ્ચે બોલવું ખરાબ માનવામાં આવે છે. તે લોકો સામે વાળાની વાત ખતમ થઈ જાય તેની રાહ જોવે છે. પછી પોતાનો વારો લે છે. (બોલવાવાળો પોતાનો અવાજ ધીમો કરી દે એ વાત ખતમ (પુરી) કરવા માટે સાંભળવાવાળા હું, સારું, બરાબર સરસ, અથવા પોતાની ડોક હલાવે છે જે એ બતાવે એ કે તે બોલવાવાળાની વાત સાંભળી રહે છે અને તે તેના વારાને સહકાર આપે છે આને BACK CHANNING કહે છે.

Turn Taking In Sign Language

સાંકેતિક ભાષામાં વારો આપવે

- પોતાનો વારો લેવો / ઈશારા કરનારને રોકવા

Touching

Waving - હલાવવું

હાથ ઉપર નીચે કરવા / એક સ્થિતિથી બીજી સ્થિતિમાં હાથને હલાવવા, સ્માઈલ કરવી, હાવભાવ બતાવવા પોતાના વારાને સંભાળવો જુના ઈશારાને પકડી રાખવા વારંવાર ઉપર દેખવું

- બીજાને વારો આપવો

- ઈશારાની સ્પીડ બદલવી

હાથ ઉપર કરવા

સામે વાળાને આંગળી બતાવવી

કંઈક નોંધવું

હાથ જે આરામ કરી રહ્યો છે. તેને બદલવો

- ઓવર લેપનો ઉપયોગ

કોઈ વસ્તુનું ઈન્વોલમેન્ટ બતાવવા વધારે જ્ઞાન વહેસવા જેવા કોઈ મુદ્દા દા.ત. આંગળી ના સ્પેર્લીંગના નામ સરખા

Discourse Markers

Conversation ના વપરાશ માટે ડીસ્કવરમાં નો પાવર હોય છે. તેને કાઢી નાખવાથી વાક્ય અધુરા હોતા નથી. આ મેક્સ ઈન્ફોરમલ ભાષામાં વધારે પાવર/ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

oh, but, so, and

મેક્સ વાક્યોની સફળતા માટે સહાયક છે કોઈ-કોઈ Dictionary માં આ મેક્સનો અર્થ જુદો હોઈ શકે છે.

સાઈન લેન્ગવેજમાં Markers Manual ચિન્હો કુદરતી કે કૃત્રિમ હોઈ શકે છે.

1989 Roy એ સંશોધન કર્યું કે A.S.L. લેન્ગવેજ અને હુંડાની એક સાઈનમાં વધારે ફંક્શન થઈ શકે છે.

Now મતલબ હાલનો સમય

લેક્ચર (Lecture) માં નાઉનો અર્થ કોઈપણ વાક્યની શરૂઆત કે એ ટોપીકથી બીજા ટોપીક ઉપર જવું. Signer નિર્દેશ કરનાર સાનીક જગ્યાની પાવરનો ઉપયોગ કરી શકે છે. જેવી રીતે કોઈ ચર્ચા જો સીધેસીધી મુખ્ય વક્તાથી Relate કરતા હોય કે Side માં Step કરવું.

Features of Story Teaching (Story Teaching) ની વિશેષતાઓ :

કથા કોઈપણ કલ્પનનો અગત્યનો ભાગ છે. જેમાં લખાણ હોતું નથી. એક સારા સાદી લેંગ્વેજ વાર્તાકાર (Story Teller) સહેલાઈ અલગ-અલગ કેરેક્ટર્સ બતાવી શકે છે. સાઈન લેન્ગવેજની કથામાં અનેક કથા (Stories) ઉમેરી શકે છે. જેમાં કોઈનો વ્યક્તિગત અનુભવ હોય Ganes હોય પણ કેટલીક શૈલીયાં Ganes માં સાઈન લેન્ગવેજનો ઉપયોગ થાય છે જેમાં A.B.C. અને Number કેટલીક જગ્યાએ હાથથી A To Z ના Shape અને 0-9 નો પાવર ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

Spoken Language માં વાર્તાઓ

થી Structured સંચરના થઈ શકે છે જેવી રીતે કથાકાર અને ભાગ લેવાવાળા વચ્ચે સ્થાનતરણ - નાટકીય વિશેષતાઓનો પાવર

જેથી અવાજની સાઈન લેન્ગવેજમાં ચહેરાના ભાવ શરીરનો ઉપયોગ, સ્થાનિક Mapping આંખોના હાવભાવ અને એક કે બે હાથોનો ઉપયોગ મહત્વપૂર્ણ હોય છે. વાર્તાઓની રચના કરવામાં મદદરૂપ છે.

Sign Language

- વાર્તાકારના દ્રષ્ટિકોણથી બતાવવામાં આવે છે.
- પાત્રનું વ્યક્તિત્વ અને ભૌતિક વિશેષતાઓ ચહેરાના હાવ-ભાવથી અને શરીરના ઈશારાથી બતાવે છે.
- મોટાભાગે દ્રશ્ય અને સ્થાનિકની જાણકારી અપાય છે.

Spoken Language

- વાર્તા કથા વાંચનાર ની તરફ બતાવી જાય છે.
- પાત્ર ના અવાજના ઉતાર ચઢાવ થી બતાવે છે.
- ઓછા દ્રશ્ય અને સ્થાનિકની જાણકારી અપાય છે.

S. Language

- બે જાનવરો પશુઓની વચ્ચેનો સંબંધ બતાવવા માટે ઈશારાઓ Signex નું વર્ણન કરે છે

- જોનારાઓ તરફ આંખ બતાવીને Signer વાત્તાના રૂપમાં બતાવે છે. તેવું જણાય છે. બીજી બાજુ આંખ કરવાનો અર્થ Signer નો કેરક્ટરનો વર્તણુકનો કોટલોક ભાગ બતાવે છે.
- આંખોની મારફતે (ઈશારે) Signers ને સહેલું પડે છે. (થઈ જાય છે) કોઈ કેરક્ટર Character કે હોઈ ઘટનાને દર્શાવવી કેમ કે Visual Spoken Natural Sign Language નું ઓરલ-aural મૌખિક સાંભળીને કુદરતીથી વિરોધી છે. એટલા માટે Visual - Gestural જોઈને અને આંખોના ઈશારાથી હકીકતને બતાવવામાં કે દર્શાવવામાં સહેલું બનાવે છે.

References

1. Lucas Ceil 2004 (ed) The Sociolinguistics of Sign Languages Cambridge. U.K. Cambridge University Press [Chapter-3]
2. Gert2, Gegie and Patrick Boudreault 2016 (ets.) The Sage leaf Studies encyclopedia. Los Angeles. U.S.F. : Sage Publications. [Entries : Bilin gualism, Multi Lingualism]
3. Fromkin, Victoria, Robert Rohman and Nina Hyams 2011 An Introduction to Language Boston USA Watsworth Cengage Learning [Chapter 10]
4. Teaching Learning Isl Material Develiped at Islrte.
5. Teaching Learning Isl Material developed at Ayjnsts Mumbai
6. [http:// english online.tki.org/English.online/planning-for-my-students-needs/exploring language/The language of Conversation/Turn Taking](http://englishonline.tki.org/English.online/planning-for-my-students-needs/exploring-language/The%20language%20of%20Conversation/Turn%20Taking)
7. Pfau, Roland, Markus Steinbach, and Benwie woll. 2012 (ets.) Sign Language : An International handbook Berlin, Germany, De Gruyter Maoton.

સંરચના માળખું

- 4.0 હેતુઓ
- 4.1 પ્રસ્તાવના
- 4.2 ભાષા વિકાસની (પૂર્વ શરત) પૂર્વપ્રેક્ષિત આવશ્યકતા
- 4.3 ભાષા વિકાસના તબક્કાઓ
  - 4.3.1 ભાષા વિકાસ પહેલાંનો તબક્કો
  - 4.3.2 ભાષાક્રિય તબક્કો
- 4.4 સારાંશ
- 4.5 સ્વાધ્યાય
- 4.6 શૈક્ષણિક કાર્ય
- 4.7 સંદર્ભ

4.0 હેતુઓ

આ ઘટકનો અભ્યાસ કર્યા પછી વિદ્યાર્થી

- ભાષા વિકાસની પૂર્વ જરૂરિયાતની યાદી બનાવી વર્ણવી શકશે
- સામાન્ય બાળકમાં ભાષા પૂર્વનો તબક્કો ભાષા વિકાસ તબક્કો વર્ણવી શકશે
- સામાન્ય બાળકમાં ભાષા તબક્કામાં ભાષા વિકાસ વર્ણવી શકશે
- આ માહિતીને શ્રવણમંદ બાળકની ભાષા સાથે સરખાવી જોડી શકશે

4.1 પ્રસ્તાવના

અગાઉ આપણે શીખ્યા કે ભાષા શું છે? તેનું બંધારણ શું છે? અને માનવીની જિંદગીમાં શું ભાગ ભજવે છે હવે આપણે એટલા જ રસ - પ્રદ પ્રશ્નોના બીજા સમૂહ જોઈશું - સન્મુખ થઈશું.

ભાષાનું સરનામું શું? ભાષા ક્યાં રહે છે? ભાષા ક્યાં મળે? આ પ્રશ્નોનો જવાબ શું?

એક સમાજશાસ્ત્રી કહે છે “ભાષા સમાજમાં છે જ્યાં તે ઉપયોગમાં લેવાય છે” એક મનો ભાષાશાસ્ત્રી (સાયકો લેંગ્વીસ્ટીક) કહે છે - ભાષા મગજમાં છે ત્યાં તે જન્મે છે અને વિકસે છે ‘ખૂબ જ હોશિયારીથી આપણે બંને સાથે સંમત થઈ જઈશું - આ આપણને બીજા પ્રશ્નોના સમૂહ તરફ લઈ જશે. તે આપણે કેવી રીતે શીખીએ છીએ? ભાષા ક્યાંથી આવે છે? જન્મ સમયે આપણે બોલી શકતા નથી. સમજી શકતા નથી, છતાં 4 વર્ષે આપણે મૂળભૂત શબ્દ ભંડોળ, વ્યાકરણના નિયમો, ઉચ્ચારણ અને તેના ઉપયોગ માટેના પૂરતાં કૌશલ્યો ધરાવીએ છીએ. આ કેવી રીતે થાય છે? હવે તમને ખ્યાલ આપ્યો હશે? પ્રશ્નો ઘણા છે. 1.પણે થોડા પ્રશ્નો, ચોક્કસ પ્રશ્નો પ્રત્યે આપણું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીશું જેથી ભવિષ્યના શિક્ષક તરીકે તમે આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી શકો.

1. ભાષા પ્રાપ્તિ શા માટે થાય છે?
2. ભાષા પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય છે?
3. ભાષા પ્રાપ્તિ (વિકાસ) તે ક્યા પરિબળો મદદ કરે છે?

પ્રથમ પ્રશ્નનો જવાબ ભાષા પ્રાપ્તિના સિધ્ધાંતોના સંદર્ભમાં ચર્ચા શકાય- જે આ અભ્યાસક્રમનો ભાગ નથી બીજા પ્રશ્નનો જવાબ અહીં ઘટક 3.3 માં ચર્ચવામાં આવશે. ત્રીજા પ્રશ્નનો જવાબ આપણને ભાષા વિકાસની પૂર્વ જરૂરિયાત તરફ લઈ જાય છે જેની ચર્ચા 3.2 માં છે. બાળકના ભાષા પ્રાપ્તિના અભ્યાસમાં ક્ષેત્રમાં સો વર્ષથી વધુ સમયના સાહિત્યનો સમાવેશ થાય છે. વળી આ જ્ઞાન ભંડોળમાં દરરોજ વધારે થતો રહે છે. આ સમૂહ જેટલું વિશાળ સાહિત્ય છે. તેમાં પસંદગી કરી તેને 10.15 પાના ગોઠવવાનું, સમાવવાનું કેવી રીતે શક્ય બને? અહીં હવેના પાનામાં એવી માહિતી આપવાનો નિષ્ઠાપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો છે જે તમને ઉપયોગી થશે.

4.2 ભાષા વિકાસની પૂર્વ જરૂરિયાતો

આપણી આસપાસ ઘણા બાળકો છે. તેમાંના મોટાભાગનાં બાળકોને ‘સામાન્ય’ કરી શકાય તેવી ભાષા અને વાણી છે. તેમાંથી થોડાને ભાષાના મંદ કે તીવ્ર પ્રશ્નો હશે. આ બાળકોના અવલોકનથી આપણે ભાષા વિકાસ માટે જરૂરી પૂર્વ જરૂરિયાત વિશે નિર્ણય લઈ શકીએ? પૂર્વ જરૂરિયાતનો અર્થ સમજવો આવશ્યક છે આનો અર્થ એવો છે કે આ એવા પરિબળો છે જેની હાજરીમાં જ ભાષા વિકાસ થઈ શકે. દા.ત. DSE (HS) માં દાખલ થવા માટે HSC પાસ થવું આવશ્યક છે. HSC ને પૂર્વ જરૂરિયાત કહેવાય.

- દૃષ્ટિહીન બાળક
- સામાન્ય ગુજરાતી ભાષી બાળક
- બંગાળી માતાપિતાને ત્યાં જન્મેલું પણ મરાઠી કુટુંબમાં ઉછરેલું સામાન્ય બાળક
- પોપટ
- ગામડામાં અનાથાશ્રમમાં ઉછરેલ બાળક
- શ્રવણમંદ માતાપિતા જે સાંકેતિક ભાષા (FSL) જાણે છે તેમને ત્યાં શ્રવણમંદ બાળક

- સામાન્ય પોલિયોગ્રાસ્ટ બાળક
- જંગલમાં પ્રાણીઓ સાથે ઉછરેલ બાળક
- ભાષા તાલીમ મેળવતો ચિમ્પાન્ઝી
- શ્રવણમંદ બાળક

વિચારો : ઉપરની યાદીને ત્રણ પ્રકારમાં વહેંચો

- (એ) જેનો ભાષા વિકાસ કુદરતી અને આપોઆપ થાય છે.
- (બી) ભાષા વિકાસ થતો નથી
- (સી) ભાષા વિકાસમાં સમસ્યા, અવરોધ

4.2.1 જન્મજાત ભાષાકીય ક્ષમતા

આપણે માનવ અને પ્રાણીને જુદા પાડીએ. તમે પોપટ અને ચિમ્પાન્ઝીને ક્યા વર્ગમાં મૂક્યા તેઓ 'બી' વર્ગમાં આવશે. પ્રાણીઓ ભાષા શા માટે પ્રાપ્ત કરી શકતાં નથી? અથવા માનવી ઉડતો કેમ નથી / સરળ તેઓની રચના જ એવી છે. પ્રાણીનું શારીરિક અને ચેતાકીય ટિપ્પાતંત્ર બંધારણ નક્કી કરે છે કે પ્રાણી શું કરી શકશે અને શું નહીં. આનો અર્થ એ કે માનવી પાસે જન્મજાત ભાષાકીય ક્ષમતા છે જેને કારણે તે ભાષા વિકાસ કરે છે જે બીજા પ્રાણીઓ પાસે નથી પામર અને પેન્ટીસ (1990) કહ્યું છે. આ પધ્ધતિ ભાષાના ઉપયોગની શક્યતા ધરાવે છે. જેને કાર્ય કરવા માટે ઉત્તેજનની જરૂર પડે છે. આ ચેતાતંત્ર અને શારીરિક તંત્રમાં હોય જ છે જેનો ઉપયોગ કરવાનો હોય છે. મોટાભાગના વિદ્વાનો આ બાળકોની જન્મજાત ભાષાનો સ્વીકાર કરે છે. કોમોસ્કી (1995) ભાષા વિકાસને માટે આ ક્ષમતાને મહત્વ આપે છે તે અને લેગ્વેજ એક્વીઝિશન ડીવાર્ઈસ નામ આપે છે. આ ક્ષમતા વિના ભાષા વિકાસની મુખ્ય પૂર્વ જરૂરિયાત છે. “ભાષા” અને “ભાષા વિકાસની ક્ષમતા” બંને વચ્ચેનો તફાવત ધ્યાનમાં રાખો. બાળક ગુજરાતી, મરાઠી, હીંદી ભાષા સાથે જન્મતો નથી પણ ભાષા શીખવાની ક્ષમતા સાથે જન્મે છે.

4.2.2 સામાન્ય બૌદ્ધિક ક્ષમતા

શ્રવણમંદની જેમ મંદબુદ્ધિ બાળકને પણ આપોઆપ ભાષા પ્રાપ્ત કરવામાં મુશ્કેલી પડે છે. આ માટે શું કારણ હોઈ શકે? ભાષા અને બુદ્ધિ શક્તિ કેવી રીતે જોડાયેલા છે? ભાષા અને બુદ્ધિ શક્તિ એકબીજા સાથે ઘનિષ્ટ રીતે જોડાયેલા છે બંને એકબીજાના વિકાસમાં મદદ કરે છે. ભાષા બૌદ્ધિક વિકાસ માટે અને બૌદ્ધિક ક્ષમતા ભાષા વિકાસ માટે અને બૌદ્ધિક ક્ષમતા ભાષા વિકાસ માટે અતિ આવશ્યક છે. બાળકને લાગણી, વિચાર, પોતા વિશે જાણકારી, વિચાર અને દુનિયાને લગતા વિચાર, માહિતી હોવી જોઈએ. તેઓ આ વિચારને જાણી શકવા જોઈએ. સમજી શકવા જોઈએ. તેના પર પ્રક્રિયા કરી શકવા જોઈએ અથવા તેમનો સંગ્રહ કરી શકવા જોઈએ (યાદ રાખવા). આ ક્ષમતાને બૌદ્ધિક ક્ષમતા કરે છે. આથી વાણી વિકાસની પૂર્વ જરૂરિયાત બૌદ્ધિક ક્ષમતા છે. આથી એ સ્પષ્ટ છે કે મંદબુદ્ધિ બાળક જેની બૌદ્ધિક ક્ષમતા મર્યાદિત છે તેમની ભાષા પણ મર્યાદિત રહેશે.

4.2.3 સામાન્ય સંવેદનાત્મક સમજ શક્તિની ક્ષમતા

જો બંગાળી કુટુંબ, તામિલ માતાપિતા દ્વારા જન્મેલ બાળકને ઉછેરશે તો તે બાળક કઈ ભાષા શીખશે? સ્વાભાવિક છે બંગાળી. બાળક જે ભાષા સાંભળે તે જ ભાષા શીખે છે. આથી ભાષા વિકાસમાં શ્રવણ અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે. જે શ્રવણમંદના ક્ષેત્રમાં કામ કરે છે તેઓ આ સારી રીતે જાણે છે. શ્રવણમંદ બાળકના ભાષાના પ્રશ્નો ગંભીર પ્રકારના હોય છે. બાળકની શ્રવણમંદતા જેટલી વધારે ટેલા જ વધુ ગંભીર પ્રકારના હોય છે. શ્રવણમંદ બાળકની શ્રવણમંદ તેને માટે શબ્દ ભંડોળનો વિકાસ, વ્યાકરણના નિયમો ઘડવા, અને તેને ઉપયોગમાં લેવા માટેના કૌશલ્યો વિકસાવવામાં ખૂબ જ મુશ્કેલીઓ પેદા કરે છે. જ્યારે આ શ્રવણમંદ

બાળકની ભાષા વિકાસ માટે તાલીમ આપવામાં આવતી નથી ત્યારે તેમની ભાષા મર્યાદિત અને અપૂરતી રહે છે. શ્રવણ વિકલાંગતા ભાષા વિકાસમાં ગંભીર અવરોધ ઉભો કરે છે આથી આ ક્ષમતાને પણ વધુ એક પૂર્વ જરૂરિયાત તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે.

સમજ શક્તિ એટલે બાળકની ઉત્તેજકને ઓળખવાની અને મેળવવાની ક્ષમતા માનવીની સંવેદનાત્મક, સમજશક્તિમાં પાંચ ઈન્દ્રિયોનો સમાવેશ થાય છે, શ્રવણ અને દૃષ્ટિ, ભાષા વિકાસમાં સૌથી વધુ અગત્યની ઈન્દ્રિયો છે. આ બંને ઈન્દ્રિયોમાં દૃષ્ટિ, શ્રવણ કરતાં ઓછી નકારાત્મક અસર ભાષા વિકાસ પર કરે છે. આથી એમ કહી શકાય કે સામાન્ય સંવેદનાત્મક સમજ શક્તિ કુદરતી ભાષા વિકાસ માટે આવશ્યક છે. આથી આપણે શ્રવણમંદ અને દૃષ્ટિહીન બાળકને યાદીના 'સી' પ્રકારમાં મૂકીશું.

4.2.4 ભાષા સંપર્ક

આગળ આપણે જોયું કે માનવ બળ ... નામના એક વાપરવા માટે તૈયાર સાધન સાથે જ જન્મે છે પણ સાધન હોવું જ પર્યાપ્ત છે? સાધનને વસ્તુ બનાવવા વાપરવું પડે છે. એવી જ રીતે માનવ ... રૂપ સાધન સાથે જન્મ્યું છે પણ સાધનનો ઉપયોગ થશે તો જ ભાષા ઉત્પન્ન થશે. જંગલમાં ઉછરેલ બાળકને તમે કયા પ્રકારની યાદીમાં મૂક્યું? આ બાળકને 'સી' પ્રકારમાં મૂકવું પડે. બાળક પાસે જન્મજાત ... છે. યોગ્ય બૌદ્ધિક ક્ષમતા છે અને અકબંધ સંવેદનાત્મક - સમજશક્તિની ક્ષમતા છે. આમ છતાં આ બાળક જે જંગલમાં, માનવ સમાજથી દૂર ઉછરે છે તેને કુદરતી ભાષા વિકસાવવામાં મુશ્કેલી પડશે. આમ થવાનું કારણ એ છે કે તે બાળકને યોગ્ય ભાષા પૂરી પાડવામાં આવી નથી તેનું ... સાધન કાર્યાન્વિત કરવામાં આવ્યું નથી. આગળ એ પણ જોઈ ગયા કે બાળક જે ભાષા સાંભળશે તે જ બોલતાં શીખશે. આ આડકતરી રીતે જમાવે છે કે શ્રવણમંદ બાળક કઈ ભાષા પ્રાપ્ત કરશે. જંગલમાં ઉછરેલ બાળકનું શું થશે? તેણે ભાષા સાંભળી જ નથી...!!!

ભાષા આપવામાં ક્ષતિ કે અપૂરતી ભાષા આપવાથી કુદરતી ભાષા વિકાસમાં તકલીફ પેદા થાય છે. આથી આ ક્ષમતાને પણ પૂર્વ જરૂરિયાત ગણવામાં આવે છે.

ભાષા આપવામાં ગણ 'E' નો વિચાર કરી શકાય છે તે experiment, environment, exposure (અનુભવ, પર્યાવરણ અને સંપર્ક) આ ભાષા વિકાસ માટે અતિ આવશ્યક છે. આ ભાષા (આપવાના) સંપર્કના પરિબળો..

- ભાષા સંપર્ક
- ભાષા ઉત્તેજન
- ભાષા ઉપયોગની તક
- ભાષા ઉપયોગની જરૂરિયાત પેદા કરવા
- પ્રતિસાદ અને પ્રોત્સાહન
- બાહ્ય અને જાતે નિયંત્રણ

અત્યાર સુધીમાં જે ચાર પૂર્વ જરૂરિયાતની ચર્ચા કરી તે દરેકનું મહત્વ સરખું જ છે અને આમાંથી કોઈપણ એકમો/સમસ્યા કે અપૂર્ણતાઓ રહી જાય તો અમૂક તે ભાષા વિકાસના પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કરે.

નીચે ભાષા વિકાસની પૂર્વ જરૂરિયાતની (ગ્રાફિકલ) આકૃતિમાં રજૂઆત કરી છે તે જુઓ.

A = જન્મજાત ભાષા ક્ષમતા

B = યોગ્ય બૌદ્ધિક ક્ષમતા

C = યોગ્ય, પર્યાપ્ત, સંવેદનાત્મક સમજ શક્તિ

D = ભાષા સંપર્ક

E = ભાષા વિકાસ

આ દર્શાવે છે કે ભાષાનો કુદરતી વિકાસ ત્યારે જ શક્ય બને જ્યારે આ બધી જ પૂર્વ જરૂરિયાતો પૂર્ણ કરવામાં આવે.

શ્રવણમંદ બાળકના ભાષાક્રિય પ્રશ્નો સમજવા માટે, ભાષા વિકાસની પૂર્વ જરૂરિયાતો સમજવી પડે. કરી શકશે જો આ જરૂરિયાતો પૂરી કરવામાં આવે તો જ બાળક ભાષા વિકાસ કરી શકે.

વિચારો : શ્રવણમંદ બાળકના કિસ્સામાં, ભાષા વિકાસની કઈ પૂર્વ જરૂરિયાત પૂરી થતી નથી ?

સાંભળતા બાળકની પરિસ્થિતિ એવી છે જેમાં ચારેય પૂર્વ જરૂરિયાતો પૂરી થઈ જાય છે. આથી આ બાળકોમાં ભાષા, વાણી વિકાસ સામાન્ય છે. શ્રવણમંદ બાળકની વાત જુદી છે. અતિતીવ્ર શ્રવણમંદતાવાળા બાળકમાં 'સી' પ્રકારનું પરિબળ પરિપૂર્ણ થતું નથી. આપણે જાણીએ છીએ કે આ બાળક ભાષા 'સાંભળતું' નથી અને તેથી બાષાની ગંભીર સમસ્યાઓ પેદા થાય છે પરંતુ એ પણ સમજવું જોઈએ કે 'બી' અને 'ડી' પરિબળો પણ, શ્રવણમંદ બાળકની ભાષાના પ્રશ્નોની માત્રામાં અપ્રત્યક્ષ રીતે વધારો કરે છે. આ બંને પરિબળો પણ પરિપૂર્ણ થતાં નથી અને તેમને છુપા સમસ્યા સર્જક ગણવા જોઈએ. આમ શ્રવણમંદ બાળક જન્મજાત ભાષા ક્ષમતા સાથે જન્મ લે છે પણ તેણે ભાષા વિકાસમાં ઘણા પ્રશ્નોનો સામનો કરવો પડે છે.

4.3 ભાષા વિકાસના તબક્કા

આ પેટા ઘટકમાં સાંભળતા બાળકની ભાષા વિકાસનો ટૂંકો ખ્યાલ આપ્યો તે પહેલા નીચેની હકીકત માન્ય રાખવી પડે.

- (1) ભાષા વિકાસ તબક્કાઓ એકબીજાથી સ્પષ્ટપણે અલગ કરી શકાતા નથી, તેમજ તેમનો ક્રમ પણ બદલાઈ શકે છે. આ તબક્કાઓ ફક્ત ભાષા વિકાસનો ક્રમ દર્શાવે છે. જે સાંભળતા બાળકોમાં જોવા મળે છે.
- (2) બાળક ભાષા વિકાસ ક્યારે કરવો, કેવી રીતે કરશે તે નક્કી કરવામાં કેટલાંક પરિબળો ભાગ ભજવે છે. દરેક બાળક વિશિષ્ટ છે અને બીજા બાળક સાથે સરખાવી શકાય નહીં. છતાં સ્વસ્થાપક 'સ્વરૂપ અને ક્રમ' સંસ્કૃતિમાં જોવા મળે છે.
- (3) શારિરીક વય જે તબક્કા સાથે દર્શાવવામાં આવી છે તે અંદાજીત છે. તે ચોક્કસ માહિતી કે વર્ષ નહીં પણ સમય ગાળો દર્શાવે છે.
- (4) સાહિત્યમાં ભાષા વિકાસનું વર્ણન ત્રણ મુદ્દા આધારિત હોય છે. સંપર્ક (Input) પ્રાપ્તિ, રજૂઆત. અહીં આપણે પ્રાપ્તિ અને રજૂઆતની વાત કરીશું.
- (5) હાલની માહિતી સાહિત્યમાં ભાષાક્રિય પાસાં પ્રમાણે પણ વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે. ધ્વનિશાસ્ત્ર, રૂપઘટક શાસ્ત્ર, વાક્ય રચના, અર્ત વ્યવસ્થા ઉપયોગ
- (6) અહીં ભાષા વિકાસની ચર્ચા 4 થી 5 વર્ષ સુધીની જ કરવામાં આવી છે પણ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે ભાષા વિકાસ પુષ્પ થયા પછી પણ ચાલુ રહે છે. ખરેખર તો એ જિંદગી આખી ચાલે છે. આથી ભાષાવિકાસ 5 થી 6 વર્ષ પૂરો થઈ જાય છે તેમ કહેવું યોગ્ય નથી.
- (7) ભાષા વિકાસ, બાળકના બીજા 7૩ના વિકાસ સાથે ગાઢ રીતે સંકળાયેલ છે જેમ કે શારિરીક-મોટર, બૌદ્ધિક, સામાજિક વગેરે. આથી દરેક ક્ષેત્રનાં વિકાસ એક સાથે ચર્ચામાં લેવો જોઈએ પણ અભ્યાસક્રમની જરૂરિયાત મુજબ અહીં ફક્ત ભાષા વિકાસની જ ચર્ચા કરી છે.

બાળકના બાળપણને બે સામાન્ય તબક્કામાં વહેંચીને ભાષા વિકાસની ચર્ચા થઈ શકે. ભાષા વિકાસ પહેલાનો તબક્કો અને ભાષાકીય તબક્કો. ભાષા વિકાસ પહેલાનો તબક્કો એવું દર્શાવતો નથી કે તે તબક્કા દરમ્યાન ભાષા વિકાસ થતો નથી. ભાષા વિકાસ એ અનિશ્ચિત (અખંડ) પ્રક્રિયા છે. તેમ છતાં સામાન્ય રીતે પ્રથમ વર્ષને ભાષા વિકાસ પહેલાંનો તબક્કો કહે છે. જે મહદઅંશે તૈયારીનો તબક્કો છે. આ સમય દરમ્યાન બાળક ભાષા મેળવે છે. આત્મસાત કરે છે જે પ્રથમ વર્ષ પછી જણાવા લાગે છે ઉપયોગમાં આવે છે.

4.3.1 ભાષા વિકાસ પહેલાંનો તબક્કો

બાળક વાણીના ધ્વનિને સાંભળવા માટે શું કરવા સક્ષમ છે તે જણાવા માટેના ઘણાં થયા છે. નીચે જન્મ પછીના વિકાસની ચર્ચા કરી છે. બધા જાણે છે તેમ બાળક જન્મતા પહેલાંથી જ ભાષા પ્રાપ્ત કરવા લાગે છે.

1. પહેલો મહિનો : પ્રાપ્તિ (Acceptation)

બાળક સાથે, એક ધાર્યું, સતત બોલવામાં આવે છે. વિદ્વાનો માને છે કે પ્રથમ મહિનામાં જ બાળક, અવાજના તફાવતને ધ્યાન આપી શકે છે. પસંદ કરી શકે છે. યાદ રાખી શકે છે. ઓળખી શકવાની ક્ષમ્તો નિર્દેશ કરે છે. ડેકાસ્વર અને ફીક્ટ 1980 જોયુ કે બાળક (2) અને (5) નો તફાવત કરી શકે છે. તેઓ માતાનો અને બીજાઓનો અવાજ અલગ ઓળખી શકે છે. તેથી એવું કરી શકાય કે બાળક અજાણ્યા અવાજને જુદી રીતે પ્રતિભાવ આપે છે.

રજૂઆત : Expression

જન્મ સમયે રડવાનો મુદ્દો અગત્યનો ગણાય છે કારણ કે તે જણાવે છે કે બાળકનું શ્વસનતંત્ર કાર્ય કરે છે.

આ સમય દરમ્યાન મુખ્ય ત્રણ પ્રકારના ઉચ્ચારણ જોવા મળે છે.

- રડવું

- સ્વયં ઉચ્ચારણ (કફ, ખાંસી, ઓડકાર વગેરે)

- આનંદદાયક અવાજો

આ ત્રણમાંથી ભાષા વિકાસની દૃષ્ટિથી રડવું એ એટલી વધુ સુસંગત છે. રડવું જ પ્રત્યાયન કરવાની જરૂરિયાત પૂરી કરવાનું સાધન છે. એક માત્ર સાધન છે તે રડવું જણાવે કે

- ભૂખ લાગી છે

- દર્દ છે

- અમુખ છે.

2.1 થી 4 મહિના : પ્રાપ્તિ

પ્રથમ મહિનામાં બાળક સ્વભાવિક પ્રતિક્રિયાઓનું પોટલું હોય છે. તે પોતાના ચેતા, સ્નાયુતંત્ર પર મર્યાદિત નિયંત્રણ ધરાવે છે. 1 થી 4 મહિનાનો ગાળો પ્રત્યાયનના વર્તનની દૃષ્ટિથી અગત્યનો છે. કેટલાંક પરિબળો બાળકને તેના પ્રત્યાયનના લોકો સાથે જોડવામાં, મદદ કરે છે. સંબંધ બાંધવામાં મદદ કરે છે. આ પરિબળો ભાષા વિકાસમાં સરળતા પેદા કરે છે.

- બાળક બોલનારની સાથે આંખમાં આંખ મિલાવે છે. થોડો સમય જોઈ રાખે છે.

- સામાજિક રચીત આપે છે

- પ્રત્યાયનમાંથી આનંદ મેળવે છે. તેની સાથે પ્રત્યાયન કરતા તેને આનંદ આવે છે. તેની સાથે વાત કરતાં તેના હાથ પગનું હલનચલન વધે છે.

એવું કહે છે કે અહીં બાળક (મ) અને (પ) અથવા (આ) અને (ઈ) વચ્ચે તફાવત કરી શકે છે.

રજૂઆત

આ સમયગાળામાં બાળક જુદી જુદી રીતે રડે છે. પહેલાં દુખાવા માટે કે ભૂખ માટેનું રડવું એક સરખું જ રહેતું પણ હવે જુદી જુદી રીતે બાળક રડે છે. તેથી માતાપિતા કે સંભાળ રાખનાર સમજી શકે છે. બાળક શા માટે રડે છે. બાળક રડવામાં તફાવત આ રીતે કરે છે.

- પીચમાં ફેરફાર (અવાજની ખીચમાં)

- અવાજની તિવ્રતામાં ફેરફાર

- સતત રડવાના પ્રકાશમાં તફાવત

આ તફાવતને કારણે રડવું પ્રત્યાયન તરીકે જણાય છે.

આ સમયે કિલકિલાટ એ અગત્યનું વિકાસલક્ષી સીમાચિન્હ છે. કિલકિલાટના ધ્વનિ સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થતા નથી અને તે સ્વર જેવા જણાય છે. બાળકો (ઉ) અને (ઊ) જેવા વાણીના ધ્વનિથી શરૂઆત કરે છે. પછીથી (ક) અને (ગ) જેવા ધ્વનિ આવે છે. આ કિલકિલાટ બાળક જ્યારે સ્વસ્થ અને આરામદાયક સ્થિતિમાં હોય ત્યારે જોવા મળે છે. વળી માતાપિતા તેની સાથે બોલે તો બાળકનો કિલકિલાટ વધે છે. આ અગત્યની બાબત છે એ એવો નિર્દેશ કરે છે. કે બાળક પ્રત્યાયનમાં ભાગ લેવા માટે તૈયાર છે. માતાપિતા સાથે વાત કરવા માંગે છે.

3.4 થી 8 મહિના : પ્રાપ્તિ

બાળક જેમ જેમ મોટું થાય તેમ તેમ તેની વાણીના ધ્વનિ વચ્ચે ભેદ પારખવાની ક્ષમતા પણ વધે છે. એક અગત્યની સિધ્ધિ આ તબક્કામાં બાળક વિકસાવે છે તે છે અવિભાગીય ઘટકોને (.....) સમજવાની. અહીં જ બાળક ગુસ્સો અને આનંદ, ખુશીને પ્રતિભાવ આપતાં શીખે છે. જો માતા તેને ધમકાવે તો બાળક અર્થ સમજતું નતી પણ અવાજની વધઘટ અને સુરને તે સમજે છે તથા માતાની શારિરીક ક્રિયાઓને સમજે છે. આ જ પ્રમાણે બાળક ખુશીનો, આનંદનો અવાજ સમજે છે અને એવી પ્રત્યાયનની મજા લે છે.

રજૂઆત : (Expression)

આ સમયને અવાજની રમતનો સમય કહી શકાય. તમે જોયું હશે કે બાળકને તેના હાથનો અંગૂઠો ચૂસવો ગમે છે અથવા તેની સાથે રમે છે. આનાથી બાળકને મજા આવે છે. એવી જ રીતે બાળક અવાજ કરીને આનંદ મેવવે છે. અવાજ સાથે રમવાથી બાળકને શ્રવણ અને સ્પર્શથી પુનઃ માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે. (ફીડબેક)

બેબલીંગ સૌથી વધુ ચર્ચાતું સીમાચિન્હ છે જે આ જ સમયગાળામાં વિકસે છે. બાળક અવાજ કરીને આનંદ મેવવે છે તે આપણે જોઈ ગયા.

બાળકને કેવી રીતે ખબર પડે કે આ પ્રવૃત્તિથી તેને આનંદ મેળશે ? બાળકો આ આનંદ અકસ્માત જ પ્રાપ્ત થાય છે તે અંગૂઠો મોઢામાં નાખે છે અને મજા આવે છે એક વખત આ ખબર પડે પછી બાળક વારંવાર અંગૂઠો ઘૂસે અથવા વારંવાર બોલે આમ બાળક અકસ્માત જ બબડાટ (બેબલીંગ) શરૂ કરે અને પછી થોડા સમય સુધી ચાલુ રાખે છે.

બેબલીંગ એ વારંવાર બોલાતા ધ્વનિની શ્રેણી છે જે બાળક આ સમયગાળામાં ઉત્પન્ન કરે છે. (4 થી 8 મહિના). શરૂઆતમાં તે શ્રેણી ન હોતાં થોડા છુટા છુટા ધ્વનિ જ હોય તેવું બને. બેબલીંગ ખૂબ જ અગત્યનું છે કારણ કે ....

- (1) આ તબક્કાને લગતાં ઘણા સંશોધનો, અભ્યાસ થવા છે કારણ કે બેબલીંગને બાળકને જન્મજાત ભાષા શિખવાની ક્ષમતાની સાબિતી માનવામાં આવે છે. દુનિયાના સાંભળતા બધા જ બાળકો એક જ સરખા સમયે કમ પ્રમાણે અને સરખા પ્રકારનું બેબલીંગ કરે છે તેથી એવું પ્રતિ મર્યાદિત થાય છે કે ભાષા કુદરતી પ્રક્રિયા છે.

- (2) બેબલીંગ પ્રત્યાયનની રજૂઆતની દૃષ્ટિએ પણ અગત્યનું સીમા ચિન્હ છે કારણ કે હવે બાળક પ્રસંગોપાત સ્વયં ઉત્પન્ન થતાં ધ્વનિની જગ્યાએ વધુ નિયંત્રિત રીતે વાણીના ધ્વનિ ઉત્પન્ન કરે છે. સમય સાથે બાળકો વાણીના ધ્વનિ પર વધુ પ્રભુત્વ પ્રાપ્ત કરી લે છે.
- (3) ઘણા વિદ્વાનો પણ બેબલીંગને મહત્વ આપે છે. તેઓ માને છે કે બેબલીંગ કરવાથી બાળક પોતાના વાણી ઉચ્ચારણ તંત્રને વધુ અસરકારક અને નિયંત્રિત રીતે વાપરતા શીખે છે. વારંવાર થતા ઉચ્ચારણથી બાળકનું નિયંત્રણ વધતું જાય છે. કેવા પ્રકારનો અભ્યાસ અને તેના ફાયદા વિશે પ્રત્યક્ષ માહિતી નથી પણ ઉચ્ચારણનો અભ્યાસ જરૂર થાય છે.

બેબલીંગના લક્ષણો

1. બેબલીંગ છૂટા છવાયા ધ્વનિથી શરૂ થાય છે અને શ્રેણીમાં વાણીના ધ્વનિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. ધીમે ધીમે બાળક વ્યંજન, સ્વર અને અવાજમાં પ્રયોગો કરતું જોવા મળે છે. તેમાં વિવિધતા લાવે છે.
2. સામાન્ય રીતે આ જોડકા જોવા મળે - (ab) (સ્વંર વ્યંજન), (ba) (વ્યંજન સ્વર) અથવા (aba) (વ્યંજન, સ્વર) અથવા (aba) (સ્વર, વ્યંજન, સ્વર)
3. બેબલીંગ કંઠ્ય (ક) થી શરૂ થાય પણ સૌથી વધુ વપરાતી ધ્વનિઓ (પ), (બ), (ટ) અને (ડ) છે.

બેબલીંગનો હેતુ :

આગળ જોયું તેમ બેબલીંગનો મુખ્ય હેતુ આનંદ મેળવવાનો છે. આતી શરૂમાં બેબલીંગ પ્રત્યાયનનો હેતુ પૂરો કરતું નથી આથી બાળક જ્યારે બેબલીંગ કરે ત્યારે કોઈ જ પ્રકારની પ્રત્યાયન કરતું નથી ધીમે ધીમે જોઈ શકાશે કે બાળકનું બેબલીંગ આજુબાજુમાં લોકો હોય ત્યારે વધુ પ્રમાણમાં થાય છે. બેબલીંગનો ઉપયોગ કરી બાળકો માતાપિતા અને લોકોને પોતાની સાથે પ્રત્યાયન કરતા રાખે છે. શરૂઆતમાં અખંડ માટે શરૂ થયેલ બેબલીંગ લોકોના પ્રતિભાવને લઈને દૃઢતા ધારણ કરે છે.

આ પ્રતિભાવ...

દૃશ્ય : બાળક બેબલીંગ કરે ત્યારે માતાપિતા નજીક આવે છે, તેની સાથે જુએ છે આપ તેઓ આનંદ વ્યક્ત કરે છે.

શ્રવણ : બાલક બેબલીંગ કરે ત્યારે માતાપિતા પણ બોલે છે, તેમજ બાળક પણ પોતાની ધ્વનિને પોતે પણ સાંભળે છે તે પણ એટલું જ અગત્યનું છે.

સ્પર્શ : બેબલીંગ કરતા બાળકને માતાપિતા વ્હાલ કરે, ભેટે, થાબડે વગેરે કરે છે. જે બાળકને સ્પર્શ સંવેદનો પૂરા પાડે છે તો વળી વાચિક અવયવોના હલનચલન દ્વારા આંતરિક સ્પર્શ સંવેદનો મેળવે છે.

વિચારો : તમે બાળકો બેબલીંગ શા માટે કરે છે અને ચાલુ રાખે છે તે સમજ્યા, શીખ્યા. શ્રવણમંદ બાળક સાથે શું થાય છે ?

એવું કહેવાય છે કે બેબલીંગ એ જન્મજાત ભાષા ક્ષમતાનું લક્ષણ છે શ્રવણમંદ બાળકો પણ આ ક્ષમતા ધરાવે છે. તેઓ પણ સાંભળતા બાળકોની જેમ જ આ પ્રવૃત્તિમાંથી આનંદ મેળવે છે. તેઓ પણ આ જ સમયગાળા દરમ્યાન જ બેબલીંગ કરતાં શીખે છે. તેઓ પણ બેબલીંગ ચાલુ રાખતા નથી કારણ કે તેમને શ્રેણી ઉત્પન્ન કરે છે પણ તેઓ બેબલીંગ ચાલુ રાખતા નથી કારણ કે તેમને શ્રવણ ફીડબેક મળતું નથી આતી બેબલીંગને સહાયતા મળતી નથી વધારામાં તેઓ પોતાના ધ્વનિને સાંભળી શકતા નથી. માતાપિતાની ધ્વનિ સાંભળી શકતા નથી. તેથી માતાપિતાના પ્રોત્સાહક ઉચ્ચારો તેમને મળતા નથી આમ થવાથી શ્રવણમંદ બાળકો બેબલીંગ કરવાનું છોડી દે છે. ખરેખર હકીકતમાં બાળક બેબલીંગ કરવાનું

વહેલું છોડી દે છે. ખરેખર હકીકતમાં બાળક બેબલીંગ કરવાનું વહેલું છોડી દે તો માતાપિતાને બાળકની શ્રવણ ક્ષમતા વિશે શંકા થવી જોઈએ.

4.9 થી 12 મહિના : પ્રાપ્તિ

પ્રથમ વર્ષ પુરુ થવાનો સમય અર્થ વ્યવસ્થા માટે અગત્યનો સમય છે. અત્યાર સુધી બાળક સંદર્ભ, શારિરીક ક્રિયાઓ અને અવિભાગીય તત્વોને (Supre Sagment) જ પ્રતિભાવ આપતું હતું હવે 9 મહિનાની ઉંમરથી બાળક ભાષાનો અર્થ પણ સમજવા લાગે છે આ સમજ ત્રણ કક્ષાએ જોવા મળે છે.

શબ્દપદ/વાક્ય/ કક્ષા : બાળક, કુટુંબીઓ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતા રોજિંદા સામાન્ય શબ્દપદ અને શબ્દ જેવા કે “હું દૂધ લાવું છે.” વગેરે સમજવા લાગે છે. આ સમજ શબ્દ કક્ષાએ કારણ તે બાળક કેટલાક શબ્દો એકલા સમજી શકતું નથી. દા.ત. થોભો, દૂધ લાવવું વગેરે

શબ્દ કક્ષા : બાળક કેટલાક શબ્દોને પ્રતિભાવ આપતાં શીખે છે કારણ કે કુટુંબીજનો તે શીખવવા દર્શાવવા આતુર હોય છે. (બીજાને બતાવવા) કે બાળક કેટલું બધું સમજે છે. તેથી તેઓ કહે છે ‘મને .... બતાવો’ ‘... ક્યાં છે?’ અને બાળક તે બતાવે છે આ પ્રતિભાવ પછી બાળકને સકારાત્મક પ્રોત્સાહન મળે છે. આને લીધે શબ્દ અને અર્થનો સંબંધ બાળકના મગજમાં દૃઢ થઈ જાય છે. તમે માતાપિતાને બાળકને શરીરના અવયવો અને ઘરની વસ્તુઓ પૂછતા જોયા હશે. આ પ્રવૃત્તિ શબ્દ ભંડોળ વિકસાવવામાં ખૂબ મદદરૂપ થાય છે.

બાળકોની જાણીતી રમતો : ઉપરોક્ત પ્રવૃત્તિ ઉપરાંત દરેક ભાષામાં ઘણી બધી બાળકોની રમતો મળે છે. જે માતાપિતા અને બાળકો પસંદ કરતા હોય છે. ભારતીય ભાષામાં નાના જોડકાં, બાળગીતો જે બે, ત્રણ, ચાર લીટીના હોય છે તે જાણીતી વાત છે. જે ગાવામાં આવે છે અને બાળકો તે પ્રમાણે ક્રિયા કરી શકે છે. આ રમતોથી અર્થ વ્યવસ્થાને ખૂબ ફાયદો થાય છે. - બાળક તે શીખે છે જે બાળકની બૌદ્ધિક કક્ષાને અનુરૂપ હોય છે.

રજૂઆત (Expression)

રજૂઆતની દૃષ્ટિએ આ સમને સંક્રાંતિ સમય કહે છે. બાળક પોતાના ઉચ્ચારમો પર વધુ નિયંત્રણ ધરાવે છે. સ્વર, વ્યંજનના ઉપયોગની સંખ્યા વધે છે. સ્વર, વ્યંજન કરતા વધુ પ્રમાણમાં હોય છે. આ તબક્કાના બીજા લક્ષણો.

ઈકાલેલીઆ - અનુકરણ : માતાપિતા જે બોલે તે જ શબ્દોનું તરત જ અનુકરણ કરવું જો કે ઉચ્ચારણમાં પૂર્તા પ્રમાણમાં સ્પષ્ટતા હોતી નથી કે બાળક જે બોલે છે. તેનો અર્થ સમજતું નથી. બાળક આ નુકરણ જાતે જ કરે છે અથવા કહેવામાં આવે છે માટે કરે છે.

જારગન (કલબલ) : આ ધ્વનિની શ્રેણીનું ઉત્પાદન છે જેમાં અવિભાગીય તત્વોનો આજુબાજુની ભાષાના પ્રમાણે ઉપયોગ થતો હોય છે. બાળકો સતત વાત કરતાં હોય તેવું લાગે પણ શ્રેણીમાંના ધ્વનિનો અર્થ થતો નથી

પ્રોટો શબ્દો : એક જ અર્થ દર્શાવવા શબ્દ જેવા ઉચ્ચારણનો ઉપયોગ પણ તે સાચા શબ્દો હોતા નથી.

તમે સમજી શક્યા હશે કે પ્રાપ્તિની દૃષ્ટિએ આ તબક્કો ખૂબ જ અગત્યનો છે કારણ કે તે હવે પછીના ભાષા વિકાસનો પાયો નાખે છે. શ્રવણમંદ બાળક અને સાંભળતા બાળકનો બેબલીંગ સુધીનો ભાષા વિકાસ સરખો જ છે તેવો દાવો અયોગ્ય છે કારણ કે આ તફાવત આ તબક્કે સ્પષ્ટ થાય છે પણ શ્રવણમંદ બાલકની ભાષા પ્રાપ્તિની પ્રક્રિયા તો શ્રવણમંદ શરૂ થયો ત્યારથી જ અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગઈ હોય છે.

4.3.2 ભાષાક્રિય તબક્કો

1.11 થી 18 મહિના : એક શબ્દનો તબક્કો

પ્રત્યાયનની દૃષ્ટિએ આ તબક્કો અગત્યનો છે કારણ કે અહીં બાળક એક ભાગીદાર તરીકે પ્રત્યાયન કરે છે. તે (બાળક) ભાષા વપરાશની પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લઈ શકે છે જેવી કે વારા પ્રમાણે બોલવું, બોલનાર તરફ ધ્યાન આપવું વગેરે.

હોલિડે (1975) એ એક વર્ષના બાળક માટેના પ્રત્યાયનના છ કાર્યો નોંધ્યા છે જે બાળક કરી શકે છે તે આ પ્રમાણે છે.

- સાધન તરીકે (મને જોઈએ છીએ)
- નિયંત્રણ (જતા રહો)
- ક્રિયા પ્રતિ ક્રિયાત્મક (આવજો, કેમ છો)
- સંશોધાત્મક, ઈતેજારી (શું, મને બતાવો)
- કલ્પનાત્મક (રીંછ હીંચકે છે)

આ દર્શાવે છે કે બાળક પ્રત્યાયનની જરૂરિયાતને બરાબર સમજે છે અને તેને રજૂ કરે છે. માનવી પોતાની રોજની પ્રત્યાયનની જરૂરિયાત પૂરી કરવા સંપૂર્ણપણે ભાષા પર આધાર રાખે છે. એવું લાગે છે કે દોઢ વર્ષનું બાળક પણ ભાષાનો ઉપયોગ પુષ્કળ વ્યક્તિની જેમ અસરકારક રીતે કરી શકે છે.

પ્રાપ્તિ : આ સમય શબ્દ ભંડોળ વધારવાનો છે. આ સમયે યોગ્ય રીતે ઉત્તેજન પ્રાપ્ત કરેલ બાળકો તેમને ન સંબોધાયેલ ઉચ્ચારણને પણ પ્રતિભાવ આપે છે. દા.ત. પિતા જ્યારે બાળક સામે જોઈને કહે કે હું બજારમાં જાઉં છું ત્યારે બાળક હાથ ઉંચા કરી પોતાને પણ સાથે આવવું છે તેમ કહેશે. એક વર્ષ પછી બાળક પ્રાપ્તિ કૌશલ્ય વિકસાવી ચૂક્યું છે અને તેથી પિતા, બાળકની માતાને કહેશે તો બાળક પોતાની સાથે જવાની ઈચ્છા જણાવશે.

રજૂઆત (expression)

પહેલાં જન્મ દિવસ આસપાસ બાળક વધુ એક સીમા ચિન્હ ઓળગી જાય છે. તે પોતાનો પહેલો શબ્દ કહેશે. માતાપિતા પ્રથમ શબ્દ સંબંધે અતિશયોક્તિ કહે પણ તે ખરેખરો પહેલો શબ્દ નથી. બાળક જ્યારે વારંવાર એક જ અર્થ સાથે તે જ શબ્દનો પ્રયોગ કરે તો જ તેને પ્રથમ શબ્દ ગમી શખાય વળી તે બાળકે જાતે વાપરવો જોઈએ અને નહીં કે તેને કહેવામાં આવે ત્યારે.

બાળકના પ્રથમ શબ્દ તરીકે બાળક જે શબ્દ બોલે છે તેની જ ચર્ચા કરવામાં આવે છે કારણ કે બાળક પ્રથમ શબ્દ ક્યારે પ્રાપ્ત કર્યો તે કોઈ ખાત્રીપૂર્વક કરી શકતું નથી.

એક શબ્દ ઉચ્ચારણ : એક શબ્દ ઉચ્ચારણ જે આ સમયગાળામાં વપરાય છે. એ બે પ્રકારના છે.

(1) સંદર્ભ એકમ : બાળક દ્વારા પર્યાવરણમાં, વ્યક્તિ, ક્રિયા, વસ્તુ દર્શાવવા વપરાતા એકલા શબ્દોને સંદર્ભ એકમ કહે છે. માતાપિતા ઘણીવાર બાળકને પૂછે છે આ શું છે? આ કોણ છે? વગેરે અને બાળક તેના નામ બોલ્યા કરે છે આનં સંદર્ભ એકમ કરું છે.

(2) હોલો ગ્રાફીક્સ : સંદર્ભ એકમ એક જ શબ્દ છે અને એક વસ્તુ દર્શાવે છે. હોલો ફેઝીસ પણ એક જ શબ્દ છે પણ તે એક વાક્ય તરીકે કાર્ય કરે છે એ સંપૂર્ણ વિચાર રજૂ કરે છે અને આથી તેને એક શબ્દનું વાક્ય કહે છે. દા.ત. બાળક 'મમ' કહે છે અને માતાપિતા સમજે છે 'મને ભૂખ લાગી છે' મને ખાવાનું આપો.

વિચારો : બાળક જ્યારે એક જ શબ્દનો ઉપયોગ કરે ત્યારે માતાપિતા તેને કેવી રીતે સમજી શકે ? દા.ત. ‘કરવું’ ‘કરો’

બાળકના એક શબ્દનો અર્થ માતાપિતા, સંદર્ભથી, શારીરિક ક્રિયાઓને કારણે અથવા મોઢાના હાવભાવથી સમજે છે.

એક શબ્દ ઉચ્ચારણના લક્ષણો

1. આ શબ્દો મુખ્યત્વે ધ્વનિ ઘટક જે દરેક ભાષામાં જોવા મળે છે તેના બને છે.
દા.ત. (પ), (બ), (ડ), (ટ) અને (મ) વગેરે
2. શરૂઆતમાં ઘટકનું બંધારણ મુખ્યત્વે, સ્વયંજન/સ્વર, સ્વર/વ્યંજન અથવા નકલ કરતા શબ્દો જેવા હોય છે. દા.ત. વ્યંજન-સ્વર-વ્યંજન-સ્વર અથવા સ્વર-વ્યંજન-સ્વર-વ્યંજન વગેરે (મામા, અપાઅપા વગેરે) ધીમે ધીમે તેમાં વિવિધતા જોવા મળે છે.
3. આ શબ્દોની સ્પષ્ટતા ઘણી જ ઓછી હોય છે અને ફક્ત મા બાપ જ તેને સમજી શકે છે.
4. આ શબ્દ ભંડોળના 50% નામ અને ક્રિયાપદ હોય છે.

2.18 મહિનાથી 24 મહિના : બે શબ્દનો તબક્કો :

પ્રાપ્તિ (Reception)

આ તબક્કે શબ્દ ભંડોળ વિકાસનો દરેક વિદ્વાન જુદા જુદા આંકડા આ શબ્દ ભંડોળ માટે રજૂ કરે છે. શબ્દ ભંડોળના આંકડા પર્યાવરણને અનુલક્ષીને બદલાય છે. શબ્દની સંખ્યા જ નહીં ગુણવત્તા પણ સુધરે છે બાળકની શબ્દની સમજ વધે છે . દા.ત એક શબ્દના બે કે ગણા અર્થ વસ્તુ દર્શાવી શકે. પુષ્ક વ્યક્તિ સંદર્ભ આધારે આ અર્થ સમજી શકે છે. બાળક પણ સંદર્ભની મદદથી જ સમજે છે.

વારવારં કઠ્ઠા પ્રમાણે ભાષા વિકાસ, સામાજિક અને બૌદ્ધિક વિકાસની સાથો સાથ, સમાંતર થાય છે. આ તબક્કે બાળકનું સામાજિક ક્ષેત્ર કુટુંબથી આગળ વધે છે અન્યો સુધી જાય છે. હવે તેઓ પડોશી, મુલાકાતી, મિત્રો, સંગા વગેરે સાથે જોડાઈ શકે છે. સંપર્ક સાંધી શકે છે. બીજું કે માતાપિતા, બાળકને વારતા કહેતા થાય છે. આ વાર્તા અને કવિતા બાળકને શબ્દ ભંડોળ વધારવામાં મદદ કરે છે. વાર્તાઓ બાળક માટે બૌદ્ધિક/પડકાર છે કારણ કે તે કલ્પિત હોય છે અને બાળકને કલ્પના કરવી પડે છે કારણ જાણવું પડે છે.

આ ઉંમરે બીજું લક્ષણ એ જોવા મળે છે કે બાળક જુદી જુદી વાક્ય રચનાને સમજી અને પ્રતિભાવ આપી શકે છે દા.ત. નકારાત્મક ‘નકારાત્મક’ ‘તને ચોકલેટ નહીં મળે’ ‘રમકડુ કબાટમાં નથી’ વગેરે પ્રશ્નાત્મક ‘બોલ ક્યા છે ?’ ‘કોણ આવ્યુ?’ વગેરે (ઈમ્પરેટીવ) સૂચનાત્મક - ‘જાઓ અનેક્યા લઈ આવો’ ‘રમકડુ લઈ લો’ વગેરે.

રજૂઆત

ધ્વનિશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ આ તબક્કે બાળક બધા જ સ્વર અને ઘણા વ્યંજન શીખી જાય છે. અગાઉ પ્રાપ્ત ધ્વનિ ઘટકો સુધરે છે અને બાળક વધુ જોડકાં બોલી શકે છે.

આજ સમયે બાળક બે શબ્દો સાથે બોલતાં શીખે છે આ અગત્યનું લક્ષણ છે. આ તબક્કામાં થતા ઉચ્ચારણોને ટૂંકક્ષરી કહે છે. () (બ્રાઉન અને ફેઝર 1973) કારણ કે આ તબક્કે બાળક વિભક્તિ પ્રત્યયોનો ઉપયોગ કરતું નથી અને બીજી જાણીતી વિગતો પણ રહી જાય છે. શબ્દો મોટેભાગે નામ હોય છે અને ક્રિયાપદ રહી જાય છે.

બ્રાઉન (1973) ના અભ્યાસ પ્રમાણે સૌથી વધુ વપરાતાં જોડકાં ... નામ અને ક્રિયાપદ (મમ્મી સૂંતા) અથવા નામ અને વસ્તુ છે.

3. બે શબ્દથી આગળ : 3 વર્ષ થી ઉપર

આ તબક્કો ભાષાની પ્રાપ્તિ અને રજૂઆત ઝડપી વિકાસ કરે છે. બાળક જો પ્લે ગ્રુપ, નર્સરી કે આંગણવાડીમાં જાય તો આ ઝડપ વધુ હોય છે. બાળક તેની ઉંમરના બાળકો સાથે ક્રિયા પ્રતિક્રિયા કરે તો તે એક શૈક્ષણિક અનુભવ છે. અત્યાર સુધી બાળક અને પુણ્ય વચ્ચે જ આ ક્રિયા પ્રતિ ક્રિયા થતી હતી અને પુષ્ક ખાસ પ્રકારની પ્રત્યાયનનો ઉપયોગ કરતા હોય છે. દા.ત. સરળ, વારંવાર બોલવું (શબ્દ), ટૂંકા વાક્યો જેવી ભાષાનો પ્રયોગ, મોટી ઉંમરના બાળકો આવું કરતા નથી તેથી બાળકે પ્રત્યાયન કરવા માટે પોતાના કૌશલ્યો ધારદાર બનાવવા પડે છે. આમ મોટો બાળકો સાથે ક્રિયા પ્રતિ ક્રિયા વધારે કરવાથી ભાષા વિકાસ સારો થાય છે.

આ તબક્કાના બીજા લક્ષણો :

1. બાળક અવાજમાં લય પ્રાપ્ત કરે છે
2. સંયુક્ત વાક્યોના ઉપયોગની શરૂઆત, વ્યાકરણ યોગ્ય ન પણ હોય
3. બાળક ચાર પ્રકારની નકારાત્મક વાક્ય રચના સમજે છે. જે નીચેના ક્રમમાં હોય છે.

- ગેરહાજરી	'લાડુ નથી'	ત્યા લાડુ નથી
- ના પાડવી	'લાડુ નથી'	મારે લાડુ જોઈ તો નથી
- ના પાડવી	'લાડુ નથી'	મેં લાડુ ખાધો નથી
- રોકવું	'લાડુ નથી'	હું લાડુ ખાતો નથી

બાળક આ દર્શાવવા ફક્ત 'લાડુ નથી' નો જ ઉપયોગ કરે (એક જ ઉચ્ચારણ)

4. પ્રશ્નાત્મક રચના : શરૂઆતમાં બાળકો અવિભાગીય ઉપયોગ કરી પ્રશ્નો પૂછે છે. મમ્મી જાય છે ? માં અવાજ ઉંચો કરવાથી પ્રશ્ન બને છે. તેમજ બાળકો કોણ અને શું ના પ્રશ્નો પૂછે છે.

અત્યાર સુધી આપણે સાંભળતા બાળકના શરૂઆતના વર્ષોમાં થતા ભાષા વિકાસની ચર્ચા કરી ભાષા વિકાસ ઘણા વર્ષો સુધી ચાલુ કરહે છે. ત્રણ થી ચાર ઉંમરે બાળક પ્રત્યાયનની જરૂરિયાત માટે ભાષાનો અસરકારક ઉપયોગ કરતાં શીખી જાય છે. શ્રવણમંદના શિક્ષકે આ તબક્કા ભાષા વિકાસમાં આવે છે. તે જાણવા અને સમજવા જરૂરી છે કારણ કે આ તબક્કા શ્રવણમંદના શિક્ષકે આ તબક્કા ભાષા વિકાસમાં આવે છે તે જાણવા અને સમજવા જરૂરી છે કારણ કે આ જ તબક્કા શ્રવણમંદ બાળકના ભાષા વિકાસના હેતુ બને છે. આ હેતુ શિક્ષકે સ્પષ્ટ રીતે સમજવા પડે ત્યાર પછી જ તેની પ્રાપ્તિને માટે આયોજન થઈ શકે.

4.4 સારાંશ

- ભાષા વિકાસ પર થતાં અભ્યાસ પરથી ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન કરી શકાય
- ભાષા શા માટે પ્રાપ્ત થાય ?
- ભાષા વિકાસની પૂર્વ જરૂરિયાતો શું છે ?

4.5 સ્વાધ્યાય

વર્ણન કરો

- 1.
2. મંદબુદ્ધિવાળા બાળકોની ભાષા
3. ભાષા સંપર્ક (Input)
- 4 રડવું - પ્રત્યાયનનો પ્રકાર

5 કિલકિલાટ

6 શ્રવણમંદ અને સાંભળતા બાળકોમાં બેબલીંગ

7 ભાષા વિકાસમાં બાળકોની રમતનો ફાળો

8 હોલો ફેગીસ

9 ટૂંકાશરી વાણી - ટેલિગ્રાફીક વાણી

4.6 શૈક્ષણિક કાર્ય

---

1. શ્રવણમંદ બાળકના માતાપિતા માટે બેબલીંગનું મહત્વ સમજાવતાં અને તેને દૃઢ કરવાની પધ્ધતિ વિશે જાણકારી આપતી નોંધ તૈયાર કરો
2. તમારી માતૃભાષામાં બાળ-રમતની યાદી તૈયાર કરો જે ભાષા વિકાસમાં મદદરૂપ થાય
3. બે વર્ષના શ્રવણમંદ બાળકનું 8 થી 10 કલાક જુદા જુદા દિવસે નિરીક્ષણ કરો. તેના શબ્દ ભંડોળની અને વાક્યની સૂચી બનાવો
4. અનાથ આશ્રમના બાળકમાં બેબલીંગનો અભ્યાસ

4.7 સંદર્ભ

---

1. બ્રાઉન, રોજર (1973) ફર્સ્ટ લેગ્વેજ : અર્લી સ્ટેજીસ
2. ગી. જેમ્સ પાઉલ, (1990) એન ઈન્ટ્રોડક્શન ઓફ હ્યુમન લેગ્વેજ, પ્રીન્ટાઈસ હોલ, ન્યુ જર્સી
3. ઈન્ગ્રામ, ડેવીડ (1989) ચાઈલ્ડ લેગ્વેજ એકવીઝીશન, કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટી પ્રેસ ન્યુયોર્ક
4. ઓવન્સ રોબર્ટ (2001) લેગ્વેજ ડેવેલોપમેન્ટ. એન. ઈન્ટ્રોડક્શન, એલન એન્ડ બોઉમ : એમ.એ
5. પાપટ જહોન એમ એન્ડ ચાન્ટીસ ફીલીપ્સ એ (1990) સર્વે ઓફ કોમ્યુનિકેશન ડીસઓર્ડર્સ. વિલિયમ્સ એન્ડ વીલ્કીન્સ : લંડન

સંરચના (માળખું)

- 5.0 હેતુઓ
- 5.1 પ્રસ્તાવના
- 5.2 અર્થ અને વ્યાખ્યા
- 5.3 ભાષા મૂલ્યાંકનનું કાર્યક્ષેત્ર
- 5.4 શિક્ષણમાં ભાષા મૂલ્યાંકનની ભૂમિકા
- 5.5 ઔપચારિક, અનૌપચારિક મૂલ્યાંકનનો તફાવત
- 5.6 મૂલ્યાંકન પદ્ધતિની કસોટી (TMT)
- 5.7 મૂલ્યાંકન પદ્ધતિની પસંદગી
- 5.8 ભારતમાં સ્ટાન્ડર્ડ માન્યતા પ્રાપ્ત કસોટીઓ
- 5.9 અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન
  - 5.9.1 અનૌપચારિક કસોટીને પદ્ધતિસર બનાવવી
  - 5.9.2 સુસંગતા
  - 5.9.3 નોંધ : દસ્તાવેજીકરણ
  - 5.9.4 પ્રતિ માહિતી - પુનઃ માહિતી ફીડબેક
- 5.10 સારાંશ
- 5.11 સ્વાધ્યાય
- 5.12 શૈક્ષણિક કાર્ય (એસાઈનમેન્ટ)
- 5.13 સંદર્ભ

5.0 હેતુઓ

વિદ્યાર્થી આ ઘટકનો અભ્યાસ કરીને

- ભાષા મૂલ્યાંકનનો અર્થ, તેનું ક્ષેત્ર અને ભૂમિકા વર્ણવી શકશે
- ઔપચારિક, અનૌપચારિક મૂલ્યાંકનનો તફાવત સમજી શકશે
- શિક્ષક નિર્મિત કસોટીનો ખ્યાલ, વિચારસ સમજી શકશે
- ભાષાની સ્ટાન્ડર્ડ કસોટીઓના વિકલ્પો અને તેની સમસ્યાઓ જાણશે
- અનૌપચારિક ભાષા મૂલ્યાંકનની ગુણવત્તાની જરૂરિયાત અને માર્ગો જાણી શકશે.

5.1 પ્રસ્તાવના

મોટાભાગના પારિભાષિક શબ્દોનો વિશાળ અર્થ હોય છે. મૂલ્યાંકન પણ એવો જ એક શબ્દ છે જેને આપણે નજીકથી સમજીશું

- તમે ડોક્ટર પાસે જાઓ છો તે કોઈ સાધનથી કોઈ તપાસ કરે છે.
- શિક્ષક શાળામાં પરીક્ષા લે છે.
- તમે બજારમાં કોઈ ખરીદવા ગયા અને તમે અડધા કિલોથી વધુ વજનનું ન હોય તેવું કાળુ જુઓ છો.
- તમે 10 વર્ષના બાળકને સાંભળો છો જે તેના પિતા સાથે વાત કરે છે અને વિચારો છો તે હોશિયાર ચબરાક છે.
- એક ઉમેદવાર ઈન્ટરવ્યું આપે છે.
- તમે દરજ્જે કપડું સીવવા માટે આપો છો તો દરજ્જે પ્રથમ તેને આપે છે.

આમાંથી કયો દાખલો મૂલ્યાંકનનો છે? તેમને લાગ્યું હશે કે બધા જ મૂલ્યાંકનના દાખલા છે હા. તમે સાચા છો બધા જ મૂલ્યાંકનના દાખલા છે આ પ્રવૃત્તિમાં સામાન્ય મુદ્દો શું હતો? બધી જ પ્રવૃત્તિ હાલની પરિસ્થિતિ વિશે કંઈક જાણકારી, નિર્ણય જણાવે છે. આ મૂલ્યાંકનનો સાર છે. આ મૂલ્યાંકનને આપણે ભાષા સાથે કેવી રીતે જોડી શકીએ? આપણે દરજ્જેનો દાખલો લીધો. આ દાખલામાં ટેપ (ફૂટ) આપવાની પ્રક્રિયા વિશે ઘણા પ્રશ્નો પૂછી શકાય.

- કપડાની જેમ ભાષાને માપી શકાય?
- કપડાની જેમ ભાષાનું નક્કર મૂલ્યાંકન થઈ શકે?
- માપ પટ્ટી ભાષા માટે પણ ઉપલબ્ધ છે?
- ભાષા મૂલ્યાંકન કરનારા પોતાની માપ પટ્ટી બીજાને આપશે?
- શું ભાષા મૂલ્યાંકન શિક્ષક માટે સ્વાભાવિક છે? જેમ કપડું માપવું દરજ્જે માટે સ્વાભાવિક છે.

આ સવાલના જવાબ આ ઘટકનો અભ્યાસક્રમ વિષય હતું છે. પ્રથમ પ્રશ્નનો જવાબ હા છે. ચોક્કસ હા છે. થોર્નહાઈક બુદ્ધિના સંદર્ભમાં કહે છે કે (1990), જો કોઈ વસ્તુ છે તો તેનું કદ પણ છે. જો કદ છે તો તેને માપી શકાય છે. શિક્ષક તરીકે આપણને ખબર છે કે ભાષાનું અસ્તિત્વ છે અને તેને માપી પણ શકાય. શ્રવણમંદ બાળકના શિક્ષક તરીકે આપણો હેતુ આ બાળકની ભાષાની કક્ષા વધારવાનો છે. તેથી તે માપી શકાવી જોઈએ. તેથી દૃઢ પ્રતીતિ સાથે...

5.2 અર્થ અને વ્યાખ્યા

કૌશલ્ય/જ્ઞાન/વિકાસ/વ્યક્તિની કામ કરવાની ક્ષમતા. કાર્ય વગેરેની હાલની કક્ષા સ્થિતિ જાણવાની પ્રક્રિયાને મૂલ્યાંકન કહે છે.

વ્યાખ્યાને વ્યવસ્થિત અને સારી રીતે સમજવા માટે કેટલાક શબ્દોને સમજવા જરૂરી છે.

પ્રક્રિયા : મૂલ્યાંકન એ વિવિધ પગથિયાવાળી અપ્પટી પ્રક્રિયા છે. મૂલ્યાંકન ક્ષેત્ર વિશે કાર્ય વિશે ચર્ચા કરતી વખતે આ પગથિયાં વિશે ચર્ચા કરવામાં આવશે. પ્રક્રિયામાં તૈયારી, પસંદગી, સાધન અનુકુલન, આયોજન, કસોટી આપવી (કરવી), પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન, નોંધ રાખવી, પ્રતિભાવ ફીડબેક

આપવું વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

હાલની કક્ષા, સ્થિતિ જણાય : મૂલ્યાંકનનો હંમેશા એ જ રહે છે કે મૂલ્યાંકન સમયની સ્થિતિ, કક્ષાની જાણકારી, માહિતી મેળવવી એનો અર્થ એવો થાય કે બાળકને (આઈ.ક્યુ) ટેસ્ટ આપવામાં આવે તો તે તેની બુદ્ધિ શક્તિ ત્યારે કેવી છે તે કહેશે જણાવશે. ભાષાની કસોટી ભાષા કક્ષા જણાવશે.

વ્યક્તિ/સમૂહ : વ્યક્તિ કે સમૂહનું મૂલ્યાંકન થઈ શકે છે. કેટલાંક મૂલ્યાંકન વ્યક્તિગત/સામૂહિક અંક આપે છે. જે વિવિધ હેતુ માટે ઉપયોગ લઈ શકાય. દા.ત. પરિક્ષાના માર્ક્સ બાળકની સફળતા નક્કી કરવામાં ઉપયોગી છે. આખા ક્લાસના માર્ક્સ શૈક્ષણિક પધ્ધતિ નક્કી કરવામાં ઉપયોગી છે.

કૌશલ્યો/જ્ઞાન/વિકાસ/કાર્ય : મૂલ્યાંકન દરમ્યાન શેનું મૂલ્યાંકન કરવું છે તે અગત્યની બાબત છે. ચિત્રકામમાં કૌશલ્યની તપાસ થાય છે. જ્ઞાન પરીક્ષા દ્વારા ચકાસી શકાય છે. સામાજિક પ્રાપ્તતા અંક, બાળકનું મૂલ્યાંકન તે વિકાસના ક્ષેત્રમાં કરે છે અને જાણે છે કે બાળકને વિકાસ ઉંમર પ્રમાણે છે કે કેમ? કૌશલ્યનું મૂલ્યાંકન તેનું જ્ઞાન અને અમલીકરણ બંનેમાં કરવું જોઈએ. બાળક પાસે જ્ઞાન છે પરંતુ જિંદગીમાં રોજના કાર્યોમાં તેનો ઉપયોગ કરે છે કે કેમ તે જોવું જરૂરી છે.

ભાષા મૂલ્યાંકન વિશે તમે શું વિચારો છો? તે કયા મૂલ્યાંકનનો નિર્દેશ કરે છે? કૌશલ્ય, જ્ઞાન, વિકાસ અથવા કાર્ય? સ્પષ્ટ છે ભાષા મૂલ્યાંકનમાં આ મારેયનો સમાવેશ થાય છે.

ઉપરોક્ત ચર્ચા પછી એ સ્પષ્ટ છે કે મૂલ્યાંકન એ વિશાળ પારિભાષિક શબ્દ છે અને વિવિધ પાસાંઓ, પરિમાણ, નો તેમાં સમાવેશ થાય છે. ભાષા મૂલ્યાંકન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરી આપણે શ્રવણમંદના શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં શું છે અને ભૂમિકા શું છે?

5.3 ભાષા મૂલ્યાંકનનું કાર્યક્ષેત્ર

હાલમાં મૂલ્યાંકન અને ખાસ કરીને ભાષા મૂલ્યાંકન વિવિધ પાસાંઓવાળા ખ્યાલ માનવામાં આવે છે. મૂલ્યાંકન શબ્દનું વિહંગાવલોકન કરતાં તેમાં ઘણા બધા પાસાંઓ જણાય છે જેમ કે - પ્રકાર, કક્ષા, પરિમાણ, સ્થિતિઓ, લક્ષણો વગેરે અને તે છતાં ઘણાં ભવિષ્યમાં ચર્ચા કરવા માટે બાકી રહે છે.

કેટલાંક પરિમાણ વિશે અહીં વિચારણા કરવી આવશ્યક છે કારણ કે શાળામાં શ્રવણમંદ માટે વપરાતી મૂલ્યાંકન પધ્ધતિની ચર્ચા આ પરિમાણોને નજર સમક્ષ રાખીને કરવાની છે. જ્યારે પણ મૂલ્યાંકનનું આયોજન થાય કે મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે ત્યારે 1 પરિમાણો વિશે મુખ્યત્વે વિચારાય છે.

5.3.1 માર્ગદર્શન

ભાષાનો પ્રયોગ કરનાર બે ભૂમિકા અદા કરે છે, તે ભાષા બોલે છે અથવા ભાષા મેળવે છે. બંને દિશામાં - જ્યારે ભાષા વ્યક્તિ રજૂ કરે છે અને જ્યારે વ્યક્તિ ભાષા મેળવે છે - ઘનિષ્ટ રીતે સંકળાયેલી છે, સમાંતર છે. આ બંનેને વિકાસ કે અમલીકરણની દૃષ્ટિથી અલગ કરી શકાય નહીં. ભાષા પ્રાપ્તિ અને રજૂઆતના સંબંધને લગતા અગત્યના મુદ્દાઓ છે..

(એ) વિદ્વાનો એવું માને છે કે ભાષા પ્રાપ્તિ પહેલાં થાય છે પછી રજૂઆત આવે છે એટલે ભાષા પ્રાપ્તિ પહેલાં વિકાસ પામે છે.

(બી) ભાષા રજૂઆત કરતાં ભાષા પ્રાપ્તિ કામગીરીનું સ્તર વધુ અને સારું રહેશે એટલે કે બાળકનું વ્યક્તિગત કાર્ય સ્તર ભાષા પ્રાપ્તિમાં સારું અને વધુ યોગ્ય રહેશે, તેના પોતાની ભાષા રજૂઆતની તુલનામાં

(સી) ભાષા પ્રાપ્તિ, ભાષા રજૂઆતનો પાયો પૂરો પાડે છે.

શ્રવણમંદની ભાષાના સંચાલનમાં કામ કરતા હોય તેમણે ભાષા પ્રાપ્તિ અને ભાષા રજૂઆતના સંબંધને બે રીતે ધ્યાન પર લેવો જોઈએ એક બંને એક બીજા સાથે સંકલિત છે, જોડાયેલા છે અને બીજું બંને એકબીજાથી સ્વતંત્ર છે. મૂલ્યાંકન દ્રષ્ટિએ ગુણ ક્ષેત્રમાં ધ્યાન આપવું જોઈએ. શિક્ષક જ્યારે પોતાના વિદ્યાર્થી માટે પાઠ આયોજન કરે ત્યારે નીચેનામાંથી એક અથવા બે વિકલ્પ જે યોગ્ય હોય તે પસંદ કરવા જોઈએ.

(એ) ભાષા પ્રાપ્તિને લગતા ક્ષેત્ર

(બી) ભાષા રજૂઆતને લગતા ક્ષેત્ર

(સી) પ્રાપ્તિ - રજૂઆતના પરસ્પર ક્રિયાના ક્ષેત્ર

5.3.2 કક્ષા

ભાષા જ્ઞાન અને ભાષાનો ઉપયોગ વચ્ચેનો તફાવત ભાષાનો અગત્યનો મુદ્દો છે. આધુનિક સમયમાં સૌસુરે (1921) ભાષામાં આ વિષયે ચર્ચા શરૂ કરી અને કોમોસ્કી (1957, 1965) એ પોતાના સિધ્ધાંત 'યોગ્યતા અને કાર્યમાં મહત્વનું સ્થાન આપ્યું' વિદ્વાનો આ તફાવતો સાથે સહમત થાય છે. (જુઓ ઘટક 2.5)

આ બંને વચ્ચેનો સંબંધ મૂલ્યાંકનની દૃષ્ટિએ નીચે પ્રમાણે જોઈ શકાય.

(એ) મૂલ્યાંકનનો હેતુ યોગ્યતાની દૃષ્ટિએ હાલની કક્ષાની જાણકારી

(બી) યોગ્યતાનું સીધું મૂલ્યાંકન શક્ય નથી એટલે કાર્યનું મૂલ્યાંકન વી રીતે કરવું જોઈએ કે તે યોગ્યતાની કક્ષા જણાવે.

5.3.3 પ્રકાર

ભાષા મૂલ્યાંકન પણ અન્ય મૂલ્યાંકનની જેમ વિવિધ રીતે થઈ શકે. બધી પધ્ધતિને ઔપચારિક, અનૌપચારિક પધ્ધતિમાં વિભાજીત કરી શકાય.

ઔપચારિક મૂલ્યાંકન સ્ટાન્ડર્ડાઈઝ્ડ કસોટી દ્વારા જેની ઝીણવટથી રચના કરવામાં આવી છે. તેની પરિસ્થિતિ અને સાધનો પણ ચોક્કસ નક્કી કરેલા છે.

અનૌપચારિક મૂલ્યાંકનમાં આવું નથી ઔપચારિક, અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન વચ્ચેનો તફાવત ઘટક 4.2 માં જણાવેલ છે.

આવી જ તફાવત અપ્રત્યક્ષ (પરોક્ષ) અને સીધી (પ્રત્યક્ષ) પધ્ધતિઓ વચ્ચે પણ ભાર મૂકે છે. સીધી પધ્ધતિ ભાષા વડે કુદરતી રીતે પ્રત્યાયન કરવા કે માહિતી આપવા પર ભાર મૂકે છે. ભાષાનો પ્રયોગ કરનાર ભાષાના નિયમો સ્વભાવિક રીતે જ પોતાની પ્રત્યાયનમાં ઉપયોગ લેશે. એવું માની લેવામાં આવે છે. આનો અર્થ એ થયો કે સીધી પધ્ધતિઓ બાવકનું વાસ્તવિક, ભાષા સંદર્ભવાળી પરિસ્થિતિમાં જ મૂલ્યાંકન કરશે. અપ્રત્યક્ષ (પરોક્ષ) પધ્ધતિમાં બાળકે ભાષાનું કાર્ય પુરુ કરવાનું રહે છે. આ પધ્ધતિઓ ઘણીવાર વાસ્તવિક સ્થિતિનો નિદેશ કરતી હોય છે જેમ કે પેપર પેન્સિલ કાર્ય. આ મૂલ્યાંકન પધ્ધતિ વડે બાળકની ભાષાની માહિતી એકત્ર કરવામાં આવે છે. જેમાં ખાસ કોઈ સંદર્ભની આવશ્યકતા રહેતી નથી. મોટાભાગની કસોટીઓ આ પ્રકારની છે જેમાં કોઈ કાર્ય પુરુ કરવાને માટે કસોટી પત્રક તૈયાર હોય છે. જે બાળકે પુરુ કરવાનું છે.

સાદી ભાષામાં શિક્ષકે, ઔપચારિક, અનૌપચારિક પધ્ધતિ અને પરોક્ષ, સીધી પધ્ધતિમાંથી પસંદગી કરવાની રહે છે. બંને પ્રકારને તેના ફાયદા, ગેરફાયદાઓ પધ્ધતિમાંથી પસંદગી કરવી જોઈએ.

5.3.4 તબક્કા

ભાષા મૂલ્યાંકનના ત્રણ તબક્કાઓ છે આ ત્રણે ક્યાંક ભાષા મૂલ્યાંકન ક્યારે કરવું જોઈએ ? તે પ્રશ્ન સાથે જોડાયેલા છે. કોઈપણ જાતની સારવાર શરૂ કરતાં પહેલાં એ જાણવા માટે કે બાળકનું ભાષાકીય સ્તર કેવું છે ? જેના ધારે સારવાર શરૂ કરવાનું પોઈન્ટ નક્કી થાય.

બીજો તબક્કો એ સતત ચાલતું મૂલ્યાંકન છે. જે શિક્ષણ આપતી વખતે ચાલુ રહે છે. શિક્ષણ દરમ્યાન શિક્ષણ પ્રશ્નો પૂછીને જાણે છે કે બાળક તેને જે શિખવવામાં આવી રહ્યું છે તે સમજ્યો છે કે નહીં. આ સિવાય મૂલ્યાંકનનો બીજો હેતુ પણ છે.

વિચારો : શિક્ષકો શિખવાડતી વખતે પ્રશ્નો શા માટે પૂછતા હોય છે ? શૈક્ષણિક પ્રક્રિયા ?

આ પ્રશ્નો

- શિક્ષકને પોતાની ભણાવવાની ઝડપ યોગ્ય છે કે નહીં તે નક્કી કરવામાં

ઉપયોગી છે

- વિદ્યાર્થીએ વર્ગમાં ધ્યાન રાખવામાં મદદ કરે છે.
- વિદ્યાર્થીને ભાવાત્મક અને બૌદ્ધિક રીતે વર્ગનો એક ભાગ હોવાની લાગણી આપે છે.
- વિદ્યાર્થીને યોગ્ય દિશા વિચાર કરવા નિર્દેશ કરે છે.
- વિદ્યાર્થીને વિષય વિશે વિશ્વાસ પેદા કરે છે

ત્રીજા પ્રકારનું મૂલ્યાંકન - શિક્ષણ - સારવાર - પછી - એ શિક્ષણની સફલતા નક્કી કરવા માટે છે. આ વિશાળ અર્થમાં જોવું જોઈએ. જ્યાં જે બાળકનું મૂલ્યાંકન થાય છે તે ઉપરાંત બીજા બાળકો પણ આ મૂલ્યાંકનથી લાભ મેળવે છે. વારવારની અસફળતા શૈક્ષણિક પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતાનો નિર્દેશ કરે છે.

દા.ત શાળાનું પરિણામ ssc - 7 માં ધોરણમાં ખરાબ આવ્યું તો શાળા પદ્ધતિ, સિધ્ધાંતો, શૈક્ષણિક સાધનો વગેરે બદલવાની જરૂર છે. શિક્ષણ પછીનું મૂલ્યાંકનને સચેટીવ મૂલ્યાંકન પણ કહે છે તે બાળકની સફળતા નિષ્ફલતા ઉપરાંત શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ અને અભ્યાસ ક્રમની સફળતા, નિષ્ફળતા દર્શાવે છે.

5.3.5 હેતુ

ભાષા મૂલ્યાંકન શા માટે જરૂરી છે ? આ પ્રશ્ન ખૂબ જ અગત્યનો છે જે ભાષાના દરેક પાસાંને અસર કરે છે. આ પ્રશ્નનો જવાબ ભાષા મૂલ્યાંકનનો પ્રકાર, મસયગાળો, વિસ્તાર, પદ્ધતિ અને લક્ષણો મૂલ્યાંકન દરમ્યાન કેવા હોવા જોઈએ તે નક્કી કરતું પરિબળ છે. આમ મૂલ્યાંકનનો હેતુ મુખ્ય મુદ્દો છે. સીલ્વરમેન (1985) હેતુ ત્રણ પ્રશ્નથી જુએ છે.

1. જે બાળક કે વ્યક્તિનું મૂલ્યાંકન કરી રહ્યો છું તેની પ્રત્યાયનની વર્તણૂક 'સામાન્ય' છે ? (સામાન્યની પરિભાષામાં આવે છે?)
2. જો તે 'સામાન્ય' નથી તો શું કારણ છે ?
3. આ અસામાન્ય પ્રત્યાયનની વર્તણૂકને સામાન્ય કેવી રીતે બનાવી શકાય ? અથવા તેની નજીક લાવી શકાય ?

પહેલા પ્રશ્ન સ્કીનીંગ સાથે સંકળાયેલો છે જે દરેક બાળક માટે આવશ્યક છે (પ્રાથમિક પૃથક્કરણ)

આ પ્રાથમિક તપાસનો હેતુ બાળકને /વ્યક્તિને બે વિભાગમાં વિભાજિત કરવાનો એક જેને વધુ મૂલ્યાંકન/સારવારની જરૂર છે અને બીજો જેને મૂલ્યાંકન/સારવારની જરૂર નથી બીજો પ્રશ્ન નિદાન સાથે સંબંધિત છે.

ત્રીજો પ્રશ્ન શૈક્ષણિક દૃષ્ટિએ મહત્વનો અને વધુ વિસ્તૃત મૂલ્યાંકનની અપેક્ષા રહે છે કારણ કે તેને આયોજન અને પદ્ધતિ સાથે સંબંધ છે. આ મૂલ્યાંકન શિક્ષણની શરૂઆતમાં, વચ્ચે અને છેલ્લે કરવું આવશ્યક છે.

5.4.6 પ્રકાર (રીત)

પ્રત્યાયન સામાન્ય રીતે દ્વિ કોઈ એક ચેનલ દ્વારા માહિતીનું આદાન પ્રદાન કરવાની દ્વિપક્ષીય પદ્ધતિ છે. આ આદાન પ્રદાન કરવાની રીત હોય છે અને તે સમજાવવાની જરૂર નથી આ રીતને ફક્ત ભાષાકીય પદ્ધતિ સુધી સિમીત રાખીએ તો ભાષાકીય પ્રત્યાયન કરવાની પદ્ધતિ વો અર્થ થાય અને તે પ્રત્યાયનમાં ભાષા કેવી રીતે રજુ થાય છે તેનો જવાબ છે.

હાલની પદ્ધતિ, ભાષાકીય પ્રત્યાયનની શ્રવણ-મૌખિક (વાણી) દૃશ્ય ગ્રાફીકલ (લખાણ), દૃશ્ય શારિરીક (સાંકેતિક) અને દૃશ્ય - મુખ (વાણી-વાંચન) છે. ભાષા મૂલ્યાંકન માટે શિક્ષકો યોગ્ય પદ્ધતિ કે તેના જોડકાં પસંદ કરવા જોઈએ જેવી જરૂરિયાત હોય તે પ્રમાણે.

5.4.7 ભાગ (ઘટક)

સંબંધિત સાહિત્યને ગણતરીમાં લેતાં સહેજે ભાષા જ્ઞાનનાં પાંચ વિભાગ કરી શકાય.

- ધ્વન્યાત્મક - ધ્વનિતંત્ર
- રૂપ ઘટક શાસ્ત્ર
- રચના (શબ્દ, વાક્ય) શાસ્ત્ર
- અર્થવ્યવસ્થા
- ઉપયોગ વ્યવહાર

મૂલ્યાંકનમાં આદર્શ એ ચે કે ભાષાના આ દરેક વિભાગ આવરી લેવા જોઈએ અથવા જરૂરિયાત પ્રમાણેના વિભાગોનું પધ્ધતિસરનું મૂલ્યાંકન કરવું જોઈએ. શિક્ષક જે વિભાગ પસંદ કરે તે તેની ભાષાની સમજને દર્શાવે છે. શિક્ષક જે ફક્ત શબ્દ ભંડોળનું જ મૂલ્યાંકન પસંદ કરે તે ભાષાને ફક્ત શબ્દનો ભંડોળ સમજે છે. ભાષામાં શબ્દ ભંડોળ કરતાં ઘણું વધારે છે. શ્રવણમંદની ભાષાનું સામાન્ય મૂલ્યાંકન બધા જ વિભાગોને આવરી લેતું હોવું જોઈએ ત્યારે જ પ્રશ્નને યોગ્ય રીતે સમજી શકાશે.

5.4.8 લક્ષણો

ભાષા મૂલ્યાંકન ઔપચારિક હોય કે અનૌપચારિક પણ તેણે સારા ભાષા મૂલ્યાંકન માપદંડ પૂરો કરવો જોઈએ. પાર પાડવો જોઈએ.

મૂલ્યાંકનના અગત્યનાં ત્રણ લક્ષણો છે : વિશ્વસનીયતા, માન્યતા (સ્વીકાર્યતા), વ્યવહારૂતા શિક્ષકો ધ્યાનપૂર્વક જે તે કસોટીની, વિશ્વસનીયતા અને સ્વીકૃતિની નક્કર માહિતી મેળવવી જોઈએ. મૂલ્યાંકનની વ્યવહારૂતાનો માપદંડ શિક્ષકની જરૂરિયાત પર આધાર રાખે છે. વિશ્વસનીયતાનો આધાર કસોટીમાં, બાળકના દેખાવ, કામગીરી સંબંધમાં રહે છે એટલે કે મૂલ્યાંકન ખરેખર કાર્ય કેટલી વખત માપે છે તેના પર રહે છે ઔપચારિક કસોટી (મૂલ્યાંકન) માટે વારંવાર કસોટી કર્યા પછી દરેક કસોટીનું પરિણામ સરખું આવે તો તે કસોટી વધુ વિશ્વસનીય ગણાય તેમજ તેની આંતરિક સુસંગતતા પર આધાર રાખે છે. જ્યારે અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન માટે આંતરિક - બાહ્ય પરીક્ષક પધ્ધતિ સામાન્ય રીતે વપરાય છે.

સ્વીકૃત (માન્ય) કસોટીનો ખ્યાલ, કસોટી જે માપવા માટે બનાવી છે તે જ ખરેખર માપે છે કે ક્રમ તેને સંબંધિત છે. સ્વીકાર્યતા (માન્યતા), કસોટીના પરિણામને નિરીક્ષણ અને તબીબી પરિસ્થિતિના પરિણામ સાથે સરખાવીને નક્કી થઈ શકે. સ્વીકાર્યતા (માન્યતાના), સ્વીકૃતિના પ્રકાર છે. રચનાત્મક (રચેલી) સ્વીકૃતિ - માન્યતા સહવર્તી (Concurrent) સ્વીકૃતિ, આગાહી (Predictive) ભવિષ્ય સ્વીકૃતિ.

મૂલ્યાંકનની પધ્ધતિ ખૂબ જ વિશ્વનીય અને સ્વીકૃતિ હોય પણ વાસ્તવિક પ્રશ્નો જેવા કે સાધનો, મસય, સાધી પ્રક્રિયા વગેરે તે કારણે ઉપયોગમાં લઈ ન શકાય તો તે પધ્ધતિ બીન ઉપયોગી થઈ જાય. આથી ભાષા શિક્ષણ માટે ભાષા મૂલ્યાંકન જે વિશ્વનીય, સ્વીકૃત અને વ્યવહારૂ હોય તે પાયાની આવશ્યકતા છે.

5.4.9 ઉપયોગ (Application)

કસોટી માપવી એ ઉપયોગનો મર્યાદિત અર્થ છે કારણ કે કસોટી આવતાં પહેલાં અને કસોટી આપ્યા પછી પણ ઘણા પાસાંઓનો સમાવેશ થાય છે. ખરેખર શિક્ષકે પાંચ બાબતો અનુસરવી...

- મૂલ્યાંકનને લગતા હાલમાં પ્રવર્તતા વિકલ્પ વિશે જાણકારી
- તે વિકલ્પની પસંદગી તેમાં યોગ્ય સુધારાં

- મૂલ્યાકન કરવું અને પૃથક્કરણ કરવું.

- મૂલ્યાકન નોંધ કરવી

- જે પરિણામ સમજ પ્રાપ્ત થાય તેને શૈક્ષણિક પધ્ધતિ સાથે સંકલિત કરવો

શ્રવણમંદ બાળકના મૂલ્યાકન અને અન્ય મૂલ્યાકન બાબતે ચર્ચા કરતી વખતે ઉપરોક્ત મુદ્દાઓ લક્ષ્યમાં લેવાય છે.

ભારતમાં શ્રવણમંદ બાળકોની શાળામાં આ સૈધ્ધાંતિક માળખામાં રહી ભાષાના મૂલ્યાકન વ્યવહારું અભિગમ અપનાવવો જોઈએ. ઉપલક દષ્ટિએ એવું લાગે કે ભારતમાં દૂરના ગામમાં પોતાના શ્રવણમંદ બાળકની ભાષાના પ્રશ્નોનું નિરાકરણ લાવવા મથતા શિક્ષકને અને ચોપડીના આ સિધ્ધાંતોને કશી લેવા દેવા નથી પણ જે શિક્ષક આ સિધ્ધાંતો, તેની પરિભાષા કે તેના વિશે કશું જ જાણતો નથી તો પણ તેણે આ મુદ્દાઓને લક્ષ્યમાં રાખવા જરૂરી થશે.

5.4 શિક્ષણમાં ભાષા મૂલ્યાકનની ભૂમિકા

ભાષા શિક્ષણમાં મૂલ્યાકન એક નાનું પાસું છે પણ તેનું મહત્વ ભાષા શિક્ષણમાં ખૂબ જ છે. યોગ્ય રીતે તૈયાર કરેલ મૂલ્યાકન માટે શિક્ષણમાંથી થોડા જ સમયની જરૂર રહે છે. મૂલ્યાકન વિના બાળકની ભાષાની જરૂરિયાત પૂરી થાય છે કે નહીં તે જાણી શકાતું નથી વળી મૂલ્યાકન વિના શિક્ષણની અસરકારકતા પણ જાણી શકાતી નથી સંબંધિત સાહિત્યમાં શિક્ષણમાં મૂલ્યાકનની ભૂમિકા વિશે ખૂબ ઓછી ચર્ચા કરવામાં આવી છે પણ મૂલ્યાકનનું મહત્વ (ઓળખી) જાણી શકાયું છે અને સ્વીકારવામાં પણ આવ્યું છે.

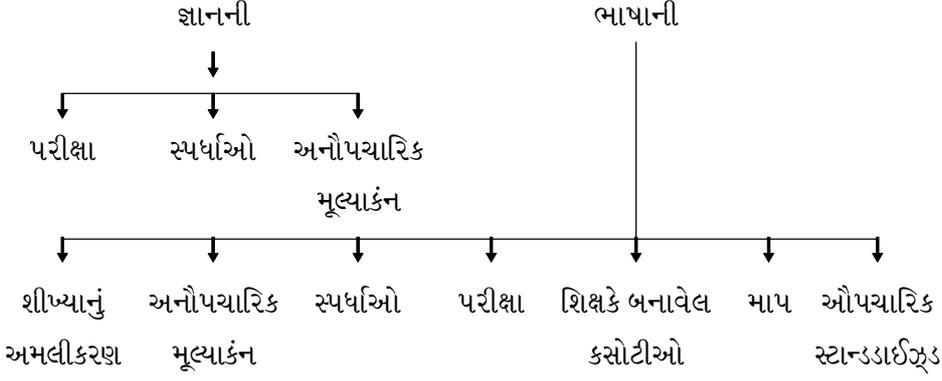
શૈક્ષણિક પધ્ધતિ એકબીજા સાથે નજીકથી અને સંપૂર્ણપણે સંકળાયેલ ત્રિપરિમાણીય અસાધરણ પદ્ધતિ છે.

શૈક્ષણિક પધ્ધતિ

હેતુઓ

અમલીકરણ	મૂલ્યાકન
આ ત્રિ-પરિમાણ ખાસ કરીને શ્રવણમંદના શિક્ષણમાં દ્વિ પરિમાણીય બની જાય છે જેમ કે ભાષા અને જ્ઞાન.	
હેતુઓ	ભાષા આધારિત જ્ઞાન આધારિત
અમલીકરણ	ભાષા આધારિત જ્ઞાન આધારિત
મૂલ્યાકન	ભાષા આધારિત જ્ઞાન આધારિત
આ ઘટકમાં આપણે ભાષા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીશું પણ ભાષા અને જ્ઞાનને અલગ કરવાં મુશ્કેલ છે. 1થી શ્રવણમંદ શાળાને અનુલક્ષીને આ મૂલ્યાકન રચનામાં બંને ભાષા અને જ્ઞાનના મૂલ્યાકનનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જે નીચે પ્રમાણે છે.	

મૂલ્યાકન પ્રવૃત્તિઓ

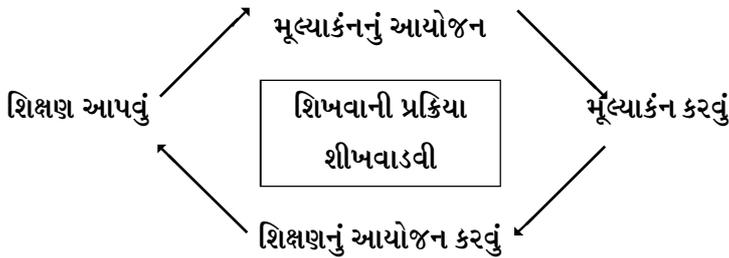
ઉપરોક્ત ભાષા મૂલ્યાકનના શબ્દો સાદીથી, જટિલ સંરચનાવાળી પ્રવૃત્તિઓ નિર્દેશ કરે છે. મૂલ્યાકન માટે એક કે બે પ્રવૃત્તિ બાળકની ભાષાનો યોગ્ય ખ્યાલ આપશે નહીં તેથી પ્રવૃત્તિઓ સમતોલ પ્રમાણમાં રાખવી જોઈએ.

પહેલી અને બીજી પ્રવૃત્તિ વિશે ટૂંકમાં જાણીશું. ત્રણ અને ચારને માટે કઈ કહેવાની જરૂર નથી. પાંચ, છ અને સાત પછીથી વિગતે જોઈશું.

શિક્ષણ પધ્ધતિની સફળતા ફક્ત જ્ઞાન પ્રવૃત્તિથી જ જાણી શકાય તેવું નથી. જે કઈ શીખવાડ્યું છે તેનો રોજની પરિસ્થિતિમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે કે નહીં તે પણ મૂલ્યાકન શિક્ષકે કરવું જોઈએ. દા.ત. 'સારુ', 'ખરાબ' નો ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે તો શિક્ષકે રીસેસ દરમ્યાન બાળક તેના ટીફીન સંબંધ કે અન્ય પરિસ્થિતિમાં તે શબ્દો યોગ્ય રીતે ઉપયોગમાં લે છે કે નહીં તે જોવું જોઈએ, નિરિક્ષણ કરવું જોઈએ આ પ્રકારનું મૂલ્યાકન પૂર્વ આયોજિત નથી અને તેની નોંધ પણ થતી નથી પણ તેમ છતાં તે ખૂબ જ અગત્યનું છે. બીજા પ્રકારનું મૂલ્યાકન પણ આયોજિત નથી અને તેની પણ નોંધ રખાતી નથી. આ મૂલ્યાક ઓપચારિક શિક્ષણ દરમ્યાન અથવા તેને માટે રાખેલ સમયે કરવામાં આવે છે. પ્રથમ પ્રકારનું મૂલ્યાકન જિંદગીની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ સાથે સંબંધિત છે. આ પ્રકારનું મૂલ્યાકન અગાઉ જોઈ તે નિર્દેશીત પદ્ધતિથી થાય છે.

5.4.1 વર્ગમાં મૂલ્યાકનનું મહત્વ (ભૂમિકા)

વિદ્વાનો એવું જણાવે છે કે શિખવાની પ્રક્રિયા શિખવાડવાની પ્રક્રિયા વર્તુળાકાર છે. તેને કોઈ શરૂઆત કે અંત નથી. વર્તુળાકાર પ્રક્રિયામાં શિક્ષણ અને મૂલ્યાકન એકબીજા પાછળ આવ્યા જ કરે છે. તે જ પ્રમાણે શાળાકીય પ્રવૃત્તિના આયોજનનું છે. આયોજન અને અમલીકરણ પણ એકબીજા પાછળ આવ્યા જ કરે છે તે નીચે પ્રમાણે દર્શાવી શકાય.

માનો કે તમને શાળામાં નવો જ દાખલ થયેલ ચાર વર્ષનો બાળક સોંપવામાં આવે છે જેને તમારે યોગ્ય રીતે શિક્ષણ આપવાનું છે. બાળક સાથે સૌથી પ્રથમ કઈ પ્રવૃત્તિ કરશો ? તમે તાત્કાલિક શિખવવાનું શરૂ કરશો ? સામાન્ય રીતે તમે બાળક સાથે અનૌપચારિક પ્રવૃત્તિ કરી તેનું શૈક્ષણિક સ્તર જાણવાની કોશિશ કરશો. ત્યાર પછી ઓપચારિક પધ્ધતિથી તેનું સ્તર નક્કી કરશો જેને માટે યોગ્ય કસોટી પસંદ કરશો. તે કસોટી આપી કંઈક પરિણામ મેળવશો. અનૌપચારિક અને ઓપચારિક કસોટીના આધારે તમે તમારું શૈક્ષણિક આયોજન કરશો શિખવાડવાનું શરૂ કરશો. એ પણ નક્કી છે કે તમે શિખવાડીને ફરી મૂલ્યાકન કરશો. તમે શિક્ષણ પ્રક્રિયાની વર્તુળાકાર સ્થિતિ સમજી શકો છો.

5.5 ઔપચારિક અને અનૌપચારિક મૂલ્યાંકનનો તફાવત

પરિસ્થિતિ : અ :

રાજુની માતા તેની પડોશણને કહે છે કે રાજુ પરીક્ષામાં સારા દેખાવ કરતો નથી અને તેની તેને ચિંતા છે. પડોશણ કહે છે. હું રાજુને એક વર્ષથી ઓળખું છું તે હોશિયાર છોકરો છે. તેણે પરીક્ષામાં સારો દેખાવ કરવો જોઈએ.

પરિસ્થિતિ : બ :

રાજુના માતા રાજુને શાળાના સલાહકાર પાસે લઈ જાય છે અને રાજુ પરીક્ષામાં સારો દેખાવ કરતો નથી. સલાહકાર રાજુને આઈ.ક્યુ ટેસ્ટ આપે છે. રાજુ તેમાં 130 અંક મેળવે છે. સલાહકાર માતાને કહે છે કે રાજુ હોશિયાર છોકરો છે. તેનો પરીક્ષામાં સારો દેખાવ ન કરવાનું કારણ કંઈ બીજું હોવાની શક્યતા છે જે શોધી શકાય.

બંને પરિસ્થિતિને ધ્યાનથી જુઓ. બંને પરિસ્થિતિમાં મૂલ્યાંકન તો થયું જ છે. તેનું મૂલ્યાંકન થયું ? રાજુની બુદ્ધિ શક્તિનું શું જણાયું ? રાજુ હોશિયાર છે તમને લાગે છે બંને પરિસ્થિતિમાં એક જ મૂલ્યાંકન પદ્ધતિનો ઉપયોગ થયો હતો ? ના. સલાહકારે સ્ટાન્ડર્ડાઈઝ ઔપચારિક મૂલ્યાંકનનો ઉપયોગ કર્યો. જ્યારે પડોશણ તેના એક વર્ષના અનુભવને ઉપયોગમાં લીધો. પડોશણે અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો. આમ આ બે મુખ્ય મૂલ્યાંકન પદ્ધતિઓ છે. સ્ટાન્ડર્ડાઈઝ ઔપચારિક અને અનૌપચારિક પદ્ધતિ બુદ્ધિ શક્તિની જેમ ભાષા પણ આ બે પદ્ધતિથી માપી શકાય આપણું આ બે પદ્ધતિનો તફાવત સમજાવે પણ એ પહેલા..

વિચારો સલાહકાર દ્વારા કસોટી પછી શું કરવામાં આવ્યું હશે ? તેની સામે પડોશણે શું કર્યું હશે તેનો વિચાર કરો.

ઔપચારિક અને અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન વચ્ચે તફાવત દર્શાવતા ઘણાં પરિમાણો છે.

- 1. સુસંગતતા :** સ્ટાન્ડર્ડાઈઝ ઔપચારિક મૂલ્યાંકનના પરિણામમાં વધુ પ્રમાણમાં સુસંગતતા જોવા મળે છે. આ મૂલ્યાંકન સતત યોગ્ય પરિણામ આપે છે. જે બાળકનું કૌશલ્ય યોગ્ય નથી તે । કસોટીમાં સારા ગુણ પ્રાપ્ત કરી શકે નહીં તેથી વિપરીત સારા કૌશલ્યવાળુ બાળક સારા ગુણ મેળવી શકે છે. જ્યારે અનૌપચારિક મૂલ્યાંકનનું પરિણામ દરેક વખતે યોગ્ય જ હશે. આનું કારણ એ છે કે મૂલ્યાંકન સ્ટાન્ડર્ડાઈઝ કરેલ છે. આથી એવ કરી શકાય કે ઔપચારિક મૂલ્યાંકન સુસંગતતા ધરાવે છે જ્યારે અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન સુસંગતતા ધરાવતું નથી.
- 2. ગુણાત્મક વિરુદ્ધ સાથે માત્રાત્મક નિર્ણય :** સલાહકાર અને પડોશણના પરિણામમાં શું તફાવત હતો ? સલાહકારનું પરિણામ “130 IQ” અને પડોશણનું પરિણામ “ખૂબ હોશિયાર” એક ગુણાત્મક અને બીજું માત્રાત્મક છે. ભાષા સંદર્ભમાં પણ સ્ટાન્ડર્ડ મૂલ્યાંકન ભાષાની ઉંમર જણાવે છે. જ્યારે અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન ‘સારી ભાષા’ ‘થોડી સારી ભાષા’ વગેરે જણાવે છે. જે વર્ણનાત્મક છે.
- 3. વ્યવહારુતા :** સલાહકાર નિષ્ણાત છે, વ્યાવસાયિક છે. પડોશણ નથી. અહીં આપણે શિક્ષક જ્યારે આ ઔપચારિક અને અનૌપચારિક કસોટી મૂલ્યાંકન વાપરી ત્યારે શું તફાવત છે તેની ચર્ચા કરીશું.

માનો કે શિક્ષક તમને એક શ્રવણમંદ બાળકની ભાષાનું મૂલ્યાંકન કરવાનું છે અને તમારે બાળકની ભાષાના સ્તરની નજીક ચોક્કસ પરિણામ આપવાનું છે. તમને બંને પ્રકારના મૂલ્યાંકનની તાલીમ આપવામાં આવેલ છે. તમે કયા પ્રકારનું મૂલ્યાંકનનો ઉપયોગ કરે છે કારણ કે તે સગવડતાભર્યું છે અને એક વખત આવડી ગયા પછી યાંત્રિક રીતે થઈ શકે, પસંદગીમાં બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો પડે.

જો વધુ કસોટીઓ ઉપલબ્ધ હોય ઔપચારિક પદ્ધતિમાં ખૂબ તૈયારી અને આયોજનની જરૂર પડે છે. આથી શિક્ષકો સ્ટાન્ડર્ડ મૂલ્યાંકન પદ્ધતિનો બહોળા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરે છે.

- 4. સામાન્ય સાથે ખાસ કૌશલ્યો**

સ્ટાન્ડર્ડ કસોટી દ્વારા કરવામાં આવેલ મૂલ્યાંકન વ્યાપક, (સામાન્ય) હોય છે. ભાષાની

રજૂઆત/પ્રાપ્તિનો ઓક અથવા ભાષાની ઉંમર તેમાંથી મેળવવામાં આવે છે પણ જો શિક્ષકે ભાષાના ખાસ કોઈ પાસાંની કક્ષા જાણવી હોય તો તેણે અનૌપચારિક કસોટી પર આધાર રાખવો પડે છે. ખાસ પાસાંઓમાં, ભૂતકાળ, એકવચન/બહુવચન વિરામ ચિન્હોનો ઉપયોગ (લખાણમાં), ક્રિયા-વિશેષણ વગેરેનો સમાવેશ થાય. ભાષા ઘણી જટિલ છે અને તેના સંકડો પાસાંઓ છે જેનો અભ્યાસ થઈ શકે એક કસોટી આ બધા આ બધાં આવરી શકે નહીં. આથી સ્ટાન્ડર્ડ કસોટીનો ઉપયોગ ભાષા કાર્યનું વ્યાપક સ્તર જાણવા અને અનૌપચારિક કસોટીઓ ભાષાના જે પાસાંની જાણકારી જોઈતી હોય તે પ્રમાણે બનાવી ઉપયોગમાં લઈ શકાય.

5. સાધન આધારિત સામે વપરાશકર્તા આધારિત

સ્ટાન્ડર્ડ કસોટી મૂલ્યાંકનની સફળતાનો આધાર સાધન પર રહે છે. આવા સાધનો સામાન્ય રીતે ઘણાં બધાં સંશોધનો પછી બનાવવામાં આવે છે. આ સાધનોની વિશ્વસનીયતા, સ્વીકૃતિ અને વ્યવહારુતા વ્યાપક વપરાશમાં મૂકતાં પહેલાં જ સંપૂર્ણપણે ચકાસી દેવામાં આવે છે. આ સાધનોની સફળતા કોણ તેનો ઉપયોગ કરે છે તેના પર આધાર રાખતી નથી. અગાઉ કહ્યું તેમ આ સાધનો વાપરવાની તાલીમ લીધા પછી તેને યંત્રવત્ વાપરી શકાય છે. આથી જો સાધન યોગ્ય અને વ્યવસ્થિત રીતે બનાવ્યું હોય તો યોગ્ય પરિણામ મેળવવાની શક્યતા વધી જાય છે. આ અર્થમાં સ્ટાન્ડર્ડ કસોટી મૂલ્યાંકન સાધન આધારિત છે.

બીજી તરફ અનૌપચારિક મૂલ્યાંકનની સફળતાનો આધાર વપરાશકર્તા પર રહે છે. જો વપરાશકર્તા કાર્યક્ષમ અને અનુભવી હોય તો મૂલ્યાંકનનું અર્થઘટન બાળકની ભાષાનું સાચું ચિત્ર રજૂ કરશે. તેનાથી વિપરીત જો શિક્ષક કાર્યદક્ષ અને અનુભવી ન હોય તો બાળકની ભાષાનું ચિત્ર સાચું નહીં આપી શકે. આ અર્થમાં અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન વપરાશકર્તા પર આધારિત છે. અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન, સ્ટાન્ડર્ડ કસોટી મૂલ્યાંકન જેટલું યંત્રવત નથી.

6. પરિવર્તન ક્ષમતા અને અક્ષમતા : સાધન એ વસ્તુ છે પણ તે સુપરિભાષિત પરિસ્થિતિ છે (સંપૂર્ણપણે સુવ્યવસ્થિત). તેના નિયમો ચોક્કસપણે, વપરાશકર્તા, ક્રમ, કસોટી કોના માટે છે વગેરે જણાવે છે અને આ નિયમો અનુસરવામાં ન આવે તો પરિણામ યોગ્ય આવશે નહીં. દા.ત. જો નિયમાવલીમાં જણાવેલ હોય કે આ કસોટી ગામડાના શ્રવણમંદ બાળકને 3 થી 7 વર્ષ દરમિયાન આપી શકાય તો પથી એ કસોટી ગામડાના આઠ વર્ષના શ્રવણમંદ બાળકને આપી શકાય નહીં. આથી સ્ટાન્ડર્ડ કસોટી મૂલ્યાંકન પરિવર્તન અક્ષમતા ધરાવે છે. અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન જાતે બનાવેલ અને મર્યાદિત પરિવર્તન નાના પાયે વપરાતી હોવાથી ખૂબ પરિવર્તન ક્ષમતા ધરાવે છે જો કે શિક્ષક કાર્યદક્ષ હોય તો જ આ પરિવર્તન ક્ષમતાને ઉપયોગ કરી શકશે.

7. સિધ્ધાંત સંદર્ભ સાથે માપદંડ સંદર્ભ : સ્ટાન્ડર્ડ કસોટીના સાધનો સિધ્ધાંત સંદર્ભનો ઉપયોગ કરે છે એટલે કે જે બાળક મૂલ્યાંકન માટે આવે છે. તેને અન્ય બાળકો સાથે આપોઆપ સરખાવવામાં આવે છે (તે જ વિગતો માટે) કારણ કે કસોટી સ્ટાન્ડર્ડાઈઝ કરવા માટે ઘણાં બાળકોને આ કસોટી આપવામાં આવે છે. આથી આ કસોટી બાળકની, માનસિક વય, ભાષાક્રિય વય, વાંચન વય વગેરેમાં પરિણામ આપે છે.

જ્યારે અનૌપચારિક મૂલ્યાંકનમાં આવી કોઈ માહિતી ભેગી કરવામાં આવતી નથી અને તેથી બાળકની સરખામણી આપોઆપ થતી નથી. તેની ભાષાક્રિય ક્ષમતાની કસોટી અલગથી થાય છે. ફક્ત જે માપદંડ પર કસોટી કરવામાં આવે છે તે જ અગત્યની બાબત છે. દા.ત. કામનો ઉપયોગ, સંયોજકો વગેરે. તેને બીજા તેની જ ઉંમરનાં બાળકો સાથે સરખાવવામાં આવતો નથી આમ અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન માપદંડ સંદર્ભમાં ઉપયોગ કરે છે.

5.6 ભાષાની સ્ટાન્ડર્ડાઈઝ કસોટી : અર્થ

ઔપચારિક, અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન ચર્ચા પછી, તમને ઔપચારિક ભાષા મૂલ્યાંકન એટલે શું તે સમજાયુ હશે. નીચે જણાવેલ બાબતોથી આ ખ્યાલ વધુ સ્પષ્ટ થશે.

5.6.1 વ્યાખ્યા

કસોટી એવી પરિસ્થિતિ છે જે સામગ્રીના યોગ્ય સમૂહને સતત વાપરી, યોગ્ય પદ્ધતિથી વ્યક્તિની તે સમયની સામર્થ્ય (કૌશલ્ય) શક્તિનું યોગ્ય સ્તર માર્ગાત્મક રીતે રજૂ કરી શકે.

લગભગ બધા જ પારિભાષિક શબ્દો અગાઉ સમજાવ્યા છે પણ બે ખ્યાલ વિશે અહીં વાત કરવી જરૂરી છે.

(1) પ્રસ્તુત કરવા ધારે છે : શરૂઆતમાં આ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો હતો. શું ભાષા કપડાંની જેમ માપી શકાય ? આપણે સહમત થઈ એ કે બંને માપી શકાય પણ ભાષા કપડું માપવા જેટલી, સરળ અને સીધી બાબત નથી.

વિચારો : ભાષા માપન કપડું માપવા જેટલી સરળ શા માટે નથી ?

કપડું નક્કર વસ્તુ છે. તમે તેને સ્પર્શી શકો. અનુભવી શકો તેથી તેને માપવું સહેલું છે. તેને માટે તમે યોગ્ય સાધનનો જ ઉપયોગ કરશો. જ્યારે ભાષાનો ખ્યાલ નક્કર નથી. અમૂર્ત અને જટિલ છે. તેને ઘણાં પાસાંઓ છે અને તેથી તેને માપવી મુશ્કેલ છે. વિદ્વાનોએ વર્ષોના સંશોધનો પછી તેની મર્યાદા નક્કી કરી અને આ ખ્યાલોને માત્રાત્મક રીતે રજૂ કરવા પ્રયત્નો કર્યા છે. દા.ત. એક કસોટી બાળકના શબ્દ ભંડોળ મૂલ્યાંકન કરી તેના ભાષાકીય કૌશલ્યો વિશે ટિપ્પણી કરશે. બીજી કસોટી પોતાને ફક્ત ભાષા રજૂઆત સુધી જ સીમીત રાખશે. ટૂંકમાં ભાષા જેવા ખ્યાલો મૂલ્યાંકન માટે માત્રાત્મક રીતે રજૂ કરી શકાય પણ છેવટે તો તે અમૂર્ત અને જટિલ રહે છે. કોઈ એવું ન કહી શકે કે કોઈ એક સાધન સંપૂર્ણપણે, ભાષાના ખ્યાલોને રજૂ કરે છે. આથી મથાળું ‘પ્રસ્તુત કરવા ધારે છે’ એક કસોટી એક પાસાંને રજૂ કરે છે અને ભાષાને સંપૂર્ણપણે રજૂ કરતી નથી.

(i) સામગ્રીનો સમૂહ

વિચારો : તમે ભાષાની કેટલી કસોટીઓ જોઈ છે ? ભાષા કસોટીની સામગ્રીમાં શેનો શેનો સમાવેશ થાય છે. ?

ભાષાની લાક્ષણિક કસોટી સામગ્રીમાં ત્રણ વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય...

(a) નિયમાવલી : આ ચોપડીમાં સાધનનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો અને બીજી માહિતીનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે જેવી કે

- કસોટીનો હેતુ

- કસોટી આપવા માટેની પદ્ધતિ

- કોણ આ કસોટી આપી શકે તે માટેની સૂચના, જરૂરિયાત

- આ કસોટી કોને માટે છે તેની ચોક્કસ માહિતી, ઉંમર, ભાષા, શૈક્ષણિક સ્તર વગેરે

- અર્થઘટન માટેની સૂચના, જાણકારી

(b) કસોટીની સામગ્રી : ભાષાના મૂલ્યાંકન માટે સામાન્ય રીતે પ્લેટસ (કાર્ડ્સ) વપરાય છે. જેમા ચિત્રો હોય છે. મોટેભાગે ભાષા પ્રાપ્તિના મૂલ્યાંકન માટે 3 થી 4 ચિત્રો એક પ્લેટમાં હોય છે. પરીક્ષાર્થીને પરીક્ષક તે કહે છે. જે મૌખિક કસોટી હોય તો અથવા લખેલા વાક્યો બતાવે છે. બાળક યોગ્ય ચિત્ર આંગળીથી દર્શાવે છે. દા.ત. આ સાથે એક ટેસ્ટ પ્લેટ આપેલ છે.

(c) આ ટેસ્ટ આલીયાવર જંગ નેશનલ ઈનસ્ટીટ્યુટ ફોર લીયરીંગ હેન્ડિકેપ્ટ દ્વારા વિકસાવવામાં આવેલ છે. (તેની સ્ટાન્ડર્ડાઈઝન પ્રક્રિયા ચાલુ છે)

- અક્ષર જ્ઞાન કૌશલ્યનો અંદાજ (Estimate of Library Skill (ELS)) અને લક્ષ્ય વાક્ય તેને માટે છે → માં બચ્ચે કો સુલા રહે હૈ (હીન્દી)માં બાળકને સુવારે છે.

ભાષા રજૂઆત માટે બાળકને ચિત્ર બતાવવામાં આવે છે જેનું નામ બાળક જણાવે છે (શબ્દ ભંડોળ માટે) અથવા વાક્યમાં જવાબ આપે છે. (વ્યાકરણ માટે)
થોડી કસોટી નાના બાળકો માટે ખાસ તૈયાર કરવામાં આવી છે. જેમાં નાની વસ્તુઓ પણ હોય છે જેથી બાળકનો રસ જળવાઈ રહે છે.

માં અને બાળક સૂતાં છે ચિત્ર મૂકવું	માં બાળકને સૂવાડે છે ચિત્ર મૂકવું
બાળક સૂતો છે ચિત્ર મૂકવું	મા સૂતી છે. ચિત્ર મૂકવું

(c) **પરિણામ પત્રક : (Scoring Sheet) :** સાધન સાથે પરિણામ પત્રક પણ આપવામાં આવે છે. જેમાં વિવિધ કસોટીનું પરિણામ નોંધવામાં આવે છે તે દર્શાવે કે ભાષાકીય ઉંમર કેવી રીતે મેળવવી આ બધી વિગત અનુસરવાની હોવાથી આ કસોટીને ‘પરિસ્થિતિ’ કહે છે અને ફક્ત સાધન કહેતા નથી.

5.6.2 શિક્ષકો બનાવેલી કસોટી

આગળ આપણે ઔપચારિક અનૌપચારિક મૂલ્યાંકનનો તફાવત સમજવા. એ જાણવું જોઈએ કે આ બે પ્રકારો જ નથી પણ ખૂબ જ ઔપચારિક મૂલ્યાંકન પદ્ધતિ વચ્ચે ઘણા વિકલ્પ છે. તેની વચ્ચે ક્યાંક શિક્ષકે બનાવેલ કસોટીનો સમાવેશ થાય (TMT) (Teacher Mode Test) જેની ચર્ચા અહીં કરીશું.

પરીક્ષા અને એકમ કસોટી એ શૈક્ષણિક પદ્ધતિનો એક ભાગ છે. દરેક શિક્ષકે આ એકમ કસોટી લેવાની જવાબજારી ઉપાડવી પડે છે. જો તે કસોટી વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી બનાવી હોય તો તેને ‘TMT’ કરી શકાય. આ કસોટી જ્ઞાન અને ભાષા બંનેના મૂલ્યાંકન માટે વાપરી શકાય.

વિચારો : એકમ કસોટીને લગતી શિક્ષકની જવાબદારી શું ? તમે તેની પદ્ધતિની કમવાર યાદી બનાવી શકશો ?

શિક્ષક આ પ્રમાણે કરશે

1. કસોટીનું સમય પત્રક બનાવશે
2. એકમ ટેસ્ટ માટેનો વિષય/ભાષાનું આયોજન કરશે (પેપર સેટ કરવું)
3. કસોટી આપશે
4. પેપર તપાસશે
5. પરિણામ પત્રક પર પરિણામની નોંધ કરશે
6. બાળકોને તેમની માહિતી આપશે.

દાંડકર (1985) પ્રમાણે જો એકમ કસોટીને મૂલ્યાંકનનું અસરકારક સાધન બનાવવું

હોય તો અગાઉથી જ તેનું પધ્ધતિસરનું માળખું તૈયાર કરવું જોઈએ. તે આ માટે ઘણી સૂચનાઓ આપે છે. આપણે કસોટીનું આલેખન તૈયાર કેવી રીતે કરવી તે જોઈશું.

5.6.3 કસોટીનું આયોજન, આલેખન (બનાવટ)

કસોટીના માળખાની બનાવટ અગત્યની છે જેથી તેની વિશ્વસનીયતા અને સ્વીકૃત્તિ તેમજ વ્યવહારુતા જળવાઈ રહે. કસોટીનું માળખું બનાવવા નીચેની બાબતો જરૂરી છે.

1. હેતુ અને પેટા એકમની પસંદગી : શિક્ષકે બાળકની ભૂમિકા સ્પષ્ટ તૈયાર કરવી જોઈએ. શિક્ષક બાળક પાસે શું કરાવવા માંગે છે ? કસોટીનો ઉદ્દેશ ક્યારે પૂરો થયો ગણાશે ? શિક્ષકે નક્કી કરવું જોઈએ કે બાળક બોલશે, લખશે, બતાવશે. ચિત્ર દોડશે અતવા આંગળીથી બતાવશે. આ આયોજન દરેક પેટા કસોટી માટે તૈયાર જ હોવું જોઈએ.
2. ઉદ્દેશનું (હેતુનું) મહત્વ : શાળાના વિષયો ઇતિહાસ, વિદ્વાન, ગણિત વગેરે માટેના મૂલ્યાંકનના ઉદ્દેશો :

- જ્ઞાન
- સમજ
- અમલીકરણ
- કૌશલ્ય

ભાષા માટેના ઉદ્દેશો.

- જ્ઞાન
- સમજ
- રજૂઆત
- ઉપયોગ (application)

શિક્ષકે દરેક ઉદ્દેશનું મહત્વ નક્કી કરવું જોઈએ. નીચેનો કોઠો મહત્વનું સમતોલન દર્શાવે છે. જે (TMT) શિક્ષકે બનાવેલ ભાષાની ભાષાની કસોટી માટે છે.

અનુ. ઉદ્દેશ	ટકા	ગુણ	ઉદાહરણ (એક જ)
1 જ્ઞાન	40	20	કવિતા સાથે કવિને જોડો
2 સમજ	30	15	ફકરાની સમજ
3 રજૂઆત	20	10	નિબંધ/વાર્તા પૂરી કરો
4 ઉપયોગ	10	5	શબ્દ પદનો ઉપયોગ કરી વાક્ય બનાવો

3. વિષયનું મહત્વ : દરેક એકમને પેટા એકમમાં વિભાજિત કરી શકાય. આખા એકમ માટે યોગ્ય સમતુલન મેળવી શકાય. જા.ત. ધો-7માં નાગરિકશાસ્ત્રના નીચે પ્રમાણે પેટા એકમો છે.

અનુ.	પેટા કલમો	ટકા	ગુણ
1	બંધારણનો અર્થ	20	10
2	બંધારણનું ઘડતર	30	15
3	બંધારણના ઉદ્દેશ	30	15
4	બંધારણનું આમુખ	20	10

4. વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નોનું મહત્વ : પ્રશ્નો ઘણા પ્રકારના હોય છે. મુખ્ય વિભાગ

વ્યક્તિલક્ષી અને વસ્તુલક્ષી તથા ખુલ્લા અને બંધ પ્રશ્નો. વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નો જેવા કે ખાલી જગ્યા પૂરો, ટૂંકનોંધ, ટૂંકા જવાબ, એક લીટીમાં જવાબ વગેરેનો ઉપયોગ એકમ કસોટીમાં થાય છે. આથી પ્રશ્નોની પસંદગી અને તેના મહત્વનું આયોજન કરવું જરૂરી છે. દા.ત. નીચે વિજ્ઞાનના (TMT) પ્રશ્ન પત્ર માટેનું મહત્વ આપેલ છે.

ટકા	ગુણ	સહેલા	સામાન્ય	અધરા	વિકલ્પ	યોજના
1. ખાલી જગ્યા પૂરો	20	10	03	05	02	5માંથી 5
2 ટૂંક નોંધ લખો	40	20	06	10	04	3 માંથી 2
3 કારણો આપો	20	10	03	05	02	4 માંથી 2
4 પ્રયોગનું વર્ણન	20	10	03	05	02	2 માંથી 1

5. વિકલ્પ યોજના : મહત્વ સાથે વિકલ્પ યોજના દર્શાવવી જરૂરી છે.

6. મુશ્કેલીના સ્તરનું મહત્વ : સારી રીતે તૈયાર કરેલ કસોટી વર્ગના દરેક વિદ્યાર્થીના જરૂરિયાત પૂરી કરે છે. હોશિયાર વિદ્યાર્થીને કસોટીઓ કંઈક નવું અને પડકારરૂપ લાગવું જોઈએ. આથી કેટલાક પ્રશ્નો મુશ્કેલ હોઈ શકે. સાથે સાથે સાદા પ્રશ્નો પણ હોવા જોઈએ. આથી કેટલાક પ્રશ્નો હોઈ શકે. સાથે સાથે સાદા પ્રશ્નો પણ હોવા જોઈએ જેથી શૈક્ષણિક દૃષ્ટિએ નબળા વિદ્યાર્થી કસોટી પાસ કરી શકે. આપ ત્રણ સ્તરના પ્રશ્નો બનાવવા પડે - અથવા સામાન્ય અને સહેલા. શિક્ષક પોતાના અનુભવ પરથી પ્રશ્ન અધરો છે કે નહીં તે નક્કી કરશે (ઉપરના કોઠામાં કોલમ 3,4,5 જુઓ)

વિચારો : આપણે ટીએમટી નું મહત્વ નક્કી કરતા વિવિધ પરિમાણો જોયાં, એકમ કસોટી નક્કી કરતી વખતે આ બધાને કેવી રીતે અમલમાં મૂકી શકાય ?

આ માટે પ્રશ્નપત્રની (બ્લ્યુ પ્રિન્ટ) નકશો તૈયાર કરવો જોઈએ. જેથી આખરી પ્રશ્નપત્ર જરૂરી સમતોલન ધરાવતું હોય. બ્લ્યુ પ્રિન્ટ ટીએમટીનો ખૂબ અગત્યનું ભાગ છે.

બ્લ્યુ પ્રિન્ટ ત્રિપરિમાણીય કોઠો છે જે હેતુ, વસ્તુ, વિષય, પ્રશ્નની રચનાને ગુણની દૃષ્ટિએ મહત્વ આપે છે. (દાંડકર 1985)

નીચે પ્રથમ પાઠની બ્લ્યુ પ્રિન્ટ આપેલ છે (કન્ટ્રક્શન ઓફ ઈન્ડિયા)

ધોરણ - 7 નાગરિકશાસ્ત્ર, મહારાષ્ટ્ર ગવર્નમેન્ટ ટેક્સ્ટ બુક)

અનુ	વિષય	જ્ઞાન			સમજ			અમલ ઉપયોગ			કૌશલ્ય			કુલ
		સ.	સા.	અ	સ.	સા.	અ	સ.	સા.	અ	સ.	સા.	અ	
1	બંધારણનો અર્થ	4	-	-	-	3	-	-	-	1	-	2	-	10
2	બંધારણનું ઘડતર (રચના)	-	4	3	4	-	-	-	4	-	-	-	-	15
3	બંધારણનો હેતુ ઉદ્દેશ	5	-	-	-	4	1	-	-	3	-	2	-	15
4	બંધારણનું આમુખ	-	4	-	-	2	1	-	2	-	-	1	-	10
	કુલ	9	8	3	4	9	2	-	6	4	-	5	-	50
	મહત્વ ગુણ	20			15			10			5			

સ = સહેલા, સા = સામાન્ય, અ = અધરા

આવી બ્લ્યુ પ્રિન્ટ તૈયાર કર્યા પછી પ્રત્ન તૈયાર કરવું (એકમ કસોટીનું) સરળ બને છે. આ TMT ની પ્રક્રિયાનું પ્રથમ ચરણ છે. બીજા નીચે પ્રમાણે છે...

- બનાવેલા પ્રશ્ન પત્રમાં સુધારા વધારા કરવા
- નીચે પ્રમાણે પૃથક્કરણ કરવું
- કસોટીનું સઘન મૂલ્યાંકન કરવું (ટીકાત્મક)
- મુદ્દાઓનું પૃથક્કરણ કરવું

વર્ગ શિક્ષક માટે ટીએમટી એ રોજના કાર્યનો એક ભાગ છે પણ કેટલા શિક્ષકો તેને ગંભીરતાથી, જવાબદારીથી લે છે. જેને માટે વિચાર વિમર્થ અને આયોજનની જરૂર છે? શિક્ષકને ટીએમટી વિશે જાણકારી ન હોય કે તેને બનાવવાનું જરૂરી કૌશલ્ય ન હોય તો એકમ કસોટી તેનું મહત્વ ગુમાવી દે છે.

5.7 મૂલ્યાંકન પદ્ધતિની પસંદગી

વર્ગની અંદર વાપરી શકાય તેવી ઘણી મૂલ્યાંકન પદ્ધતિની ચર્ચા આપણે કરી કઈ પદ્ધતિ વારંવાર વાપરવા માટે શ્રેષ્ઠ છે?

પહેલાં તો એવું કંઈ નથી જેને બધા જ ફાયદા સાથે શ્રેષ્ઠ ગણી શકાય દરેક વિકલ્પને તેવી યોગ્યતા અને નબળાઈ છે જ. જે વખતે જે પ્રકારની જરૂરિયાત હોય તે પ્રમાણેની મૂલ્યાંકન પદ્ધતિ પસંદ કરવી શ્રેષ્ઠ ગણી શકાય.

પસંદગી કરતી વખતે વિચારણા :

1. **સાધનની પ્રાપ્તિ :** સ્ટાન્ડર્ડ મૂલ્યાંકન સાતત્ય પૂર્ણ પરિણામ આપે પણ ભારતમાં તે ઉપલબ્ધ નથી આવા સંજોગોમાં અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન પદ્ધતિસર વાપરવું જ આવશ્યક છે.
2. **સાધન :** સામગ્રીની જાણકારી : કસોટીની અપ્રાપ્યતાને લીધે મોટેભાગે કસોટીની જરૂરી સામગ્રીમાંથી એક કે બે જ શાળામાં કે સેન્ટરમાં પ્રાપ્ત હોય છે. એક જ કસોટી વારંવાર બાળકને આપવાથી બાળક તે કસોટીથી માહિતગાર થઈ જાય છે અને ખોટું પરિણામ આવવાથી શક્યતા છે. આમ જો કસોટી ટૂંકાગાળામાં બીજી વખત કરવી પડે તો અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન વિશે વિચારવું જોઈએ.
3. **બાળકની ઉંમર :** બાળક નાનું હોય તો સ્ટાન્ડર્ડ કસોટી આપી શકશે નહીં આ સંજોગોમાં પ્રમાણ, નિરિક્ષણ વગેરે અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ પણ આ પદ્ધતિ વપરાશકર્તા પર આધારિત હોવાથી તેનો ઉપયોગ ગંભીરતા (જવાબદારી) સાથે કરવો જોઈએ.
4. **વિવિધતામાં નિયમ :** શિક્ષક એક જ વિકલ્પ વારંવાર વાપરે તો બાળકનું મૂલ્યાંકન ચોક્કસ રીતે થશે નહીં. વિવિધતા બાળકનો રસ જાળવી રાખવા માટે પણ જરૂરી છે. વધુમાં બંને પદ્ધતિ ઔપચારિક, અનૌપચારિકનો લાભ લઈ શકાય.
5. **વિકલ્પના જોડકાં :** સમયાંતરે થતાં મૂલ્યાંકન માટે વિવિધ વિકલ્પનાં જોડકાંનો ઉપયોગ સારો વિચાર છે. દા.ત. સત્રાંત પરીક્ષા પછી, વિદ્યાર્થીને ઔપચારિક મૂલ્યાંકન કસોટી આપી શકાય. તેમજ બાળકના લખાનના નમૂનાઓ એકત્ર કરી શકાય. (નિબંધ ચિત્ર) જે અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન પુરૂ પાડશે.

5.8 ભારતમાં સ્ટાન્ડર્ડ ભાષા મૂલ્યાંકન (કસોટી)

શિક્ષણની શરૂઆત કે સમાપ્તિ મૂલ્યાંકન વિના થતી નથી. દુનિયામાં શ્રવણમંદ માટે જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે ભાષા વિકાસ એ મહત્વનું સાધન છે. સ્વભાવિક રીતે જ શ્રવણમંદ શાળાના લાક્ષણિક વર્ગમાં સૂચના પ્રવૃત્તિ ભાષા આધારિત હોય છે. શું મૂલ્યાંકન પ્રવૃત્તિ ભાષા આધારિત છે? પાઉલ અને ક્વીગ્લે લખે છે (1994) ભાષા મૂલ્યાંકન - ભાષા શિક્ષણમાં કેન્દ્ર સ્થાને છે - છતાં ભાષા શિક્ષણની પદ્ધતિ. અભ્યાસક્રમ સામગ્રી, સિધ્ધાંત વગેરે વિશે જેટલું લખાયું છે. તેના પ્રમાણમાં ભાષા મૂલ્યાંકન પર ઘણું જ ઓછું લખવામાં આવ્યું છે. ભારતમાં આ પરિસ્થિતિ ઘણી વધુ ખરાબ છે. અનૌપચારિક પદ્ધતિ જેનો શાળામાં પયોગ કરવામાં આવે છે તે અસાતત્યપૂર્ણ, બીન પદ્ધતિસર, અનિયમિત રીતે વપરાય છે.

આપણે ફક્ત ભાષા મૂલ્યાંકનની સ્ટાન્ડર્ડ કસોટીની જ ચર્ચા કરીશું.

સાંસ્કૃતિ અને ભાષાકીય અનેકત્વ એ ભારતની રાષ્ટ્રીય ઓળખ ગણાય છે. વિવિધ સંસ્કૃતિ અને ભાષાઓએ દેશને સમૃદ્ધ અને રંગબેરંગી બનાવે છે. એક ભાષા અભ્યાસ અને સંશોધનમાં બાબત મુશ્કેલ અને જટિલ છે. એક અથવા બે ભાષા બોલતા દેશમાં ભાષા સંશોધનો અને પ્રયોગને ક અથવા બે ભાષા પર ધ્યાન આપવું પડે છે અને તે સંપૂર્ણ દેશમાં લાગુ થઈ શકે જ્યારે ભારતમાં પરિસ્થિતિ જુદી છે. ભારતમાં આખા દેશ માટે ભાષા કસોટી બનાવવી હોય તો પસંદ ભાષા પર કામ કરવું પડે છે.

ઉપરોક્ત બે બાબતની વાત કરી તે અનુસંધાને (1) ઔપચારિક ભાષા મૂલ્યાંકન શ્રવણમંદ બાળકના શિક્ષણમાં અવગણવામાં આવતું ક્ષેત્ર છે. (2) ભારતમાં, ભાષાની સ્ટાન્ડર્ડ મૂલ્યાંકન કસોટી જે દેશ વ્યાપ્ત થઈ શકે તે ખૂબ મુશ્કેલ અને આ ક્ષેત્રમાં (ભાષા કસોટી, સામગ્રી) ખૂબ જ ઓછું કાર્ય થયું છે. ભારતમાં વિશિષ્ટ શિક્ષણમાં મૂલ્યાંકન માળખાની વિશિષ્ટતાઓ...

1. ભારતીય ભાષામાં સ્ટાન્ડર્ડ મૂલ્યાંકન કસોટીની અપ્રાપ્યતા :

અંગ્રેજી ભાષામાં સ્ટાન્ડર્ડ મૂલ્યાંકન કસોટીઓ પ્રાપ્ત છે તેથી શિક્ષકને વિદ્યાર્થીની જરૂરિયાત પ્રમાણે કસોટી પસંદ કરવાની પૂરતી તક મળે છે. ભારતીય ભાષામાં આવી કસોટીઓ ભાગ્યે જ મળે છે. વૈદનાથન (1990) સામગ્રીની યાદી નીચે પ્રમાણે આપે છે...

- સુધારેલ 3 - ડી ભાષા પ્રાપ્તિની કસોટી
- ટેસ્ટ ઓફ સાયકો લેંગ્વીસ્ટીક એબીલીટીઝ - કન્નડા
- ટેસ્ટ ઓફ એકવીઝીશન ઓફ સીન્ટેક્સ - કન્નડા
- સીન્ટેક્સ સ્કીનીંગ ટેસ્ટ - તામીલ
- એ સ્કીનીંગ પીકચર વોકેલ્યુલરી ટેસ્ટ - કન્નડા
- એ લેંગ્વેજ ટેસ્ટ ઈન કન્નડા ફોર એક્સપ્રેશન ઈન ચિલ્ડ્રન
- અસેસીંગ સીન્ટેક્સ ઈન ચિલ્ડ્રન - એ ટેસ્ટ ઈન મરાઠી

કારંથ (1993) નીચે પ્રમાણેની યાદી આપે છે.

- અર્લી ડેવલપમેન્ટ સ્કેલ (હરલેક 1986)
- વોકેલ્યુલરી ટેસ્ટ (શ્રીદેવી 1988 ને ઓઝ 1992)
- અસેસમેન્ટ ઓફ સીન્ટેક્સ ઈન અર્લી ચાઇલ્ડહુડ (વિજયાલક્ષી 1981 અને સુધા 1981)

આ યાદીથી એ સમજી શકાય છે કે મોટાભાગની ભારતીય ભાષામાં સ્ટાન્ડર્ડ કસોટી પ્રાપ્ત નથી.

2. અપૂર્ત રૂપાંતરણ (અનુકુલન) : શ્રવણમંદ બાળકોના શિક્ષકો તેમના બાળકની ભાષાનું સ્તર જાણી શકતા નથી કારણ કે ભાષા કસોટીઓ ભારતીય ભાષામાં પ્રાપ્ત નથી, તેથી તેઓ ભાષા વિકાસ કરવામાં મુશ્કેલી અનુભવે છે. અંગ્રેજીમાં પ્રાપ્ત કસોટીઓ ભારતીય વાતાવરણમાં યોગ્ય નથી તેના પણ કારણો છે.

(એ) ભારતના 5 થી 10 ટકા કરતાં પણ ઓછા બાળકો અંગ્રેજીમાં સંપર્કમાં છે

(બી) અંગ્રેજી અને ભારતીય ભાષાના બંધારણમાં તફાવત છે.

(સી) અંગ્રેજી ભાષી દેશો અને ભારત વચ્ચે સાંસ્કૃતિક તફાવત છે.

આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ એ હોઈ શકે કે આ કસોટીઓનું ભારતીય કરણ કરવામાં આવે. જે અસરકારક ભારતના શ્રવણમંદ બાળકના, સાંસ્કૃતિક - સામાજિક અને શૈક્ષણિક જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને ધ્યાનથી, કાળજીપૂર્વક કરવું જોઈએ. વૈદનાથન (1990) આવી ભારતીય કરણ કરેલી કસોટીની યાદી આપે છે.

- રીલ ...
- નોર્થ વેસ્ટર્ન સ્કીનીંગ ટેસ્ટ
- બેન્કસન્સ ટેસ્ટ ઓફ સાયકોલીંગ્વીસ્ટીક એબીલીટીઝ

- ઉદાહરણ ટેસ્ટ ઓફ લેંગ્વેજ ડેવલોપમેન્ટ
- પી. બોડી પીકચર વોકેબ્યુલરી ટેસ્ટ

3. શૈક્ષણિક માળખાનો ખૂબ જ ઓછો ઉપયોગ :

આપણે ભારતીય અને ભારતીયકરણ કરેલી કસોટીઓની યાદી બનાવી આ 10/15 માંથી કેટલી કસોટી કેટલી શાળામાં તમે જોઈ? કદાચ સામાન્ય કોઈ કસોટી તમે વપરાતી જોઈ છે? કારણ કે સ્પીચ પેથોલોજીસ્ટ આ બધી કસોટીઓને ફક્ત ક્લીનીક સ્તરે જ વાપરે છે. શિક્ષકો શાળામાં આ કસોટીઓ ભાગ્યે જ વાપરે છે. હડર (2001) એક સર્વે કરે છે. જેમાં 81 શાળા અને 243 શિક્ષકોએ ભાગ લીધો અને તેમાં ફક્ત 12 શાળામાં ભાષાની સ્ટાન્ડર્ડ કસોટીનો ઉપયોગ થાય છે.

વિચારો : તમને શું લાગે છે શાળામાં / શિક્ષકો શાળામાં ભાષાની સ્ટાન્ડર્ડ કસોટી કેમ વાપરતા નથી? કારણો આ પ્રમાણે હોઈ શકે.

- ભારતીય અને ભારતીય કસોટીની અપ્રાપ્યતા
- આ કસોટી હોવાથી અને તેની અસરકારકતા વિશે જાણકારીઓ અભાવ
- ભાષાની વિવિધ કસોટીઓ વાપરવાની તાલીમ જાણકારીનો અભાવ
- શાળા/શિક્ષકો પોતાના વિદ્યાર્થીને સેન્ટર/ક્લીનીક સુધી લઈ જાય તેવી વ્યવસ્થાનો અભાવ. ઉપરોક્ત સર્વેમાં ફક્ત બે જ શાળા પોતાની વિદ્યાર્થીને ભાષાના મૂલ્યાંકન માટે ક્લીનીક/સેન્ટરમાં લઈ જતાં જણાયા.

4. મૂલ્યાંકન જ્ઞાન પુરતુ સીમીત :

જ્ઞાન અને ભાષા એક જ સિક્કાની બે બાજુઓ છે. શ્રવણમંદ બાળકો જ્યારે શાળામાં આવે છે ત્યારે તેમની ભાષા વિકાસ થયો હોતો નથી આથી શાળા/શિક્ષકનું કાર્ય બેવડાઈ જાય છે. - ભાષા વિકાસ અને જ્ઞાન આપવું બંને કરવું પડે છે. બંને સરખાં જ અગત્યનાં છે. ભારતમાં શ્રવણમંદ બાળકોની શાળાઓમાં ભાષા કેન્દ્રિત પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં જ્ઞાનને અવગણવામાં આવે છે અને ભાષાને મૂલ્યાંકન અવગણનામાં આવે છે. (પરિક્ષા જ્ઞાન કેન્દ્રિય છે.) મોટાભાગની શાળામાં પદ્ધતિ પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવે છે પણ આવી વ્યવસ્થા માળખું ભાષા/ભાષા મૂલ્યાંકન માટે બનાવાયું નથી.

5. બજારમાં કસોટીની અપ્રાપ્યતા :

શિક્ષકો જો આ કસોટી વિશે જાણકારી ધરાવતા હોય તો પણ આ કસોટી પ્રાપ્ત કરવી મુશ્કેલ છે આ કસોટીઓ જ્યારે અને જમા તથા જોઈએ તેમને પ્રાપ્ત હોવી જોઈએ. મોટાભાગની કસોટી (માસ્ટર્સ) અનુસ્નાતકો દ્વારા તેમના મહાનિબંધ તરીકે વિકસાવવામાં આવી છે. આથી આવી કસોટી પ્રાપ્ત હોય તો પણ તેનો ફાયદો શાળાને થતો નથી. આમાં (LPT) લેંગ્વેજ પ્રોફાઈલ ટેસ્ટ આમાં અપવાદ છે. જે AYJNIIH અને RRTC દ્વારા વિકસાવવામાં આવેલ છે. આ કસોટી શાળામાં વાપરી શકાય છે તે બજારમાં ઉપલબ્ધ છે અને સાત ભારતીય ભાષામાં મળે છે.

જેવી કે મરાઠી, હિંદી, ગુજરાતી, બેમગાલી, કન્નડા, ઉરિયા અને તમિલ તે બે પાસાંનું મૂલ્યાંકન કરે છે. રચના અને અર્થ વ્યવસ્થા.

ભારતમાં શ્રવણમંદ શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં ઔપચારિક ભાષાની સ્ટાન્ડર્ડ કસોટીના સામાન્ય રીતે જોવા મળતાં લક્ષણો છે. નીચેના પેટા એકમમાં અનૌપચારિક ભાષા મૂલ્યાંકનની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

5.9.1 અનૌપચારિક પદ્ધતિને પદ્ધતિસર બનાવવી - વિકસાવવી.

વિચારો : સ્ટાન્ડર્ડ કસોટી વિશે વાંચતી વખતે તમને તે અનૌપચારિક કસોટી કરતાં વધુ અસરકારક જણાઈ? જો હા, તો તેના લક્ષણો વિશે વિચારો જેને તમે અનૌપચારિક પદ્ધતિમાં અપનાવી શકશો. ઔપચારિક સ્ટાન્ડર્ડ કસોટીની સુંસગતતા અને તેની તાકાત છે. જો આ લક્ષણો અનૌપચારિક મૂલ્યાંકનમાં લાવી શકાય તો અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન આપો આપ જ વધુ દૃઢ માળખું પ્રાપ્ત કરશે અને પદ્ધતિસરનું થઈ જશે.

5.9.2 (એ) (સાતત્યતા) સુસંગતતા

સુસંગતાનો અર્થ છે વારંવાર યોગ્ય પરિણામ આપવું. 'યોગ્ય' એટલે એવું પરિણામ જે બાળકની કસોટી કરવામાં આવે તેનું ખરેખર સાચું સ્તર અને ક્ષમતા કરતા વધુ ક્ષમતા ધરાવે દર્શાવે. આ પરિણામના ત્રણ પ્રકાર હોઈ શકે.

(એ) બાળકની ક્ષમતા કરતાં વધુ ક્ષમતા દર્શાવે. બાળકની કસોટીન પરિણામ 75 ગુણ દર્શાવે. જ્યારે બાળક ખરેખર 50 થી 60 ગુણ જ પ્રાપ્ત કરતું હોય

(બી) બાળકની ક્ષમતા કરતાં ઓછી ક્ષમતા દર્શાવે. બાળકની કસોટી ભાષા જ્ઞાન (કૌશલ્ય) 75 થી 80 ગુણનું હોય જ્યારે ખરેખર બાળક તેના ગુણ પણ બતાવે.

(સી) બાળક જે ગુણ મેળવે તેટલી જ ક્ષમતા ધરાવે છે

ફક્ત (સી) નું પરિણામ જ 'યોગ્ય' કરી શકાય આ પરિણામની યોગ્યતા કેવી રીતે નક્કી થઈ શકે ? બીજા શબ્દોમાં સુસંગતતા અનૌપચારિકતા મૂલ્યાંકનમાં કેવી રીતે લાવી શકાય ?

(i) સાધનોની સુસંગતતા : સાધન વારંવાર વપરાતું હોવાથી સ્ટાન્ડર્ડ કસોટીમાં સાધનની સુસંગતતાની માત્રા ઘણી ઊંચી છે. જ્યારે અનૌપચારિક કસોટીમાં સાધનનો પધ્ધતિસર અને વારંવાર ઉપયોગ થતો નથી. શિક્ષકો જે સ્ટાન્ડર્ડ ભાષા કસોટીનો ઉપયોગ કરતા નથી. નીચેના મુદ્દાને આધારે બાળકની ભાષા પર ટીપ્પણી કરે છે.

- ભાષાના પેપરમાં મેળવેલ ગુણ

- ઈતિહાસ, ભૂગોળ અને વિજ્ઞાનના પેપરમાં જે પ્રકારની ભાષા જોવા મળે

- ચિત્રનું વર્ણન, નિબંધ લખવો, ફકરાને સમજવો. જેવી મૂલ્યાંકનની પધ્ધતિમાં બાળકના દેખાવ આધારે. (પરિક્ષા સિવાય અપાયેલ મૂલ્યાંકન)

આ કિસ્સામાં, સાધન 'પ્રશ્ન પત્ર' તેની રચના, માળખું બદલતું રહે છે. આથી પરિણામની સુસંગતતા ઘટે છે. દા.ત. જુન મહિનામાં શિક્ષક પ્રશ્ન પત્ર તૈયાર કરે છે જે ભાષાનું છે જેમાં ચિત્રનું વર્ણન, વારતા પુરી કરવી અને નિબંધ લખવાનો સમાવેશ છે. બાળકને 100 માંથી 49 ગુણ આવે છે. હવે ડીસેમ્બરમાં ફરીથી ભાષાનું પ્રશ્નપત્ર બાળકની પ્રગતિ ભાષાઓ કેટલી છે. તે નક્કી કરવા માટે આપવામાં આવે છે. પ્રશ્ન પત્રમાં ખાલી જગ્યા પૂરો. સાચુ ખોટુ અને વસ્તુના નામ જણાવો જેવા પ્રશ્નો છે. બાળકને 100માં થી 90 ગુણ મળે છે. શિક્ષક ખુશ થાય છે કારણ કે બાળકની પ્રગતિ દેખાય છે. તમે શિક્ષક સાથે સહમત છો? ખરેખર 100 માંથી 90 ગુણ મળે છે. શિક્ષક ખુશ થાય છે કારણ કે બાળકની પ્રગતિ દેખાય છે. તમે શિક્ષક સાથે સહમત છો ? ખરેખર બાળકના ગુણ વધ્યા છે પણ તેને ભાષા પ્રગતિ સાથે સંબંધ નથી કે ભાષાના પ્રશ્ન પત્રનું માળખું બદલાયું ગયું છે. તમે જોઈ ગયા તે પ્રમાણે મૂલ્યાંકન પધ્ધતિમાં ખુલ્લા અને બધા પ્રશ્નો હોઈ શકે. બંને પ્રકારને પોતાના ફાયદા અને ગેરફાયદા છે. જેથી બંને પ્રકારના પ્રશ્નોનું સંતુલન રાખવું જોઈએ આપણા ઉદાહરણમાં પ્રથમ પ્રશ્ન પત્રમાં ખુલ્લા પ્રશ્નો હતા. જેમા ગુણ મેળવવા મુશ્કેલ હોય છે જ્યારે 'ખાલી જગ્યા પૂરો' 'સાચુ ખોટુ' જેવા પ્રશ્નોમાં વધારે ગુણ મેળવી શકાય છે. આવી કસોટી ડીસેમ્બરમાં આપવામાં આવી હતી આ સુસંગતતાનો પ્રશ્ન ચે. સુસંગતતા જાળવવા માટે પ્રશ્નપત્રનું માળખું શિક્ષણ પહેલા અને પછી સરખું જ રાખવું જોઈએ પ્રશ્નો બદલી શકાય એટલે કે સાધન અને વખતે સરખું જ રહેવું જોઈએ.

(2) પધ્ધતિની સુસંગતતા : ઉપરોક્ત પ્રશ્નના જવાબ માટે બાળકને શિક્ષણ પહેલાં અને શિક્ષણ પછી 'ચિત્ર વર્ણન' કરવાની ક્ષમતા સરખાવી શકાય (જુન અને ડીસેમ્બરમાં) આમ કરવાથી આપણે સાધનની સુસંગતતા પ્રાપ્ત કરી છે તેમ કરી

શકાય પણ સાધન સુસંગતતા યોગ્ય છે ? વધુ ઉદાહરણ લઈએ. એક શ્રવણમંદ બાળક ચિત્રનું વર્ણન લખે છે. આ વર્ણન ગણ શિક્ષકને અલગ અલગ આપવામાં આવે છે તમને લાગે છે ત્રણેય શિક્ષક દ્વારા અપાયેલા ગુણ સરખા હશે ? ના. હુડાર (2001) ની રીસર્ચ જણાવે છે કે શિક્ષક તેમની પેપર તપાસવાની પદ્ધતિમાં એકબીજાથી ઘણા જુદા પડે છે. ત્યાં સુધી કે એક જ શિક્ષક, એક જ જવાબને છ મહિના પછી તે જ ગુણ આપશે નહીં. (આ બાબત ઔપચારિક સ્ટાન્ડર્ડ કસોટીમાં બનતી નથી કારણ કે અહીં કોણ ગુણ આપે છે તે અગત્યનું નથી.) આવું થવાનું કારણ એ છે કે અનૌપચારિક કસોટીમાં ગુણ આપવાની પદ્ધતિ વ્યક્તિગત છે. આથી ગુણ આપવાની પદ્ધતિમાં વિશ્વસનીયતા કે વસ્તુલક્ષીપણું લાવવાથી પ્રગતિ પદ્ધતિસર આંકી શકાય. ધારો કે બાળકે જુનમાં નિબંધ લખ્યો તેમાં 10 પોથી 4 ગુણો મેળવ્યો. બીજા શિક્ષક ડીસેમ્બરમાં તેજ બાળકને 10 માંથી 4 ગુણ મેળવ્યા બીજા શિક્ષક ડીસેમ્બરમાં તે જ બાળકને 10 માંથી 8 ગુણ તેના નિબંધ માટે આપશે. તમને લાગે છે કે બીજા શિક્ષક પહેલાં શિક્ષક કરતાં વધુ ઘટ્ટથી ગુણ આપતા હોય. આ કિસ્સામાં સંપૂર્ણ મૂલ્યાંકન શક્તિ અને સમયની બરબાદી કરે છે કારણ કે તે હેતુ પૂર્તિ કરતું નથી અને બાળકની પ્રગતિ જણાવતું નથી બે શિક્ષકો દ્વારા અપાયેલા ગુણોના તફાવતનું બીજું પણ કારણ હોઈ શકે. એક શિક્ષક ભાષાની લંબાઈ, બાળક, કેટલી ભાષા પ્રદર્શિત કરે છે તે જોયું અને બીજા શિક્ષકે ભાષા કેટલી સાચી છે તે જોયું આ કિસ્સામાં પણ પ્રશ્ન મૂલ્યાંકન પદ્ધતિની સુસંગતતાનો રહે છે.

(3) પ્રક્રિયા સંચાલનની સુસંગતતા : ઔપચારિક કસોટીમાં પ્રક્રિયાની વિગત નક્કી કરેલી હોય છે તે પ્રમાણે જ અનુસરવાની હોય છે, તેમાં સૂચના સમય, ક્રમ વગેરે જણાવેલ હોય છે, આવું અનૌપચારિક કસોટીમાં થતું નથી. શિક્ષકની સૂચના પ્રતિક્રિયા વગેરે સ્વયં સ્ફૂરિત હોય છે. આ મુદ્દાઓ બાળકના દેખાવને ખૂબ જ અસર કરે છે.

અનૌપચારિક પદ્ધતિ આપણે જોયું તેમ અસંગતતાથી ભરેલ છે. જે ઓછી કરવાની જરૂર છે. આ કેવી રીતે થઈ શકે ?

- પ્રશ્ન પત્રના માળખામાં (વાણી કે લેખિત) ખુલ્લા અને બંધ પ્રશ્નો વચ્ચે તથા પ્રત્યક્ષ અને અપ્રત્યક્ષ તથા અનુમાનિત પ્રશ્નો વચ્ચે સમતુલન જાળવી રાખો. એકમ 4.2.2 (ટીએમટી) શિક્ષકે બનાવેલ કસોટીની માહિતીનો ઉપયોગ કરો. શાળામાં વિષયની પરીક્ષાના પ્રશ્ન પત્રનું માળખું હોય છે પણ આપણે ભાષા મૂલ્યાંકન પરીક્ષા સિવાય, તેનાથી અલગથી કરવાની વાત કરી રહ્યા છીએ. આથી પ્રશ્ન પત્રના માળખાનો પ્રશ્ન અગત્યનો છે.
- દરેક શિક્ષક વાપરી શકે તેનું મૂલ્યાંકનનું માળખું અને આયોજન તૈયાર કરો. દા.ત. બે જોડણીની ભૂલો માટે 1.2 ગુણ કાપવામાં આવશે. (આની જાણ વિદ્યાર્થીને કરવી) શિક્ષકોમાં જ્ઞાન અને ભાષાને અલગ કરવામાં સમસ્યા રહે છે. હવે જુઓ - વિજ્ઞાનના પ્રશ્ન પત્રમાં પ્રવાહીના બે લક્ષણો જણાવો તેવાં પ્રશ્ન છે. જવાબ કંઈક આવો છે.

(1) પ્રવાહીનો ચોક્કસ આકાર હોતો નથી. (2) પ્રવાહી ઉપર ઉપર ગોઠવી શકાતું નથી

આ જવાબને 3 માંથી કેટલા ગુણ આપી શકાય ? અયોગ્ય ભાષા, જોડણી અને વિરામ ચિન્હોના ગુણ કાપવા જોઈએ ? અથવા એક વિજ્ઞાન અને બીજા ભાષા માટે એમ અલગ ગુણ આપવા જોઈએ ? આ માટે ઘણી પદ્ધતિથી વિચારી શકાય ગમે તે પદ્ધતિ પસંદ કરો પણ તે પદ્ધતિ શાળાના બધા જ શિક્ષકો એ ઉપયોગમાં લેવી જોઈએ.

કસોટી આપવાના નિયમ શિક્ષકો માટે નક્કી કરો. જેથી વાતાવરણના પરિબળો જેમ કે સમય ગાળો બાળકના દેખાવને અસર કરે નહીં.

પરિબળો જેમ કે સમયગાળો બાળકના દેખાવને અસર કરે નહીં.

ટૂંકમાં નીચેના મુદ્દાઓ તમે સમજ્યા હશે..

- સુંસંગતતા, ઔપચારિક અને અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન વચ્ચેનો અગત્ય તફાવત છે.
- અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન ગુણવત્તા વધારવા માટે પદ્ધતિમાં, સાધન, પદ્ધતિ અને ઉપયોગની સુંસંગતતા લાવવી જોઈએ.
- શિક્ષકો અનૌપચારિક મૂલ્યાંકનમાં સુંસંગતતા લાવે પછી આ મૂલ્યાંકન પદ્ધતિસરનું બની શકે.

5.9.3 (બી) દસ્તાવેજ (નોંધ)

આપણે જોયું તેમ મૂલ્યાંકનનો હેતુ બાળકની હાલની સ્થિતિ, સ્તર જાણવાનો છે. ભાષા મૂલ્યાંકનને ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ સાથે કઈ સાથે કી નિસ્ખત ખરી? તેને ભૂતકાળ અને ભવિષ્ય કાળ સાથે ઘનિષ્ઠ સંબંધ છે. તમને હાલના ભાષા ઔપચારિક અનૌપચારિક મૂલ્યાંકનના ગુણ, સ્તર કહેવામાં આવે તો તમે બાળકની પ્રગતિ જમાવી શકો? ના. તમે હાલનું સ્તર જાણી શકો પણ પ્રગતિ નહીં તો બાળકની પ્રગતિ જાણવા શું જરૂરી છે? તમને તેનો પહેલાના મૂલ્યાંકનના ગુણ, સ્તર જાણવા જરૂરી છે. જેથી સરખામણી લઈ શકે તુલના શકે. ભાષા પ્રગતિનો અર્થ છે. બાળક ભાષાની એક કક્ષામાંથી બીજી કક્ષા તરફ ઈચ્છનીય સુધારો દર્શાવે છે. જે પ્રથમ કસોટીનું પરિણામ પ્રાપ્ત ન હોય તો બીજી કસોટીનું પરિણામ ઉપયોગી થતું નથી તુલના ત્યારે જ શક્ય બને જ્યારે પ્રથમ અને દ્વિતીય પરિણામ ઉપલબ્ધ હોય જો તુલના શક્ય નથી તો પ્રગતિનો નિર્દેશ થઈ શકે નહીં.

આથી દસ્તાવેજ નોંધનો ફાળો શૈક્ષણિક - ભાષા મૂલ્યાંકનમાં ખૂબ આવશ્યક છે શિક્ષકો આ નોંધની આવશ્યકતાને ગણકારતા નતી એવું જાણવા મળે છે. તેઓ આખરી પરીક્ષાના પ્રશ્નો પત્રો તપાસતી વખતે કે તુરંત પછી બાળકને અપાયેલ અગાઉની કસોટીના પેપરો ખોલીને તુલના કરે છે? મોટાભાગના કરતા નથી તેઓ બાળકની પ્રગતિ કેવી રીતે નક્કી કરશે? બાળક પાંચમાં ધોરણમાં 'પાસ' થયો મતલબને ઈતિહાસ, વિજ્ઞાન અથવા ગણિતમાં પ્રગતિ કરી તેનો નિર્દેશ કરે છે પણ તે ભાષા માટે સાચું નથી આનો અર્થ એ થયો કે બાળક તેની ભાષા માટે સાચું નથી આનો અર્થ એ થયો કે બાળક તેની ભાષા નિયંત્રિત કર્યા વિના જ પાંચમા ધોરણમાંથી આગળ જતો રહ્યો. આ કિસ્સામાં અગાઉના પરિણાનની નોંધ પ્રાપ્ત હતી પણ શિક્ષકે તુલના ન કરી તેથી ભાષા પ્રગતિનું મૂલ્યાંકન થયું નહીં. આથી નોંધ કરતાં તેનો ઉપયોગ વધુ ઉપયોગી છે.

અગાઉ કહ્યા પ્રમાણે મૂલ્યાંકન ફક્ત ભૂતકાળ નહીં ભવિષ્યકાળ સાથે પણ સંબંધિત છે શિક્ષણ આપતી વખતે મૂલ્યાંકનનું પરિણામ નજર સમક્ષ રાખવું જોઈએ જે શિક્ષણ પછીના મૂલ્યાંકનનો આધાર બને છે. ફરીથી આ માટે નોંધ રાખવી આવશ્યક છે. તેમજ નોંધ રાખવા કરતાં તેનો ઉપયોગ વધુ અગત્યનો છે. શું શિક્ષકો એપ્રિલમાં તપાસાયેલી પેપરના પરિણામને આધાર રાખી જુનમાં શિક્ષણની શરૂઆત કરે છે? આમ થતું નથી કરવામાં આવતું નથી આ ગંભીરતાપૂર્વક કરવું જોઈએ ત્યારે જ અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન પદ્ધતિસરનું બનશે.

5.9.4 ફીડબેક (પ્રતિસાદ)

ભાષા મૂલ્યાંકન અગત્યનું છે કારણ કે તે શિક્ષકને બાળક વિશે માહિતી આપે છે પણ તે બાળકને શું માહિતી આપે છે? ખરેખર બાળકને પણ તેમાંથી ખૂબ માહિતી પ્રાપ્ત થવી જોઈએ ભારતમાં આ ક્ષેત્રમાં શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં અવગણવામાં આવે છે. મૂલ્યાંકનમાંથી બાળકને પદ્ધતિસરનું અને સ્પષ્ટ ચિત્ર મળવું જોઈએ જેથી તે પોતાની પ્રગતિ માટે ઈચ્છાપૂર્વક, સભાનતાથી પ્રયત્ન કરી શકે. બાળકને જુમાં

નિબંધ લખવાનું કહેવામાં આવે છે. તમે કેવી રીતે નક્કી કરશો કે સપ્ટેમ્બરમાં બાળક પાંચથી વધારે ગુણ લાવશે ? તમે ખાતરીપૂર્વક નક્કી નહીં કરી શકે કરી શખો હવે બીજા બાળકનો દાખલો લઈએ. તે બાળક પણ જુનમાં નિબંધ લખે છે અને 10માંથી 5 ગુણ મેળવે છે તેની સાથે તેને નીચેની માહિતી આપવામાં આવે છે.

- તમને સ્વચ્છતા અને સારા હસ્તાક્ષરનો એક ગુણ મળે છે.
- તમારા બધા વાક્યો વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ સારા હતાં સિવાય કે બે ભૂલ જે લાલ શાહીથી દર્શાવેલ. બાળકને સાચી વ્યાકરણની રચના બતાવાય છે.
- વાક્યનો ટીમ અને સંરચના યોગ્ય નથી
- પ્રસ્તાવના સંતોષજનક છે પણ પૂર્ણાહુતિ બરાબર નથી જેમાં બે ગુણ ગુમાવ્યા છે.

તમને લાગે છે કે બાળક ફરી વખત નિબંધ લખશે ત્યારે વધુ ગુણ મેળવે તેવી શક્યતા છે ? હા. કારણ કે તેને સ્પષ્ટ ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે કે તેણે શું કરવું અને શું ન કરવું બીજા શબ્દોમાં તેને જાણકારી છે કે તેણે કઈ વર્તણૂક મજબૂત ને કઈ ભૂલોથી દૂર રહેવું. આથી યાદ રાખો કે મૂલ્યાંકન શિક્ષક તેમજ બાળક બંનેને ફીડબેક આપે છે. શિક્ષક સ્પષ્ટ નિર્દેશ દ્વારા પધ્ધતિસરનું ફીડબેક આપી શકે. આ પ્રક્રિયા નીચે પ્રમાણે અનુસરવી.

શિક્ષક વિદ્યાર્થીને ભણાવે છે

બાળક ભાષાના પ્રશ્નોના જવાબ આપે છે

જવાબનું પૃથક્કરણ

ફીડબેક શિક્ષકને ફીડબેક વિદ્યાર્થીને

પરિણામ અને ફીડબેક ભવિષ્યનાં શિક્ષણ સાથે જોડો

ફીડબેક આપવાની પધ્ધતિઓ

- વિદ્યાર્થી સાથે ચર્ચા
- જવાબ પત્ર સ્પષ્ટ, વિગતવાર નોંધ, સૂચના લખો
- રંગીન પેન દ્વારા ભૂલો અથવા સારા મુદ્દાઓ દર્શાવો
- મૂલ્યાંકનનું પરિણામ સમજવામાં વાલીને સામેલ કરો
- પેપર તપાસતી વખતે, ગુણ આપતી વખતે વિદ્યાર્થીને બાજુમાં બેસાડો
- અત્યારનું અને અગાઉનું જવાબપત્ર સાથે વાંચવા આપો.

5.10 સારાંશ

- મૂલ્યાંકન જટિલ પ્રક્રિયા છે જે હાલની સ્થિતિ, સ્તર કક્ષા જાણવા માટે ઉપયોગી છે.
- શ્રવણમંદના શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં ભાષા મૂલ્યાંકન વિસ્તૃત ક્ષેત્ર છે અને અગત્યની ભૂમિકા છે.
- મૂલ્યાંકન પધ્ધતિઓ ખૂબ જ ઔપચારિક થી ખૂબ જ અનૌપચારિકના ક્રમમાં સળંગ સાંકળરૂપે ગોઠવી શકાય.
- શ્રવણમંદના શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં ભારતીય ભાષામાં ઔપચારિક સ્ટાન્ડર્ડ ભાષા કસોટી વિકસાવવી, સ્વીકારવી અને તેનો ઉપયોગ કરવો આ દૂરનું સ્વપ્ન છે.
- હાલમાં શાળામાં વપરાતી અનૌપચારિક ભાષા કસોટીઓને ગુણ મુદ્દાને ગંભીરતાથી લઈને પધ્ધતિસર બનાવવી જોઈએ - સુંસગતતા, ફીડબેક, નોંધ (દસ્તાવેજ).

5.11 સ્વાધ્યાય

નીચેના ખ્યાલ/પારિભાષિક શબ્દો વર્ણવો

1. ભાષા મૂલ્યાંકનનો હેતુ
2. વિશ્વનિયતા અને સ્વીકૃતિ (માન્યતા)
3. બ્લ્યુ પ્રિન્ટ (પ્રાથમિક યોજના)
4. યોગ્ય મૂલ્યાંકન પદ્ધતિની પસંદગી
5. નોંધ (દસ્તાવેજ) અને ફીડબેક

નીચેના વચ્ચેનો (તફાવત) ભેદ :

1. વસ્તુની માપણી અને ભાષાની માપણી
2. ઔપચારિક અને અનોપચારિક ભાષા મૂલ્યાંકન
3. સાધન આધારિત અને વપરાશકર્તા આધારિત
4. સારવાર પહેલાં અને સારવાર પછીનું મૂલ્યાંકન
5. ભાષા પ્રાપ્તિ અને ભાષા રજૂઆતનું મૂલ્યાંકન

5.12 એસાઈનમેન્ટ

1. એટ સર્વે કરો જેમાં 10/15 શિક્ષકો દ્વારા ભાષા મૂલ્યાંકનની નોંધ રાખવાની આદતની સમીક્ષા કરો
2. અહીં ચર્ચા કરી તેમાંની બે કસોટી - બે સામાન્ય અને બે શ્રવણમંદ બાળકોને આપો
3. ચોથા ધોરણમાંની વિજ્ઞાન અથવા ભૂગોળની ચોપડી લો અને એક પાઠ પસંદ કરી તેને માટે (TMT) બતાવો (શિક્ષકે બનાવેલ કસોટી)

5.13 સંદર્ભ

1. બેન્ય (1992) કોમ્યુનિકેશન સીલ્સ ઈન હીયરીંગ ઈમ્પર્ડ ચિલ્ડ્રન, ડેફનેસ, ડેવલપમેન્ટ અને લીટરસી, વેબ્સ્ટર, એલેક (1986) ગ્રેટ બ્રિટન
2. ગ્રિગોરી નાઈટ (1998), ઈસ્યુઝ ઈન ડેફ એજ્યુકેશન. કોમવેલ પ્રેસ.
3. હુડાર, અસ્મિતા (2001) લેગ્વેજ એસેસમેન્ટ પ્રેક્ટિસીઝ ઈન એજ્યુકેશન ઓફ ચિલ્ડ્રન વીથ હીયરીંગ ઈમ્પેરમેન્ટ (અન પબ્લીશ ડેવલપમેન્ટ)
4. કારન્ય પ્રતિભા (1993) ગ્રોથ ઓફ લેગ્વેજ પેથોલોજી ઈન ઈન્ડિયા : ઈવેલ્યુએશન કરન્ટ સ્ટેટસ એન્ડ ફ્યુચર ટ્રેન્ડ્ઝ. સ્પીચ હીયરીંગ ઈન ઈન્ડિયા થર્ટી ઈયર્સ 53-60
5. મેથ્યુએન એન્ડ ક્યુ. લંડન
6. પાઉલ પીટર વી, ક્વીગ્લી સ્ટીફન પી (1994) લેગ્વેજ એન્ડ ડેફનેસ, સીગ્લુલટ પબ્લીશીંગ : સાન ડેઈગો
7. પોહામ જેમ્સ ડબલ્યુ (1993) એજ્યુકેશનલ, ઈવેલ્યુએશન, ન્યુ જર્સી : પ્રીન્ટાઈસ હોલ
8. સેન્ડર્સ, ડેરિક એ. (1993) મેનેજમેન્ટ ઓફ હીયરીંગ ન્યુ જર્સી હોલ
9. સાવિત્રી એસ. આર. (1993) ગ્રોથ ઓફ સ્પીચ સાયન્સીઝ : ઈવેલ્યુએશનર્કરન્ટ સ્ટેટસ એન્ડ ફ્યુચર ટ્રેન્ડ્ઝ. સ્પીચ એન્ડ હીયરીંગ ઈન ઈન્ડિયા : થર્ટી ઈયર્સ 61-31
10. વૈદ્યનાથન આર (1990) ટેસ્ટીંગ, ઈન્ટરપ્રીન્ટીંગ એન્ડ રીપોર્ટીંગ પ્રોસીજર્સ ઈન લેગ્વેજ ઈવેલ્યુએશન ઈન ચિલ્ડ્રન એન્ડ હીયરીંગ સ્ટેટસ - ધ આઈ.એસ.એ. બેટરી (213-220)
11. વસન્તા ડુગીરાલા (1993) ઈનપુટ ફોમ ધ લીગ્વીસ્ટીક ફોર ધ ગ્રોથ ઓફ સ્પીચ એન્ડ હીયરીંગ પ્રોફેશનની ઈન્ડિયા. સ્પીચ એન્ડ હીયરીંગ - થર્ટી ઈયર્સ 72-89
12. બુર પબ્લીશર્સ : લંડન
13. પોશીન્ગા ઈટાનો સી એન્ડ ડોવની ડી.એમ. (1992) વ્હેન એ સ્ટોરી ઈઝ નોટ એ સ્ટોરી : એ પ્રોસેસ એનાલીસીઝ ઓફ ધ રીટન લેગ્વેજ ઓફ ધ હીયરીંગ ઈમ્પર્ડ : ધ વોલ્ટા રીવ્યુ 94-131-158

સંરચના

- 6.0 હેતુઓ
- 6.1 પ્રસ્તાવના
- 6.2 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા એટલે શું ?
  - 6.2.1 ભાષા
  - 6.2.2 ભાષાકીય યોગ્યતા
  - 6.2.3 ભાષા યોગ્યતાના બે સ્તર (કક્ષા)
    - 6.2.3.1 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા
    - 6.2.3.2 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાના સ્તરે, ભાષાના વિવિધ ઉપયોગ
    - 6.2.3.3 વિકસીત ભાષા યોગ્યતા
- 6.3 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા (BLL)ને સંબંધિત શ્રવણમંદ બાળકોના ભાષા અને શિક્ષણના પ્રશ્નો
  - 6.3.1 શાળા પ્રવેશ વખતે સાંળળતા બાળકની ભાષાની સ્થિતિ (સ્તર/કક્ષા)
  - 6.3.2 શાળા પ્રવેશ વખતે શ્રવણમંદ બાળકની ભાષા વિકાસનું સ્તર
  - 6.3.3 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા (BLL)માં સમાવિષ્ટ ખાસ વિશિષ્ટ ભાષા કૌશલ્યો
- 6.4 વાક્ય રચનાના મૂળભૂત પ્રકારો
  - 6.4.1 અર્થ વ્યવસ્થાની કક્ષા
  - 6.4.2 મૂળભૂત અર્થ સંબંધો
  - 6.4.3 અર્થની કક્ષા (સ્તર)
- 6.5 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાની પ્રાપ્તિનું મૂલ્યાંકન
  - 6.5.1 સાંભળતા બાળકોમાં ભાષા વિકાસ
  - 6.5.2 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરતાં પહેલાં મૂલ્યાંકન
  - 6.5.3 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાનું મૂલ્યાંકન
  - 6.5.4 મૂલ્યાંકન માટેની સામાન્ય સૂચનાઓ
  - 6.5.5 અંગ્રેજી અને હિન્દી વાક્યરચના અને ભારતીય ભાષામાં વપરાતા વિભક્તિ પ્રત્યયોની કસોટી
- 6.6 મૂલ્યાંકન માટે પ્રતિભાવની (જવાબ) નોંધ
  - 5.6.1 ભાષા ઉપયોગની નોંધ માટેનું પત્રક
- 6.7 સારાંશ
- 6.8 સ્વાધ્યાય
- 6.9 શૈક્ષણિક કાર્ય
- 6.10 સંદર્ભ

6.0 હેતુઓ

વિદ્યાર્થીઓ આ એકમના અભ્યાસ પછી.

બી.એલ.સી. મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા એટલે શું ? તે જાણી શકાશે ?

મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા અને વિકસીત ભાષા યોગ્યતા વચ્ચેનો તફાવત સમજાવી શકશો.

શ્રવણમંદ બાળકને મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવામાં પડતી મુશ્કેલી વર્ણવી શકશો.

બાળકની મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાની ક્ષમતાનું શબ્દ (રૂપઘટક) અને વાક્ય (સીન્ટેક્સ) કક્ષાએ મૂલ્યાંકન કરી શકશો.

વિવિધ કસોટીના મુદ્દાઓની પ્રતિક્રિયા નોંધી શકશો.

6.1 પ્રસ્તાવના

શાળા શિક્ષણની સંપૂર્ણ પ્રક્રિયાનો આધાર બાળકની પ્રત્યાયન માટે વાણીનો ઉપયોગ કરવાની ક્ષમતા પર રહે છે. એટલા માટે બાળક શાળામાં પહેલા ધોરણમાં પ્રવેશ મેળવે તે પહેલા બાળક મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી લે તેવી વ્યવસ્થા કરવી.

આ એકમમાં આપણે ‘ભાષા’ ‘ભાષા યોગ્યતા’ જેવા ખ્યાલો અને ભાષા વિકાસની પ્રક્રિયા સાંભળતા બાળકોને અનુલક્ષીને ટૂંકમાં ચર્ચાશું

‘મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા’ (બી.એલ.સી.) અને ‘વિકસીત ભાષા યોગ્યતા’ સમજાવવામાં આવશે. આપણે સાંભળતા બાળકોમાં મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાને અસર કરતાં પરિબળો પણ જોઈશું અને મૂલ્યાંકનની અનૌપચારિક પદ્ધતિઓ જોઈશું.

6.2 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા એટલે શું ?

(બી.એલ.સી.) મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાનો ખ્યાલ સમજવા માટે, ‘ભાષા’ અને ‘ભાષા યોગ્યતા’ ને સ્પષ્ટપણે સમજી લેવા જોઈએ.

6.2.1 ભાષા

ભાષાની ઔપચારિક વ્યાખ્યાઓ આપણે એકમ (2) માં જોઈ, અહીં આપણે ભાષાની વ્યાખ્યા કાર્યની દૃષ્ટિથી કરીશું.

ભાષા એ વપરાશકર્તાના મગજમાં / મનમાં રહેલો સંકેત છે. ભાષા જ્ઞાન છે અને તેથી તેનું સીધું નિરિક્ષણ શક્ય નથી. વ્યક્તિને જોઈને કે કઈ ભાષા કેટલી ક્ષમતાથી બોલી શકશે તે કરી શકાય નહીં તે વ્યક્તિ બોલે ત્યારે જ આપણે ભાષા જાણી શકીએ. તમે જાણો છો તેમ ભાષા જે આપણે ઉપયોગમાં લઈએ છીએ તે ફરીથી માનવી જ વાપરી શકે છે અને તેનો ઉપયોગ કરી આપણે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિશે પ્રત્યાયન કરી શકીએ છીએ. ભાષા એ મગજમાં રહેતું અવાજ, અર્થ અને રચનાને લગતું જ્ઞાન છે.

સાંકેતિક ભાષા થોડી જુદી છે. તેમાં અર્થ મેળવવા અને આપવા માટે અવાજ (ધ્વનિનો) પદ્ધતિનો ઉપયોગ થતો નથી. તેમાં દૃશ્ય સંકેતોનો ઉપયોગ થાય છે. જેવા કે મેન્યુઅલ સાયન્સ (શારીરિક ઈશારા), મોઢાના હાવભાવ, શરીરની સ્થિતિઓ વગેરે. તે સાંકેતિક ભાષાના નિયમ પ્રમાણે આ બધાનો પ્રત્યાયન માટે ઉપયોગ થાય છે. શ્રવણમંદ બાળક શાળામાં તેના મિત્રો પાસેથી તથા પુસ્તક શ્રવણમંદ પાસેથી સાંકેતિક ભાષા શીખે છે, જેમ સાંભળતા બાળકો વાણી તેમના વાતાવરણમાંથી શીખે છે. શ્રવણમંદ સમાજની સાંકેતિક ભાષાની ચર્ચા અહીં કરીશું નહીં.

વિચારો : આપણે ભાષા વિશે શું જાણીએ છીએ જ્યારે આપણે તેને માતૃભાષા કરીએ.

ભાષા સઘન એકમ છે, જેના દરેક પાસાનો એકબીજા પર પરસ્પર આધારિત છે. તેમ છતાં સમજવાની અને વર્ણવવાની સગવડતા ખાતર, ભાષા શાસ્ત્રીઓ સહમત છે કે ભાષા જ્ઞાન ચાર મુખ્ય પાસાંઓ ધરાવે છે.

1. **ધ્વન્યાત્મક પાસું :** વાણીના ધ્વનિઓ (ઘટક, ફોનિય) જે એકલા કોઈ અર્થ ધરાવતા નથી. દા.ત. /બ/,/મ/,/ક/,/આ/,/ઉ/ વગેરે.
2. **અર્થ વ્યવસ્થા :** (સીમેન્ટીક કોમ્પોનન્ટ) : જેમાં (1) વાણીના ધ્વનિઓ જોડીને બનતા શબ્દો. આ શબ્દો, વસ્તુ, ક્રિયા, ખ્યાલ વગેરેને દર્શાવવા વપરાય છે. (2) વાક્યો શબ્દોની અર્થપૂર્ણ રીતે જોડીને બને છે.
3. **રચના (શબ્દ-વાક્ય) :** (સીન્ટેક્સ્ટીક કોમ્પોનન્ટ) આ નિયમો જાણીએ છીએ પણ કરી શકીશું નહીં.
તેના વડે વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ યોગ્ય વાક્ય લખાવી શકીશું.
અર્થપૂર્ણ વાક્યો બનાવી શકીશું.
4. **ઉપયોગ : (પ્રોગ્રેમટીક કોમ્પોનન્ટ) :** ભાષા ઉપયોગનું જ્ઞાન, આ આપણને પરિસ્થિતિને યોગ્ય પ્રત્યાયન કરવાની ક્ષમતા આપે છે. દા.ત.
“ચાર, થોડું ખસો !”
“સર, મહેરબાન તમે થોડું ખસશો !”
બંને વાક્યો / વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ સાચાં છે. પણ પહેલું વાક્ય તમે મિત્ર સાથે અને બીજું વડીલ કે અજાણી વ્યક્તિ સાથે ઉપયોગમાં લેશો.
તમારે જાણવું જોઈએ કે દરેક ભાષાને તેના ખાસ ધ્વનિઓ હોય છે અને તે ધ્વનિઓમાંથી તે ભાષાના શબ્દો બને છે. દરેક ભાષાને શબ્દોને વાક્યોમાં ગોઠવવાના પોતાના વિશિષ્ટ નિયમો હોય છે. દરેક બાળક પોતાના વાતાવરણમાં બોલાતી ભાષા આપોઆપ જ શીખી જાય છે. નિષ્ણાંતો કહે છે - દરેક સાંભળતા બાળક અને શ્રવણમંદ બાળક (જે મેન્ટલી રીટાર્ડેડ નથી) પાસે ભાષાના નિયમો તારવવાની અને શીખવાની જન્મજાત ક્ષમતા હોય જે છે.
બીજી અગત્યની બાબત એ છે કે જે ભાષા સમજવાનું અને બોલવાનું કોઈક સંદર્ભમાં જ થાય છે. એટલે કે આપણે હંમેશા કોઈ વિષય બાબતે પ્રત્યાયન કરીએ છીએ. ભાષા એ વ્યાકરણની ચોપડીમાંથી વ્યાકરણનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની પ્રક્રિયા નથી. આપણે તેનો ઉપયોગ કરવાનું જાણીએ છીએ. આપણે લોકો સાથે કેવી રીતે વાત કરવી, પરિસ્થિતિ પ્રમાણે વાત કરવાનું જાણીએ છીએ. આપણે ભાષાકીય રીતે કેવી રીતે વર્તવું તે જાણીએ છીએ અને તેને જ ‘ભાષા યોગ્યતા’ કહે છે. જે વ્યક્તિ ભાષાને દરેક પરિસ્થિતિમાં, યોગ્ય રીતે અને યોગ્ય રચના પ્રમાણે ઉપયોગમાં લઈ શકે, તેની પાસે યોગ્ય ભાષા ક્ષમતા છે તેમ કહી શકાય.

6.2.2 ભાષા / ભાષાકીય યોગ્યતા

ભાષા કૌશલ્યો - બે ક્ષેત્ર વિભાગ

પ્રાપ્તિના કૌશલ્યો (Receptive Skill)

- ફક્ત સાંભળીને સમજવું

- સાંભળી + વાંચીને સમજવું

- શબ્દ માટેના સંકેતો વાંચીને અને હાથકલ દ્વારા

- લખાણ વાંચીને

બોલવાના કૌશલ્યો - વાણી દ્વારા

વાણીના કૌશલ્યો - શબ્દ માટેના સંકેતો અને હાથ .. દ્વારા

(Expressive Skill) - લખીને

માતૃભાષા બોલનાર વ્યક્તિની ભાષા સમજવાની, ફક્ત ભાષાકીય પ્રતિક્રિાનો ઉપયોગ કરીને (વાણી-લખાણ), શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને તેમજ બાહ્ય સંદર્ભની

મદદ વિના (ઈશારા-પોઈન્ટીંગ), પરિસ્થિતિ અનુરૂપ વાક્ય રચના કરવાની ક્ષમતાને 'ભાષાકીય યોગ્યતા' કહે છે. ભાષા પોતે જ સંદર્ભ પૂરો પાડશે. જે સાંભળનારને (વાંચનારને) પોતાની અંદરનો સંદર્ભનો ઉપયોગ કરવા મદદ કરશે. આમાં સાંભળનાર યાદ કરવાનો અને પોતાના અનુભવ અને પ્રાપ્ત જ્ઞાનનો ઉપયોગનો સમાવેશ થાય છે.

કુદરતી રીતે ભાષા પ્રાપ્ત કરવા માટે એ અનિવાર્ય છે કે બાળકને સંપૂર્ણ અને પૂર્ણ વ્યાકરણવાણી ભાષાનો સંપર્ક મળે, જે વિવિધ પરિસ્થિતિમાં પ્રત્યાયનને સંદર્ભ અને અર્થ પૂરો પાડે છે. આ સંપર્ક પૂરતા સમય સુધી અને શ્રવણમંદ બાળક માટે ઉચ્ચ ગુણવત્તા શિક્ષણ સાથે (4 થી 5 વર્ષ) મળવો જોઈએ જેથી બાળક ભાષાના નિયમો આપોઆપ શીખી શકે, શબ્દ ભંડોળ વિકસાવી શકે. એ જાણવું જરૂરી છે કે કૌશલ્ય અને ભાષાનું વાતાવરણ બન્ને ભાષા વિકાસ માટે સરખાં અગત્યનાં પાસાં છે.

6.2.3 ભાષા યોગ્યતાના બે સ્તર (કક્ષા) :

અનુભવ એવું જણાવે છે કે શ્રવણમંદ બાળકોને ભાષા પ્રાપ્તિમાં અને શાળાકીય શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવામાં ખૂબ મુશ્કેલીનો સામનો કરવો પડે છે. તેમની વાંચવાની ક્ષમતા ખૂબ જ નબળી હોય છે. તેઓ પોતાની રીતે વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ સાચાં, યોગ્ય વાક્યો બનાવી શકતા નથી અને પોતાના વિચારો યોગ્ય ભાષામાં રજૂ કરી શકતા નથી.

શ્રવણમંદને ભાષા શિક્ષણ આપતી વખતે શિક્ષકને પડતી મુશ્કેલી સમજવા માટે આપણે 'ભાષા યોગ્યતા' ને બે કક્ષા છે તેમ માનીશું.

'મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા' અને

'વિકસીત ભાષા યોગ્યતા'

બીજી યોગ્યતાને 'શાળાની ભાષા યોગ્યતા' કહે છે કારણ કે તેનો વિકાસ શાળામાં થાય છે. સાંભળતી વ્યક્તિઓ પણ પુષ્કતા પ્રાપ્ત કરે અને દુન્યવી જ્ઞાન અનુભવ દ્વારા પ્રાપ્ત કરે છે જે તેની ભાષા યોગ્યતાને વિકસાવે છે.

6.2.3.1 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા

દરેક સાંભળતું સામાન્ય બાળક ફક્ત સાંભળીને જ 3-4 વર્ષ સુધીમાં ભાષા વિકાસ કરી લે છે. બાળક ભાષાનો ઉપયોગ રોજના કાર્યોમાં કરી શકે છે પણ તેનો ઉપયોગ તેના અનુભવ અને તાત્કાલિક સંદર્ભ પૂર્તો મર્યાદિત રહે છે. આમાં મુખ્યત્વે 2000 શબ્દનો ઉપયોગી શબ્દભંડોળ જે રોજના કાર્યો પ્રત્યાયનમાં ઉપયોગી છે, વાણી (ભાષા) સમજવાની ક્ષમતા અને સૂચના સાચા વ્યાકરણવાળા વાક્યો બનાવવાની ક્ષમતા - વિધાન, વિનંતી, સૂચના, પ્રશ્ન અને કેટલાક જટિલ વાક્યોનો સમાવેશ થાય છે. તથા વાક્યમાં અને પણ જો તો વગેરેનો પણ ઉપયોગ કરે છે. વાક્યો પરિસ્થિતિની જરૂરિયાત મુજબનાં હોય છે.

6.2.3.2 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાના સ્તરે, ભાષાના વિવિધ ઉપયોગ

ભાષાના ઉપયોગમાં ભાષા પ્રાપ્તિ અને રજૂઆતનાં વિવિધ પાસાંઓનો સમાવેશ થાય છે.

મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાનો મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે બાળક એવી કક્ષાએ પહોંચ્યું છે, જ્યાં તેણે ઉપયોગી શબ્દ ભંડોળ અને ભાષાના મૂળભૂત બંધારણ પર નિયંત્રણ પ્રાપ્ત કરી લીધું છે. તે વિવિધ રીતે જોવા મળે છે.

સેન્ટર ફોર લેંગ્વેજ ઈન પ્રાયમરી એજ્યુકેશન, લંડનના જણાવ્યા પ્રમાણે 3-4 વર્ષના બાળકને અનુકુળ પરિસ્થિતિ અને યોગ્ય તક આપવામાં આવે તો તેઓ નીચેના હેતુઓ માટે ભાષાનો ઉપયોગ કરશે.

પોતાના હક જાળવવા, પોતાનો રસ જાળવવા તથા સગવડતા અને આનંદ જાળવી રાખવા.

લોકો સાથે સંબંધ બાંધવા અને જાળવવા.

હાલનો અનુભવ જણાવવા માટે

જે બાળકો ઘરમાં રહે છે - ઘરનું વાતાવરણ મેળવે છે તેમની ભાષાનાં ઉપયોગ નીચેના કાર્યો માટે કરે છે, જે બાળકને આ વાતાવરણ સંપર્ક નથી મળતો તેઓ ભાષા વિકાસ ઓછો કરે છે.

ભૂતકાળનો અનુભવ જણાવવા

પોતાના અને લોકોના કાર્ય નિર્દેશ માટે

ભવિષ્યકાળ અને અપેક્ષા જણાવવા માટે

કારણ જાણવા અને આધારિત સંબંધો જોવા જાણવા (શા માટે જો/તો, વગેરેનો ઉપયોગ કરે છે.)

પ્રશ્નોના નિરાકરણ માટે, વિચારે અને નિરાકરણ શોધે

વર્તનને યોગ્ય જણાવવા

પોતાની અને લોકોની લાગણી દર્શાવવા

6.2.3.3 વિકસીત ભાષા યોગ્યતા

5-6 વર્ષે આ બાળકો ભાષાનો ઉપયોગ ખૂબ અસરકારક રીતે કરી શકે છે. પણ શાળામાં દાખલ થવાની ઉંમરે, / શબ્દ ભંડોળનો જથ્થો (સંખ્યા) અને અર્થની દૃષ્ટિએ આ વિકાસ ખૂબ જ અપૂરતો છે. પુષ્પ વ્યક્તિની ભાષા યોગ્યતા, વ્યાકરણમાં નિયમોમાં 14/15 વર્ષ સુધી પ્રાપ્ત થતી નથી.

મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાની કક્ષા પછી નીચેના પરિબલો, વિકસીત ભાષા યોગ્યતાના વિકાસમાં પારસ્પરિક ભૂમિકા ભજવે છે.

- પુષ્પતા : શારીરિક, ક્રિયાત્મક (મોટર) અને બૌદ્ધિક

- હંમેશા વિકસનો રહેતો અનુભવ ભંડોળ

- શાળાનું શિક્ષણ અને પર્યાવરણ

- યોગ્ય ભાષાનો સંપર્ક

એ યાદ રાખવું જોઈએ કે બાળક આગળના સ્તરે વિકાસ કરે તે પહેલા જે તેણે મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી લીધી હોવી જોઈએ જેની વિગત નીચે પ્રમાણે છે.

6.3 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા (BLL)ને સંબંધિત શ્રવણમંદ બાળકોના ભાષા અને શિક્ષણના પ્રશ્નો

હવે આપણે સાંભળતા અને શ્રવણમંદ બાળકની ભાષા કક્ષાના તફાવત પર એક દૃષ્ટિ કરીશું.

6.3.1 શાળા પ્રવેશ વખતે સાંભળતા બાળકની ભાષાની સ્થિતિ (સ્તર/કક્ષા)

મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા બાળક માટે બે હેતુ પૂરા કરે છે.

પ્રત્યાયન કરવાનું સશક્ત સાધન પ્રાપ્ત થાય છે, જેના વડે બાળક બોલી શકે અને ભાષા સમજી શકે.

દુનિયાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં તેનું માળખું તૈયાર કરવામાં એક મધ્યસ્થી તરીકે ભાષા કાર્ય કરે છે. બાળક ઉપર જણાવેલ મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા સાથે શાળામાં દાખલ થાય છે. આ મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા (BLL) એક પાયો અને સાધન તરીકે વર્ગમાં સૂચના પ્રાપ્ત કરવામાં ઉપયોગી છે.

(BLL) મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા દ્વારા જ બાળક શાળામાં લખવા વાંચવાના કૌશલ્યો વિકસાવે છે. બાળક મૌખિક ભાષામાં જે જાણે છે તે જ વાંચતા શીખે છે.

પાઠ્યપુસ્તક અને પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસ આયોજીત કરતી વખતે આ મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા હશે જ તેમ સ્વીકારી લેવામાં આવે છે. આથી ધ્યાન જ્ઞાન ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન, ગણિત વગેરે પર રહે છે અને ભાષા પર નહીં. ભાષાના પાઠ્ય પુસ્તકોમાં પણ હેતુ મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા વિકાસનો ન રહેતાં અક્ષર જ્ઞાન, વ્યાકરણ અને સાહિત્ય વિકાસનો થઈ જાય છે.

6.3.2 શાળા પ્રવેશ વખતે શ્રવણમંદ બાળકની ભાષા વિકાસનું સ્તર (કક્ષા)

4-6 વર્ષના શ્રવણમંદ બાળકો જ્યારે શાળામાં દાખલ થાય છે ત્યારે તેમની મૌખિક પ્રત્યાયન કરવાની ક્ષમતા વિકસી હોતી નથી. તેમની પાસે જન્મજાત બૌદ્ધિક ક્ષમતા (કૌશલ્ય), જે ભાષા, વાણી પ્રાપ્ત કરવા માટે જરૂરી છે તે તો હોય જ છે. મધ્યમ કે તીવ્ર શ્રવણમંદતા ધરાવતાં બાળકો, બહુ થોડા શબ્દો સાંભળે છે અને થોડાંક અયોગ્ય વ્યાકરણવાળાં વાક્યો બોલે છે. પણ જે બાબતો જન્મથી જ અથવા જન્મ પછી તરત અતિતીવ્ર શ્રવણમંદતા પ્રાપ્ત કરતા હોય છે. તેઓ તેમની આસપાસ હંમેશા બોલાતી ભાષા પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા. સાંભળતા બાળકો જે ભાષા શરૂઆતના વર્ષોમાં સાંભળે છે તેનો અનુભવ, ઉત્તેજના આ શ્રવણમંદ બાળકોને થતો નથી. આ બાળકોને જો તાત્કાલિક અસરથી 4-5 વર્ષ સુધી સઘન તાલીમ આપવામાં ન આવે તો તેઓ ભાષા વિકાસ કરી શકશે નહીં.

શ્રવણમંદ બાળકોની શાળામાં મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્નો અકાળે જ બાળમૃત્યુ પામે છે. શાળામાં આવતાં પહેલાં હજુ તો બાળક થોડા શબ્દ અને વાક્યો શીખે છે ત્યાં જ પહેલા ધોરણમાં પાઠ્ય પુસ્તકનો ઉપયોગ શરૂ થઈ જાય છે. બાળકોએ હજુ ભાષાના બંધારણ પર નિયંત્રણ પ્રાપ્ત કર્યું નથી અને તેમનો શબ્દ ભંડોળ નહિવત છે. આથી પાઠ્ય પુસ્તકમાંથી યોગ્ય ભાષા ઉપયોગ કે જ્ઞાન કૌશલ્યો પ્રાપ્ત કરવાં એ આ બાળકની ક્ષમતાની બહાર છે. પરિણામ એ આવે છે કે આ બાળકો નથી યોગ્ય ભાષા પ્રાપ્ત કરતાં કે નથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતાં, તેઓ થોડાં પ્રશ્નો અને જવાબ યાદ રાખીને શાળાની પરીક્ષા પાસ થઈ જાય છે.

એવો નિર્ણય કરી શકાય કે આ શ્રવણમંદ બાલકોની મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા વિકસાવવા માટે, તેમના શિક્ષણકાળ દરમ્યાન, યોગ્ય અભ્યાસક્રમ બનાવી અને તેનું અમલીકરણ કરવું જોઈએ અને (BLL) વિકસાવી અશક્ત બનાવવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

વિચારો : અત્યાર સુધી આપણે BLL માટે જરૂરી કૌશલ્યની ચર્ચા કરી તમે ચોક્કસ જણાવી શકો કે આ કૌશલ્યો કયા છે અને તેને કેવી રીતે પૂછી શકીએ ?

6.3.3 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા (BLL)માં સમાવિષ્ટ ખાસ વિશિષ્ટ ભાષા કૌશલ્યો

આપણે જોયું તેમ મૂળભૂત ભાષા કૌશલ્ય એ એવી કક્ષા (સ્તર) છે જ્યાં બાળક ઉપયોગી શબ્દ ભંડોળ જે દરરોજ ઉપયોગમાં આવી શકે અને ભાષા ઉપયોગના વ્યાકરણના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો પર નિયંત્રણ ધરાવે છે. જે બાળક સાંભળે છે તેને માટે આ ખૂબ સરળ છે પણ જે બાળક શ્રવણમંદ છે અને જે વાણીના ધ્વનિઓ સાંભળી શકતો નથી તેને માટે આ મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાનું કૌશલ્ય વિકસાવવું ખૂબ મુશ્કેલ બાબત છે. તેને મૌખિક ભાષાનો ઉપયોગ શીખવાડવો પણ ખૂબ મુશ્કેલ છે.

6.4 વાક્ય રચનાના મૂળભૂત પ્રકારો

મૂળભૂત વ્યાકરણનો ખ્યાલ કોમોસ્કીના કર્નેલ વાક્ય પ્રકારોને મળતો આવે છે. અંગ્રેજી ભાષામાં હામેલ (1971) અને સ્ટ્રેંગના (1977) સૂચવ્યા પ્રમાણે કર્નેલ વાક્યોના મુખ્ય પાંચ પ્રકારો છે. આ ખ્યાલ ભારતીય ભાષાઓને પણ નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે અપનાવી શકાય જો કે ભારતીય ભાષાઓમાં વાક્યના ઘટકોનો ક્રમ જે તે ભાષાના રચનાના (વ્યાકરણના) નિયમો અનુસાર બદલાય છે.

સામાન્ય રીતે પ્રકારો - સાદાં - સંયુક્ત, જટિલ વાક્યો

એકટીવ - પેશીન વાક્યો (પ્રેરક - ગૌણ વાક્યો)

પોઝીટીવ - નેગેટીવ વાક્યો (હકારાત્મક (વિધેયાત્મક) - નકારાત્મક (નિષેધાત્મક))

ડીક્લેરેટીવ (ઘોષણાત્મક) - પ્રશ્નાત્મક

આશ્ચર્યકારક

આદેશાત્મક

જે સામાન્ય રીતે એક વિચાર રજૂ કરે છે.

ભાષા શીખતી વખતે આપણે આ મૂલ્ય વાક્યોના પ્રકારો પર વ્યાકરણની પ્રક્રિયાઓ કરીએ છીએ જેમ કે શબ્દ ઉમેરીએ, ઉપવાક્યો ઉમેરીએ, અવેજીકરણ (બીજાનું સ્થાન લેવું), ઓમીશન (છોડી દેવું, કાર્ય લોપ), નકારાત્મક અથવા ફરી ગોઠવણી કરવી વગેરે. જે જટિલ વાક્યમાં પરિણમે છે. વ્યાકરણ પ્રક્રિયામાં શબ્દ રચના બદલવાનો પણ સમાવેશ થાય છે. (મોરફોલોજી રૂપઘટક શાસ્ત્ર) જે બહુવચન, કાળ દર્શાવી ઈચ્છિત અર્થ આપે છે. તેમજ પ્રશ્નાર્થ બનાવવામાં, આદેશ આપવા અને સૂચના આપવા માટે ઉપયોગી થાય છે. આ સાદી વાક્ય રચનાને બદલવા માટે થતા ફેરફારોને ટ્રાન્સફોર્મેશન કહે છે. દા.ત. નીચેના મૂળભૂત વાક્યોને અન્ય વાક્ય રચનામાં બદલવા માટે ટ્રાન્સફોર્મેશનના નિયમોનો ઉપયોગ કરી શકાય.

હવે તમે બીજા વાક્યોને ટ્રાન્સફોર્મેશન (રૂપાંતરણ)ના નિયમોનો ઉપયોગ કરી તમારા શિક્ષકને બતાવો.

સાદા શબ્દોમાં મુખ્ય નિયમો જાણવા એટલે મુખ્ય વાક્ય પ્રકારોનો ઉપયોગ કરતાં થવું. (શીખવું) નિયમોની જાણકારી આપણને શબ્દોની ગોઠવણી વાક્યમાં કરતાં શીખવાડે છે તેથી ઈચ્છિત અર્થવાળું વાક્ય બનાવી શકાય જેમ કે - સાદું, જટિલ, પ્રશ્નાર્થ, આદેશ વગેરે.

શું રમેશે સેન્ડવીચ ખાધી ?

પ્રશ્નાર્થ (ઈન્ટરોગેશન)

મૂળભૂત નિયમોને સ્પષ્ટ કરવા (મુખ્ય વાક્યના પ્રકારોના) નીચેની સમજૂતી આપવામાં આવી છે.

વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ વાક્યમાં NP (Noun Phrah) નામ પદ અને VP (Verb Phras) ક્રિયાપદ શબ્દ સમૂહ હોય છે. જે વિષય (Subject) અને વિષયના લક્ષણનો નિર્દેશ (.....) તરીકે પણ ઓળખાય છે.

આમ (S) વાક્ય = નામપદ સમૂહ (NP) + ક્રિયાપદ સમૂહ (VP)

અથવા (S) વાક્ય = વિષય (Subject) + વિષય લક્ષણનો નિર્દેશ (...)

પ્રકાર : 1

(S) વાક્ય = નામપદ (NP) + અકર્મક ક્રિયાપદ (Intrensitive verb VI)

NP + vi

દા.ત. છોકરાઓ દોડ્યા (જોશથી ક્રિયાવિશેષણ ક્રિયાપદની આગળ ઉમેરી શકાય)

પ્રકાર : 2

(S) વાક્ય = નામપદ સમૂહ (1) + સકર્મક ક્રિયાપદ સમૂહ

NPI + ...

દા.ત. છોકરો કેરી ખાય છે.

નામપદ સમૂહ (1) + નામપદ સમૂહ (2) સકર્મક ક્રિયાપદ (Vt)

એ નોંધવું જોઈએ કે અકર્મક ક્રિયાપદ સમૂહને વિષય હોવો જરૂરી નથી. પણ સકર્મક ક્રિયાપદ સમૂહને વિષય હોવો જરૂરી છે. તો જ વાક્ય / અર્થપૂર્ણ થશે.

પ્રકાર : 3

(S) વાક્ય = નામપદ + ક્રિયાપદ સમૂહ + વિશેષણ (Adjective)

NP Vbe + ...

સીતા છે સુંદર

= સીતા સુંદર છે.

= નામપદ + વિશેષણ + ક્રિયાપદ

પ્રકાર : 4

(S) વાક્ય = નામપદ (1) + નામપદ (1) + ક્રિયાપદ / ક્રિયાપદ જોડવું

NP1 NP1 Vbe / VL Verb linki

ગોપાલ + ડ્રાઈવર + છે.

પ્રકાર : 5

(S) વાક્ય = NP + be + Adverb

દા.ત. છોકરી બહાર છે.

NP1 NP1 Vbe / VL Verb linki

ગોપાલ + ડ્રાઈવર + છે.

અહીં જોઈ શકાય છે કે વાક્યને અર્થપૂર્ણ અને સંપૂર્ણ બનાવવા માટે દરેક પ્રકારના વાક્યમાં કેટલાક ઓછામાં ઓછા ઘટકો હોવાં જોઈએ. આપણે આ ઘટકોને ફરજિયાત ઘટકો કરીશું.

પ્રકાર : 6 : વાક્યોમાં બે ફરજિયાત ઘટકો હોવાં જોઈએ.

પ્રકાર : 2 : 3 : 4 : 5 ના વાક્યોમાં ઓછામાં ઓછા ત્રણ ફરજિયાત ઘટકો હોવાં જોઈએ. દા.ત. પ્રકાર : 2 ..... 'રમેશે કાવાળ કાપ્યો' અથવા શામુએ ચોપડી આપી (સુનિલને) આ વાક્યમાં ક્રિયાપદ 'કાપવું' અને 'આપવું' બન્નેને આગળ વસ્તુ 'કાગળ' અને 'ચોપડી' આવવા જ જોઈએ તેમજ આ વાક્યમાં સુનિદં NP3 છે જેને ઉમેરવો હોય તો ઉમેરી શકાય છે.

પ્રકાર : 3 અને 5 માં મીના અપૂર્ણ વાક્ય છે તેમાં વિશેષણ, ક્રિયાવિશેષણ અને ક્રિયાપદ આવવા જોઈએ. દા.ત. ઉંચી છે. 'બહાર ગઈ છે.' વગેરે. તેની પાછળ બીજું નામ ઝાડ / ટેબલ આવી શકે નહીં. ફક્ત વાક્ય પ્રકાર : 5 : માં પાછળ નામ આવી શકે. જેમ કે 'છોકરી' જે ... છે એટલે કે પ્રથમ નામ છે. દા.ત. 'સાયુ ડોક્ટર છે' જ્યાં નામ સામુ અને ડોક્ટર બન્ને એક જ વ્યક્તિ દર્શાવે છે. પ્રકાર : 5 : ના વાક્યનાં મુખ્ય ઘટકો ..... અને ... અને જે પ્રકાર : 3 અને 5 માં જરૂરી છે.

6.4.1 અર્થ વ્યવસ્થાની કક્ષા

મૌખિક ભાષા (વાણી) વાપરતા સમાજની વિવિધ ભાષા પર સંશોધનો અને અભ્યાસ કરવામાં આવ્યા છે તેમાં જણાવ્યું કે દુનિયા આખીમાં બાળકો ભાષાનો ઉપયોગ એક સરખાં કાર્ય માટે જ કરે છે અને સરખા જ સંબંધો રજૂ કરે છે. સાદા, સરળ શબ્દોમાં કહીએ તો 'અર્થ સંબંધો' એટલે કે ઉચ્ચારણ દ્વારા કયો અર્થ દર્શાવાય, રજૂ થાય છે અને અર્થ સમજવામાં શબ્દ રચના અથવા નિયમો મદદ કરે છે. દા.ત. નીચેના વાક્યો જુઓ. 'ગઈકાલે રામુએ સામુને વર્ગમાં જોરથી માર્યું' આ વાક્ય ઘણા પ્રશ્નોના જવાબ છે જેમ કે,

કોણે માર્યું?

કોને?

ક્યારે?

ક્યાં?

કેવી રીતે ?

તમે આ પ્રશ્નોના જવાબ આપી શકશો ? હા

વિચારો : તમે ખરેખર કેવી રીતે જાણ્યું કે સામુએ માર્યું કે સામુએ રામુને માર્યું ?

અહીં બન્ને વચ્ચે આ પ્રકારનો સંબંધ છે. રામ કાર્ય કરનાર છે (કર્તા) અને સામુ કાર્ય મેળવનાર છે અથવા તો જેના પર કાર્ય કરવામાં આવી રહ્યું છે. અંગ્રેજીમાં તમે વાક્યમાં રામુ અને સામુની જગ્યા બદલી નાખો તો અર્થ બદલાઈ જશે - ..... સામુ કર્તા બની જાય છે અને રામ પર કાર્ય કરવામાં આવે છે. પણ ભારતીય ભાષામાં નામને લગાડેલા વિભક્તિ પ્રત્યયો અર્થ સંબંધો નક્કી કરે છે. આપણે કહી શકીએ ‘સામુને રામે માર્યું’ અહીં શબ્દોની જગ્યા બદલાય છે પણ અર્થ એનો એ જ રહે છે. બાળકો આ નિયમો ગ્રહણ કરવા જોઈએ.

હવે ટૂંકમાં 2-21/2 વર્ષના બાળક દ્વારા રજુ થતા અર્થ સંબંધો જોઈએ. શ્રવણમંદ બાળકો જે કોઈ ભાષા શબ્દો જાણતા નથી તેઓ આ અર્થ સંકેત અથવા ઇશારાથી દર્શાવે છે.

6.4.2 મૂળભૂત અર્થ સંબંધો

બે શબ્દ ઉચ્ચારણમાં અર્થ (બ્રાઉન 1993)

- (1) કર્તા + કર્મ - પપ્પા ધક્કો - બાળક એવું કહેવાનો પ્રયત્ન કરે છે કે પપ્પાએ કોઈ વસ્તુને ધક્કો માર્યો અથવા ધક્કો મારે છે.
- (2) કર્મ + વસ્તુ - ધક્કો ટ્રક - અર્થ - કોઈએ ટ્રકને ધક્કો માર્યો અથવા ધક્કો મારે છે.
- (3) કર્તા + વસ્તુ - બેબી બોલ - અર્થ - આ મારો બોલ છે અથવા બોલ મારો છે તે લેશો નહીં.
- (4) માલિકી + × - મારો કૂતરો
- (5) વારંવાર થવું (પુનરાવૃત્તિ) + × - વધુ દૂધ
- (6) લક્ષણ + × બસ - પીળી બસ - અર્થ - બસ પીળા રંગની છે.
- (7) ગેરહાજરી + × - નથી દૂધ / બધા ગયા ઈંડા
- (8) અસ્વીકાર + × - નથી ઉઘ/ઉંઘ નથી - અર્થ - મારે ઉઘવું નથી.
- (9) ના પાડવી (ઈન્કાર) + × - ના કૂતરો - અર્થ - આ કૂતરો નથી.
- (10) + × જગ્યા - બેબી પથારી - ઢીંગલી ત્યાં - મૂકો ત્યાં

ઉપરોક્ત ઉદાહરણ 1 થી 5 અને 9 પરથી સમજી શકાય કે બાળક તેના મનમાં જે છે તે કહે છે, કહેવાની કોશિશ કરે છે અને લોકો પરિસ્થિતિ પ્રમાણે (બાળકના કહેવાને) સમજે છે. ભાષા વિકાસની કુદરતી પ્રક્રિયામાં માતા બાળકની ભાષાને વિસ્તરે છે. - “ઓહ ! આ તારો બોલ છે. હું તે લઈશ નહીં.” અથવા “આપણે બોલથી રમીશું ?” “આવો બોલ ફેંકો” (નં. 3) અથવા - “તું સાચું કહે છે તે કૂતરો નથી” “તે બકરી છે.” (નં.9)

બાળક ત્રણ શબ્દના સ્તરે પહોંચે ત્યારે બીજા અર્થ સંબંધો ઉમેરાય છે.

- (1) કર્તા + કર્મ + વસ્તુ - પપ્પા મારો બોલ - અર્થ - પપ્પાએ બોલને ફટકો માર્યો અથવા ફટકો મારે છે.
- (2) ચાલક + કર્મ + જગ્યા - મી ગયા બહાર - અર્થ - મમી બહાર ગયા છે અથવા બહાર ઉભાં છે - કામ કરે છે.
- (3) સાધન + કર્મ + વસ્તુ - ચપ્પુ કાપે મને - અર્થ - મારી આંગળી ચપ્પુથી કપાઈ ગઈ.

- (4) માલિક + લક્ષણ + વસ્તુ - જીમી મોટો કૂતરો - અર્થ - જીમી પાસે મોટો કૂતરો છે અથવા જીમીનો કૂતરો ખૂબ મોટો છે.

ઉપરોક્ત ઉદાહરણમાં બાળકે એક શબ્દનો વધારો કર્યો છે. જે અર્થને થોડો વધુ સ્પષ્ટ અને ચોક્કસ બનાવે છે પણ ઉચ્ચારણો વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ સાચાં નથી. અનોપચારિક મૂલ્યાંકન દરમ્યાન, 10/12 વર્ષના શાળાએ જતા બાળકની જાતે સ્વયં ઉત્પાદિત વાણીનું ઉદાહરણ આ બાબત વધુ સ્પષ્ટ કરશે.

10/12 વર્ષના આઠ શ્રવણમંદ બાળકો - શાળાની ઉંમર 5/6 વર્ષ - હિંદી માધ્યમની શાળા - તેમની સામે જે ક્રિયા કરવામાં આવી તેના વિશે એક વાક્ય લખવાનું કહેવામાં આવ્યું. લખતાં પહેલાં બાળકને ઉદાહરણ સાથે શું કરવું તે સમજાવવામાં આવ્યું હતું કે તેમની પાસે શું અપેક્ષા રાખવામાં આવી છે અથવા તેમણે શું કરવું. પછી શિક્ષક એક ચોપડી ટેબલ પર મૂકે છે - બાળકોએ લખ્યું - “ચોપડી ટેબલ ઉપર છે.” આ જવાબ સાચો ગણવામાં આવે છે. જો કે તેમણે - શિક્ષકે ચોપડી ટેબલ ઉપર મૂકી તેમ લખ્યું નહીં. બીજી ક્રિયા દરમ્યાન સ્ત્રી પરીક્ષકે પુરુષ પરીક્ષકને પેન આપી. બાળકોને વાક્ય લખવાનું કહેવામાં આવ્યું. બધા આઠ બાળકોએ લખ્યું - “બેન ભાઈ પેન” સાચો જવાબ “બહેને ભાઈને પેન આપી.” હજુ બીજા કિસ્સામાં “આ રામની પેન છે.” એમ કહેવા - લખવાને બદલે તેઓ કહેશે “રામ પેન” અથવા “પેન રામ” આવી. ભૂલો જે શ્રવણમંદ બાળકે ભાષાના નિયમો શીખ્યા નથી તે કરવાનું છે. અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે ભારતીય ભાષામાં અર્થ દર્શાવવા વિભક્તિ પ્રત્યયો વપરાય છે, અને તેના ઉપયોગની - કાળ, બહુવચન વગેરે રૂપઘટક શાસ્ત્રના નિયમો - ભૂલો ખૂબ સામાન્ય છે. ખાસ કરીને શ્રવણમંદ બાળકોમાં આનાથી યોગ્ય અર્થ પ્રાપ્ત થતો નથી. નિમ્ન કક્ષાએ પરિસ્થિતિના સંદર્ભથી ઘણું સમજી શકાય છે. પણ ઉચ્ચતર કક્ષાએ તેઓ શબ્દો દ્વારા યોગ્ય અર્થ રજૂ કરી શકતા નથી અને વાંચીને અર્થ મેળવી શકતા નથી. તેઓ લખાણ સમજવા માટે ચિત્રો અથવા ઈશારા પર આધાર રાખે છે. આમ છતાં, તેઓ વિષયને થોડો સમજ્યા છે તેવું જણાય, પણ તેઓ તેને શબ્દમાં સમજાવી શકશે નહીં કે નકલ કર્યા વિના જવાબ લખી શકશે નહીં. (વિઝયુઅલ મેચિંગ)

6.4.3 અર્થની કક્ષા (સ્તર)

કેટલાક વધુ ઉદાહરણ :

શબ્દોના અર્થનું જ્ઞાન (શાબ્દિક સ્તર - ભાષાક્રિય સ્તર)

આમાં વિવિધ નામ, ક્રિયાપદ, વિશેષણ અને વિદ્યાર્થી શબ્દો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. દા.ત.

- બાળક ઝડપથી દોડ્યો.
- નદી ખેતરમાંથી પસાર થાય છે.
- કાર સરળતાથી ચાલી
- પ્રમુખપદની જગ્યા માટે બે ઉમેદવારોએ ઉમેદવારી નોંધાવી

વાક્યમાં રજૂ થઈ શકે તેવા વિવિધ સંબંધોનું જ્ઞાન

- કર્તા - કર્મ
- કર્તા - કર્મ - વસ્તુ (અનુભવકર્તા)
- અનુભવકર્તા + પ્રક્રિયા + વસ્તુ
- (લાભ) મેળવનાર + પ્રક્રિયા + વસ્તુ
- કર્તા + કર્મ + પૂરવણી
- એન્ટીટી + સ્થિતિ + જગ્યા
- એન્ટીટી + સ્થિતિ + કદ / લક્ષણ
- રાજુ રડ્યો
- રાજુએ મોહનને થપ્પડ મારી
- મીરાંને થોડી કેક જોઈએ છીએ
- છોકરીને પહેલું ઈનામ મળ્યું.
- માયાએ ગીત ગાયું
- કાર બહાર છે.
- દડો મોટો / લાલ છે.

- એન્ટીટી + સ્થિતિ + ગુણ - કોફી કડવી છે.
  - એન્ટીટી + સ્થિતિ + સમય - મીટીંગ સવારે છે.
- (એન્ટીટી એટલે વસ્તુ જે માણસ, પ્રાણી અથવા સજીવ અને નિર્જીવ જે કોઈ પરિસ્થિતિ કે સ્થિતિમાં છે.)

6.5 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાની પ્રાપ્તિનું મૂલ્યાંકન

બાળક કેટલી ભાષા (કેટલા પ્રમાણમાં) જાણે છે અને કેટલો અસરકારક તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે તે નક્કિ કરવું અઘરું છે. શ્રવણમંદ બાળકોનું મૂલ્યાંકન ખાસ કરીને મુશ્કેલ છે કારણ કે તેઓ પ્રતિસાદ આપતા નથી અથવા તો શરમાય છે કે પછી સહકાર આપતા નથી. આ બાળકો કદાચ પ્રશ્નને સમજી શકતા નથી અને કદાચ કેવી રીતે પ્રતિસાદ આપવો તે જાણતા નથી તેથી તેઓ ચૂપ રહે છે. (યુનિટ) એકમ 4માં તમે ભાષા મૂલ્યાંકન વિશે ઘણું શીખ્યા હશો. એક પદ્ધતિ વર્ગમાં શિક્ષક સામે નાના જુથમાં આ બાળકોનું મૂલ્યાંકન કરવાની છે. વર્ગમાં શિક્ષક અનૌપચારિક પદ્ધતિ, એક રમત તરીકે મૂલ્યાંકન કરે અને પરીક્ષક તે બાળકોના પ્રતિસાદની નોંધ કરે. બાળકનું મૂલ્યાંકન, વર્ગમાં શિક્ષણ આપતી વખતે વિવિધ પરિસ્થિતિમાં જેમ કે નિર્દેશિત પ્રવૃત્તિ, તેની ભાષા કક્ષાએ લખેલ વાર્તા, હાલના અને ભૂતકાળના અનુભવ વગેરે નિરિક્ષણ દ્વારા પણ થઈ શકે.

મૂલ્યાંકનનો વિચાર કરતાં પહેલાં એ જાણવું જોઈએ કે 4/5 વર્ષના બાળકની ભાષા શું હોઈ શકે અને તે ભાષા સાથે શું કરી શકે ?

નીચે સાંભળતા બાળકનો ભાષા વિકાસ ટૂંકમાં જણાવ્યો છે. શ્રવણમંદ બાળકમાં પણ વિકાસ સરખો જ રહે છે. પ્રક્રિયા સમાન છે આથી આજ આધારે મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાનું મૂલ્યાંકન ફાયદાકારક રહેશે.

6.5.1 સાંભળતા બાળકોમાં ભાષા વિકાસ

આગળના એકમમાં સાંભળતા બાળકોમાં થતા ભાષા વિકાસ વિશે વિગતે ચર્ચા કરવામાં આવી છે એ જ માહિતી તબક્કા પ્રમાણે ટૂંકમાં

1. પહેલો તબક્કો : 1-1 1/2 વર્ષ

બાળક થોડાક ધ્વનિનાં જોડકાં શીખે છે જેનો ખાસ અર્થ છે અને આખા વાક્યનો અર્થ રજૂ કરે છે.

2. બીજો તબક્કો : 1 1/2 વર્ષથી - 2 વર્ષ

બાળક સમજે છે કે દરેક વસ્તુને નામ હોય છે. આથી બાળક વધુ નામ ક્રિયાપદ, વિશેષણ અને સંબંધિત શબ્દો જાણે છે જેને કારણે તેનો શબ્દભંડોળ વધે છે.

3. ત્રીજો તબક્કો : 2-3 વર્ષ

વાક્ય રચનામાં વ્યાકરણના સંબંધો જેવા કે કર્તા અને કર્મ જોવા મળે છે. પ્રાપ્તિની શરૂઆત થાય છે અને વર્ષો સુધી ચાલુ રહે છે. એક કરતાં વધુ શબ્દોનાં ઉચ્ચારણ સામાન્ય છે પણ શબ્દક્રમ બદલાય છે. પ્રશ્નોની વિવિધતા વધે છે.

4. ચોથો તબક્કો : 3 વર્ષથી ઉપર

જટિલ વાક્યો બોલવાનાં પ્રયત્ન. બાળક હવે સમય અને કારણને લગતા પ્રશ્નો પૂછે છે.

આ ચોથા તબક્કામાં એવું કહી શકાય કે બાળકો મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી છે.

6.5.2 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરતાં પહેલાં મૂલ્યાંકન

એ ધ્યાનમાં રહેવું જોઈએ કે ભાષા પ્રાપ્તિ પહેલાંની શ્રવણમંદતાવાળા બાળકો તાલીમ વિના કોઈપણ પ્રકારની ભાષા પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. પ્રથમ 4-5 વર્ષ સુધી ખૂબ જ બુદ્ધિપૂર્વકના શિક્ષણ દ્વારા તાલીમ આપીને ભાષા માટેનો પાયો તૈયાર કરવામાં આવે છે.

આ પછી બાળક ઉપરોક્ત ચોથા તબક્કાની નજીક પહોંચશે, ત્યાં સુધી શિક્ષક દરેક પાઠ પછી મૂલ્યાંકન કરશે, તેમજ દર મહિને બાળકના શબ્દ ભંડોળ અને સાદી પ્રત્યાયનની ભાષાનું અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન કરશે અને તેની નોંધ કરશે. આ નોંધ બાળકની પ્રગતિ જાણવામાં ઉપયોગી થશે.

મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાનું મૂલ્યાંકન બાળક પૂર્વ-શાળા વર્ગમાં 4-5 વર્ષ તાલીમ લે ત્યાર પછી જ કરી શકાય એ યાદ રાખવું જરૂરી છે કે શ્રવણમંદ બાળકે નવી નવી પ્રાપ્ત કરેલી ભાષાને શાળાના પ્રાથમિક વર્ષો દરમ્યાન સબળ ટેકાની જરૂર પડે છે જેથી તે ભાષા ઉપયોગનો ભાગ આપોઆપ જ બની જાય.

6.5.3 મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાનું મૂલ્યાંકન

શ્રવણમંદ બાળકની મૂળભૂત ભાષાની યોગ્યતાનું આ કક્ષાએ, વાણી, વાંચન અને લેખન દ્વારા અનૌપચારિક મૂલ્યાંકન કરવાની કેટલીક પદ્ધતિઓ નીચે જણાવી છે.

1. ઘરમાં થતી રોજની પ્રવૃત્તિ જેવી કે, ખાવું, નહાવું, રમવું વગેરે અથવા પ્રાસંગિક જેમ કે બિમાર પડવું, વાગવું, લડવું વગેરે.
2. બાળકોની આસપાસમાં જોવા મળતી, અનુભવાતી બાબતો
3. શાળામાં રોજની સામાન્ય બાબતો જેવી કે, ઘરથી શાળાએ જવું, સામાજિક પ્રક્રિયા જેવી કે બીજા સાથે વસ્તુ, નાસ્તાની વહેંચણી કરવી, વારા માટે રોકાવું, મિત્રો બનાવવા વગેરે.
4. બાળકના અનુભવમાં અને ઉપયોગમાં આવતા, રોજના શબ્દોનો ભંડોળ જેમ કે વસ્તુ, ક્રિયા, વ્યક્તિના લક્ષણો વગેરે.
5. ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિઓમાં 4-5 વર્ષનું સાંભળતું બાળક જે ભાષાના સંપર્કમાં આવે છે અને બાળક પોતે જે ભાષા વાપરે છે તે.

ભાષાનું મૂલ્યાંકન ઉપરોક્ત બૌદ્ધિક ક્ષેત્રમાં થવું જોઈએ. આ અભિગમને સ્લોબિન (1973) દ્વારા કરાયેલ અભ્યાસનો ટેકો છે. તેના જણાવ્યા પ્રમાણે દરેક ભાષામાં સીમેન્ટીક નોશનનો વિકાસ દર અને ક્રમ, સીન્ટેક્સીટક રચના ગમે તો હોય તો પણ સરખો જ રહે છે.

6.5.4 મૂલ્યાંકન માટેની સામાન્ય સૂચનાઓ

- (1) ખાત્રી કરો. નિશ્ચિત કરો કે બાળક 4-5 વર્ષ સારા પૂર્વ શાળા કાર્યક્રમમાં પસાર કરે છે. શ્રવણમંદ બાળકો આ કાર્યક્રમ પૂરો કરે ત્યારે 6-7 વર્ષના હોય છે. આ સમય દરમ્યાન તેઓ વાંચવા લખવાના સામાન્ય કૌશલ્યો પ્રાપ્ત કરી લે છે. જેથી કસોટીમાં ઉભી થતી દ્વિધા દૂર કરી શકાય.
- (2) શિક્ષક સાથે વાત કરો અને ચોક્કસાઈ કરો કે કસોટીમાં સામેલ શબ્દોમાંથી મોટાભાગના શબ્દો બાળક જાણે છે.
- (3) કસોટીના દરેક મુદ્દાઓ પરની એક બે બાબતો દ્વારા કેવા પ્રકારના જવાબ આપવાના છે તેનો અભ્યાસ કરાવો.
- (4) તાલીમ આપતી વખતે કસોટીમાંની કોઈ એક વસ્તુ ખાસ દર્શાવો નહીં કે તેના પર ભાર મૂકો નહીં. દા.ત. તમે પૂછો છો “કોણે ?” ત્યારે ‘ ’ શબ્દ ભાર આપીને બોલવો નહીં કુદરતી જ બોલવો.
- (5) બાળક સામે લખેલા પ્રશ્નો ન મૂકી રાખો. આમ કરવાથી બાળક પ્રકારની નકલ કરશે અને અગત્યના શબ્દો ખાલી જગ્યામાં ભરી દેશે. આથી એ નક્કી નહીં થશે કે બાળક ખરેખર નિયમો શીખ્યું છે કે નહીં.
- (6) જરૂર પડે પ્રશ્ન કે ક્રિયા ફક્ત બે જ વખત ફરીથી કરો / કહો. યાદ રાખો કે કસોટી, શિક્ષણ બે જુદી બાબત છે યાદ રાખો કે બાળ 3-4 વર્ષથી દરેક

પ્રકારના મૂલ્યાંકનથી ટેવાયેલું છે જેમ કે, સાચો શબ્દ શોધો વગેરે. બાળક જો સમજ્યો નથી તો સમજાવવા, શીખવાડવા બેસવું નહીં. ફક્ત જવાબ પ્રતિક્રિયાની નોંધ કરો.

(7) કસોટી આગળથી તૈયાર કરો, તેનો પ્રયોગ સાંભળતા બાળક પર કરો અને મૂંઝવણ પેદા કરતી બાબતો શોધી કાઢો અને જરૂરી ફેરફાર કરો.

(8) વ્યાકરણના લક્ષણ પર બાળકે નિયંત્રણ પ્રાપ્ત કર્યું છે કે નહીં તે જાણવા કસોટીની ત્રણ જુદી જુદી બાબતોનો ઉપયોગ કરો.

6.5.5 અંગ્રેજી અને હીન્દી વાક્યરચના અને ભારતીય ભાષામાં વપરાતા વિભક્તિ પ્રત્યયોની કસોટી

ભારતીય ભાષાઓમાં યોગ્ય અર્થ રજૂ કરવા માટે વિભક્તિનો ઉપયોગ ખૂબ જ અગત્યનો છે. એટલે કે અર્થ સંબંધો દર્શાવવા દા.ત. ‘શિકારીને શેર કો મારા’ અહીં ‘ને’ ‘કો’ પ્રત્યયો કોણ કોને શું કર્યું તે દર્શાવવા માટે ખૂબ જ અગત્યના છે. વાક્યો જેવાં કે ‘શિકારી શેર મારા’ અથવા ‘શેર શિકારી મારા’ મૂંઝવણ પેદા કરે છે સ્પષ્ટ અર્થ આપતા નથી. વિભક્તિના ઉપયોગની કસોટી નીચે પ્રમાણે થઈ શકે.

નીચેની કસોટી અંગ્રેજી અને ભારતીય ભાષામાં વાપરી શકાય છે. એક મુદ્દા વડે ભાષાના બે કે ત્રણ પાસાંનું મૂલ્યાંકન થઈ શકે. દા.ત. ‘સીતાને બિલ્લી કો મારા’ અહીં આપણે બાળકે વિભક્તિ પ્રત્યયો વાપર્યાં છે કે નહીં તે નોંધી શકીએ તેમજ ક્રિયાપદનો ભૂતકાળનું રૂપ વાપર્યું છે કે નહીં તે પણ નોંધી શકીએ. નીચેની બાબતો અંગ્રેજીમાંથી તમારી પસંદગીની ભારતીય ભાષામાં ભાષાંતર કરો.

- (a) વિભક્તિ પ્રત્યય, ક્રિયાપદના કાળના રૂપ વગેરે
બાળકની સમક્ષ એક પ્રવૃત્તિ કરો, બાળકને તેણે શું જોયું અથવા તમે શું કર્યું તેનું વર્ણન કરવા કહો. અહીં બાળકને કસોટીમાં સામેલ વ્યક્તિઓ અને બાળકોના નામની ખબર હોવી જોઈએ.
દા.ત. શિક્ષક ચોકલેટ ખાય છે. પ્રવૃત્તિ પૂરી
અપેક્ષિત જવાબ - દીદીએ ચોકલેટ ખાધી.
શિક્ષકે ઇરીથી કાપ્યું - કાપે છે. (વર્ગમાં) પ્રવૃત્તિ પૂરી
અપેક્ષિત જવાબ - દીદીએ ઇરીથી કેળું કાપ્યું / દીદીએ કાગળ કાપ્યો.
શિક્ષક બોલ ફેંકે છે. - પ્રવૃત્તિ પૂરી
અપેક્ષિત જવાબ - દીદીએ દડો ફેંક્યો.
શિક્ષક ગીતાને ચોપડી આપે છે. - પ્રવૃત્તિ પૂરી
અપેક્ષિત જવાબ - દીદીએ ગીતાને ચોપડી આપી.
- (b) સર્વનામનું મૂલ્યાંકન અને ... માર્ક્સનું મૂલ્યાંકન જો શક્ય હોય તો કેવી રીતે મૂલ્યાંકન કરવું. પ્રવૃત્તિ આધારિત પ્રસંગ કરો. જે નજીકના ભૂતકાળમાં બાળક સામે બન્યો હોય તેના વિશે એક ફકરો લખીને બાળકને આપો. ત્યાર પછી લીટી કરેલાં નામને બદલે યોગ્ય શબ્દ લખવા કહો. દા.ત.
- શિક્ષક ટેબલ ઉપર પેન મૂકે છે. - પ્રવૃત્તિ પૂરી
અપેક્ષિત જવાબ - દીદીએ પેન ટેબલ ઉપર મૂકી.
- શિક્ષક ટેબલની નીચે ચોપડી મૂકે છે. - પ્રવૃત્તિ પૂરી.
અપેક્ષિત જવાબ - દીદીએ ચોપડી ટેબલની નીચે મૂકી.
શિક્ષક વિદ્યાર્થીની લાલ બેગ બતાવીને પૂછે છે “આ બેગ કેવી છે?”
અપેક્ષિત જવાબ - દીદીની બેગ લાલ છે અથવા રામનો બોલ સફેદ છે.

રામ પાસે પતંગ અને પોપટનાં ચિત્રો છે.

રામે પોપટમાં લીલો અને પતંગમાં લાલ રંગ પૂર્યો.

અપેક્ષિત જવાબ - તેણે પોપટને લીલો અને પતંગને લાલ રંગ કર્યો.

અથવા

શમા છોકરી છે.

શમાને મિત્ર છે. - અપેક્ષિત જવાબ - તેણીને મિત્ર છે.

મિત્રનું નામ મધુ છે.

શમા હંમેશા મધુ સાથે રમે છે.

અપેક્ષિત જવાબ - શમા હંમેશા તેની સાથે રમે છે.

શમાએ મધુને ફૂલ આપ્યાં.

અપેક્ષિત જવાબ - શમાએ તેને ફૂલ આપ્યાં.

(c) રામ ચાલવા (ફરવા) માટે ગયો. રામ તેની સાથે ચાલવા (ફરવા) ગયો

અપેક્ષિત જવાબ - રામ અને શામ ચાલવા (ફરવા) ગયા અથવા શામ રામ સાથે ચાલવા ગયો.

રામ ઉંચો છે. રામ મજબૂત છે.

અપેક્ષિત જવાબ - રામ ઉંચો અને મજબૂત છે.

મીનાએ ભાત ખાધો. મીનાએ દાળ ખાધી.

અપેક્ષિત જવાબ - મીનાએ દાળ ભાત ખાધાં.

શિક્ષક ચોક છોડી દે છે અને તે તૂટી જાય છે. પ્રસંગ પૂરો.

અપેક્ષિત જવાબ - ચોક તૂટી ગયો કારણ કે શિક્ષકે તે છોડી દીધો.

વધુ કુદરતી પરિસ્થિતિ અહીં સારી રહેશે. દા.ત એક બાળક પડી જાય છે અને રડે છે.

(d) જટિલ વાક્યોનું મૂલ્યાંકન :

શિક્ષક યોગ્ય જવાબ પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગ્ય ચિત્રોનો ઉપયોગ કરે છે. દા.ત. એક માણસ કૂતરાને લાકડીથી ડરાવે છે અને કૂતરો ભાગી જાય છે.

અપેક્ષિત જવાબ - કૂતરો ભાગી ગયો કારણ કે તે ડરી ગયો અથવા કૂતરો ભાગી ગયો કારણ કે માણસે તેને મારવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અથવા કૂતરો ભાગી ગયો કારણ કે માણસે લાકડી લીધી.

બાળક વાક્યો જોડવા 'તેથી' નો પણ ઉપયોગ કરી શકે. અહીં તમે 'તેથી' અથવા 'કારણ કે' નું મૂલ્યાંકન કરો છો. બીજા ચિત્રો જેવાં કે માણસ પાણીમાં પડી જાય છે. પાણીમાંથી બહાર આવે છે તેના કપડાંમાંથી પાણી ટપકે છે.

અપેક્ષિત જવાબ - માણસ પાણીમાં પડી ગયો તેથી તેનાં કપડાં ભીના થઈ ગયાં. તમે બે મિત્રો પણ બતાવી શકો.

1. બાળક પડી જાય છે તેને વાગે છે.

2. માતા તેને દવા લગાડે છે.

અપેક્ષિત જવાબ - મોહન પડી ગયો. તેને વાગ્યું તેથી માતાએ તેના પર દવા લગાડી

(e) પ્રેપોઝીશન્સ / ક્રિયા વિશેષણ / વિશેષણનું મૂલ્યાંકન

શિક્ષકો કસોટી માટેની સામગ્રી અગાઉથી તૈયાર રાખવી દા.ત. બે કે ત્રણ કાર, પૂંઠાનું ગેરેજ, કૂતરો, વિવિધ કદનાં ઝાડ, 2-3 કપ, 2-3 ચમચીઓ, જુદી જુદી

જાડાઈવાળી પેન્સિલ, થોડુંક પોચું અને કઠણ (મટીરીયલ) વસ્તુ, બટન અથવા વિવિધ કદની અન્ય વસ્તુ, વિવિધ રંગના મણકા વગેરે.

કસોટી દરમ્યાન બાળક શિક્ષકની સૂચના પ્રમાણે કાર્ય કરશે. સૂચના લખીને તૈયાર રાખવી આ ફક્ત સમજણની કસોટી છે. બાળક બોલે તેવી અપેક્ષા નથી પણ સૂચના અનુસરે તે જરૂરી છે.

કસોટીના મુદ્દાઓ :

1. કારને ગેરેજમાં મૂકો.
2. કારને ગેરેજની પાછળ મૂકો.
3. કારને ગેરેજની બાજુમાં મૂકો.
4. કારને ગેરેજ તરફ ધક્કો મૂકો.
5. કારને ઝાડની આસપાસ ચલાવો / ફેરવો.
6. કારને ગેરેજની સામે છોડી દો.
7. કારને ગેરેજની બહાર કાઢો.
8. મને કારની છત બતાવો.
9. મને કારનું તળિયું બતાવો.
10. મને કારની આગળની બાજુ બતાવો.

11. કારને પાછળ ચલાવો.

12. કારને આગળ ચલાવો.

ચાર કારને લાઈનમાં ગોઠવો, સાથે નાની, મોટી, મધ્યમ કદની કાર રાખો.

13. મને પહેલી કાર બતાવો.

14. મને છેલ્લી કાર બતાવો.

15. મને મોટી કાર બતાવો.

16. મને નાની કાર બતાવો.

17. મને ઉંચું ઝાડ બતાવો.

18. મને નાનું ઝાડ બતાવો.

19. બટન કારની નીચે મૂકો.

20. દરેક બટનને અડકો (ત્રણ બટન મૂકવા)

21. કયા બોક્સ (બોખામાં) વધુ / ઓછાં બટન છે ? એકમાં ત્રણ બીજા 9 બટન મૂકવાં.

22. આના જેવું જ બીજું બટન બતાવો. (મોટું બટન બતાવો)

23. આનાથી જુદું બટન બતાવો. (નાનું બટન બતાવો)

24. કપમાં ચમચી મૂકો.

25. મને કપ બતાવો.

26. મને પાતળી પેન્સિલ બતાવો.

27. મને જાડી પેન્સિલ બતાવો.

28. મને પોચી વસ્તુ આપો.

29. મને ભારે / હલકો કપ આપે.

(પ્રેયોગીશન / વિશેષણ / ક્રિયા વિશેષણ ગુજરાતીમાં જ છે.)

- (f) રૂપઘટકની કસોટી - કાળ, બહુવચન, જાતિ,
ચિત્રોનો ઉપયોગ સરળતાથી કરી શકાય. દા.ત.
બાળક બેગ / કળું પકડીને ઉભો છે. - પહેલું ચિત્ર
અપેક્ષિત જવાબ - બાળક પાસે બેગ / કળું છે.
બીજું ચિત્ર - બાળક પાસે બે બેગ / બે કેળા છે.
અપેક્ષિત જવાબ - બાળક પાસે બે બેગ / બે કેળાં છે.

બીજા ઉદાહરણ :

બાળક દોડે છે. છોકરી દોડે છે.

શિક્ષક ક્રિયા કરીને દર્શાવી શકે છે જેથી બાળકને જરૂરી ફેરફાર કરવામાં સહાય મળે. (શબ્દ રચના બદલવામાં) દા.ત. નામનું બહુવચન

- દીદીએ ચોપડી ટેબલ ઉપર મૂકી અથવા

દીદીએ એક કેરી ખાધી

- દીદીએ બે ચોપડીઓ ટેબલ ઉપર મૂકી અથવા

દીદીએ ચાર કેરી ખાધી.

- (g) કાળના ઉપયોગની કસોટી

કાળના ઉપયોગનું મૂલ્યાંકન વાર્તા, ઘટના કહી તેના પર સવાલ જવાબ કરીને થઈ શકે. (ભૂતકાળ માટે) અથવા પ્રસંગ જે અત્યારે થઈ રહ્યો છે. (વર્તમાનકાળ માટે) અથવા પ્રસંગ જે હવે પછી થવાનો છે. (ભવિષ્યકાળ માટે) તમે ચાર વાગ્યે ક્યાં જવાના છો ? રવિવારે શાળાએ આવશો ?

બાળકની ભાષાની કક્ષા અને શૈક્ષણિક હેતુઓ પ્રમાણે શિક્ષક કસોટીની સામગ્રી તૈયાર કરશે.

- (h) સવાલની સમજનું મૂલ્યાંકન

આ સવાલમાં એક શબ્દનો જવાબ પૂરતો છે. શિક્ષક એક છોકરીને પેન્સિલ આપે છે અને પછી પૂછે છે. “કોણે પેન્સિલ આપી ?” જવાબ “તમે, શિક્ષકે અથવા દીદીએ” બીજો સવાલ આ હોઈ શકે “મેં કોને પેન્સિલ આપી ?” “આ પેન્સિલ કોની છે ?” “તમારી પેન્સિલ કઈ છે ?” “મીનાએ બોક્ષમાં શું મૂક્યું ?” વગેરે.

- (i) વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછવાના કૌશલ્યનું મૂલ્યાંકન

આ મૂલ્યાંકન વિવિધ પરિસ્થિતિના ચિત્રોના ચાર્ટ વડે થઈ શકે. પહેલાં શિક્ષક પ્રશ્ન કેવી રીતે પૂછાય તે સમજાવશે. દા.ત. છોકરી શું કરે છે ? આકાશમાં શું દેખાય છે ? રસ્તા પર કેટલી કાર છે ? વગેરે. આ પછી બજા ચિત્ર માટે બાળક પ્રશ્ન બનાવશે / પૂછશે - જે શિક્ષકને કે બીજા બાળકને પૂછશે.

વિચારો : તમે (BLC) મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાના મૂલ્યાંકનની એક પણ પદ્ધતિ જોઈ છે. તમે શિષ્યા કે (એકમ 4માં) નોંધ વગર મૂલ્યાંકન નકામું છે. ઉપરોક્ત પદ્ધતિમાં તમે કેવી રીતે નોંધ રાખશો ?

6.6 મૂલ્યાંકન માટે પ્રતિભાવની (જવાબ) નોંધ

આ પ્રતિભાવ નોંધવા માટે પત્રક તૈયાર હોવું સરળતા કરે છે.

મૂલ્યાંકન નોંધવા માટેના પત્રકનો સરળ નમૂનો નીચે પ્રમાણે છે.

મૂલ્યાંકન પત્રક

પરિસ્થિતિ (ચિત્ર)	જવાબનું વાક્ય	ભૂલો / છોડી દેવું / ચૂકી જવું
1. શામ આઈસ્ક્રીમ ખાય છે.	‘આઈસક્રીમ’	નામ, ક્રિયાપદ નથી
2. ચિત્ર - છોકરો કૂતરાને મારે છે. કૂતરો મારે		વર્તમાનકાળનું ક્રિયાપદ, ખૂટે છે.
3. શિક્ષક સોમુને પેન આપે છે. દીદી સોમુ પેન દીદીએ સોમુને પેન આપી		વિભક્તિ પ્રત્યય ‘ને’, ‘કો’ નથી ક્રિયાપદનો ભૂતકાળ નથી.

ઉપરોક્ત ઉદાહરણથી સમજી શકાય કે...

બાળકને ક્રિયાપદની ખબર નથી.

કોઈ ઉપયોગ કરે તો (પરિસ્થિતિમાં) સમજી શકે

પોતે જાતે ઉપયોગ ન કરી શકે.

બાળક દ્વારા સ્વયં ઉપયોગમાં લેવાતા શબ્દો ‘સક્રિય શબ્દ ભંડોળ’ કહેવાય છે. બાળક શબ્દો જાતે વાપરતું નથી પણ બીજા વાપરે ત્યારે સમજે છે, વાંચીને સમજે છે, તો આ ‘નિષ્ક્રિય શબ્દ ભંડોળ છે.’

મૂલ્યાંકન દરમિયાન નીચેની બાબતોની કાળજીપૂર્વક નોંધ કરો.

- બાળકની ભાષામાં અર્થની સ્પષ્ટતા જુઓ. નક્કિ કરો, શું અર્થ સમજાય છે? શબ્દ ભંડોળ પૂરતો છે? યોગ્ય રીતે વપરાય છે?
- વાક્ય રચનાનું અવલોકન કરો. બાળક 1-2 શબ્દોના ઉચ્ચારણ કરે છે. વાક્યો અધૂરાં કે પૂરાં છે? કેવા પ્રકારનાં છે? સુસંગતતા, પ્રકાર અને શબ્દ ભંડોળની અસરની રચના પર થતી અસરનું અવલોકન કરો.
- કામ અને બીજા પાસાંઓના ઉપયોગનું અવલોકન કરો. ખ્યાલ સ્પષ્ટ છે કે નહીં તે જુઓ.
- રૂપ ઘટકનો ઉપયોગ જુઓ.
- બાળક સવાલ બનાવી / વાપરી શકે છે?
- વિધાન કરી શકે છે? આદેશ આપી શકે છે?
- ભાષા ઉપયોગના ક્ષેત્રમાં તેની સિદ્ધિનું અવલોકન કરો.

જો બાળક બે શબ્દના વાક્યોની કક્ષાએ પણ ન હોય તો BLC ના મૂલ્યાંકનમાં આગળ વધવું ઉપયોગી નથી. આવા બાળકે સામાન્ય ભાષા વિકાસ કાર્યક્રમમાં સઘન તાલીમ લેવી જોઈએ.

6.6.1 ભાષા ઉપયોગની નોંધ માટેનું પત્રક

અ.ન.	સમજનું કૌશલ્ય (ભાષાની સમજ મદદ વિના)	હંમેશા	ક્યારેક	ક્યારેય નહીં
1.	સંકેત વાંચીને + વાણી			
2.	હાથ કક્કો વાંચીને			
3.	વાણી વાંચન દ્વારા			
4.	ફક્ત શ્રવણથી (સાંભળીને)			
5.	વાણી વાંચન + શ્રવણ			
6.	લખાણ વાંચીને			

અ.નુ.	વાણી / રજુઆતના કૌશલ્યો	હંમેશા ક્યારેક	ક્યારેય નહીં	અયોગ્ય	યોગ્ય
1.	દરેક શબ્દનો સંકેત આપી શકે.				
2.	હાથ કક્કાનો ઉપયોગ કરી શકે.				
3.	વાણીનો ઉપયોગ કરી શકે.				
4.	લખી શકે.				

6.7 સારાંશ

- શાળાકીય શિક્ષણ મેળવવા માટે બાળક પાસે મૂળભૂત ભાષાક્રિય યોગ્યતા હોવી જોઈએ.
- (BLC) મૂળભૂત ભાષાક્રિય યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે બાળકને સતત, પુષ્કળ, વારંવાર થતી ભાષાની ક્રિયા પ્રતિક્રિયાના સંપર્કમાં યોગ્ય પ્રત્યાયનની પદ્ધતિના માધ્યમથી રાખવું જોઈએ. (શ્રવણમંદ બાળક માટે)
- શ્રવણમંદ બાળકને 4/5 વર્ષની સઘન, સારી ગુણવત્તાવાળી તાલીમ આપવામાં આવે પછી જ મૂળભૂત ભાષા યોગ્યતાનું મૂલ્યાંકન કરવું જોઈએ.
- શૈક્ષણિક સુધારણા કાર્યક્રમ સંપૂર્ણ ભાષાના ઉપયોગ પર ભાર મૂકતું હોવું જોઈએ. બાળકના ભાષાના ઉપયોગની ભૂલો છુટી છવાઈ સુધારવાથી ખાસ ફાયદો થતો નથી.

6.8 સ્વાધ્યાય

3.5 વર્ષના સાંભળતા બાળકની ભાષાનો અભ્યાસ કરો જેને બીજી કોઈ સમસ્યા નથી. અગાઉ જોયા તે બધા જે ક્ષેત્રમાં પૃથક્કરણ કરો. તેની સરખામણી 6-10 વર્ષના શ્રવણમંદ બાળકના ભાષાના નમૂના સાથે કરો.

6.9 શૈક્ષણિક કાર્ય

- (a) તમારી માતૃભાષામાં, શ્રવણમંદ બાળકની ભાષાની સમજ અને વિભક્તિના ઉપયોગનું જે તમે શીખવાડ્યું છે, તેનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે (TMT) શિક્ષકના દ્વારા બનાવેલી કસોટીને વિકસાવો.

અથવા

- (b) 8-9 વર્ષનાં બાળક જેણે ભાષા પ્રાપ્તિ પહેલાં શ્રવણમંદતા પ્રાપ્ત કરી છે, જેનો શ્રવણ દોષ 70/80 db શાળાની ઉંમર 4-5 વર્ષ છે. તેનું BLC માટે મૂલ્યાંકન કરો અને તેના જવાબ પ્રતિભાવ મૂલ્યાંકન પત્રક પર નોંધો.

6.10 સંદર્ભ

1. એ પ્રેગમેટીક એપ્રોચ ટુ લેંગ્વેજ ફોર ટીચર્સ ઓફ ડેફ ચિલ્ડ્રન KDES વોશિંગ્ટન કી. સી. ગોલાડેટ કોલેજ.
2. એનગન ઇ એન્ડ એનગન ટી. (1983) રોહડ્સ આઈલેન્ડ ટેસ્ટ ઓફ લેંગ્વેજ સ્ટ્રક્ચર, યુનિવર્સિટી પાર્ક પ્રેસ, બાલ્ટીમોર, એમ.ડી.
3. કારંથ પ્રતિભા, મંજુલા આર. ગીથા વી. વાય. એન્ડ પ્રેયા કે. એસ. (1999) વીથ અ લીટલ બીટ ઓફ હેલ્પ - અર્લી લેંગ્વેજ ટ્રેનિંગ, મેન્યુઅલ બુક્સ ફોર ચેંઈડ, ભારત.
4. મેક એનલી, રોઝ એન્ડ કવીગ્લી (1987), લેંગ્વેજ લર્નિંગ પ્રાક્ટીસીઝ વીથ ડેફ ચિલ્ડ્રન, લીટલ બ્રાઉન એન્ડ કું. ()
5. મુગ જે એન્ડ ગીસ એ (1999) ગ્રામેટીકલ એનાલીસીસ ઓફ ઇલીસીટેડ લેંગ્વેજ સીમ્પલ સેન્ટેસ લેવલ સેન્ટ્રલ ઈસ્ટીસ્ટુટ ફોર ધ ડેફ સેન્ટ લુઈસ એમ.ઓ.

6. મુગ જે. એન્ડ કુઝાક વી. જે. (1983) ટીચર એસેસમેન્ટ ઓફ ગ્રામેટીકલ સ્ટ્રક્ચર, સેન્ટ્રલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ફોર ધ ડેફ સેન્ટ લુઈસ એમ. ઓ.
7. પીટર એમ. બ્લેકવેલ એટ આલ. સેન્ટેસીઝ એન્ડ અધર સીસ્ટમ્સ ધ. એ. જી. બેલ. એસોસિયેશન ફોર ધ ડેફ. ઈનક. વોલ્ટા પ્લેસ, એન. ડબલ્યુ વોશિંગ્ટન ડી.સી.
8. કવીગલી એસ. સ્ટેઈનકેમ્પ એમ. જોન્સ બી. એન્ડ ડી. પોવર (1978) ટેસ્ટ ઓફ સીન્ટેટીક એબીલીટીઝ ડોરમે પ્રેસ.
9. સ્ટ્રેન્ગ એ. કેશિમર આર.આર. એન્ડ કેશિમર એલ. ગ્રૂપ એન્ડ સ્ટ્રેટોન (1978) લેંગ્વેજ, લર્નિંગ એન્ડ ડેફનેસ મિકાગો. આઈ. એલ.
10. ડબલ્યુ કીથ રસેલ, સ્ટીફન પ. કવગલી એન્ડ ડેસમોન્ડ જે. પોવર (1976) લીંગ્વીસ્ટીક્સ એન્ડ ડેફચિલ્ડ્રન. એ. જી. બેલ એસોસિઓશન ફોર ધ ડેફ.

સંચરના માળખું

- 7.0 હેતુઓ
- 7.1 પ્રસ્તાવના
- 7.2 ભાષા શિક્ષણના સિદ્ધાંતો
  - 7.2.1 વિવિધ સંવેદનોનો ઉપયોગ
  - 7.2.2 ઉપયોગી ભાષા બાળકને શીખવાડવી
  - 7.2.3 અર્થપૂર્ણ પરિસ્થિતિ અને સંદર્ભનો ઉપયોગ કરો.
  - 7.2.4 ભાષા એ ધ્યેય નથી ધ્યેય સુધી પહોંચવાનું સાધન છે.
  - 7.2.5 ભાષા શિક્ષણ વહેલું શરૂ થવું જોઈએ.
  - 7.2.6 ભાષા પ્રાપ્તિ એ સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે, ફક્ત વર્ગનું પરિણામ નથી.
  - 7.2.7 બાળકનો રસ અને જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખો
  - 7.2.8 ભાષા કાર્યક્રમનો હેતુ 'આપોઆપ ભાષા વિકાસ' હોવો જોઈએ.
  - 7.2.9 બાળક જ્યારે ભાષા સ્વેચ્છાપૂર્વક ઉપયોગમાં લે ત્યારે જ પ્રાપ્ત થઈ ગણાય.
- 7.3 ભાષા શિક્ષણની પદ્ધતિઓ
  - 7.3.1 સંરચનાત્મક
    - 7.3.1.1 ધ ફીટઝીરાલ્ડ કી
    - 7.3.1.2 ધ એપલ ટ્રી કાર્યક્રમ
  - 7.3.3 સંયુક્ત પદ્ધતિ
    - 7.3.3.1 ધ રોડઝ આઈલેન્ડ કરીક્યુલમ (અભ્યાસક્રમ)
    - 7.3.3.2 ટેસ્ટ ઓફ સીન્ટેક્ટીક એબીલીટીઝ સીન્ટેક્સ કાર્યક્રમ
    - 7.3.3.3 મેટર્નલ રીફલેક્ટીવ મેથડ
    - 7.3.3.4 ટીચર્ય એસેસમેન્ટ ઓફ ગ્રામેટીકલ સ્ટ્રક્ચર
      - 7.3.3.4.1 સમજ
      - 7.3.3.4.2 અનુકરણ દ્વારા બોલવું
      - 7.3.3.4.3 વારંવાર બોલવું
      - 7.3.3.4.1 સ્વેચ્છાએ, આપમેળે બોલવું
- 7.4 ભાષા વિકાસની પદ્ધતિઓ
  - 7.4.1 સમાચાર
    - 7.4.1.1 સમાચારના પ્રકાર
    - 7.4.1.2 જુઓ અને કહો
    - 7.4.1.3 ડાયરી, નોંધ દ્વારા સમાચાર
    - 7.4.1.4 છાપાં અને સામાયિક દ્વારા સમાચાર

- 7.4.1.5 સમાચાર શું કરવું - શું ન કરવું
- 7.4.2 વાર્તા
  - 7.4.2.1 વાર્તાના પ્રકાર
  - 7.4.2.2 વાર્તા કહેવાની પદ્ધતિ
  - 7.4.2.3 વાર્તા શું કરવું - શું ન કરવું
- 7.4.3 નિર્દેશિત પ્રવૃત્તિઓ
  - 7.4.3.1 શું કરવું - શું ન કરવું
- 7.4.4 પર્યટન - સ્થળ મુલાકાત
  - 7.4.4.1 શું કરવું - શું ન કરવું
- 7.4.5 કવિતા
  - 7.4.5.1 શું કરવું - શું ન કરવું
- 7.5 સારાંશ
- 7.6 સ્વાધ્યાય
- 7.7 શૈક્ષણિક કાર્ય એસાઈનમેન્ટ
- 7.7 સંદર્ભ

7.0 હેતુઓ

આ એકમના અભ્યાસને અંતે વિદ્યાર્થી

- શ્રવણમંદ બાળકને ભાષા શિક્ષણ આપવાના સિદ્ધાંતો સમજી શકશે.
- શ્રવણમંદ બાળકમાં ભાષા વિકસાવવાની વિવિધ પદ્ધતિઓ સમજી શકશે.
- ભાષા શિક્ષણની ત્રણ પદ્ધતિનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત સમજી શકશે.
- ઉપરોક્ત માહિતી વર્ગમાં ઉપયોગમાં લઈ શકશે.

7.1 પ્રસ્તાવના

શ્રવણમંદ બાળકને વિશિષ્ટ શિક્ષણ આપતા ક્ષેત્રને સદીઓ જૂનો ગૌરવશીલ ઇતિહાસ છે. સૈદ્ધાંતિક ફાળો, સંશોધનો અને ટેકનિકલ વિકાસને કારણે આ શિક્ષણની કાયાપલટ થઈ છે. નિષ્ણાંતોની સમજ, જ્ઞાન ભંડોળમાં ખૂબ વધારો થયો છે. આ બધું એક જ પ્રશ્ન સામે નકામું જણાય છે.

શ્રવણમંદ બાળકમાં ભાષા વિકાસ કેવી રીતે કરવો ?

વિવિધ પદ્ધતિઓ, ટેકનીક, સિદ્ધાંતો અને અભિગમો રજૂ થયા છે. જે ભાષા વિકાસ માટે જાદુઈ ચાવી હોવાનો દાવો નોંધાવે છે પણ હજુ સુધી દરવાજા સજજડ રીતે બંધ છે. ઘણી પદ્ધતિઓ ભૂલાઈ ગઈ, થોડી સચવાઈ રહી છે. આ એકમમાં આપણે શ્રવણમંદ બાળકની ભાષા વિકાસની / શિક્ષણની ત્રણ બાબતો જોઈશું.

- શ્રવણમંદને ભાષા શીખવવાના સિદ્ધાંતો
- શ્રવણમંદને ભાષા શીખવવાની પદ્ધતિઓ
- શ્રવણમંદને ભાષા શીખવવાની ટેકનીક

આ માહિતી શ્રવણમંદ બાળકને ભાષા શિક્ષણને લગતા મુદ્દાઓને મજબૂત સૈદ્ધાંતિક પાયો પૂરો પાડશે. વધુ અગત્યનું એ છે કે આ માહિતીનો ઉપયોગ તમે દરેક ભાષા શિક્ષણમાં, દરેક શાળામાં કરી શકશો. તમે જેટલા સુસંગત અને પદ્ધતિસર હશે તેટલી જ સફળતા તમારી નજીક હશે.

7.2 ભાષા શિક્ષણના સિદ્ધાંતો

શ્રવણમંદ બાળકના શિક્ષકનો મુખ્ય સંબંધ ભાષા શિક્ષણ સાથે છે. તેની સફળતામાં કેટલાંક પરિબલો ભાગ ભજવે છે. ઘણા લેખકોએ સૂચનો કર્યા છે. માહિતી આપી છે, શું કરવું, શું ન કરવું તે જણાવ્યું છે જેથી સારી ભાષાનો વિકાસ થઈ શકે. કેટલાક સિદ્ધાંતોએ સમયની કસોટી પાર કરી છે તેથી તે વર્ગ શિક્ષક માટે માર્ગદર્શક સ્ત્રોત છે જે અહીં આપેલ છે.

સ્મીત (1966) પાઉલ, ક્વીગલી (1984)માં ભાષા શિક્ષણના સિદ્ધાંતોની યાદી બનાવી...

7.2.1 વિવિધ સંવેદનોનો ઉપયોગ

શ્રવણમંદ બાળકની ભાષા વિકાસ દરમ્યાન વિવિધ સંવેદનો જેવાં કે શ્રવણ, દૃશ્ય, સ્પર્શ સારું પરિણામ આપે છે. દા.ત. નિર્દેશિત પ્રવૃત્તિ 'સલાડ બનાવવો'માં શિક્ષક બધા શાકભાજી કપડાંની થેલીમાં રાખે છે, રાખી શકે. શિક્ષક વિદ્યાર્થીને થેલીમાં હાથ નાખી શાકભાજીને અડકીને સ્પર્શ કરીને તેનું નામ જણાવવા કહેશે. અહીં બાળકને પ્રસંગોચિત ભાષા, 'હું કાકડીને સ્પર્શ કરું છું.' 'મને લાગે છે આ ટમેટું હશે' વગેરે શીખવાડી શકે. આવી જ પ્રવૃત્તિ નકાર માટે વાપરી શકાય. શિક્ષક બાળકને કહેશે.

'મને લાગે છે તમે પોચી વસ્તુને થેલીમાં અડકશો' બાળક માથું હલાવશે. ત્યારબાદ શિક્ષક નમૂનો દર્શાવશે (કરીને બતાવશે) શીખવશે. 'ના પોચી વસ્તુ નથી, હું કંઈક કઠણ વસ્તુને અડકું છું.' દૃશ્ય સંકેતો માટે વાક્યને કાગળ પર લખી શકાય.

આ પરિસ્થિતિમાં બાળકને માહિતી વિવિધ સંવેદનો દ્વારા આપવામાં આવે છે જેમાં (શ્રવણ) બાળક સાંભળે છે, તે વાણી વાંચન કરે છે, વાક્ય વાંચે છે (દૃશ્ય) અને વસ્તુને અડકે છે. (સ્પર્શ) આ ઉત્પાદક સામગ્રી (માહિતી) એક સાથે આપવામાં આવે છે જે બાળકે સંયોજીત કરીને સમજવી જોઈએ. દરેક વખતે વિવિધ સંવેદનો

એક સાથે આપવા જરૂરી નથી તે એક પછી એક પણ આપી શકાય. દા.ત. શીખતી વખતે બાળક, વાણીમાં ભૂલ કરે તો તેને ધ્યાનથી સાંભળી, ભૂલ સુધારવા માટે યાદ આપી શકાય. જો આ પછી પણ ભૂલ ન સુધરે તો દશ્ય સંકેતો આપી શકાય. સ્પર્શ સંવેદનોનો ઉપયોગ છેલ્લો રાખવો. આથી સામાન્ય રીતે નવો શબ્દ કે અગત્યનો શબ્દ પ્રથમ વખત શીખવાડતી વખતે ફક્ત શ્રવણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ (મોઢું ઢાંકીને) કરવામાં આવે છે.

7.2.2 ઉપયોગી ભાષા બાળકને શીખવાડવી

શ્રવણમંદ બાળકોને પ્રત્યાયન કરવામાં મુશ્કેલી થાય છે. તેમની દરરોજની ભાષાની સમજ અને ઉપયોગ ખૂબ મર્યાદિત છે. આથી તેમને જે ભાષા શીખવાડવામાં આવે તે તેમને દરરોજની પ્રત્યાયનમાં ઉપયોગી થાય તેવી હોવી જોઈએ. દિવસ દરમ્યાન એવી ઘણી તકો પરિસ્થિતિઓ શિક્ષકને મળી શકે છે જેમાં તે બાળકનો અનુભવ ભાષા સાથે જોડી શકે છે. શિક્ષકે આ પરિસ્થિતિને કુદરતી ભાષા, ઉપયોગી ભાષા વિકાસ માટે ઝડપી લેવી જોઈએ. દા.ત. જમતી વખતે શિક્ષક બાળકને એમ કહેવા પ્રોત્સાહિત કરી શકે કે ‘મને થાળી (પ્લેટ) આપો’ ‘મને પાણી આપશો’ તેમજ તેનું મોડેલ આપી શકે. ખાસ પ્રવૃત્તિ જેવી કે દુકાને જવું, (કરિયાણાની) કે અન્ય, ચોપડીની દુકાને જવું, ધોબી પાસે જવું કે આવી બીજી પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરવું. જે દરમ્યાન બાળકને તે પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં પ્રત્યાયન માટે જરૂરી ભાષા શીખવાડી શકાય.

7.2.3 અર્થપૂર્ણ પરિસ્થિતિ અને સંદર્ભનો ઉપયોગ કરવો.

અર્થપૂર્ણ સંદર્ભવાળી પરિસ્થિતિમાં શીખવાડવામાં આવતી ભાષા સારી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સંદર્ભ વિના અર્થહીન પરિસ્થિતિમાં શીખવાડવામાં આવતી ભાષા અર્થપૂર્ણ રીતે શીખી શકાતી નથી અને બાળકો તેને જરૂર પડે ત્યારે ઉપયોગમાં લઈ શકતા નથી. ભાષા વિકાસની પદ્ધતિનો અસરકારક ઉપયોગ ભાષા વિકાસની પુષ્કળ તકો પૂરી પાડે છે. ક્રિયાપદ જેવાં કે, ધોવું, કાપવું, છોલવું વગેરે વાસ્તવિક પરિસ્થિતિમાં શીખવાડી શકાય છે. તેમજ કાળ પણ સંદર્ભમાં શીખવાડી શકાય છે. દા.ત. પતંગ બનાવતી વખતે શિક્ષક પૂછી શકે ‘કોણ કાગળ કાપશે?’ (ભવિષ્યકાળ) બાળક કાગળ કાપે ત્યારે શિક્ષક પૂછી શકે ‘નેહાં શું કરે છે?’ (વર્તમાનકાળ) બાળકે કાગળ કાપી લીધા પછી શિક્ષક પૂછી શકે ‘નેહાએ શું કર્યું?’ (ભૂતકાળ)

વિચારો : ભાષા વિકાસ પહેલાં, સંદર્ભ વિકાસ જરૂરી છે તેવું તમે શા માટે માનો છો ?

સંદર્ભ વિના ભાષા શક્ય નથી. આથી તાલીમની શરૂઆતમાં જ શિક્ષકોને કહેવામાં આવે છે કે સંદર્ભ વિનાની ભાષા (વાક્યો) ન વાપરો. ખાસ પ્રકારનાં વાક્યો જ ન વાપરો જે બાળકનો કોઈ જ કામના નથી. જેમ કે, ‘આ બિલાડી છે.’ તેને ચાર પગ છે. બિલાડીને એક પૂછડી છે. તે દૂધ પીએ છે વગેરે. આવા વાક્યો દરરોજની પ્રત્યાયનમાં કોઈ ઉપયોગમાં લેતું નથી. તો પછી આવા કૃત્રિમ વાક્યો શ્રવણમંદ બાળકો માટે શા માટે ઠોકવાનાં ? છેવટે, બાળકને જે ભાષાની જરૂર છે અને ઉપયોગમાં લેવાનો છે તે જ શીખવાડો. શિક્ષક અને માતા-પિતા યોગ્ય સંદર્ભ શોધી શકે છે અને આયોજિત ભાષા માટે સંદર્ભ આયોજિત કરી શકે છે.

7.2.4 ભાષા એ ધ્યેય નથી ધ્યેય સુધી પહોંચવાનું સાધન છે.

ભાષાનું મૂળભૂત કાર્ય પ્રત્યાયન છે. આપણે જાણીએ છીએ તેમ ભાષા એત સાધન છે જે સામાજિક, બૌદ્ધિક અને ઓળખાણ સંબંધિત કાર્યો કરે છે. (જુઓ 2.3) ઘણામી વખત શ્રવણમંદ બાળકો સાથે શિક્ષકનું ધ્યાન ફક્ત ભાષા વિકાસ સુધી મર્યાદિત થઈ જાય છે. ભાષાને શિક્ષણ પદ્ધતિનો હેતુ ગણવામાં આવે છે. આ બરાબર નથી કારણ કે કોઈપણ શિક્ષણનો હેતુ જ્ઞાન છે. ભાષા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન માત્ર છે. જે શિક્ષક ભાષા વિકાસ પર કાર્ય કરે છે. (શ્રવણમંદ બાળકો

માટે) તેમને એવી યોગ્ય ભાષા વિકસાવવી જોઈએ જે આપોઆપ સામાજિક અને બૌદ્ધિક વિકાસના સાધન તરીકે કાર્ય કરે. રોજની ભાષાનું અસરકારક નિયંત્રણ બાળકને ભાષાકીય વ્યક્તિત્વ આપે છે. આમ ભાષા એ હેતુ નથી પણ જ્ઞાન પ્રાપ્તિ અને પ્રત્યાયન વિકસાવવાનું એક સાધન છે.

7.2.5 ભાષા શિક્ષણ વહેલું શરૂ થવું જોઈએ

બાળપણમાં વિકાસનાં ઘણાં સીમા ચિહ્નો બાળક પ્રાપ્ત કરે છે તેમાં ભાષા વિકાસ પણ એક અગત્યનું ક્ષેત્ર છે. સંવેદન અંગો યોગ્ય કાર્ય કરે ખાસ શ્રવણ અહીં અનિવાર્ય છે. સાંભળતા બાળકો જેની બુદ્ધિ શક્તિ પણ સામાન્ય છે તે ખૂબ જ ટૂંકાગાળામાં ભાષા પ્રાપ્ત કરી લે છે. એ ખરેખર આશ્ચર્યજનક, જાદુઈ બાબત જણાય છે કે જન્મ સમયે કોઈપણ શબ્દ બોલી ન શકતું બાળક, પાંચ વર્ષે પુષ્ટ વ્યક્તિ જેટલી ભાષા પ્રાપ્ત કરી લે છે અને તે પણ કોઈપણ જાતના સજાગ, સભાન પ્રયત્ન વિના. આ સમયે મગજ ખૂબ પરિવર્તનશીલ હોય છે. અને તે ભાષા અને તેને નિયંત્રિત કરતા નિયમો ગ્રહણ કરવા શક્તિમાન હોય છે. આથી આ સમયનો ઉપયોગ કરવો ખૂબ જ અગત્યની બાબત છે. જ્યારે બાળકનો

શ્રવણદોષનું નિદાન થાય કે તરત જ તેની ભાષા વિકાસના પ્રયત્નો શરૂ થઈ જવા જોઈએ. માતાપિતા અને શિક્ષકે બાળકને પુષ્કળ પ્રમાણમાં ભાષાનો અનુભવ આપવો જોઈએ અને તે પણ આ અગત્યના સમય દરમિયાન ખાસ, જ્યારે બાળકની ભાષા ગ્રહણ કરવાની ક્ષમતા સતેજ છે.

7.2.6 ભાષા પ્રાપ્તિ એ સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે, ફક્ત વર્ગનું પરિણામ નથી.

વિશિષ્ટ શાળામાંના શિક્ષકોને ભાષા વિવિધ પદ્ધતિ દ્વારા શીખવાડવાની તાલીમ આપવામાં આવે છે. વર્ગમાં શીખવાડેલી ભાષા, વર્ગ સિવાયની પરિસ્થિતિઓમાં આગળ લઈ જવાની હોય છે. તેનો ત્યાં ઉપયોગ કરી તેને વિકસીત કરવાની હોય છે. આ ખ્યાલ વિકસાવવા માટે અગત્યની બાબત છે. અહીં એક સાદો દાખલો આપવામાં આવ્યો છે. વર્ગની અંદર શિક્ષક નિર્દેશિત પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. જેમાં ‘આપણે રસ કાઢવા માટે લીંબુ નિયોવીએ છીએ’ એવી ભાષા આપે છે. પાઠ પૂરો થયા પછી ‘નિયોવવું’ શબ્દ દેઢ કરવા માટે તેનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ કરવા વર્ગ બહાર પ્રવૃત્તિ આપવા જરૂરી છે. માતાપિતા એ આ શબ્દ બીજી પરિસ્થિતિમાં જાણી જોઈને વાપરવો જોઈએ. દા.ત. ‘નારંગી નિયોવવું’ એવું ધ્યાન પર લાવી શકાય કે કપડાં પણ પાણી કાઢવા માટે ‘નિયોવી’ શકાય છે. જ્યારે બાળક આ બધાના સંપર્કમાં આવે, અનુભવ મેળવે ત્યારે તેનો ખ્યાલ દેઢ અને સ્પષ્ટ થશે અને વર્ગથી બહાર જશે તેનો ઉપયોગ થશે. આ પ્રક્રિયાને ઉલટાવી પણ શકાય. માતા-પિતા જે ખ્યાલ, શબ્દ શીખવાડે તેની જાણ શિક્ષકને કરે તો શિક્ષક તેનો ઉપયોગ વર્ગમાં કરાવી શકે.

7.2.7 બાળકનો રસ અને જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખો

બાળક માટે અભ્યાસક્રમ નક્કી હોય છે. શિક્ષકે શાળાના અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ભાષા શિક્ષણ આપવાનું હોય છે. પણ કોઈપણ જગ્યાએ, સ્તરે બાળકની જરૂરિયાત અને રસ ધ્યાન બહાર ન જવા જોઈએ. એવું કહી શકાય કે જો બાળકને રસ પડે તો જ બાળક શીખી શકે. બાળકને ભાષામાં રસ ન પડે, તેની જરૂરિયાત પૂરી ન કરે તો બાળક ભાષા શીખવા તૈયાર થશે નહીં. આનો અર્થ એવો નથી કે અભ્યાસક્રમની જરૂરિયાત એક બાજુ મૂકી દેવી પણ અભ્યાસક્રમ એ અગત્યનો નિર્દેશક બની શકે. આયોજન માટેનું જરૂરી માળખું અભ્યાસક્રમમાંથી મળી શકે, જેના આધારે તે માળખાની અંદર, હાલના પ્રવાહોને અને બાળકના રસને ભોગા કરીને શિક્ષકે પ્રવૃત્તિઓ આયોજીત કરવાની છે. દા.ત. બાળકના મનપસંદ ટી.વી. શો વિશે પ્રત્યાયન, પતંગ બનાવવો, ઢીંગલી ઘર વગેરે પ્રવૃત્તિઓ.

7.2.8 ભાષા કાર્યક્રમનો હેતુ 'આપોઆપ ભાષા વિકાસ' હોવો જોઈએ.

સાંભળતા બાળકોમાં ભાષા વિકાસ આપોઆપ જ થાય છે. કોઈ તેને માટે સભાન પ્રયત્ન કરતું નથી. આનો અર્થ એ નથી કે બાલકો ભૂલ કરતા નથી સાંભળતા બાળકો પણ જાતિ, કાળ વગેરેની ભૂલો કરે છે. તેના માતાપિતા પણ અજાણતા જ વિવિધ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરતાં હોય છે જેમ કે મોડેલિંગ, યાદ કરવું વગેરે પણ ભાષાના પ્રવાહને રોકતાં નથી.

શ્રવણમંદ બાળકોને ભાષા શીખવાડતી વખતે પણ તે જ નિયમોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. શરૂઆતમાં સુધારણા માટે મોડેલિંગ અનુકરણનો (માતાપિતા બોલે અને બાળક તેનું અનુકરણ કરે) ઉપયોગ કરી શકાય પણ એ ખૂબ જ અનિવાર્ય છે કે આ પદ્ધતિ શક્ય તેટલી જલદીથી વાપરવાથી બંધ કરી દેવી જોઈએ અને ત્યારે જ બાળક વિશ્વાસથી અને જાતે જ ભાષાનો ઉપયોગ કરશે.

વિચારો : તમે શ્રવણમંદ બાળકમાં ભાષા વિકાસ માટે ખૂબ મહેનત કરો છો તમે તમારા વિદ્યાર્થીમાં ભાષા વિકાસ થયો છે તેવું ક્યારે કહી શકો ?

7.2.9 બાળક જ્યારે ભાષા સ્વેચ્છાપૂર્વક ઉપયોગમાં લે ત્યારે જ પ્રાપ્ત થઈ ગણાય.

ભાષાની વ્યાખ્યા, ભાષાનો ઉપયોગ વિચાર, ખ્યાલ, લાગણી વગેરે રજૂ કરવાના પાસા પર વધુ મહત્વ આપે છે. બાળક જો ભાષા પર સારું નિયંત્રણ ધરાવતો હોય તો માનસિક સહજ, સ્વયં થાય છે. આમ બાળકે ભાષાને સ્વયં - તાત્કાલીક અને જરૂરિયાતના સંદર્ભમાં ઉપયોગમાં લેવી આવશ્યક છે.

આથી હવે પછીના ફકરાઓમાં ભાષા સંદર્ભમાં અને અર્થપૂર્ણ પરિસ્થિતિમાં શીખવાડવી જોઈએ તે બાબત પર ભાર મૂકવામાં આવશે. ત્યાં સુધી માતાપિતાએ, શિક્ષકે બાળકને જરૂરી ભાષા સતત આપતા રહેવું જોઈએ. દા.ત. માતાપિતા કે શિક્ષકને જાણ થાય કે બાળકની પેન્સિલ ખોવાઈ ગઈ છે અને મળતી નથી તો તેમણે તરત જ બાળકને ભાષા આપવી જોઈએ. “ઓહ ! તારી પેન્સિલ ક્યાં છે મળતી નથી ?” તેઓ મોડેલીંગ અનુકરણનો પણ ઉપયોગ કરી શકે. પોતે બોલે અને બાળક પાસે અનુકરણ કરાવે. આવી પ્રસંગોચિત ભાષા બાળકને આપતા રહેવું જોઈએ જેથી ફરીથી આવી પરિસ્થિતિમાં બાળક યોગ્ય માળખાકીય ભાષાનો ઉપયોગ કરી શકે. તાત્કાલિક કરી શકે. આ સંજોગોમાં ધ્યાન રાખો કે પરિસ્થિતિ કૃત્રિમ ન બની જાય અને વધુ પડતું શિક્ષણ ન થઈ જાય. ઘણીવાર બાળક, શબ્દો કે વાક્યોનો પ્રયોગ કરે અને શિક્ષક. માતાપિતાને લાગે કે બાળક પાસે આ ક્ષમતા છે. પણ એ ધ્યાનમાં રાખો કે ભાષા પ્રાપ્ત કરી ત્યારે જ ગણાય જ્યારે બાળક તેને તાત્કાલિક અને અર્થપૂર્ણ રીતે ઉપયોગમાં લે.

આ નિયમો શીખતી વખતે તમે ત્રણ વસ્તુઓ ધ્યાન પર લીધી હશે.

- આ નિયમો વહેલી ભાષા વિકાસ માટે યોગ્ય છે.
- આ નિયમો દુનિયાભરમાં સરખા જે છે, લાગુ પડે છે. વિવિધ સંસ્કૃતિને પણ લાગુ પડે છે.
- આ નિયમો ગોખવા માટે નથી તેનો અમલ વર્ગમાં કરવાનો છે.

7.3 ભાષા શિક્ષણની પદ્ધતિઓ

શ્રવણમંદ બાળકને ભાષા શીખવાડવા માટેની વિવિધ પદ્ધતિઓ વિવિધ વિદ્વાનો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવી છે. એને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી શકાય.

- માળખાકીય પદ્ધતિ
- કુદરતી પદ્ધતિ
- સંયુક્ત પદ્ધતિ

ઈતિહાસ પ્રમાણે ભાષા વિકાસના પદ્ધતિસરના પ્રયત્નો પ્રથમ માળખાકીય પદ્ધતિથી શરૂ થાય. જેમ

જેમ આ પદ્ધતિની મર્યાદા અને નબળાઈ જણાવા લાગી, તેમ જ ‘ભાષા એટલે શું અને તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય?’ તેના ખ્યાલો બદલાયા તેમ વિદ્વાનો આ પદ્ધતિ તરફથી ખસીને ‘કુદરતી પદ્ધતિ’ તરફ વળવા માંડ્યા. બન્ને પદ્ધતિના સબળાં પાસાંઓ ભેગાં કરીને હાલમાં વિદ્વાનો ‘સંયુક્ત પદ્ધતિનો’ ઉપયોગ કરે છે.

આ મુદ્દાની અંદર ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરવી (...) અને ક્ષમતા શીખવવી (...) વચ્ચેનો વિવાદ રહેલો છે.

વિચારો : તમને લાગે છે કે ભાષા શીખવાડી શકાય? અથવા એ શીખવી પડે? અથવા તમને નીચેના બે વાક્યોમાં કોઈ તફાવત જણાતો નથી. - “ભાષા શીખવાડવી જ જોઈએ” અને “ભાષા શીખવી જોઈએ”

ટેકનિકલ વિગતોમાં પડ્યા વિના એવું કહી શકાય તે તરવું, સંગીતનું સાધન વગાડતા શીખવું, ભાષા વગેરે કૌશલ્યો શીખવા અને કૌશલ્ય ક્ષમતા શીખવવી બે જુદી વસ્તુઓ છે. ફિલસૂફીનો આધાર આપણે ભાષાને કેવી રીતે જોઈએ - સમજીએ છીએ. એટલે કે તે શીખવી શક્ય છે અથવા એ શીખી શકાય છે. આપણે ચર્ચાની શરૂઆત માળખાકીય પદ્ધતિથી કરીશું.

7.3.1 માળખાકીય પદ્ધતિ

આ પદ્ધતિના મુખ્ય લક્ષણો :

- એવું માને છે કે ભાષા શીખવાડી શકાય, એટલે શીખવવી જોઈએ.
- માળખાને પ્રતિક પદ્ધતિથી દર્શાવવાની હિમાયત કરે છે.
- વિદ્યાર્થીઓને વ્યાકરણના પાસાંઓનું વર્ગીકરણ, પૃથક્કરણ કરીને વ્યાકરણના નિયમો શીખવાડાય છે.
- તેઓ સઘન અભ્યાસ, યાદ રાખવું અને ભાષાના દાખલા અનુકરણથી તૈયાર કરાવવામાં આવે છે. (બોલાવ્યો - બોલાવો, ચાલો - ચાલ્યો વગેરે)
- તેઓ અભ્યાસક્રમના ક્રમને ચૂસ્તપણે વળગી રહે છે પરિવર્તન કરતા નથી.

અહીં બે માળખાકીય પદ્ધતિ વર્ણવવામાં આવી છે જે પાઉલ અને કવીંગલી (1994) પ્રમાણે છે.

7.3.1.1 ધ ફીટગીરાલ્ડ કી

આ સૌથી વધુ જાણીતી માળખાકીય પદ્ધતિ છે અને હજુ ઘણા કાર્યક્રમમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે. એડિથ ફિટગીરાલ્ડે (1929)માં આ પદ્ધતિ વિકસાવી તે પોતે શ્રવણમંદ બાળકોના શિક્ષક હતા. આ પદ્ધતિમાં છે કોલમ છે દરેક કોલમને એક શબ્દ જે પ્રતિક છે. તેનાથી શરૂ થાય છે. ફીટગીરાલ્ડના કહેવા પ્રમાણે આ પદ્ધતિનો હેતુ અંગ્રેજી ભાષાનું માળખું શીખવામાં મદદ કરવાનો હતો અને કેટલાક ઉદાહરણ

અથવા	કોણ/શું	ક્રિયાપદ	શું/ કોને	કોને
	ધ ડોગ	ટુક	ધ બોલ	..
	કોણ	ક્રિયાપદ	ક્યાં	ક્યારે
	આઈ	સ્ટડીઝ	ઈન ધ લાઈબ્રેરી	યસ્ટર ડે

ફીટગીરાલ્ડ કી નું ઉદાહરણ					
કોલમ	કોલમ	કોલમ	કોલમ	કોલમ	કોલમ
1	2	3	4	5	6
કોણ	ક્રિયાપદ	શું	ક્યાં	કેવી રીતે ?	ક્યારે
કોનું	શબ્દપદ	કોને	ક્યાં		
શું	વિષય	( ) કોનું	ક્રિયા	કેટલી વખત	
નામપદ	વિશેષતા	કોણ	વિશેષણ	થી	
	ક્રિયાપદ	શું	સ્થાન	કેટલીવાર	

વિશેષણ વગેરે પ્રત્યક્ષ/પરોક્ષ
વસ્તુઓ

કેવી રીતે
પુનરાવર્તનનું
ક્રિયા વિશેષણ અને
કારણ સુધારણ
જેમાં ક્રિયા વિશેષણ
અથવા શબ્દપદ જે
મુખ્ય ક્રિયાપદમાં
સુધારા કરે.

7.3.1.2 ધ એપલ ટ્રી કાર્યક્રમ

માળખાકીય પદ્ધતિની આ બીજી પદ્ધતિ છે. આ પદ્ધતિમાં ભાષાકીય વિસ્તૃતિકરણ જે અનુભવ અને મૂલ્યાંકન દ્વારા કરવામાં આવે છે તેનો પેટર્ન કાર્યક્રમ છે.

- પહેલાં અને પછી કસોટી

- વર્કબુક

- દશ વાક્ય પેટર્ન શીખવાડવા માટેની શિક્ષક માટેની માર્ગદર્શિકા

- નાની વારતાઓની ચોપડીઓની શ્રેણી

વર્કબુકમાં જે એક્સરસાઈઝ છે તેમાં સમજ, કુશળ વ્યવહાર (.....) અવેજીકરણ અને ઉત્પાદન તથા રૂપાંતરણ પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે. આ એક્સરસાઈઝ મૂળભૂત ક્રમ છે. સૂચના પ્રક્રિયાનો એક ભાગ છે. આ કાર્યક્રમમાં વાક્ય સહેલાથી અઘરાના ક્રમમાં રજૂ થાય છે.

એપલ ટ્રી ની સામગ્રીમાં મદદરૂપ થવા માટે ઘણી નાની ટ્રેની વારતાઓની ચોપડીઓની શ્રેણી વિકસાવવામાં આવી છે. વાક્ય પેટર્ન દર્શાવતું ઉદાહરણ નીચે પ્રમાણે છે.

વાક્ય પેટર્નના અને એપલ ટ્રી કાર્યક્રમના ઉદાહરણ

વાક્ય પેટર્ન

ઉદાહરણ

(1) NPI + V (be) + Adi

છોકરો ઠીંગણો છે.

(2) NPI + V

છોકરો દોડે છે.

(3) NPI + V + fui

છોકરાં દોડતાં શાળાએ જાય છે.

(4) NPI + V + ક્યારે

મા આજ સવારે શાળાએ ગઈ.

7.3.2 કુદરતી પદ્ધતિઓ

આ પદ્ધતિના સમર્થકો એવું માને છે કે ભાષા શીખવાડી શકાય નહીં તે પ્રાપ્ત કરવી પડે. બાળકને યોગ્ય સંપર્ક અને યોગ્ય ભાષા પુરી પાડો બાળક આપોઆપ જ ભાષા શીખી જશે.

આ પદ્ધતિમાં બાળક, પોતાના પર્યાવરણ સાથે ક્રિયા પ્રતિક્રિયા કરીને, બીજા કોઈપણ જાતના શીખવાડવાના સજાગ, સભાન પ્રયત્ન કર્યા વિના જ ભાષા પ્રાપ્ત કરી લેશે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. કોઈ સંકેતોનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી. મુખ્ય બાબત એ છે કે સાંભળતા બાળકો શીખે છે તેવી જ રીતે તે જ ક્રમમાં, શ્રવણમંદ બાળક પણ ઘટના જેવા જ વાતાવરણ અને અનુભવ તથા આયોજીત સૂચનાઓ દ્વારા, પ્રત્યાયન કરીને ભાષા વિકાસ કરે.

ગ્રોહર (1958) એક એનલી, રોઝ અને ક્વીગલી (1987) ના જણાવ્યા પ્રમાણે કુદરતી પદ્ધતિના કેટલાક નિયમો આ પ્રમાણે છે.

1. ભાષાના હેતુ અને સારવાર (વિકાસ) પદ્ધતિ નક્કી કરવા માટે સામાન્ય ભાષા વિકાસની માહિતીનો આધાર લેવામાં આવે છે.
અહીં આયોજન એવું છે કે બાળકો અને શિક્ષકો વચ્ચે પ્રત્યાયન થાય અને એવા વાતાવરણમાં થાય જે ઘટના જેવું હોય, આ વાતાવરણમાં શૈક્ષણિક, ક્રિયાત્મક અનુભવ પ્રાપ્ત થાય અને સારવાર પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય.
2. ભાષા પ્રત્યાયન દ્વારા શીખાય છે.
બાળકો સામાજિક પરિસ્થિતિમાં કોઈપણ જાતના પ્રયત્ન વિના, આરામથી ભાષા પ્રાપ્ત કરી લે છે. તેમને કોઈ શીખવાડતું નથી. ભાષા પરિસ્થિતિ દ્વારા શીખવાડવી જોઈએ નહીં કે ડ્રીલ દ્વારા.
આથી શાળાના શિક્ષકે (...) જે શ્રવણમંદ બાળકને ભાષા શીખવાડે છે તેણે યોગ્ય ભાષાકીય પરિસ્થિતિમાં, વિવિધ અનુભવ પુરા પાડવા જોઈએ. ભાષા વિકાસ શિક્ષણમાં પ્રત્યાયન કેન્દ્ર સ્થાને અને અગત્યની બાબત છે. જે વાસ્તવિક અને અર્થપૂર્ણ પરિસ્થિતિમાં થવી જોઈએ.
3. ભાષા વિકાસનો હેતુ પ્રત્યાયનની યોગ્યતાનો છે.
આનો અર્થ એવો છે કે બાળક વિવિધ હેતુઓ માટે વિવિધ સંદર્ભમાં પ્રત્યાયન કરી શકવું જોઈએ.
4. ભાષાના પાઠ (શિક્ષણ) બાળકની જરૂરિયાત નિર્દેશિત હોવા જોઈએ.

7.3.3 સંયુક્ત પદ્ધતિ

સંયુક્ત પદ્ધતિમાં, કુદરતી પદ્ધતિ અને માળખાકીય પદ્ધતિમાં કેટલાંક પાસાંઓને લેવામાં આવ્યા છે - સમન્વય કર્યો છે. જો કે બન્ને પદ્ધતિનો ઉપયોગ એક કાર્યક્રમથી બીજા કાર્યક્રમમાં જુદા જુદા પ્રમાણમાં હોય છે.

પાઉલ અને કવીગલી (1994) અને ગ્રીન અને મુગ (1983) પ્રમાણે અહીં ચાર મુખ્ય કાર્યક્રમની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

- ધ રોહડ આઈલેન્ડ કરિક્યુલમ

- ટેસ્ટ ઓફ સીન્ટેક્ટીક એબીલીટીઝ સીન્ટેક્સ પ્રોગ્રામ (...)

- મેટરનલ રીફલેક્ટીવ મેથડ

- ટીચર્સ એસેસમેન્ટ ઓફ ગ્રામેટિકલ સ્ટ્રક્ચરસ્

7.3.3.1 ધ રોહડ આઈલેન્ડ કરીક્યુલમ (અભ્યાસક્રમ)

બ્લેકવેલ (એટ.આલ.) (1978)માં ધ રોહડ આઈલેન્ડ સ્કુલના શ્રવણમંદ બાળકો માટે આ પદ્ધતિ વિકસાવી. આ પદ્ધતિ મુખ્યત્વે માળખાકીય છે અને તે કોમોસ્કીના સર્જનાત્મક (ઉત્પાદક) વ્યાકરણના સિદ્ધાંતની ધારણ (અનુમાન) પર આધારિત છે. કાર્યક્રમની શરૂઆત પાંચ મુખ્ય કર્નેલ વાક્યો વિદ્યાર્થીને આપીને થાય છે.

આ પદ્ધતિમાં ત્રણ કક્ષાની કલ્પના છે. પ્રથમકક્ષા પૂર્વ શાલેય અને કિંગ્ગાર્ટનના બાળકો માટે આયોજીત કરવામાં આવી છે. આ કક્ષાએ, સંપર્ક, ઓળખ, સમજ, ઉત્પાદન અને ભાષાના નિયમો લખવા વગેરેના આયોજન અને પ્રવૃત્તિ કરવા પર ખાસ મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. બીજી કક્ષામાં કેન્દ્ર સ્થાને શીખવાડવું - શીખવું અને જટિલ વાક્યોના ઉપયોગ છે. આની પાછળનો સિદ્ધાંત છે કે ભાષા શીખવાડી શકાતી નથી.

7.3.3.2 ટેસ્ટ ઓફ સીન્ટેક્ટીક એબીલીટીઝ સીન્ટેક્સ કાર્યક્રમ (TSA)

કવીગલી અને પોવર (1979) એ આ કાર્યક્રમ બનાવ્યો, જેનો મુખ્ય હેતુ શિક્ષકોને મદદ કરી બાળકોને વાક્ય રચના પ્રાપ્ત કરતાં શીખવાડવું. 'શિક્ષક નિર્દેશિકા' (ટીચર્સ ગાઈડ)માં કુદરતી પરિસ્થિતિમાં સીન્ટેક્ટીક વિકાસ વિશે માહિતી

આપવામાં આવી છે અને વિવિધ રમતો અને પ્રવૃત્તિઓ. સીન્ટેક્ટીક માળખું વિકસાવવા માટેની આપવામાં આવી છે. વર્કબુકમાં ભાષાનાં સીન્ટેક્ટીક પાસાને સુદૃઢ કરવા માટેનું વ્યવસ્થિત માળખું આપવામાં આવ્યું છે.

7.3.3.3 મેટર્નલ રીફ્લેક્ટીવ મેથડ (MRM)

ઉદ્દેન (1977) શ્રવણમંદ બાળકના ભાષા વિકાસ માટે MRM ની હિમાયત કરે છે. સામાન્ય સાંભળતા બાળક અને માતાના ધનિષ્ટ નિરિક્ષણ બાદ તેણે નોંધ્યું કે માતા.

- બાળક શું કહેવા માગે છે તે ‘ઝડપી’ લે છે.
- તે બેવડી ભૂમિકા અદા કરે છે. માતા બાળકને જે બોલવું છે તે બોલે છે અને તેનો જવાબ પણ આપે છે.

ઉદ્દેન જણાવ્યું કે વિશિષ્ટ શિક્ષક વર્ગમાં પણ આ જ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરી શકે છે. શિક્ષકે શ્રવણમંદ બાળકની માતાની ભૂમિકા ભજવીને વર્ગમાં બાળકની ભાષાનો વિકાસ કરવાનો છે.

નીચેના મુદ્દાઓ વાતચીનો પાઠ MRM દ્વારા કેવી રીતે આપી શકાય તેનો ખ્યાલ આપશે.

- શિક્ષકે વર્ગ દરમ્યાન બાળકના રસને ‘ઝડપી’ પ્રત્યાયનની શરૂઆત કરવી જોઈએ. દા.ત. વર્ગમાં ચકલી દાખલ થાય છે અથવા બાળકની ગુંદરની શીશી ઢોળાઈ જાય છે.
- આ ‘ઝડપી’ લીધેલ તક તરફ બાળકનું ધ્યાન દોરો.
- શિક્ષકે બાળકના એક શબ્દના વાક્ય / તેની શારીરિક ભાષા ઈશારા ખૂબ ધ્યાનથી સાંભળવા / જોવા જોઈએ અને તેને માટે યોગ્ય ભાષા આપવી જોઈએ.
- બાળકને / બાળકોને પોતાના વિચારો મુક્તપણે રજૂ કરવા પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. જેથી તે પોતાની લાગણી અને વૈચારિક પ્રક્રિયાને યોગ્ય ભાષા આપી શકે.
- પ્રાસંગિક ભાષા આપો. દા.ત ‘ઓહ નો’ ‘ઓહના’ ‘કેટલો દુઃખી’ ‘તોફાની છોકરો’ વગેરે.
- બાળક જે પ્રત્યાયન કરે છે તે જ પ્રમાણે નોંધ કરો, (બોર્ડ પર, નોટબૂક કે ચાર્ટ પર)
- નોંધ કરેલ પ્રત્યાયન વંચાવો. જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં ચિત્રો દોરો. વાણીના કુગ્ગા (બલૂન) દોરો અથવા પ્રત્યય, ભાર અને વિરામનો ઉપયોગ કરો જ્યાં સુધી બાળક જાતે વાંચતું નથી.
- બાળકને કસોટી આપો - ખૂટતા શબ્દ બતાવો, ખાલી જગ્યા પૂરો, જોડકાં બનાવો, ક્રમમાં ગોઠવો, એક શબ્દ / વાક્યમાં જવાબ લખો. વાક્ય બનાવો, હા-ના કહો, અર્થ કરો, વિરુદ્ધાર્થી વગેરે.
- પ્રત્યાયનને અનુલક્ષીને નિર્દેશિત પ્રવૃત્તિ કરો.
- વાણી શિક્ષક અને શ્રવણ તાલીમ માટે શબ્દો, શબ્દ સમૂહ અથવા વાક્યોનો પ્રત્યાયનમાં ઉપયોગ કરો.

તક ઝડપી લેવા માટેના ઉદાહરણો

બાળકો કાગળકામ કરે છે અને અચાનક ગુંદરની શીશી તેના ખોળામાં પડે છે. તેનું શર્ટ અને હાથ ગંદા થાય છે. આવા પ્રસંગો વર્ગ અને ઘરમાં વારંવાર બનતા રહે છે. આવી તકો ઝડપી લેવી જોઈએ અને તેના દ્વારા માતાપિતા અને શિક્ષકે

કુદરતી ભાષાનો વિકાસ કરવો જોઈએ. ક્રિયા પ્રતિક્રિયા શક્ય તેટલી કુદરતી રહેવી જોઈએ.

દૃશ્ય પ્રત્યાયન - લેખિત નોંધ માટે

પૂર્વ શાળા કક્ષા - 1

યશ	એ ! ગુંદર ઢોળાયો	ગંદુ	સ્વાતિ
કિર્તિ	યશના હાથ ચોટે છે	મારા હાથ ધોઉં ?	યશ
શિક્ષક	યશ ધ્યાન રાખો		

6.3.3.4 ટીચર્ય એસેસમેન્ટ ઓફ ગ્રામેટીકલ સ્ટ્રક્ચર (TAGS)

આ પદ્ધતિનાં લક્ષણો

- રચનાની દૃષ્ટિએ યોગ્ય ઉચ્ચારણોનો ઉપયોગ
- એવી પરિસ્થિતિની યોજના કરો જેમાં બાળકો શબ્દોના વિવિધ સંયોજનોના સંપર્કમાં આવે.
- બાળકે શીખેલા વિવિધ શબ્દોના સંયોજનોને અનુકરણથી વાપરવા માટે પ્રોત્સાહન આપો.
- ચાર મહત્વના મુદ્દાઓ

1. સમજણ : બાળક વ્યાકરણનું માળખું સમજે છે.
2. અનુકરણ દ્વારા બોલે છે : બાળક વ્યાકરણના માળખાનું અનુકરણ કરે છે.
3. સંકેત મેળવીને ઉત્પાદન (બોલવું) : સંકેત મળતાં બાળક વ્યાકરણનું માળખું તે પરિસ્થિતિમાં (ઉત્પન્ન કરે) બોલે છે.
4. આપો આપ - સ્વયં બોલવું : બાળક વ્યાકરણનું માળખું આપોઆપ બોલે છે.

7.3.3.4.1 સમજ

સામાન્ય રીતે રજુઆત પહેલાં ભાષાની સમજણ પ્રાપ્ત થાય છે શ્રવણમંદ બાળક ભાષાનું માળખું પહેલાં સમજે અને પછી આપોઆપ રજુ કરે બોલે તેવી અપેક્ષા છે. આની કસોટી સહેલી છે. બાળકને જે કહેવામાં આવે તે કરે તો તે સમજે છે તેમ માની શકાય.

નામ - વિશેષણ જોડકાની સમજ છે કે કેમ તે જોવા માટેની પ્રવૃત્તિમાં શિક્ષક વિવિધ રંગના દડા ટેબલ પર મૂકશે. પછી બાળકને લાલ બોલ બતાવવા કે આપવા કહેશે. પછી અન્ય રંગ પણ પૂછી શકાય.

7.3.3.4.2 અનુકરણ દ્વારા બોલવું

અનુકરણનો અર્થ છે. શિક્ષક મોડેલનું માળખું દર્શાવે કે બોલે તે બાળક તરત જ બોલે. આ શ્રવણમંદ બાળકોના અનુભવ પરથી એવું જણાયું છે કે મોડેલીંગ અનુકરણ દ્વારા (શબ્દ / શબ્દ સમૂહ) પસંદગીના વ્યાકરણના માળખાના વિકાસમાં સહાયતા મળે છે. (મુગ 1983) શિક્ષક ભાષાનું મોડેલ બાળક માટે આપે છે અને બાળક તેનું અનુકરણ કરે છે.

દા.ત. બાળક બોલે અને બતાવે	:	બિસ્કીટ
શિક્ષકનું મોડેલ (દર્શાવે) કહે	:	મને બિસ્કીટ જોઈએ છીએ
બાળક	:	બિસ્કીટ જોઈએ
શિક્ષક	:	એક બિસ્કીટ

બાળક	:	એક બિસ્કીટ
શિક્ષક	:	મને એક બિસ્કીટ જોઈએ છીએ
બાળક	:	મને એક બિસ્કીટ જોઈએ છીએ

શિક્ષકે ખૂટતા ઘટકોનું મોડેલીંગ જલદી કરવું અને તેના પર ભાર મૂકવો. બાળકને એવું ન લાગવું જોઈએ કે શિક્ષક તેને પરેશાન કરે છે અથવા તેને સુધારે છે. આ પ્રયત્ન બાળકની ભાષાકીય રચના શીખવામાં પરિણામનો જોઈએ.

7.3.3.4.3 સંકેત દ્વારા બોલવું

ડ્રીલ અથવા વારંવાર બોલવું એ આ પદ્ધતિનો પાયો છે. શિક્ષક સભાનતાથી એવી પરિસ્થિતિનું આયોજન કરે છે જેમાં બાળકે શીખેલા ભાષાના માળખાં કુદરતી રીતે જ બોલવા પડે. એક વખત બાળક આ અનુકરણ સહેલાઈથી કરવાની ક્ષમતા દર્શાવે પછી શિક્ષક તેને તે ભાષાના માળખાં આપોઆપ બોલવા માટે પ્રોત્સાહન આપે છે. આ સંકેત દ્વારા બોલવું છે અહીં પરિસ્થિતિ બાળકને બોલવા માટે સંકેત આપે છે.

દા.ત. શિક્ષક નામ - વિશેષણ માળખું, શીખવાડે છે તો તેણે લાલ બોલ લઈને નીચેની પદ્ધતિથી આખું વાક્ય બોલાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

શિક્ષક	:	આ શું છે ?
બાળક	:	આ બોલ છે.
શિક્ષક	:	તેનો રંગ કેવો છે ?
બાળક	:	લાલ
શિક્ષક	:	આ શું છે ?
બાળક	:	આ લાલ બોલ છે ?

શિક્ષક ઉપર પ્રમાણેની ડ્રીલ વારંવાર કરવી પડે જેથી બાળક આખું વાક્ય બોલી શકે.

7.3.3.4.4 સ્વેચ્છાએ, આપમેળે બોલવું

સતત આયોજિત પ્રવૃત્તિ - પ્રયોગ બાળકને નિયંત્રિત પ્રયોગથી કુદરતી પરિસ્થિતિમાં પ્રયોગ તરફ લઈ જાય છે જે બાળકને ડ્રીલથી આપોઆપ બોલવા તરફ લઈ જાય છે. જ્યારે બાળક, શિક્ષકની કોઈપણ જાતની મદદ કે યાદ કરાવ્યા વિના જ આપોઆપ ભાષાના યોગ્ય વ્યાકરણ માળખાનો ઉપયોગ કરે ત્યારે તેને આપોઆપ બોલવું કહે છે.

શિક્ષકનું કામ ચારેય કક્ષા (મુદ્દાઓ) માટે સંકલિત કરી, પ્રવૃત્તિ આયોજિત કરવાનું છે. શ્રવણમંદ બાળકની ભાષા વિકાસ માટે વિશિષ્ટ પ્રયત્નો, પ્રયાસો કરવા જરૂરી છે તે ફરીફરીને કહેવાયું છે. ઉપરોક્ત પદ્ધતિઓ શ્રવણમંદ બાળકને તેની પ્રાથમિક ભાષા પર નિયંત્રણ અપાવવા માટે તૈયાર કરવામાં આવી છે. આ ત્રણ પદ્ધતિનો તફાવત આ પ્રશ્ન - શ્રવણમંદ બાળકને ભાષા વ્યાકરણના માળખાઓ વાપરતાં કેવી રીતે શીખવાડી શકાય ? ના સંદર્ભે છે. આ તફાવતો નીચે પ્રમાણે છે.

અ.ન. માળખાકીય પદ્ધતિ	કુદરતી પદ્ધતિ	સંયુક્ત પદ્ધતિ
1. આયોજિત પ્રવૃત્તિ પર ભાર	સ્વયંભૂ પ્રવૃત્તિ પર ભાર	બન્ને પ્રવૃત્તિ સ્વયંભૂ
2. ભાષા શીખવાડી શકાય	ભાષા પ્રાપ્ત કરી શકાય	બન્નેને સંયુક્ત રીતે માને
3. વ્યાકરણ શીખવાડવામાં માને	ભાષાને કુદરતી સંપર્કથી શીખવામાં માને	બન્ને પદ્ધતિમાં માને

4. વ્યાકરણના નિયમ / પ્રકાર વિદ્યાર્થીને આપે	વ્યાકરણના નિયમ / પ્રકાર શીખી લેવાના	પરિસ્થિતિ ઝડપી લેવાની અથવા તૈયાર કરવાની જેમાં બાળકો નિયમો શોધ / પ્રકાર શોધે. તેની તરફ ધ્યાન ખેંચવામાં આવે.
5. ડ્રીલ અને એક્સરસાઈઝ પર ભાર	ફક્ત સંપર્ક પર ભાર	સંપર્ક પછી ડ્રીલ અને એક્સરસાઈઝ
6. ક્રમિક અભ્યાસક્રમ	પરિવર્તનશીલ અભ્યાસક્રમ	બંનેની સમતુલાને મળતા અભ્યાસક્રમ
7. વિભાગથી સંપૂર્ણ તરફનો અભિગમ	સંપૂર્ણથી વિભાગનો અભિગમ	બંનેનો સંયુક્ત અભિગમ

7.4 ભાષા વિકાસની પદ્ધતિઓ

ભાષા વિકાસ એ માનવની મહાન નોંધપત્ર સિદ્ધિ છે. મોટાભાગના બાળકો કોઈપણ તાલીમ, પ્રયત્ન કે સજાગ પ્રયત્ન વિના જ સરળતાથી ભાષા શીખી જાય છે. જો કે આપણને આ વિકાસ ન થાય આથવા તો અપૂરતો થાય ત્યારે જ ખ્યાલ આવે છે કે ભાષા શીખવાની પ્રક્રિયા જટિલ છે.

મોટાભાગે ભાષા પ્રાપ્તિ એ શ્રવણ ઘટના છે. ભાષા શ્રવણથી પ્રાપ્ત થાય છે આથી શ્રવણમંદતા એ ભાષા વિકાસમાં સૌથી મટો અવરોધ છે. ભાષા વિકાસ પહેલાં જેમને અતિતીવ્ર પ્રકારની શ્રવણમંદતા આવે છે તેવા બાળકો શ્રવણ સંવેદનોથી વંચિત રહે છે. આથી તેમને પ્રત્યાયનમાં મુશ્કેલી પડે છે. આમ પ્રાથમિક શ્રવણમંદતાની તકલીફને જો સારવાર આપવામાં ન આવે તો તે બાળકને ભાષા, વાણીની તકલીફ વધારામાં આપે છે. જે દ્વિતીય તકલીફ છે. આને પણ જો સારવાર આપવામાં ન આવે તો ત્રીજી વિકલાંગતા તરફ લઈ જાય છે અને શૈક્ષણિક વિકલાંગતા ઉત્પન્ન કરે છે. કારણ કે શિક્ષણની ઈમારત ભાષા પર આધાર રાખે છે. જો શ્રવણમંદ બાળક માટે ભાષા આટલી અગત્યની હોય તો તેને કેવી રીતે વિકસાવી શકાય ?

આ એકમમાં આપણે શ્રવણમંદ બાળકોને ભાષા શિક્ષણ આપવાની વિવિધ પદ્ધતિઓ શીખીશું ? વિદ્યાર્થીને અંગ્રેજીના બે શબ્દ મેથડ અને ટેકનિક વચ્ચે ગુચવાડો પેદા ન થાય તેનું ધ્યાન રાખવાનું છે. મેથડ એટલે ભાષા શીખવાડવાની લાંબા સમય સુધીની પદ્ધતિ (કદાચ વર્ષો) જ્યારે ટેકનિક ટૂંકાગાળાની પદ્ધતિ છે જે ભાષા શિક્ષણમાં અનુભવ અને સંદર્ભ ઉભા કરે છે જેથી ભાષા શિક્ષણની પ્રક્રિયા બાળક માટે અર્થપૂર્ણ બની રહે. તે ભાષાના ટૂંકા ગાળાના હેતુઓ પૂરા કરે છે જે એક એક કરીને લાંબા ગાળાનો છેવટનો હેતુ પૂર્ણ કરે છે.

કોઈ એક વિભાગનો ઉપયોગ ભાષા વિકાસ કરવામાં થઈ શકે ? આ પ્રશ્નનો જવાબ 'ટેકનિક' છે. આવી ઘણી ટેકનિક છે જેમ કે, સમાચાર, પ્રત્યાયન નિર્દેશિત પ્રવૃત્તિ, વારતા, પ્રવાસ ભૂમિકા ભજવવી, ચિત્રનું વર્ણન, કવિતા વગેરે.

(આપણે મેથડ - ટેકનિકમાં તફાવત કર્યો નથી પણ તેને પદ્ધતિ જ કહી છે.)

7.4.1 સમાચાર

પ્રત્યાયનની ભાષાના વિકાસ માટે આ સૌથી અસરકારક પદ્ધતિ છે. સમાચાર દા.ત. કોઈપણ બનાવ વિશેની માહિતી પ્રસંગ, ઘટના વિશે બાળકો વચ્ચે અને સાથે પ્રત્યાયન કરી શકાય આ સંદર્ભ ઉભો કરવાનું અસરકારક સાધન છે. જે બાળકમાં આંતરિક ભાષા વિકસાવે છે.

વિચારો : તમે સમાચારને પાઠ લીધો હશે અથવા લેવાનો જોયો હશે.

સમાચારને પદ્ધતિ (ટેકનિક) તરીકે વાપરતી વખતે (ભાષા વિકાસ માટે)

શ્રવણમંદ બાળકના શિક્ષકો ....

- બાળકના ઈશારાને ભાષા પ્રદાન કરે છે.

- બાળકની શારીરિક ભાષા સમજે છે, બાળકને શું કહેવું છે તેની અટકળ કરી લે છે અને યોગ્ય ભાષા આપે છે.
  - બાળકની વૈચારિક પ્રક્રિયાને ભાષા આપે છે.
  - બાળકના ઉચ્ચારણને વિસ્તારે છે - એક શબ્દથી બે-ત્રણ શબ્દના જોડકાં, પછી સાદા, સંયુક્ત અને જટિલ ભાષાનો ઉપયોગ કરે છે.
- આ મોડેલીંગ દ્વારા થઈ શકે શિક્ષક કહે બાળક સાંભળે / જુએ અને અનુકરણ કરે
- બાળક શિક્ષક જે બોલ્યા તે બોલે છે.
  - શબ્દ ભંડોળ વધારે છે - વ્યાકરણના વિભાગો શીખવાડે છે.
  - પ્રત્યાયન દરમ્યાન પ્રશ્નો સમજતાં અને ઉપયોગમાં લેતાં શીખવાડે છે. દા.ત. કોણ? ક્યારે?
  - સામાન્ય પ્રત્યાયનનું કૌશલ્ય સુધારે છે. વિકસાવે છે - જેમ કે, પ્રત્યાયન શરૂ કરવી, પ્રત્યાયનમાં ભાગ લેવો, વિચારને ટેકો આપવો અથવા વિરોધ કરવો.
  - બાળકનું સામાન્ય જ્ઞાન, હાલના પ્રસંગો વિશે વાત કરીને વધારે છે.
  - પ્રત્યાયન દરમ્યાન, વાણીની સ્પષ્ટતા વધારે છે અને સાંભળવાના કૌશલ્યો સુધારે છે.

7.4.1.1 સમાચારના પ્રકાર

બાળકની ઉંમર, ભાષા કક્ષાને અનુરૂપ સમાચાર પસંદ કરો. સમાચારના પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.

7.4.1.2 જુઓ અને કહો

નાના બાળકો જે શીખવાની શરૂઆત કરે છે તેમને માટે વપરાય છે. માતાપિતાને બાળક સાથે રમકડું, વસ્તુ, ચિત્ર, જુનો ફોટો, પક્ષીનું પીછું વગેરેમાંથી કંઈક મોકલવાનું કહેવામાં આવે છે. જેમાં બાળકને રસ પડતો હોય અને જેના વિશે તે કંઈક કહી શકે. સામાન્ય રીતે બાળક પોતે જે લાવ્યું છે તે બતાવશે અને તેની સાથે કંઈક કરશે અને શિક્ષક તેને માટે ભાષા આપશે. તે પોતાની વસ્તુ તરફ બીજા બાળકોનું ધ્યાન ખેંચશે. દરેક બાળકને પોતે જે લાવ્યો છે તે બતાવવાની અને બોલવાની તક આપવામાં આવશે. છેવટે દરેક બાળકનાં વાક્યો શિક્ષક લખશે.

7.4.1.3 ડાયરી, નોંધ દ્વારા સમાચાર

બાળકો ઉંમરમાં મોટાં થાય તેમ તેમ ભાષા અને વાંચનમાં પણ પ્રગતિ કરે અને હવે વસ્તુ, રમકડાં છોડી નાનાં વાક્યો લખવા શીખે છે. માતાપિતા બાળકની ડાયરીમાં, ઘટના, પ્રસંગ કે બાળકના અનુભવને લગતું એક વાક્ય લખશે. નાનું ચિત્ર પણ વાક્ય સાથે મૂકી શકાય જે સમજવામાં મદદ કરશે. પછીથી બાળકોને પોતાના સમાચાર લખવા માટે પ્રોત્સાહન આપવું.

દરેક બાળકને પોતાની ડાયરીમાંથી સમાચાર કહેવાનું / વાંચવાનું પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે. બીજા બાળકો સમાચાર સાંભળે અને તેના વિશે પ્રત્યાયન કરે. શિક્ષકે સતર્ક રહી બાળકના ઈશારા, શોધી તેને માટે યોગ્ય ભાષા આપવી. શિક્ષકની ભૂમિકા સરળતા કરી આપવાની છે, તે બાળકને પ્રત્યાયનમાં સક્રિય ભાગ લેવા પ્રોત્સાહન આપે છે. બધા બાળકો પોતાના સમાચાર કહી દે પછી સૌથી વધુ રસપ્રદ સમાચાર પ્રત્યાયન માટે પસંદ કરવામાં આવે છે. સંપૂર્ણ પ્રત્યાયન લખો અને 2/3 દિવસ તેને અનુસરશે. નાના ધોરણોમાં પ્રત્યાયન દરમ્યાન, વિજ્ઞાન, ભૂગોળ જેવા વિષયો પણ ઉપર આવે. બહાર આવે દા.ત. બાળકો એક બાળકની ઝૂ ની મુલાકાત વિશે ચર્ચા કરે છે. પછી તેમાંથી પ્રાણી, તેના નામ, ખોરાક વગેરેને આવરી લેતો પાઠ લઈ શકાય.

7.4.1.4 છાપાં અને સામાયિક દ્વારા સમાચાર

શાળાના ઉપલા વર્ગોમાં સામાન્ય રીતે સમાચારનો ઉપયોગ...

- સામાન્ય જ્ઞાન વધારવા
- ભાષાનું જટિલ બંધારણ વિકસાવવા
- જાતે વાંચવાનું કૌશલ્ય વિકસાવવા
- વિચારવાની સરળતા કરવા

આ બાળકોએ છાપાં, સામાયિક, સાપ્તાહિક વગેરે વાંચવા અને તેમાંથી સમાચાર કહેવા જોઈએ (વર્ગમાં). આવા સમાચાર આજુબાજુ વર્ગમાં પ્રત્યાયન કરવી જોઈએ.

7.4.1.5 સમાચાર શું કરવું - શું ન કરવું

1. બાળકો તેમના વિચારો રજૂ કરવા મુક્ત હોવા જોઈએ, તેમના વિચારો અને ઈશારાને ભાષા આપવી જરૂરી છે. ક્યારેય પણ શિક્ષકે પોતાના વિચારો બાળક પર ઠોકી બેસાડવા નહીં.
2. સમાચાર બાળકના રસને અનુરૂપ હોવા જોઈએ, શિક્ષકના નહીં.
3. શિક્ષકે યાદ રાકવું કે તેમની ભૂમિકા મદદગારની છે, સરળતા કરવા પૂરતી છે તેથી તેમણે સરળતા કરી આપવી, ભાષા આપવી આટલું જ કરવાનું છે. તેની ભૂમિકા .. છે.
4. જરૂર પડ્યે પ્રાસંગિક ભાષા પુરી પાડવી.
5. સમાચાર - પ્રશ્ન, જવાબ માટેનો સમય નથી. એક બાળક પૂછે અને બીજો જવાબ આપે તેવું ન થવું જોઈએ.
6. ક્યારેક શિક્ષક પણ પોતાના સમાચાર રજૂ કરી શકે. પ્રત્યાયનમાં દરેક બાળકને સામેલ કરો.
7. પ્રત્યાયન દરમ્યાન દરેક બાળકનું ધ્યાન બોલનારના અવલોકન અને સાંભળવા તરફ ખેંચવું જોઈએ.
8. સમાચાર અનુસરવા ભાષા શિક્ષણ માટે અગત્યની બાબત છે.

7.4.2 વાર્તા

દરેક બાળકને વારતા સાંભળવી ગમે છે. શ્રવણમંદ બાળકો પણ અપવાદ નથી તેઓ પણ વારતા સાંભળે - મજા માણે છે. વારતા - મનોરંજન દ્વારા ભાષા શીખવવાનું અસરકારક સાધન - માધ્યમ છે.

હેતુઓ :

ભાષા વિકાસ, વારતા દ્વારા શિક્ષકો

- નવા શબ્દો શબ્દભંડોળમાં ઉમેરે - શીખેલાને દઢ કરે - નવી પરિસ્થિતિમાં
- ઉચ્ચારણની લંબાઈ વધારે, બાળકની પ્રત્યાયનનું કૌશલ્ય વધારે.
- હવે શું થશે જેવા પ્રશ્નો વારતા દરમ્યાન પૂછીને વૈચારિક પ્રક્રિયાને વેગ આપે છે.
- કલ્પના, અનુમાનિત પરિસ્થિતિઓ, અમૂર્ત વિચારોને લગતી ભાષા વિકસાવવાની શક્યતા ઉભી થાય છે.

7.4.2.1 વાર્તાના પ્રકાર

વારતાના ત્રણ પ્રકાર

1. 'પરંપરાગત વારતાઓ' જે બજારમાં ઉપલબ્ધ છે અને માતા-પિતા અને શિક્ષકો દ્વારા જે છે તેમ જ કહેવાય છે.

2. 'શિક્ષક દ્વારા તૈયાર કરાયેલ વારતાઓ', જે બાળકની ઉંમર, ભાષા કક્ષા પ્રમાણે શ્રવણમંદ બાળકો માટે ખાસ તૈયાર કરવામાં આવે છે.
3. 'સ્વીકારેલ વારતાઓ' આ પરંપરાગત વારતાઓ છે જેને સુધારા વધારા કરીને તૈયાર કરવામાં આવી છે જેથી બાળકને રસ પડે, ઉત્તેજિત થાય આ વારતામાં પરાકાષ્ટા બદલવામાં આવે છે. દા.ત. તરસ્યો કાગડો વારતામાં કૂંજમાં પથ્થર નાખવાને બદલે હોંશિયાર કાગડો દુકાનમાંથી સ્ટ્રો લઈ આવે છે અને કૂંજમાંથી પાણી પીએ છે.
4. 'વિદ્યાર્થીએ બનાવેલ વારતા' શિક્ષક વાક્યો આપે / ચિત્ર બતાવે અને વિદ્યાર્થીને વારતા બનાવવા કહે છે.

7.4.2.2 વાર્તા કહેવાની પદ્ધતિ

વિદ્યાર્થીની ઉંમર અને ભાષા કક્ષા પ્રમાણે વારતા જુદી જુદી રીતે કહી શકાય.

આ રીત...

1. રમકડાંના કુશળ વ્યવહાર દ્વારા. માતાપિતા-શિક્ષક રમકડાંના પાત્રોને ચલાવે છે.
2. 3-4 ચિત્રોની વારતા
3. વારતા કહેવી
4. વાંચીને વારતા કહેવી
5. શ્રવણ-દૃશ્ય દ્વારા વારતા કહેવી
6. કમ્પ્યુટર દ્વારા વારતા કહેવી

દરેક વારતાના પાત્રો વચ્ચે પ્રત્યાયનનો અવકાશ હોવો જોઈએ. જો મૂળ વારતામાં આ પ્રત્યાયન ન હોય તો શિક્ષકે યોગ્ય સુધારા કરવા દા.ત. કીડી અને કબૂતરમાં "ઓહ ! મને બચાવો" થોભો થોભો "હું મદદ કરું છું." "પાંદડા પર ચડી જા" વગેરે ઉમેરી શકાય.

વારતા કહેતી વખતે વારતાનું નાટ્યીકરણ કરી શકાય. ભૂમિકા ભજવી શકાય. આ બે પદ્ધતિનો ઉપયોગ નીચેના હેતુ માટે કરી શકાય.

1. ખ્યાલ - વિસ્તાર - સમજાવવા માટે
2. ઘટના કહેવા અને સમજાવવા માટે
3. સારાંશ અથવા યાદ કરવા માટે
4. બાળકની વારતાની સમજનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે
5. આગળ વારતાને અનુસરવા માટે

7.4.2.3 વાર્તા શું કરવું - શું ન કરવું

1. વારતા હંમેશા કહેવી જ જરૂરી નથી તે બાળકો પાસેથી બોલાવી શકાય.
2. વારતા દરમિયાન પ્રશ્નો પૂછી પ્રોત્સાહન આપી વિચાર પ્રક્રિયા વિકસાવો. આ માટે આવા પ્રશ્નો પૂછી શકાય. તમને શું લાગે છે શું થયું હશે ? તમને આ વિશે કેવું લાગે છે - ? સિંહ ગર્જના કેમ કરતો હતો ? વગેરે. આમ કરવાથી શિક્ષકને બાળકના વિચારને રજુ કરવાની ભાષા આપવાની તક મળશે.
3. વારતા નાની પણ શરૂઆતમાં આનંદદાયક અને જકડી રાખે તેવી હોવી જોઈએ.
4. વારતા માટેનાં ચિત્રો કમિક, સાદાં અને વારતાની ઘટના દર્શાવતાં હોવા જોઈએ.
5. દરેક વારતાનું નાટ્યીકરણ કરવું જરૂરી નથી.

6. વારતામાં શક્ય હોય ત્યાં પ્રત્યાયન ઉમેરો, પ્રત્યાયન સ્ટીમ બલૂનમાં લખો. જે નાનાં બાળકો માટે જરૂરી છે અને મોટા બાળકો માટે અવતરણો નોંધો.
7. અઠવાડિયામાં ઓછામાં ઓછી એક વારતા લેવી અને પછીના દિવસોમાં તેને અનુસરવી.
8. બાળકોને પોતાની વારતા લખવા માટે પ્રોત્સાહન આપો.

7.4.3 નિર્દેશિત પ્રવૃત્તિઓ

આ પ્રવૃત્તિ શિક્ષક દ્વારા નિર્દેશિત હોય છે જે ભાષા પ્રાપ્તિ માટે સહાયક પરિસ્થિતિ પૂરી પાડે છે. આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા શિક્ષક શબ્દભંડોળ અને ભાષાનું માળખું પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ કરે છે.

શિક્ષક નિર્દેશિત પ્રવૃત્તિઓ ઘણી બધી છે. આ પ્રવૃત્તિઓ મણકા પરોવવા, જુદા જુદા આકાર બનાવવા, કેક બનાવવી અથવા આઈસક્રીમ બનાવવો વગેરે જેવી જટિલ પણ હોઈ શકે. રચનાત્મક પ્રવૃત્તિ જેવી કે ચોપડીને પૂરું ચડાવવું. પતંગ બનાવવા, વર્ગ શણગારવો વગેરેને નિર્દેશિત પ્રવૃત્તિમાં બદલી શકાય. દરરોજની પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે નહાવું, ધોવું, બૂટ પોલીશ ઈસ્ટ્રી કરવી વગેરે પણ ભાષા પ્રાપ્તિ માટે ઉપયોગમાં લઈ શકાય. આથી તે પ્રવૃત્તિઓને પણ શ્રવણમંદ બાળકના વિશિષ્ટ વર્ગમાં નિર્દેશિત પ્રવૃત્તિ તરીકે ઉપયોગમાં લઈ શકાય.

બાળકના ભાષા જ્ઞાન અને સ્તરને અનુરૂપ, શિક્ષક, યોગ્ય પ્રવૃત્તિ પસંદ કરી ભાષા વિકાસ માટે ભાષા જ્ઞાન અને ભાષાના હેતુઓનું આયોજન કરે છે.

હેતુઓ :

નિર્દેશિત પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા શિક્ષક...

- નવા શબ્દ ભંડોળ અને વાક્યના પ્રકારો માટે તક પૂરી પાડે છે.
- ખાવું, છોલવું, પોલીશ, ચોંટાડવું વગેરે ક્રિયાપદ અર્થપૂર્ણ પરિસ્થિતિમાં શીખે.
- કાળ પ્રમાણે ક્રિયાપદનું રૂપ બલદે. દા.ત. મૂઢુલ કાકડી છોલે છે, મૂઢુલે કાકડી છોલી, મૂઢુલ કાકડી છોલશે.
- કાફ્ટ અને ચિત્રકામમાં રચનાત્મકતા લાવો.
- પ્રવૃત્તિનો ક્રમ જાળવતાં શીખવાડો.

7.4.3.1 નિર્દેશિત પ્રવૃત્તિમાં શું કરવું - શું ન કરવું

1. પ્રવૃત્તિ દરમિયાન જે ભાષા આપવાની છે તેનું આયોજન અગાઉથી કરો.
2. બધા જ બાળકોને પ્રવૃત્તિમાં સામેલ કરો.
3. નિર્દેશિત પ્રવૃત્તિ ખંડોરક પૂરતી સીમિત નથી. બીજી પ્રવૃત્તિ પણ કરી શકાય.
4. બેઠક વ્યવસ્થા ધ્યાનપૂર્વક આયોજીત કરવી.
5. ઉંમરને અનુરૂપ પ્રવૃત્તિ પસંદ કરવી.
6. પ્રવૃત્તિ દરમિયાન પ્રત્યાયન કરો અને જ્યાં જરૂરી હોય ત્યાં પ્રાસંગિક ભાષા આપતા રહો.
7. બાળકોને શૈક્ષણિક સાધનો, મોડેલ કે પછી તેમણે જે વસ્તુ બનાવી છે તેને અડકવાની / આપવાની / જોવાની છુટ આપો.
8. સંવેદનાત્મક તાલીમ પણ આપવી.

7.4.4 પર્યાટન - સ્થળ મુલાકાત

શાળાના અભ્યાસક્રમમાં સ્ત્ર, ધાર્મિક સ્થળો, બગીચા, મોચી, દુકાન, ડોક્ટર વગેરે જગ્યા, સ્થળ મુલાકાતનો સમાવેશ થાય છે. આ મુલાકાતના બે હેતુઓ છે.

1. જ્ઞાન આપવું અને વાતાવરણ વિશે શીખવું, જાણવું.
  2. પ્રત્યાયનનું કૌશલ્ય વિકસાવવું જે મુલાકાત દરમ્યાન ઉપયોગી થશે.
- દા.ત. પોસ્ટ ઓફિસની મુલાકાત દરમ્યાન શિક્ષક...
- પોસ્ટ ઓફિસના કાર્યો વિશે માહિતી આપી શકે.
  - પોસ્ટ ઓફિસમાં કામ કરતાં જુદા જુદા લોકો વિશે કરી શકે.
  - પોસ્ટ ઓફિસમાં ઉપયોગમાં આવતી સામગ્રી વિશે જાણકારી આપી શકે જેમકે, પોસ્ટકાર્ડ, કવર, ઈનલેન્ડ લેટર, એરોગ્રામ, ટિકિટ વગેરે.
  - બાળકોને ઉપરોક્ત વસ્તુઓ ખરીદતી વખતે કેવી રીતે વાત કરવી તે શીખવાડવું વગેરે.

મુલાકાત હંમેશા અભ્યાસક્રમના વિષયને સંબંધિત હોય છે અને પછીના પાઠમાં તે અનુસરવામાં આવે છે. ભાષા વિકાસ માટેની આ મુલાકાત પદ્ધતિ તદ્દન અલગ છે. કારણ કે બાળકને તે બાહ્ય જગત સાથે જોડે છે અને સામાજિક સંકલન માટે માર્ગ તૈયાર કરે છે.

7.4.4.1 મુલાકાત દરમ્યાન શું કરવું - શું ન કરવું

1. મુલાકાત અગાઉથી નક્કી કરો.
2. તે દરમ્યાન આપવાની ભાષા પણ અગાઉથી નક્કી કરો.
3. મુલાકાત પહેલાં અને પછી વર્ગમાં ચર્ચા કરો.
4. મુલાકાત અલગથી પણ આયોજિત કરી શકાય. દા.ત. ટ્રાફિક લાઈટ્સ વગેરે.
5. મુલાકાત દરમ્યાન ઉપયોગ માટે લખેલાં અને કોરાં ફ્લેશકાર્ડ સાથે રાખવાં.
6. મુલાકાત દરમ્યાન શિક્ષકે સામાન્ય લોકોથી પ્રભવિત ન થવું.
7. મુલાકાતના સ્થળે લોકો સાથે પ્રત્યાયન કરવા બાળકોને પ્રોત્સાહિત કરવા.

7.4.5 કવિતા

રજુઆત કરવાનાં વિવિધ માધ્યમો છે. સંગીત અને કવિતા પણ રજુઆતનાં અગત્યનાં માધ્યમ છે. શ્રવણમંદ બાળકો સાથે કવિતા રજુઆતના માધ્યમ અને ભાષા વિકાસ માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે તે વાણીના કેટલાંક પાસાઓ વિકસાવવા પણ ઉપયોગી છે. આ એવી પદ્ધતિ છે જે ભાષા વિકાસ સાથે જ બાળકો કલ્પના શક્તિ અને અપૂર્ણ પરિભાષાના વિકાસમાં મદદ કરે છે. સૌથી અગત્યની બાબત એ છે કે તે શ્રવણમંદ બાળકને સૂર, લય વગેરે અવિભાગીય તત્વો વિકસાવવામાં મદદ કરે છે.

શ્રવણમંદ બાળકોને સૂર, લય વગેરેમાં તકલીફ હોય છે. જેમાં ભાર, લય, વિરામ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ તત્વો સ્પષ્ટ વાણી વિકસાવવા માટે ખૂબ મહત્વનાં છે. ખરેખર તો આપણે ભાષા સમજવા માટે આ તત્વો પર વધુ આધાર રાખીએ છીએ. બાળકો પોતાની માતૃભાષા સમજવા આ તત્વોનો ઉપયોગ કરે છે. શ્રવણમંદ બાળકોને શ્રવણ સંવેદનો પૂરતા પ્રમાણમાં મળતા નથી (ફીડબેક) અને તેમનું શ્વસન નિયમિત હોતું નથી. તેમના અવાજની કંપન સંખ્યા અને તીવ્રતાનો પણ યોગ્ય વિકાસ થયો હોતો નથી. ઘણી વખતે તેઓ ભારનો ઉપયોગ કરતા નથી વિકાસ થયો હોતો નથી ઘણી વખતે તેઓ ભારનો ઉપયોગ કરતા નથી. વિકાસ થયો હોતો નથી અને લય અયોગ્ય હોય છે. આ બધા કારણોથી શ્રવણમંદ બાળકની વાણીની સ્પષ્ટતા ઓછી હોય છે. લાક્ષણિક શ્રવણમંદ બાળકની વાણી (તીવ્ર અતિતીવ્ર શ્રવણમંદતાવાળા બાળકોમાં) લય વિહિન હોય છે. સંગીત અને કવિતા આ બાળકોને આ તત્વો વિકસાવવામાં મદદ કરે છે. આ ઉપરાંત કવિતાની ભાષા બાળકનો શબ્દ ભંડોળ વધારે છે અને વાક્યના પ્રકાર પણ સુધારે છે.

7.4.5.1 કવિતા શું કરવું - શું ન કરવું

- ભાષા અને સૂર, લય વગેરે અવિભાગીય તત્વોને સરખું મહત્વ આપો.
- કવિતામાં લય અને વિરામના ચિન્હો બાળકની હાજરીમાં કરો લગાડો અને તેનો હેતુ સમજાવો. દા.ત. જેમ એન્ડ જીલ / વેન્ટઅપ ધ હીલ
ઉગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે વિવિધ પદ્ધતિઓ છે તમે બીજી શોધી શકો છો. તમે હેતુ પૂરો કરી શકશો જો તમે..
- પ્રવૃત્તિ આયોજીત કરો, ભાષા નહીં.
- પરિવર્તનશીલ અને રચનાત્મક રહો.
- પ્રવૃત્તિને કાર્ય ન બનાવતાં, આનંદદાયક, મનોરંજક બનાવો.
- એક પાઠ પછી તેને અનુસરો.
- શિક્ષણ પ્રક્રિયામાં માતા-પિતા / કુટુંબને સામેલ કરો.

7.5 સારાંશ

1. સાંભળતા બાળકો ભાષા આપોઆપ અને પદ્ધતિસર પ્રાપ્ત કરે છે.
2. શ્રવણમંદ બાળકોએ ભાષા પદ્ધતિસર શીખવી પડે છે.
3. પદ્ધતિ ગમે તે હોય સારા પરિણામ માટે કેટલાક નિયમો હંમેશા અનુસરવા
4. શ્રવણમંદ બાળકને ભાષા શિક્ષણ આપવાની ત્રણ પદ્ધતિઓ છે.
- માળખાકીય, કુદરતી અને સંયુક્ત
5. કેટલીક ટૂંકા ગાળાની પદ્ધતિનો ઉપયોગ ભાષાને અર્થપૂર્ણ પરિસ્થિતિમાં શીખવાડવા કરવો.

7.6 સ્વાધ્યાય

1. શ્રવણમંદ બાળકોને ભાષા શિક્ષણ આપવા માટેના વિવિધ નિયમોની યાદી બનાવો.
2. શ્રવણમંદ બાળકને કઈ પદ્ધતિ પ્રમાણે ભાષા 'શીખવાડાય'? ચર્ચા કરો.
3. ભાષા શિક્ષણની કઈ પદ્ધતિમાં મોડેલ અનુસરવા (નકલ) પર ભાર મૂકવામાં આવે છે ?
4. શ્રવણમંદ બાળકોને ભાષા શિક્ષણ આપવાની કઈ પદ્ધતિઓ છે ?
5. પૂર્વ શાળાના વર્ગ-1 માટે, રમકડાના ઉપયોગથી શિક્ષક દ્વારા વારતા કહેવાનું આયોજન કરો.

7.7 શૈક્ષણિક કાર્ય એસાઈનમેન્ટ

1. શ્રવણમંદ બાળકોને ભાષા શિક્ષણ આપવાની પદ્ધતિના હેતુઓની યાદી બનાવો.
2. એક વારતા માટે શૈક્ષણિક સામગ્રી તૈયાર કરો જેમાં કમ્પ્યુટર આધારિત સૂચનાઓ છે.

7.7 સંદર્ભ

1. ગ્રોહ્ટ મલ્ડ્રેડ એ. (1977) નેચરલ લેંગ્વેજ ફોર ધ ડેફ ચિલ્ડ્રન, એલેક્ઝાન્ડર ગ્રેહામ બેલ એસોસિયેશન ફોર ધ ડેફ ઈનકો, વોશિંગ્ટન ડી.સ.
2. મુગ અને કોઝાક (1983) ટીચર એસેસમેન્ટ ઓફ ગ્રામેટિકલ સ્ટ્રક્ચર્સ સેન્ટ્રલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ફોર ધ ડેફ, મીસોરી
3. કવીગ્લી અને પાઉલ (1984) લેંગ્વેજ એન્ડ ડેફનેસ, કુન હેમ લીમીટેડ, લંડન એન્ડ કેનબેશ.